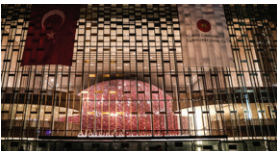

2021'DE TÜRKİYE

SİYASET • DIŞ POLİTİKA • GÜVENLİK VE GÖÇ
EKONOMİ • ENERJİ • HUKUK VE YARGI

2021'DE TÜRKİYE

Bölüm Editörleri

Nebi Miş • Baki Laleoğlu • Murat Yeşiltaş • Cem Duran Uzun
Mevlüt Tatlıyer • Hacı Mehmet Boyraz

Yazarlar

Nebi Miş • Baki Laleoğlu • Fatma Zehra Özdemir • Yunus Şahbaz • Zeynep Curabeyoğlu
Ferhat Tokyürek • Kadir Üstün • Tunç Demirtaş • M. Erkut Ayvaz • Filiz Cicioğlu • Hacı Mehmet Boyraz
Ferhat Pirinççi • Mehmet Uğur Ekinci • Deniz İstikbal • Mahmut Alrantisi • Can Acun • Mustafa Caner
Haydar Oruç • Süheyl Yasir Yıldız • Mehmet Rakipoğlu • Murat Aslan • Aydoğan Kalabalık
Kutluhan Görücü • Mehmet Çağatay Güler • Durdu Mehmet Özdemir • Sibel Düz • Rifat Öncel
Mevlüt Tatlıyer • Bingül Satroğlu • Büşra Zeynep Özdemir Daşcıoğlu • Münevver Yüksel
Cem Duran Uzun • Mert Hüseyin Akgün

COPYRIGHT © 2022

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

ISBN: 978-625-7712-63-7

1. Baskı: Ocak 2022, İstanbul

Redaksiyon : Mustafa Said İşeri, Berrin Çalışkan
Kapak ve Uygulama : Erkan Söğüt, Said Demirtaş
Kapak Fotoğrafları : Anadolu Ajansı
Baskı : Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43

Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE

Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 410

Washington D.C., 20036 USA

Tel: 202 223 9885 | Faks: 202 223 6099

www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Kronenstrasse 1, 10117 Berlin GERMANY

berlin@setav.org

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 27, 1000 Brussels BELGIUM

Tel: +322 652 0486

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	5
2021'DE SİYASET	9
GİRİŞ	11
2021'DE CUMHURBAŞKANLIĞI	13
2021'DE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)	24
2021'DE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)	35
2021'DE MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)	44
2021'DE İYİ PARTİ	54
2021'DE HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ (HDP)	62
2021'DE DIŞ POLİTİKA	73
GİRİŞ	75
TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	80
TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ	90
TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ	96
TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ	102
TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ	114
TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	120
TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ	130
TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ	134
TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ	138
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	142
TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ	148
TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ	156
TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	162
TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ	168
TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ	176
TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ	182
TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ	185

2021'DE GÜVENLİK VE GÖÇ	191
PKK/YPG İLE MÜCADELE	193
SAVUNMA SANAYİİ	206
GÖÇ YÖNETİMİ	211
2021'DE EKONOMİ	219
KÜRESEL EKONOMİ	221
EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM	224
ENFLASYON VE PARA POLİTİKASI	228
KAMU MALİYESİ	232
ORTA VADELİ PROGRAM	235
DIŞ TİCARET	237
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	242
2021'DE ENERJİ	243
GİRİŞ	245
TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ	246
ENERJİ İTHALATI	250
ENERJİ PROJELERİ	255
DIŞ POLİTİKADA ENERJİ POLİTİKASINI ETKİLEYEN GELİŞMELER	257
SONUÇ	260
2021'DE HUKUK VE YARGI	263
GİRİŞ	265
YASAMA	266
YARGI	271
İNSAN HAKLARI EYLEM PLANI	277
ULUSAL İNSAN HAKLARI KORUMA MEKANİZMALARI	279
TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU	283
KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU	284
OHAL KOMİSYONU	285
KİŞİSEL VERİLERİ KORUMA KURUMU	286

TAKDİM

Geride bıraktığımız yılın en önemli konusu kuşkusuz koronavirüs (Covid-19) kaynaklı pandeminin etkisini devam ettirmesiydi. Bir yandan devletler koronavirüs pandemisinin yıkıcı etkilerinden kurtulmaya çalışırken öte yandan birçok ülke pandemi ile bağlantılı süreçleri yönetmeye çalıştı. Sağlıktan ekonomiye birçok alanda ülkeler kapsamlı bir mücadele ortaya koydular. Nitekim iç siyasette Türkiye'nin de 2021'deki ilk gündem maddesi koronavirüs salgını oldu. Özellikle salgının sosyal ve ekonomik etkileri küresel bir krize dönüşürken söz konusu olumsuz gelişmeler belli oranda Türkiye'ye de yansıdı. Bu noktada Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde yürütülen mücadele, geçen yıl olduğu gibi bu yıl da salgının sosyoekonomik etkilerini asgari düzeyde tutmak ve sağlık alanındaki muhtemel krizleri engellemek yönünde bütüncül bir politika üzerinden şekillendi. Öte yandan özellikle yaz aylarındaki yoğun aşılama programı sonrasında salgın büyük ölçüde kontrol altına alındı ve Türkiye yeni normaline döndü.

2021'de iç siyasetteki tartışma ve gelişmeler Cumhurbaşkanlığı ve muhalefet bloku üzerinde iki kutup ekseninde şekillenmeye devam etti. Cumhurbaşkanlığı'nın önemli gündem başlıkları partilerin yıl içerisinde gerçekleşen genel kongre ve kurultayları, yeni anayasa girişimi, ekonomi ve hukuk alanlarındaki reformlar oldu. Bunlara ek olarak ekonomide yaşanan sorunlara yönelik Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ortaya koyduğu yeni yaklaşım ve politikalar ile MHP kanadının söz konusu yeni yaklaşıma desteği yılın son gündem maddesiydi. Yüksek faizin ekonomiyi durgunluk ve işsizliğe götüreceğini öngören Cumhurbaşkanı Erdoğan büyüme, ihracat ve yatırım odaklı yaklaşımı benimsedi. Bu hamle "kur korumalı Türk lirası mevduat hesabı" uygulamasıyla "Türk lirasının sahibinin olduğunu" gösterdi ve vatandaşın dövize yönelişini durdurdu. Ayrıca bu uygulama kura yönelik spekülasyon ataklarının önünü kestiği gibi ekonomide yeni bir döneme geçilmesini de sağladı.

Siyasetin diğer ucunda yer alan Millet İttifakı'nın –özellikle CHP ve İYİ Parti'nin ve bu ittifaka henüz resmi olarak katılmayan ancak özellikle söylem ve pozisyon olarak onları takip eden diğer muhalefet partilerinin– en önemli gündem başlıkları ise parlamenter sisteme dönüş ve ekonomiydi. Buna ek olarak muhalefet

bloğunun 2023 seçimlerinde nasıl bir strateji izleyeceği ve cumhurbaşkanı adayının kim olacağı tartışmaları devam etti. Öte yandan muhalefetin önemli figürleri olarak CHP'de Muharrem İnce, İYİ Parti'de ise Ümit Özdağ genel başkanlarını çok sert bir şekilde eleştirerek istifa etti ve kendi partilerini kurdu. HDP'de ise partiye yönelik açılan kapatma davası ve Millet İttifakı ile sürdürülmeye çalışılan karmaşık ilişki dikkat çeken diğer gündem maddeleriydi.

2021, iç siyaset kadar dış politika bakımından da hareketli bir yıl oldu. Dinamik bir siyasi coğrafyada yer alan ve dönüşüm içerisindeki küresel sistemin kendi içinde oluşturduğu fırsatları etkili şekilde kullanmaya çalışan Türkiye, uzun bir süredir dış politikada benimsediği stratejik özerklik ve otonomi arayışını 2021'de de tatbik etti. Bunun bir sonucu olarak Ankara yıl boyunca karşı karşıya geldiği siyasi ve ekonomik meydan okumaları etkili bir şekilde yönetti. Bu sayede etkili bir bölgesel güç ve yükselen küresel bir aktör olduğunu ispat etti. Bununla birlikte küresel ve bölgesel siyaset üzerinde etki uyandıran meselelerde inisiyatif alarak bazen oyun kurucu bazen de oyun bozucu ülke oldu.

Türkiye'nin dış politika gündeminde her daim önemli bir yer tutan ABD ile ilişkiler yıl boyunca inişli çıkışlı bir seyir izledi. ABD'nin önceki başkanı Cumhuriyetçi Donald Trump döneminde yaşanan sorunların bir kısmı yeni başkan Demokrat Joe Biden'ın ilk bir yılına denk gelen 2021'de de devam etti. İki ülke ilişkilerinde Suriye krizi, ABD'nin YPG/PKK'ya verdiği destek, F-16 ve F-35 konuları, ABD'deki FETÖ varlığı ve Türkiye'nin Rusya'dan temin ettiği S-400 hava savunma sistemleri gibi meselelerde problemler yaşanmaya devam etti. Buna karşın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Başkan Biden ile Ekim'de gerçekleşen G20 zirvesi kapsamında doğrudan görüşmesi ise ikili ilişkilerdeki gerilimin bir nebze azalmasına imkan sağladı. Bu görüşmede liderlerin ikili ticaret hacmini artırma ve iklim değişikliği konusunda iş birliği yapma noktasında olumlu irade beyanında bulunması ise yapıcı gelişmeler olarak kayıtlara geçti.

Türkiye 2021'de Batı haricindeki bölgelerle daha ziyade ekonomik angajmanlarını yükselterek kendisine yeni fırsatlar oluşturmaya devam etti. Örneğin Afganistan'da yönetimi ele geçiren Taliban'ın Batı ile ilişkilerinde bir nevi ara bulucu gibi hareket ederek bölgesel bir güç ve yükselen bir küresel aktör olduğunu gösterdi. Aynı şekilde İsrail Yüksek Mahkemesinin Kudüs'ün Şeyh Cerrah Mahallesi'nde oturan bazı Filistinlileri evlerinden zorla çıkarma kararı almasıyla başlayan protestoların ardından İsrail'in, Mescid-i Aksa ve Gazze'de Filistinlilere orantısız müdahalede bulunması önemli bir gelişme oldu. Filistin meselesini kendi meselesi olarak kabul eden Türkiye gelişmelere kayıtsız kalmadı ve uluslararası toplumu harekete geçirmeye çalıştı.

Bunun yanı sıra uluslararası sistemdeki güç boşluklarını fırsat olarak kullanan Türkiye daha ziyade insani saiklerle başlattığı Afrika'ya yönelik açılımını stratejik bir iş birliği haline çevirdi. Gerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bölge ülkelerine gerekse

bölge ülkelerinin devlet ve hükümet başkanlarının Türkiye'ye yaptıkları yapıcı ziyaretlerdeki artış taraflar arasındaki beklentilerin arttığını ortaya koydu. Aynı minvalde Aralık 2021'de Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleşen III. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi Ankara'nın bölge ülkeleriyle ekonomi politik ilişkilerini güçlendirme yolunda samimi bir çaba içerisinde olduğunu gösterdi.

2021'de dış politikada yaşanan en önemli gelişmelerin başında ise hiç şüphesiz Türkiye'nin ikili ilişkiler düzeyinde bazı bölge ülkeleriyle başlattığı "normalleşme süreçleri" yer aldı. Türkiye 2021'in ikinci yarısında BAE, Mısır ve Ermenistan gibi uzun zamandır yapısal sebeplerden ve/veya konjonktürel gelişmelerden ötürü sorun yaşadığı ülkelerle ilişkilerini daha sağlıklı bir zemine oturtabilmek için reel politik ekseninde normalleşme süreçlerine öncülük etti. En önemlisi Türkiye'nin rasyonalist bir doktrin kapsamında başlattığı bu sürecin meyveleri kısa zamanda alındı. Örneğin Türkiye ve BAE arasında hızlı şekilde üst düzey ziyaretler gerçekleşti ve iki ülke kapsamlı iş birlikleri için anlaşmalar imzaladı. Mısır'la henüz tam bir normalleşme gerçekleşmese de taraflar bir nevi "ısınma turları" olarak görülebilecek istikşafi görüşmelere başladı. Tarihi meselelerden ve Karabağ'da yaşanan gerilimden ötürü olası bir normalleşmenin beklenmediği Ermenistan'la dahi normalleşme adımlarının başlatılması ise hiç şüphesiz kritik bir gelişme olarak kayıtlara geçti.

Dış politikada gerek 2021'de atılan normalleşme adımları gerekse 2022'de atılması muhtemel normalleşme adımları, Türkiye ile diğer ülkeler arasında ikili ilişkilerdeki tüm sorunların çözüleceği şeklinde yorumlanmamalıdır. Bunun yerine Türkiye'nin muhatap ülkelerle sorunlarını en aza indirmek için iş birliği alanlarını ön plana çıkarmaya çalıştığını belirtmek daha yerinde bir tespit olacaktır. Bu doğrultuda normalleşme adımlarını daha somut hale getirmek için Dışişleri bürokrasisini 2022'de yoğun bir mesai beklemektedir.

Bunların haricinde Türkiye-Rusya ilişkilerinde önceki yıllarda sık sık gerçekleşen üst düzey ziyaretler 2021'de kısmen azalma gösterdi. Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde ise ne bir ilerleme ne de bir gerileme yaşandı. Rasyonaliteden uzaklaşan ve daha çok ideolojik tartışmaların hakim olduğu Türkiye-AB ilişkilerinde Doğu Akdeniz'de yaşanan gerilim ile Kıbrıs meselesine dair yaşanan farklı "paradigma öncelikleri" yıl boyunca geniş bir yer tuttu. Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı bir ittifak oluşturmaya çalışan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Fransa ve Yunanistan'ın müşterek stratejilerinin önümüzdeki süreçte hem Doğu Akdeniz'deki suları daha fazla ısıtması hem de Türkiye-AB ilişkilerini daha fazla etkilemesi beklenmektedir.

Netice itibarıyla 2021 her yönden olduğu gibi dış politikada da Türkiye açısından önemli bir süreç oldu. Dış politikanın bir birikim sahası olduğu ve Türkiye'nin dönüşen küresel sistemdeki boş alanları etkili şekilde kullanmaya çalıştığı dikkate alındığında 2022'de de Türkiye'yi hareketli bir dış politikanın beklediği ifade edilebilir.

SETA'nın mutlak hale gelen *SETA Yıllığı* bu sene de Türkiye'yi ilgilendiren bütün meseleleri geniş bir perspektifle ele alıyor ve tecrübe edilen gelişmeleri; iç siyaset, dış politika, güvenlik, göç, savunma, ekonomi, enerji ve hukuk alanlarında gündem olan kritik konuları bir araya getirerek analiz ediyor. Yıllığın kaleme alınmasında katkısı olan bütün yazarlara ayrı ayrı teşekkür eder, 2022'nin Türkiye için hayırlı olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Burhanettin Duran
SETA Genel Koordinatörü

2021'DE SİYASET

NEBİ MİŞ • BAKİ LALEOĞLU • FATMA ZEHRA ÖZDEMİR
YUNUS ŞAHBAZ • ZEYNEP CURABEYOĞLU • FERHAT TOKYÜREK

GİRİŞ

Bu bölümde Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte Türkiye’de siyasetin ana aktörü haline gelen Cumhurbaşkanlığı makamı ile önde gelen diğer aktörler olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İYİ Parti ve Halkların Demokratik Partisi’nin (HDP) 2021’deki en önemli gündem maddeleri ele alınmıştır. Bu bağlamda söz konusu aktörlerin iç ve dış politikadaki gelişmeler, partilerin kendi içerisinde yaşanan dikkat çekici olaylar ve gündemdeki diğer önemli tartışmalara yönelik söylem, tutum ve pozisyonları incelenmiştir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 2021’deki gündemi oldukça yoğundu. Özellikle ilk aylarda koronavirüs (Covid-19) salgınının sebep olduğu küresel kriz tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de en önemli mesele haline geldi. Bu noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın temel yaklaşımı salgının ekonomik ve sosyal bir krize dönüşmesini engellemek yönünde oldu. Bu bağlamda Erdoğan sosyal kısıtlamalardan kademeli normalleşmeye kadar çeşitli adımlar atılmasını sağladı. Yaz aylarındaki yoğun aşılama programı sayesinde de yeni normale geçiş mümkün hale geldi. Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın iç siyasetteki atılım ve reform gündemi 2021’de de devam etti. Dış politikada ise Türkiye’nin aktif ve girişimci diplomasi yaklaşımı sürdürüldü. Gerek yurt dışı gezileri gerekse ev sahipliği yapılan çeşitli uluslararası organizasyonlarda Erdoğan, Türkiye’nin tezlerini paylaşmaya devam etti. Terörle mücadele ve Cumhurbaşkanlığı teşkilatı kapsamında yaşanan gelişmeler ise diğer gündem maddeleri olarak dikkat çekti.

AK Parti açısından ise 2021’in ilk gündemi 7. Olağan Kongre’ydi. 2020’de başlayan ancak salgın sebebiyle ara verilen kongre süreci 24 Mart’ta gerçekleşti ve parti yönetiminde ve teşkilatlarda kapsamlı değişiklikler yaşandı. Öte yandan AK Parti’deki en önemli gündem maddesi ise ekonomi ve hukuk alanlarındaki reformdu ve bu gündem partinin yasama çalışmalarına da yansdı. Ayrıca Cumhuriyet İttifakı çatısı altında MHP ile yürütülen ilişkiler, yeni anayasa ve seçim sistemi çalışmaları da dikkat çekti.

CHP cephesinde ise yılın ilk ayları parti içinde gerçekleşen istifalar ve bu istifaların sebep olduğu tartışmalar ile geride kaldı. Öte yandan CHP ana muhalefet partisi

olarak ekonomi başta olmak üzere sert söylemini sürdürdü ve erken seçim çağrılarını sıklıkla yineledi. Buna paralel olarak çeşitli söylem ve girişimlerle farklı kesimlere ulaşma stratejisini sürdürdü. Ancak CHP'nin dış politikadaki gelişmelere yönelik yaptığı açıklamalar birçok tartışmaya sebep oldu ve tepki çekti. CHP'nin özellikle Suriye-İrak tezkeresine yönelik oylamada "ret" oyu vermesi en tartışmalı kararların başında geldi. Bunun dışında güçlendirilmiş parlamenter sistem, ittifak ve aday tartışmaları yıl boyunca tartışılmaya devam etti.

MHP'de ise 13. Olağan Kurultay ilk önemli gündem maddesiydi. Bunun dışında MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin muhalefete ve Anayasa Mahkemesine yönelik sert eleştirileri dikkat çekti. Buna paralel olarak AK Parti ile uyum, Cumhurbaşkanlığı Erdoğan'a yönelik destek açıklamaları ve partinin kendi anayasa taslağı çalışmalarını önemli başlıklardı. Yine Batılı ülkelerdeki Ülkü Ocakları'na yönelik kararlar diğer önemli bir mesele olarak gündemde yerini aldı.

İYİ Parti cephesinde ise Ümit Özdağ'ın çeşitli parti yetkilileri ve Genel Başkan Meral Akşener hakkındaki iddiaları ve sonrasında partisinden istifa etmesi kamuoyunda uzun süre tartışıldı. Buna paralel olarak FETÖ ve HDP ile çeşitli iş birliği iddiaları İYİ Parti'ye yönelik tepkilere sebep oldu. Bunun yanında Meral Akşener'in cumhurbaşkanlığına aday olmadığını açıklaması doğrultusunda yeniden tartışılmaya başlayan cumhurbaşkanı adaylığı meselesi ve CHP ile ilişkiler diğer ana gündem maddeleriydi.

HDP açısından ise 2021'in en önemli gelişmesi partililere yönelik açılan soruşturma ve davalar, parlamentoya gönderilen fezlekeler ve dokunulmazlık meseleleri ile partiye karşı açılan kapatma davası oldu. Bu bağlamda HDP yıl içerisinde daha çok iç meseleleriyle uğraşmak zorunda kaldı. Ancak parti başta CHP olmak üzere diğer partilere yönelik çeşitli girişimlerde bulunarak muhalefet bloku içerisinde konum elde etme arayışını sürdürdü. Öte yandan meşruiyet tartışmaları bağlamında parti yetkililerinin HDP yerine terör örgütünü işaret etmesi bu girişimlere büyük zarar verdi.

2021'DE CUMHURBAŞKANLIĞI

2021'in ilk aylarında koronavirüs salgınının sebep olduğu ve özellikle sağlık, ekonomi ve sosyal alanlarda hissedilen küresel kriz zirveye ulaştı. Ancak bahar ve yaz aylarında yürütülen yoğun aşılama programları ile birlikte krizin etkisi azalmaya başladı. Türkiye de dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak benzer bir süreçten geçti ve özellikle yaz aylarındaki yoğun aşılama ile birlikte yeni normale döndü. Bu noktada Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin söz konusu küresel krizle mücadelesinde sosyal ve ekonomik etkileri asgari düzeyde tutma temelli bütüncül yaklaşımını devam ettirdi. Bu bağlamda devlet başkanı olarak sosyal kısıtlamalardan kademeli normalleşmeye kadar çeşitli adımlar atılmasını sağladı.

Cumhurbaşkanı Erdoğan salgın dışında iç siyasette birçok yeni atılım ve açılışları gerçekleştirmeye devam etti. Dış politikada ise özellikle salgının kontrol altına alınmaya başlanmasıyla birlikte yurt dışı gezilerine tekrar başladı ve aktif diplomasi yaklaşımını sürdürdü. Buna ek olarak Cumhurbaşkanlığı hem çeşitli organizasyonlara ev sahipliği yaptı hem de birçok devlet ve hükümet başkanını ağırladı. Terörle mücadele ve Cumhurbaşkanlığına bağlı kurumlarda yaşanan değişimler ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın diğer önemli gündem maddeleriydi.

İÇ POLİTİKA

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2021'in özellikle ilk yarısındaki en önemli gündem maddesi 2020'de başlayan ve bu yıl da devam eden koronavirüs salgını ile mücadeleydi. Bu bağlamda Erdoğan'ın mücadele stratejisi salgının sosyal ve ekonomik etkilerini asgari düzeyde tutmak üzerinde şekillendi. Öte yandan özellikle sağlık alanında alınması gereken tedbirler ve atılması gereken adımlar için Koronavirüs Bilim Kurulunun tavsiyelerine önem vermeye devam etti. Bu bağlamda kademeli normalleşme ve kademeli kısıtlama politikası temel yaklaşım oldu. Mart'tan itibaren iller vaka sayılarına göre kategorize edildi ve kademeli olarak normalleşmeye başlandı.¹ Ancak

1. "Kabine Toplantısı'nın Ardından Yaptıkları Konuşma", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 1 Mart 2021, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/125093/kabine-toplantisi-nin-ardindan-yaptiklari-konusma->, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

kademeli normalleşmenin ardından vaka sayılarının tekrar artışa geçmesi sonucu kısıtlamalar artırılmaya başlandı. Bu noktada sokağa çıkış sınırlaması genişletildi ve başlangıç saati önce 21.00 ve daha sonrasında ise 19.00 olarak belirlendi. Fakat vaka sayılarında düzelme görülmemesi sebebiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan 29 Nisan-17 Mayıs arasında tam kapanma ilan etti.²

Tam kapanmanın ardından vaka sayıları önemli ölçüde kontrol altına alındı. Buna ek olarak aşı tedarik probleminin çözülmesi ile birlikte özellikle yaz aylarında yürütülen ve zaman zaman günlük 1,5 milyon dozu aşan yoğun aşılama programı sonucu normalleşme adımları tekrar atılmaya başlandı. Bu noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan 1 Temmuz'dan itibaren sokağa çıkma, şehir içi ve şehir dışı seyahat kısıtlamalarını kaldırdı.³ Ayrıca yaygın aşılama ve toplumsal bağışıklık paralelinde artık genel kısıtlamalardan kaçınacaklarını, gerektiği takdirde lokal bazlı kısıtlamalara başvurulacağını açıkladı. Bunun sonucunda yaz aylarından itibaren Türkiye özellikle sosyal ve ekonomik anlamda hızlı bir şekilde normale geri döndü.

İç siyaset açısından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın salgın dışındaki en önemli gündem maddesi ekonomi oldu. Özellikle salgın sebebiyle küresel ve ulusal anlamda ortaya çıkan ekonomik problemlere ek olarak Türkiye'nin son yıllarda yaşadığı döviz kurlarındaki dalgalanma ve ani artış problemleri yeni bir ekonomik yaklaşımın benimsenmesi sonucunu doğurdu. Bu noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan "yüksek faiz-düşük kur" yaklaşımından vazgeçtiklerini ve "düşük faiz-yüksek üretim ve ihracat" yaklaşımını benimseyeceklerini, bu sayede işsizlik ve enflasyon problemlerinin çözülmesinin hedeflendiğini açıkladı.⁴ Önce Merkez Bankası Başkanı Naci Ağbal'ın yerine Şahap Kavcıoğlu atandı⁵ ve ardından da görevden affını isteyen Hazine ve Maliye Bakanı Lütfi Elvan'ın yerine Nureddin Nebati göreve getirildi.⁶

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir diğer önemli gündem maddesi de reformlardı. Sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınma hedefiyle reformları her zaman en önemli meselelerden biri olarak değerlendiren Cumhurbaşkanı Erdoğan 2021'de hayata geçirilmesi hedeflenen birçok hukuki ve ekonomik reform paketini kamuoyuyla paylaştı. Hukuki reform bağlamında en önemli gelişme ise İnsan Hakları Eylem Planı oldu. Erdoğan'ın 2 Mart'ta açıkladığı ve iki yıllık süreç içerisinde hayata geçirilmesi hedeflenen eylem planı 9 amaç, 50 hedef ve 393 faaliyeti barındıran bir hukuki reform belgesi ola-

2. "Türkiye Kovid-19 Tedbirleri Kapsamında 29 Nisan-17 Mayıs Arasında 'Tam Kapanma'ya Geçiyor", Anadolu Ajansı, 26 Nisan 2021.

3. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 1 Temmuz'da Başlamak Üzere Sokağa Çıkma Kısıtlamalarını Tümüyle Kaldırıyoruz", Anadolu Ajansı, 21 Haziran 2021.

4. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Düşük Faizle Üretimi ve İhracatı Destekleyeceğiz", TRT Haber, 30 Kasım 2021.

5. "Merkez Bankası Başkanı Değiştirdi (Naci Ağbal Görevden Alındı)", NTV, 20 Mart 2021.

6. "2.12.2021 tarihli Atama Kararı", *Resmî Gazete*, Sayı: 31677, 2 Aralık 2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/12/20211202-7.pdf>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

rak dikkat çekti. Bu bağlamda belge Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından “özgür birey, güçlü toplum ve daha demokratik bir Türkiye” hedefiyle tanıtıldı.⁷

Reform gündeminin bir diğer önemli ayağı da ekonomi oldu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan 12 Mart'ta düzenlenen tanıtım toplantısında “Ekonomi Reform Paketi”ni açıkladı. Pakette dikkat çeken düzenlemelerden bazıları enflasyonla mücadeleyi desteklemek adına “Fiyat İstikrarı Komitesi”nin kurulması, ekonomi politikalarının eş güdüm içerisinde hayata geçirilmesi ve takibi için “Ekonomi Koordinasyon Kurulu”nun kurulması, kamu harcamalarında kısıtlamaların getirilmesi, TÜİK'in ilişkili kuruluş statüsüne çevrilmesi ve ihracat potansiyeli yüksek seviyede olan KOBİ'lerin yurt dışına açılabilmesi için verilen teşviklerin artırılması şeklinde oldu.⁸

Reform gündemine paralel olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın iç politikadaki önemli gündem başlıklarından biri de yeni anayasa oldu. 1 Şubat'ta gerçekleşen Kabin toplantısı sonrası yaptığı basın açıklamasında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'deki sorunların temel kaynağının darbeciler tarafından hazırlanmış anayasalar olduğunu ve ülkenin tekrar yeni bir anayasayı tartışma vaktinin geldiğini söyledi. Buna ek olarak MHP ile anlayış birliği içerisinde bulunduğu takdirde yeni anayasa için somut çalışmalara başlanabileceğini duyurdu.⁹ Söz konusu açıklamanın ardından Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli yeni anayasa çalışmalarına başlanması hususunda anlaştı. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın talimatıyla Prof. Dr. Yavuz Atar başkanlığında “Anayasa Bilim Kurulu” oluşturuldu ve kurul yeni anayasa çalışmalarına başladı.¹⁰ Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan yıl içerisinde birçok kez yeni anayasanın önemini vurgulamaya devam etti ve son olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) yasama yılı açılışında yaptığı konuşmasında yeni bir anayasanın Cumhuriyet'in yüzüncü yılında millete verilebilecek en güzel hediye olacağını belirtti.¹¹

2021'de Cumhurbaşkanı Erdoğan açısından bir diğer önemli gelişme Kanal İstanbul ve Montrö tartışmaları oldu. Erdoğan'ın uzun yıllardır en önemli projelerinden biri olan Kanal İstanbul Projesi doğrultusunda ilk somut adımlar atılırken proje bağlamında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin durumu da tartışılmaya başlandı. Bu noktada emekli amiraller tarafından Kanal İstanbul bağlamında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin tartışmaya açılmasını eleştiren ve yine Atatürk ilke ve inkılaplarına atıf yaparak bazı ikazlarda bulunan bir bildiri yayımlandı. Ancak bildiri özellikle kullandığı üslup ve yöntem sebebiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından darbe iması şeklinde değerlendirildi. Bu noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan bildirisinin hemen ar-

7. “Başkan Erdoğan İnsan Hakları Eylem Planı'nı Açıkladı”, *Akşam*, 2 Mart 2021.

8. “5 Düzenlemeyle ‘Ekonomi Reformları Eylem Planı’”, *Dünya*, 22 Haziran 2021.

9. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Önümüzdeki Dönemde Yeni Anayasa için Harekete Geçebiliriz”, Anadolu Ajansı, 1 Şubat 2021.

10. “Anayasa Bilim Kurulu Çalışmalarına Başladı”, CNN Türk, 6 Mart 2021.

11. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Yeni Anayasa Milletimize Vereceğimiz En Güzel 2023 Hediyesi Olacak”, Anadolu Ajansı, 1 Ekim 2021.

dından bir değerlendirme toplantısı gerçekleştirdi. Toplantı sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan bildiriye Anayasa'ya açık bir tehdit olarak değerlendirdi ve Türkiye'nin bu tarz antidemokratik hareketleri müsamahayla karşılamayacağını vurguladı.¹²

Cumhurbaşkanı Erdoğan için bir diğer önemli gündem maddesi de İstanbul Sözleşmesi ve kadına yönelik şiddet meselesi oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan 20 Mart tarihli kararıyla Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen "Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi"nden çekileceğini açıkladı.¹³ Öte yandan bu karar çeşitli eleştiri ve tartışmalara sebep oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise bu eleştirilere "Kadına yönelik şiddetle mücadelenin İstanbul Sözleşmesi'yle başlamadığını ve bu sözleşmeden çekilmeyle bitmeyeceğini" vurgulayarak cevap verdi.¹⁴

Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın iç siyasette yıllardır süregelen en önemli gündem maddelerinden biri de çeşitli açılış ve temel atma törenleri oldu. Bu bağlamda Erdoğan, OECD İstanbul Merkezi, Taksim Camii, Çamlıca Kulesi, Erzurum Şehir Hastanesi, İstanbul AKM, Ilısu Barajı, Siirt Çinko Üretim Tesisleri gibi oldukça önemli projelerin açılışlarını yaptı. Buna ek olarak İstanbul Ümraniye, Ankara AKM ve Eskişehir Millet Bahçesi'nin açılışlarını gerçekleştirdi. Yine Milli Savunma Bakanlığı başta olmak üzere çeşitli stratejik kurumun yeni yerleşkesi olacak Ay Yıldız Projesi, Kanal İstanbul Sazlıdere Köprüsü, Filyos Limanı ve Doğalgaz İşleme Tesisleri ve Akkuyu Nükleer Santrali Üçüncü Ünitesi gibi bazı önemli projelerin temel atma törenlerine katıldı.

Cumhurbaşkanı Erdoğan çeşitli açılış ve temel atma törenleri dışında birçok program, organizasyon ve tanıtım toplantısına da katıldı. Bu bağlamda Erdoğan, Milli Uzay Programı ve Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele 4. Ulusal Eylem Planı gibi belgelerin tanıtım toplantılarına iştirak etti. Bunlara ek olarak 20. Milli Eğitim Şurası, Su Şurası ve 12. Ulaştırma ve Haberleşme Şurası ile 1. Uluslararası Medya ve İslamofobi, Adalar Denizi, 4. Uluslararası Necmettin Erbakan ve Milli Görüş sempozyumlarına katıldı. Bunların dışında Sakarya Zaferi'nin 100. yılı kutlamaları ile Malazgirt Zaferi'nin 950. yıl dönümü programları Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katıldığı diğer önemli etkinliklerden bazılarıydı. Tüm bunlara paralel olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan 2021'de 13 Aralık itibarıyla 22 farklı ili toplamda 25 kez ziyaret etti.¹⁵

DIŞ POLİTİKA

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan "aktif" dış politika yaklaşımını 2021'de de sürdürdü. Her ne kadar Cumhurbaşkanı Erdoğan yılın ilk yarısında pandemi sebe-

12. "Değerlendirme Toplantısı'nın Ardından Yaptıkları Konuşma", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 5 Nisan 2021, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/126469/degerlendirme-toplantisi-nin-ardindan-yaptiklari-konusma>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

13. "20.04.2021 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararı", *Resmî Gazete*, Sayı: 31429, 20 Mart 2021.

14. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İstanbul Sözleşmesi Açıklaması", NTV, 1 Temmuz 2021.

15. "Yurt İçi Ziyaretler", T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/yurticiziyaretler>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

biyle yurt dışı ziyaretinde bulunamasa da salgının etkisini azaltmasıyla birlikte yılın ikinci yarısında oldukça yoğun bir dış ziyaret ajandasına sahipti. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı Erdoğan 2021 içerisinde 12 geziyle toplam 14 farklı ülkeyi ziyaret etti.¹⁶ Buna ek olarak 25 farklı ülkenin devlet ve hükümet başkanları toplam 32 kez Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ağırlandı veya kabul edildi.¹⁷

Dış politikadaki önemli gündem maddelerinin başında Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerde yaşanan gelişmeler geldi. Geçmiş yıllardan kalan sorunların ve üye ülkelerle ilişkilerin inişli çıkışlı seyri 2021'de de devam ederken özellikle AB'nin kendi içinde yaşadığı ayrılıklar Türkiye ile ilişkilere de yansdı. Özellikle ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Taliban'ın ülke yönetimini çok büyük oranda ele alması ile birlikte Afganistan'dan Batı'ya doğru yeni bir göç dalgası başladı. Bu noktada Suriye göçmen krizinde Türkiye ile iş birliğini dayatma haline getirmeye çalışan AB, yeni göç dalgasında da benzer bir politika izleme niyetinde olduğunu gösterdi.¹⁸ Ancak başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere birçok devlet yetkilisinin Türkiye'nin daha fazla göçmene ev sahipliği yapacak durumda olmadığını ciddiyetle belirtmesi AB'nin yaklaşımını kısmen de olsa değiştirdi. Birçok AB üyesi ülke Türkiye'nin göçmen krizini yönetmekte en önemli rolü üstelenen ülke ve partner olduğunu vurgularken özellikle göçmen karşıtı ve popülist isimlerin iktidarda olduğu ülkeler Türkiye'ye yönelik dayatmacı yaklaşımını sürdürmeye devam etti.

AB ile ilişkilerde bir diğer önemli husus ise ikili ilişkilerin gelişmesine yönelik atılan adımlar oldu. Bu noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan, AB üyesi ülkelerin Ankara büyükelçileriyle bir toplantı gerçekleştirdi ve Türkiye'nin Birlik ile ilişkileri geliştirme isteğini, AB'ye tam üyelik, Doğu Akdeniz ve Kıbrıs meselelerindeki kararlılığını vurguladı.¹⁹ Buna ek olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan yıl içerisinde AB Konseyi Başkanı Charles Michel ve AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen'i kabul etti. Bu görüşmede ise özellikle ekonomik iş birliğinin artırılması konusu değerlendirildi.²⁰

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın dış politika ajandasındaki bir diğer gündem maddesi de Afganistan'daki gelişmeler oldu. ABD'nin ülkeden çekilmesi ile birlikte Taliban'ın beklenenden oldukça kısa bir süre içerisinde Kabil'i ele geçirmesi ve ülke yönetimini büyük oranda devralması özellikle Batı dünyasında büyük paniğe sebep oldu. Buna ek olarak Kabil Havalimanı'nın işletilmesine yönelik görüşmeler devam etti. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan, Afganistan'da yaşanan gelişmeler sonrası toplanan G20 olağanüstü liderler zirvesine katıldı ve burada başta AB ülkeleri olmak

16. "Yurt Dışı Ziyaretler", T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/yurtdisiziyaretler>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

17. "Günlük Program", T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/program>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

18. Burhanettin Duran, "Suriyeli ve Afgan Sığınmacıları Nasıl Anlamalıyız?", *Sabah*, 30 Temmuz 2021.

19. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Brexit ile Artan Belirsizlik Türkiye'nin Avrupa Ailesinde Hak Ettiği Yeri Almasıyla Giderilebilir", *Anadolu Ajansı*, 12 Ocak 2021.

20. "Cumhurbaşkanı Erdoğan AB Başkanlarını Kabul Etti", *Anadolu Ajansı*, 6 Nisan 2021.

üzere Batılı ülkelerin üzerine düşeni yapması gerektiğini ve Türkiye'nin yeni bir göç yükünü kaldıramayacağını vurguladı.²¹

Afrika ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi –her yıl olduğu gibi– bu yıl da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın dış politikada özel önem verdiği meselelerden biriydi. Başkanlığından itibaren Afrika ile ilişkilere özel önem atfeden Cumhurbaşkanı Erdoğan bu yıl da Afrika seyahatlerini sürdürdü. Bu bağlamda 17-20 Ekim arasında Angola, Togo ve Nijerya'yı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Erdoğan²² sekiz farklı Afrika ülkesinin lideri ile de Türkiye'de görüştü. Yine 18 Aralık'ta Cumhurbaşkanlığının ev sahipliğinde III. Türkiye Afrika Ortaklık Zirvesi düzenlendi. Zirveye birçok Afrika ülkesinden devlet ve hükümet başkanı, temsilci ve üst düzey yetkili katıldı.²³

Afrika'nın yanı sıra özellikle son yıllarda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın özel önem verdiği Türk dünyası ile ilişkiler de dış politikadaki bir diğer önemli başlıktı. Bu noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan gerek karşılıklı ziyaretler ve antlaşmalar gerekse düzenlenen zirveler ile Türk dünyasının ekonomik ve siyasi açıdan yükselen iş birliği ve güçlü bir teşkilatlanma ile önemli bir uluslararası aktöre dönüşebileceğini savundu. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'de düzenlenen ve dönem başkanlığının devralındığı Türk Konseyi Devlet Başkanları 8. Zirvesi'nde konseyin yapısının "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak değiştirildiğini açıkladı.²⁴ Buna ek olarak zirvede Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi kabul edildi ve özellikle siyasi ve ekonomik iş birliğinin artırılması kararı alındı.

Türk dünyası ile ilişkilerin paralelinde Azerbaycan ile yürütülen üst düzey ilişki ve iş birliği 2021'de de devam etti. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan 2021 içerisinde iki kez Azerbaycan'ı ziyaret etti. Öte yandan 15 Haziran'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev iki ülke arasındaki stratejik ortaklık ve dayanışmayı artırma hedefi doğrultusunda Şuşa Beyannamesi'ni imzaladı.²⁵ Beynamede geçmişten bugüne yürütülen yakın ilişki ve ortaklığın yanında gelecekte izlenecek yol haritası ortaya kondu ve taraflardan birisine yönelik tehdit veya saldırı olduğunda iki ülkenin beraber hareket edeceği belirtildi.

Dış politikada bir diğer önemli gelişme ise Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde atılan adımlar oldu. Bu noktada Mısır ile diplomatik temaslar başlarken Cumhurbaşkanı Erdoğan da Mısır halkının Türkiye ile ters düşmeyeceğini ve diplomatik ilişkilerin normalleşmesi yönünde kar-

21. "Son Dakika: Başkan Erdoğan'dan G20 Zirvesi'nde Önemli Açıklamalar! G-20 Liderlerine Çağrı: Başkanlığa Talibiz", A Haber, 12 Ekim 2021.

22. "Yurt Dışı Ziyaretler".

23. "Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi... Cumhurbaşkanı Erdoğan: Birlikte Kazanalım, Birlikte Kalkınalım İstiyoruz", *Hürriyet*, 18 Aralık 2021.

24. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türk Devletleri Teşkilatı'yla Bundan Sonra Daha Hızlı Büyüyeceğiz", Anadolu Ajansı, 12 Kasım 2021.

25. "Erdoğan ve Aliyev 'Şuşa Beyannamesi'ne İmza Attı", Anadolu Ajansı, 15 Haziran 2021.

şıklı görüşmelerin devam ettiğini söyledi.²⁶ BAE ile ilişkilerde ise Abu Dabi Veliaht Prensi Şeyh Muhammed bin Zayid Nahyan'ın Türkiye ziyareti önemli bir normalleşme adımı oldu. Bu doğrultuda iki ülke arasında on alanda Türkiye'ye yönelik doğrudan yatırımları içeren antlaşmalar imzalandı.²⁷ İsrail ile ilişkilerde ise üst düzeyde somut adımlar atılmasa da uzun bir aranın ardından İsrail Başbakanı Naftali Bennett ve Cumhurbaşkanı Yitzak Hertzog'un Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı telefonla araması olumlu adımlar olarak dikkat çekti. Ancak Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin özellikle Kudüs ve Filistin konusunda İsrail'in yasa dışı şiddet ve uygulamaları karşısındaki kararlı duruşundan vazgeçmeyeceğini defaatle vurguladı.

Libya ile ilişkiler ve Doğu Akdeniz'deki gelişmeler Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2021'deki dikkat çeken gündem maddelerinden ikisiydi. Libya ile ilişkilerde meşru hükümet başkanı dört kez Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret ederken yine çeşitli meselelerde görüşmeler gerçekleşti ve beş farklı antlaşma imzalandı.²⁸ Buna ek olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan birçok kez meşru hükümete yönelik desteklerinin kararlılıkla devam edeceğini vurguladı. Öte yandan Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki hak ve çıkarlarının korunacağı yine Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından çeşitli organizasyonlarda tekrarlandı. Özellikle AB ve ABD liderleriyle yapılan görüşmelerde Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı cephenin oluşmasına rağmen meşru haklarından hiçbir şekilde vazgeçmeyeceğini açıkça belirtti.²⁹

Bir diğer önemli mesele olarak ABD ile ilişkiler Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2021'deki gündem başlıklarından biriydi. Bu noktada özellikle ABD'de Joe Biden'ın yeni başkan olarak göreve gelmesi ilk önemli gelişmeydi. Ancak Biden'ın 24 Nisan'da 1915 olaylarını "soykırım" olarak tanımlaması Türkiye'de büyük rahatsızlık oluşturdu. Cumhurbaşkanı Erdoğan da Biden'ın bu açıklamasını sert bir şekilde eleştirdi ve bunun iyileştirilmeye çalışılan ilişkilere, ortaklık ve müttefiklik anlayışına ciddi zarar verdiğini söyledi.³⁰ ABD ile ilişkiler bağlamında S-400 ve F-35 kaynaklı problemler çözüm beklemeye devam ederken yine iki lider İtalya'daki G20 liderler zirvesinde bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede ilişkilerin geliştirilmesi yönünde mutabık kalındı.

Son olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan 2021'de bazı önemli zirvelere katıldı. Bunlardan ilki 13-14 Haziran arasında Belçika'da düzenlenen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ydi. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu zirvede Macaristan, Litvanya, Letonya, Fransa, Birleşik Krallık, Almanya, Yunanistan, Hollanda ve ABD liderleriyle ikili görüşmeler gerçekleştirdi.³¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katıldığı bir

26. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Mısır Halkı Bizimle Ters Düşmez", Anadolu Ajansı, 16 Mart 2021.

27. "Türkiye ile BAE Arasında İş Birliği Anlaşmaları", TRT Haber, 24 Kasım 2021.

28. "Türkiye ile Libya Arasında 5 Anlaşma İmzalandı", Anadolu Ajansı, 12 Nisan 2021.

29. "Son Dakika: Başkan Erdoğan'dan BM Genel Kurulu'nda Doğu Akdeniz Mesajı: Türkiye'yi Yok Sayan Anlayıştan Vazgeçilmeli", *Sabah*, 21 Eylül 2021.

30. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Biden'a Çok Sert 'Soykırım' Tepkisi", *Hürriyet*, 26 Nisan 2021.

31. "Belçika", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 13 Haziran 2021, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/128323/brüksel->, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

diğer önemli organizasyon ise Birleşmiş Milletler (BM) 76. Genel Kurulu oldu. ABD'de düzenlenen zirveye katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca New York'ta yeni Türkiye Binası'nın açılışını gerçekleştirdi. Ayrıca ikili görüşmeler kapsamında Birleşik Krallık, Hırvatistan, Slovenya, Polonya, Gine Bissau, Gürcistan, Ukrayna, Finlandiya, Arnavutluk, Burundi, Irak ve Libya liderleriyle bir araya geldi.³² Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan BM Genel Kurulu'nda bir konuşma yaptı ve her sene olduğu gibi Türkiye'nin tezlerini yineledi. Buna paralel olarak yine Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından kaleme alınan ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin yapısının değiştirilmesini öneren *Daha Adil Bir Dünya Mümkün* isimli kitabın tanıtımı yapıldı.

TERÖRLE MÜCADELE

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2021 gündemindeki ana başlıklardan biri de terörle mücadele oldu. Bu bağlamda gerek güncel olaylar gerekse Türkiye'nin uzun yıllardır devam eden terörle mücadelesi ile alakalı önemli gelişmeler yaşandı. Yine buna paralel olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan gerek yurt içi gerekse yurt dışında PKK/PYD ve FETÖ başta olmak üzere tüm terör örgütlerine yönelik mücadeleye liderlik etmeye devam etti.

Terörle mücadele bağlamında 2021'in ilk önemli gelişmesi terör örgütü PKK'nın Gara'da 13 sivil şehit etmesi oldu.³³ Cumhurbaşkanı Erdoğan da PKK'nın elinde bir süredir esir tutulan 13 sivilin terör örgütüne yönelik düzenlenen sınır ötesi operasyonunda şehit edilmesine oldukça sert tepki gösterdi. Operasyonda 40'ın üzerinde teröristin etkisiz hale getirildiğini söyleyen Cumhurbaşkanı Erdoğan, PKK/PYD'ye destek veren ABD başta olmak üzere Batılı ülkeleri eleştirdi. Buna paralel olarak yurt içi ve yurt dışındaki tüm aktörlerin önünde iki yol olduğunu, "ya Türkiye ile birlikte teröre karşı mücadele edeceklerini ya da vicdanlarda ve uluslararası platformlarda hesap vereceklerini" söyledi.³⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sert tepkisine sebep olan bir diğer gelişme de Türkiye'nin sınır ötesine yönelik operasyonlarını yurt içi ve yurt dışındaki bazı kesimlerin eleştirmesi oldu. Bu noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin sınırları içinde ve dışında yürüttüğü terörle mücadelesinin meşru hak ve vazife olduğunu, hiçbir aktörün bu mücadeleye gölge düşüremeyeceğini belirtti.³⁵

Türkiye'nin özellikle Irak ve Suriye'de terör örgütlerine yönelik sınır dışı operasyonları 2021'de devam etti. Pençe Kartal-2, Pençe Yıldırım ve Pençe Şimşek operasyonları özellikle Irak'ta PKK'ya önemli darbe vurdu. Cumhurbaşkanı Erdoğan operasyonları duyururken "Uluslararası hukuktan doğan haklarımız çerçevesinde

32. "ABD", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 19 Eylül 2021, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/130675/abd>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

33. "Bakan Akar: Gara'da 13 Vatandaşımız Şehit (Pençe Kartal-2 Harekatı Açıklaması)", NTV, 14 Şubat 2021.

34. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Gara Açıklaması", NTV, 15 Şubat 2021.

35. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Net Açıklama: Teröristleri İnderinde Bitireceğiz", TGRT Haber, 24 Şubat 2021.

bölgemize kan, gözyaşı ve yıkımdan başka bir şey getirmeyen bu katil sürülerinin kökünü kurutana kadar mücadelemizi sürdüreceğiz” açıklamasını yaptı.³⁶

Suriye meselesi de terörle mücadeledeki temel gündem maddelerinden biriydi. Bu bağlamda zaman zaman Suriye'nin kuzeyinde konumlanan PKK/PYD'li teröristler, Türkiye sınırlarına yönelik saldırılar gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan da Türkiye'nin gerektiği takdirde Suriye'de yeni bir sınır operasyonu yapabileceği ve gerekli adımları atabileceği mesajını verdi.³⁷

14 Aralık itibarıyla Milli Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında toplam altı kez toplandı. Toplantılar sonrası yapılan açıklamaların hepsinde PKK/PYD, FETÖ ve DEAŞ başta olmak üzere terör örgütlerine yönelik operasyonların meşru ve başarılı bir şekilde devam ettiği ve Türkiye'nin terörle mücadeledeki kararlılığı vurgulandı. Ayrıca Irak ve Suriye'de terörle mücadele amacıyla sınır ötesi operasyon yetkisi veren tezkere Meclis tarafından iki yıl süreyle uzatıldı.

Terörle mücadele bağlamında bir diğer gündem maddesi FETÖ oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan sık sık FETÖ ile mücadelenin kararlılıkla devam ettiğini ve diğer devletlerin de özellikle firari teröristlerin iadesi başta olmak üzere Türkiye'nin yürüttüğü mücadeleye destek vermesi gerektiğini belirtti.³⁸ Buna ek olarak FETÖ'nün gelecekte diğer ülkelere zarar vereceğini de birçok kez vurguladı.

Son yıllarda olduğu gibi bu yıl da Cumhurbaşkanlığı himayesinde 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü Anma programları düzenlendi. Cumhurbaşkanı Erdoğan 15 Temmuz günü anma programlarına katıldı ve Ankara Beştepe'deki Demokrasi Müzesi'nin açılışını yaptı.³⁹ Ayrıca “Millete Sesleniş” konuşmasını gerçekleştirdi.

CUMHURBAŞKANLIĞI TEŞKİLATI

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile birlikte fiili anlamda hükümetin yerini alan Cumhurbaşkanlığı Kabinesi 20 Aralık itibarıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında toplam yirmi iki kez toplandı.⁴⁰ Buna ek olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan 21 Nisan'da kısmi bir kabine revizyonu gerçekleştirdi. Bu doğrultuda Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ikiye ayrılarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı kuruldu. Buna paralel olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına Derya Yanık, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına ise Vedat Bilgin atandı. Yine aynı revizyon çerçevesinde Mehmet Muş yeni ticaret bakanı

36. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu Katil Sürülerinin Kökünü Kurutana Kadar Mücadelemizi Sürdüreceğiz”, Anadolu Ajansı, 24 Nisan 2021.

37. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Suriye'de En Kısa Sürede Gereken Adımları Atacağız”, TRT Haber, 11 Ekim 2021.

38. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: FETÖ'cüler ile Bölücü Örgüt Elebaşlarının İadesinde Dayanışma Bekliyoruz”, NTV, 23 Kasım 2021.

39. “15 Temmuz Demokrasi Müzesi Açıldı”, TRT Haber, 15 Temmuz 2021.

40. “Günlük Program”.

olarak atandı.⁴¹ Öte yandan 2 Aralık'ta görevinden affını isteyen Lütfi Elvan'ın yerine Nureddin Nebati Hazine ve Maliye Bakanlığına atandı.⁴²

Cumhurbaşkanı Erdoğan 14 Aralık itibarıyla yıl içerisinde toplam beş kez Yüksek İstişare Kurulunu topladı. İki kez ise Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları Başkanvekilleri ile bir araya geldi. Yine Cumhurbaşkanı Erdoğan 14 Aralık itibarıyla 2021 içerisinde toplam 19 Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, 816 cumhurbaşkanı kararı, 440 atama kararı ve 25 Cumhurbaşkanlığı genelgesi yayımladı.⁴³

Sonuç olarak 2021, Türkiye siyaseti ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan açısından oldukça yoğun geçti. Özellikle yaz aylarına kadar devam eden koronavirüs salgını hem küresel açıdan hem de Türkiye açısından en önemli gündem maddesi oldu. Bu noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan kademeli normalleşme ve kademeli kısıtlama olarak adlandırılabilir bir strateji izlerken salgın yönetiminde ekonomik ve sosyal etkilerin asgari düzeyde tutulmasını önceledi. Yaz aylarından itibaren yoğun aşılama programı sonucu toplumsal bağışıklığın artması ile beraber kısıtlamalar da çok büyük oranda kalktı. Öte yandan ekonomi, reformlar, yeni anayasa gibi konular iç siyasette öne çıkan diğer konu başlıklarıydı. Dış politikada ise her yıl olduğu gibi bu yıl da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin aktif siyasetinin lideri olmayı sürdürdü. Bu bağlamda AB, ABD, Ortadoğu, Afrika ve Türk dünyası ile ilişkiler ön plana çıktı. Terörle mücadelede ise Suriye ve Irak'ın kuzeyindeki PKK/PYD'ye yönelik operasyonlar dikkat çekti. Cumhurbaşkanı Erdoğan da Türkiye'nin terörle mücadele sürecindeki hakları ve kararlılığını birçok kez ulusal ve uluslararası alanda vurguladı. Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan kısmi bir kabine revizyonu gerçekleştirdi ve sene içerisinde dört yeni bakan atadı.

---

41. "Kabine değişikliği Resmi Gazete'de Yayımlandı", Anadolu Ajansı, 21 Nisan 2021.

42. "2.12.2021 tarihli Atama Kararı".

43. "T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete", <https://www.resmigazete.gov.tr>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

KRONOLOJİ: 2021'DE CUMHURBAŞKANLIĞI	
12 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan, AB ülkelerinin Ankara büyükelçileriyle Çankaya Köşkü'nde bir araya geldi.
2 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin yeni ve sivil bir anayasaya ihtiyacı olduğunu söyledi.
2 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan İnsan Hakları Eylem Planı'nı açıkladı.
6 Mart	Yeni anayasa çalışmaları yapmak üzere Anayasa Bilim Kurulu kuruldu.
12 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan Ekonomi Reform Paketi'ni açıkladı.
20 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin taraf olduğu İstanbul Sözleşmesi'nden çekildiğini duyurdu.
5 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan darbe imalı Montrö bildirisini Anayasa'ya açık bir tehdit olarak nitelendirdi.
21 Nisan	Cumhurbaşkanlığı Kabinesinde kısmi revizyon gerçekleştirildi.
26 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan koronavirüsle mücadele kapsamında 29 Nisan-17 Mayıs arasında "tam kapanma" uygulanacağını duyurdu.
13-14 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Belçika'da düzenlenen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne katıldı.
15 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev stratejik ortaklık kapsamında Şuşa Beyannamesi'ni imzaladı.
1 Temmuz	Koronavirüsle mücadelede yaşanan olumlu gelişmeler neticesinde sokağa çıkma, şehir içi ve şehir dışı seyahat kısıtlamaları kaldırıldı.
15 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan 15 Temmuz Demokrasi Müzesi'nin açılışını yaptı.
19 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan BM 76. Genel Kurulu'na katılmak için ABD'ye gitti.
20 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın öncülüğünde ABD'de Türkevi Binası açıldı.
12 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan katıldığı G20 zirvesinde "Türkiye'nin yeni bir göç yükünü kaldıramayacağını" belirtti.
12 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Konseyi Devlet Başkanları 8. Zirvesi'nde konseyin adının Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirildiğini açıkladı.
1 Aralık	Nureddin Nebati yeni Hazine ve Maliye bakanı olarak atandı.

2021'DE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)

2021'de AK Parti'nin ilk gündemini 7. Olağan Kongre oluşturdu. 2020'de başlayan fakat pandemi sebebiyle ara verilen il ve ilçe kongreleri Ocak 2021'den itibaren devam etti. İl ve ilçe teşkilatlarında büyük oranda değişim yapıldı. Büyük Kongre ise 24 Mart'ta gerçekleşti. Kongrede Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tekrar AK Parti genel başkanı seçildi. Bunun yanında Merkez Karar ve Yönetim Kurulu (MKYK) ve Merkez Yürütme Kurulu (MYK) üyeleri belirlendi.

Reform, yeni anayasa ve Seçim Kanunu değişikliği meseleleri parti gündemindeki yerini korudu. Reform gündemi kapsamında ekonomi ve yargı paketleri açıklandı. Yeni anayasa ve seçim kanunu çalışmaları ise henüz sonlandırılmadı. Bunun yanı sıra AK Parti'nin yasama gündeminde kadına yönelik şiddet, ekonomi, turizm, hayvan hakları, iklim, sosyal medya gibi başlıklar ön plana çıktı. Son olarak teşkilat çalışmalarında Genişletilmiş İl Danışma Meclisi Toplantıları, Yerel Yönetimler Bölge Toplantıları, Teşkilat Akademisi gibi programlar düzenlendi.

7. OLAĞAN BÜYÜK KONGRE

2021'de AK Parti açısından en önemli gündem maddelerinden biri 7. Olağan Büyük Kongre oldu. AK Parti'nin kongre takvimi 18 Ekim 2020'de Şırnak İl Kongresi ile başladı fakat pandemi sebebiyle kongrelere ara verildi. 11 Ocak 2021'de ise il ve ilçe kongrelerine kaldığı yerden devam edildi. 81 ilde yapılan kongrelerde 52 il başkanı değişti. İstanbul'da İl Başkanı Bayram Şenocak başkanlığa yeniden aday olmadı ve yerine Osman Nuri Kabaktepe seçildi. Bursa'da ise İl Başkanı Ayhan Salman görevi-

ni Davut Gürkan'a devretti. 973 ilçe başkanlığının 715'i yenilendi.⁴⁴ Böylece genel itibarıyla teşkilatlarda yüzde 72 oranında bir değişiklik gerçekleşti.

AK Parti il ve ilçe kongrelerini Şubat'ın sonuna doğru tamamladı. 7. Olağan Büyük Kongre ise 24 Mart'ta Ankara'da gerçekleşti. Büyük Kongre'nin sloganı "Türkiye için güven ve istikrar" oldu. Kongreye MHP, CHP, İYİ Parti başta olmak üzere on bir siyasi partinin temsilcileri katıldı. Kongrede Tüzük Değişikliği Komisyonunca hazırlanan parti tüzüğünün bazı maddelerine ilişkin değişiklik teklifi kabul edilerek yürürlüğe girdi. Buna göre tüzüğün 68. maddesinin 1. fıkrasına "Parti İçi Demokrasi ve Hakem Kurulu"ndan sonra gelmek üzere "Siyasi Erdem ve Etik Kurulu" ilave edildi. Böylece Siyasi Erdem ve Etik Kurulu'nun üye seçimlerinin de Büyük Kongre delegelerince yapılması sağlandı.⁴⁵ Aynı zamanda Bilgi ve İletişim Teknolojileri Başkanlığı kuruldu ve parti sözcülüğü kurumsal olarak genel başkan yardımcılığı içinde yer aldı. Diğer taraftan yapılan tüzük değişikliğiyle 50 olan MKYK asil üye sayısı 75'e ve 25 olan yedek üye sayısı da 35'e çıkarıldı. Bunun yanı sıra genel başkan vekilliğinin sayısı da 2'ye yükseltildi.

Seçilen yeni MKYK'de ise 28 isim yerini korurken 22 isim parti yönetiminde yer almadı ve kurula 47 yeni isim girdi.⁴⁶ Mevcut MKYK'de görev yapan Mahir Ünal, Cevdet Yılmaz, Lütfi Elvan gibi isimler yeni listede yer almadı. MKYK'nin yeni üyeleri arasında Binali Yıldırım, Bekir Bozdağ, Derya Yanık, Bayram Şenocak, Menderes Türel gibi isimler dikkat çekti. Diğer taraftan genel başkanlık için tek aday olan Recep Tayyip Erdoğan geçerli oyların tamamını alarak yeniden AK Parti genel başkanı seçildi.

Hemen akabinde Cumhurbaşkanı ve AK Parti Genel Başkanı Erdoğan partisinin MYK üyelerini belirledi. Bu kapsamda genel başkanvekilliğine Binali Yıldırım ve Numan Kurtulmuş getirildi. Parti Sözcüsü Ömer Çelik, Siyasi ve Hukuki İşler Başkanı Hayati Yazıcı, Genel Sekreter Fatih Şahin, Teşkilat Başkanı Erkan Kandemir, Seçim İşleri Başkanı Ali İhsan Yavuz, Dış İlişkiler Başkanı Efkân Ala, Yerel Yönetimler Başkanı Mehmet Özhaskeki, Ekonomi İşleri Başkanı Nurettin Canikli, Mali ve İdari İşler Başkanı Vedat Demiröz, İnsan Hakları Başkanı Leyla Şahin Usta, Çevre, Şehir ve Kültür Başkanı Çiğdem Karaaslan görevlerine devam etti. Daha önce Ar-Ge başkanı olarak görev yapan Hamza Dağ, Tanıtım ve Medya Başkanlığına, Sivil Toplum ve Halkla İlişkiler Başkanı Jülide Sarıeroğlu da Sosyal Politikalar Başkanlığına geçti. Ar-Ge ve Eğitim Başkanlığını Mustafa Şen, yeni kurulan Bilgi ve İletişim Başkanlığı görevini ise Ömer İleri devraldı. Bu iki isim aynı zamanda MYK'de ilk defa yer alan kişiler oldu. Daha önce TBMM grup başkanvekili olan Özlem Zengin, Sivil Toplum ve Halkla İlişkiler Başkanlığına getirildi. Mahir Ünal ve Mustafa Elitaş ise yeni grup başkanvekilleri oldu. TBMM Grup Başkanı Naci Bostancı, grup başkanvekilleri Bülent Turan, M. Emin

44. "AK Parti'de Büyük Kongre Heyecanı", TRT Haber, 24 Mart 2021.

45. "AK Parti'de Genel Başkanvekili Sayısı 2'ye, MKYK Üye Sayısı 75'e Yükseldi", Anadolu Ajansı, 24 Mart 2021.

46. "AK Parti MKYK'de 47 Yeni İsim Yer Aldı", Anadolu Ajansı, 24 Mart 2021.

Akbaşoğlu ve Cahit Özkan görevlerine devam etti. Ayşe Keşir Kadın Kolları başkanı, Eyüp Kadir İnan ise Gençlik Kolları başkanı oldu.⁴⁷

Kongrede AK Parti grup başkanı seçilen Naci Bostancı 15 Kasım'da görevinden ayrıldı. Bostancı'nın 2023 seçimleri kapsamında AK Parti Genel Merkezi'nde görev alacağı belirtildi. AK Parti Grubu yeni grup başkanını belirlemek için 17 Kasım'da bir toplantı yaptı. Toplantıda AK Parti Sivas milletvekili İsmet Yılmaz yeni grup başkanı olarak seçildi.⁴⁸

REFORM GÜNDEMİ

2020'nin sonlarına doğru gündeme gelen "reform seferberliği" 2021'de de AK Parti gündeminde üst sıralarda yer aldı. İnsan Hakları Eylem Planı, ekonomi ve yargı reform paketleri sene başından itibaren parti içindeki temel çalışma alanlarından biri oldu.

Reform gündemi kapsamında atılan ilk adım İnsan Hakları Eylem Planı oldu. 2 Mart'ta eylem planının tanıtım toplantısı gerçekleşti. Söz konusu eylem planı 9 amaç, 50 hedef ve 393 faaliyetten oluştu. Cumhurbaşkanı Erdoğan kısa ve uzun vadelerde gerçekleştirilmek üzere eylem planının tamamının iki yıllık bir süreçte hayata geçeceğini açıkladı.⁴⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan 12 Mart'ta Ekonomi Reform Paketi'ni açıkladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu paketin ekonomiyi yatırım, üretim, istihdam ve ihracat temelinde büyütme amacı taşıdığını belirtti.⁵⁰ Reform paketinin temel amaçları ise "makroekonomik istikrarın temini", "rekabetçi üretim ve verimlilik artışları" ve "şeffaf, öngörülebilir ve hesap verilebilir yönetim" oldu. 23 Mart'ta ise Ekonomi Reformları Eylem Planı takvimi açıklandı. Böylece hayata geçirilmesi planlanan reformların tarihleri de belirlenmiş oldu.

Yargı reformu kapsamında ise AK Parti 18 Haziran'da Dördüncü Yargı Paketi'ni TBMM Başkanlığına sundu. Meclisin onayından geçen teklif kanunlaştı. Kanunda idari başvurulara cevap verme süresi altmış günden otuz güne, cevap verme süresinin kısaltılmasına bağlı olarak kesin olmayan cevaplar için öngörülen bekleme süresi altı aydan dört aya indirildi. Ayrıca kadına karşı şiddet eylemleriyle daha etkin mücadele edilmesi ve caydırıcılığın sağlanması amacıyla eşe karşı işlenen "kasten öldürme", "kasten yaralama", "eziyet" ve "kişiyi hürriyetinden yoksun kılma" suçlarında kabul edilen cezayı artırıcı nedenlerin boşanılan eşi de kapsamına karar verildi. Bunun yanı sıra hakim adayları ve avukat stajyerlerine Anayasa Mahkemesinde staj yapma imkanı getirildi. Düzenlemeyle birlikte gerek soruşturma gerekse kovuşturma evresinde adli kontrol yükümlülüğünün devamının gerekip gerekmeyeceği hususunun

47. "AK Parti'nin Yeni MYK Üyeleri Belirlendi", *Milliyet*, 24 Mart 2021.

48. "AK Parti Sivas Milletvekili İsmet Yılmaz, AK Parti TBMM Grup Başkanı Seçildi", *Anadolu Ajansı*, 17 Kasım 2021.

49. "Cumhurbaşkanı Erdoğan İnsan Hakları Eylem Planı'nı Açıkladı", *Habertürk*, 2 Mart 2021.

50. "Cumhurbaşkanı Erdoğan 'Ekonomi Reform Paketi'ni Açıkladı", *TRT Haber*, 12 Mart 2021.

yargı mercilerince belirli aralıklarla incelenmesi zorunlu hale getirildi.⁵¹ 54 maddelik Beşinci Yargı Paketi ise 2 Kasım'da Meclis Başkanlığına sunuldu. Teklifte İcra İflas Kanunu ve çocuk teslimi ile ilgili değişiklikler yer aldı. 2021'in sonuna doğru Meclisin Beşinci Yargı Paketi üzerindeki çalışmaları devam etti.

YENİ ANAYASA VE SEÇİM KANUNU ÇALIŞMALARI

AK Parti'nin reform gündemi devam ederken Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yapmış olduğu "Yeni bir anayasayı tartışma vakti geldi" açıklaması yeni anayasa konusunu tekrar gündeme getirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan "Esasen Türkiye'de sorunların kaynağının 1960'tan beri hep darbeler tarafından yapılan anayasalar olduğu açıktır. Ne kadar değiştirirsek değiştirelim Anayasa'nın ruhuna derç edilen darbe ve vesayet izini silmek mümkün olmuyor"⁵² ifadelerini kullandı ve daha önce de yeni anayasa girişiminde bulduklarını hatırlattı. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan "Cumhur İttifakı olarak bir anlayış birliğine varmamız halinde önümüzdeki dönemde yeni anayasa için harekete geçebiliriz"⁵³ ifadelerini kullanarak MHP'ye de yeni anayasa ile ilgili çağrıda bulundu. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise yeni bir anayasanın "ertelemeye ihtiyacı" olduğunu söyleyerek bu çağrıya olumlu bir şekilde karşılık verdi.⁵⁴

Bu bağlamda AK Parti ve MHP kendi anayasa çalışmalarını başlattı. AK Parti anayasa çalışmasında dört aşama belirledi. Bu bağlamda ilk olarak Anayasa Bilim Kurulu oluşturuldu. AK Parti Grup Başkanvekili Muhammet Emin Akbaşoğlu bu kurulda yer alan anayasa profesörlerinin sivil bir anayasa taslağı oluşturacağını, taslak metnin tüm muhalefet ve sivil toplum kuruluşlarıyla tartışılıp taslağa son halinin verileceğini belirtti. Daha sonra ise anayasa taslağının Mecliste milletvekillerinin takdirine sunulacağı ve son olarak da referanduma gidileceği açıklandı.⁵⁵

Öte yandan AK Parti'nin çalışma gündemini oluşturan bir diğer konu Siyasi Partiler Kanunu ile Seçim ve Siyasi Partiler Yasası oldu. Konuya ilişkin 2020'den beri yapılan çalışma Olağan Kongre'nin ardından hız kazandı. Genel Başkan Yardımcısı Hayati Yazıcı başkanlığındaki AK Parti heyeti, konuyla ilgili bir taslak metin oluşturdu. AK Parti bu metni 2 Haziran'da MHP'ye sundu.⁵⁶ Taslak metinde "seçim barajı", "bölge sayısı", "il seçim kurulu başkanlıklarıyla ilgili düzenleme" ve "partilerin seçime girebilme şartı" olmak üzere dört başlık öne çıktı. Taslak metinde seçim barajının

51. "4. Yargı Paketi TBMM Genel Kurulunda Kabul Edildi", Anadolu Ajansı, 8 Temmuz 2021.

52. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Önümüzdeki Dönemde Yeni Anayasa için Harekete Geçebiliriz", Anadolu Ajansı, 1 Şubat 2021.

53. Recep Tayyip Erdoğan, Twitter, 1 Şubat 2021, https://twitter.com/RT Erdogan/status/1356303336136437760?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1356314841179422720%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es3_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.bbc.com%2Fturkce%2Fhaberler-turkiye-55896826, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

54. "MHP Genel Başkanı Bahçeli: Yeni Anayasa Tarihe ve Millete Boyun Borcumuzdur", TRT Haber, 2 Şubat 2021.

55. "Yeni Anayasa için Dört Aşamalı Yol Haritası", Anadolu Ajansı, 17 Şubat 2021.

56. "AK Parti Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Yasası Taslağını MHP'ye Sundu", *Habertürk*, 2 Haziran 2021.

yüzde 7 veya yüzde 5'e indirilmesi, her bölgenin 7 milletvekili ile sınırlandırıldığı daraltılmış bölge sisteminin uygulanması, il veya ilçe seçim kurulu başkanlarının en yaşlı üyeler dışında da belirlenebilmesi gibi hususların yer aldığı iddia edildi.⁵⁷ AK Parti ve MHP seçim barajının yüzde 7'ye çekilmesi, siyasi partilerin seçime girme şartları arasından "TBMM'de grubu bulunması" kriterinin çıkarılması ve seçmen mağduriyetine yol açan bazı uygulamaların değiştirilmesi gibi başlıklarda tam uzlaşma sağladı. Daraltılmış bölge seçim sistemi ve ittifak içi baraj gibi konularda ise henüz anlaşma sağlanamadı. Partililer uzlaşamayan hususların metinden çıkarıldığını ve çalışmanın tamamlandığını söyledi. Ancak "erken seçim hazırlığı" olarak algılanmaması adına çalışmanın Mart 2022'de Meclise sunulması kararlaştırıldı.⁵⁸

Bunlara ilaveten 10 Kasım'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşen Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu bu görüşmede Erdoğan'ın "50+1'in mahzurlu olduğunu anladık. 50+1'i o zaman bu kadar sıkı bir şeye bağlamamız gerekirmiş. Onun farkına vardık" ifadelerini kullandığını söyledi. Bu açıklama yüzde 50+1 kuralının da kaldırılacağı iddialarını gündeme getirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise yüzde 50+1 tartışmasına ilişkin "Bunların hepsi maalesef yalan dolan. Bu konularla özellikle anayasa değişikliğiyle ilgili karar merci parlamentodur" dedi.⁵⁹ Bunun yanı sıra Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Devlet Bahçeli 17 Kasım'da yaptıkları görüşmede yüzde 50+1 kuralının sürdürülmesi hususunda mutabık kaldı.⁶⁰

YASAMA GÜNDEMİ

AK Parti'nin bu seneki yasama gündeminde kadına yönelik şiddet, ekonomi, turizm, hayvan hakları, iklim ve sosyal medya gibi başlıklar ön plana çıktı. Meclise söz konusu başlıklarla ilgili kanun teklifleri sunuldu ve bu tekliflerin çoğu kabul edilerek kanunlaştı.

Sene başından itibaren Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen "Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi"nden ayrılacağı tartışmaları gündemde geniş yer tuttu. Nitekim sözleşme cumhurbaşkanı kararı ile 20 Mart'ta feshedildi. Bu karar başta muhalefet partileri olmak üzere bazı toplumsal kesimlerin tepkisini çekti. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise "Son günlerde bazı çevreler İstanbul Sözleşmesi'ni kadına yönelik şiddetle mücadelede bir geri gidiş olarak yansıtmaya çalışıyor. Kadına yönelik şiddetle mücadelemiz İstanbul Sözleşmesi'yle başlamadığı gibi bu sözleşmeden çekilmeyle de bitecek değildir" açıklamasını yaptı.⁶¹ Bu doğrultuda AK Parti kadına yönelik şiddetin araştırılması için Meclis araştırma komisyonu kurulması amacıyla ha-

57. Muharrem Sarıkaya, "Kanunları Bütçe Sonrasına Kaldı... Milletvekili Transferine de Sınırlama", *HaberTürk*, 15 Ekim 2021.

58. "Seçim Yasası Yeni Yıla Kaldı", *Hürriyet*, 5 Kasım 2021.

59. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Yüzde 50+1 Tartışmasına İlişkin Açıklama", *Hürriyet*, 17 Kasım 2021.

60. "Erdoğan ve Bahçeli Yüzde 50+1'de Mutabık", *Yeni Şafak*, 19 Kasım 2021.

61. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İstanbul Sözleşmesi Açıklaması", NTV, 1 Temmuz 2021.

zırladığı önergeyi TBMM Başkanlığına sundu.⁶² Önerge, TBMM Genel Kurulunda kabul edildi. 24 Nisan'da ilk toplantısını yapan komisyon üyeleri yapılan araştırmaya ilişkin bir rapor yayımlanacağını açıkladı. Aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele 4. Ulusal Eylem Planı'nı açıkladı. Eylem planında 5 ana hedef, 28 strateji ve 227 faaliyet yer aldı.

Meclisteki en önemli gündem başlıklarından biri de ekonomi oldu. Açıklanan ekonomi reform paketinin yanı sıra AK Parti'li milletvekilleri Meclise ekonomiye ilişkin birçok kanun teklifi sundu. Bu kapsamda 3 Mart'ta ekonomiye ilişkin düzenlemeler içeren torba kanun teklifi Mecliste kabul edildi. 2 Nisan'da ise "Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi" Meclise sunuldu ve bu teklif de kanunlaştı.⁶³ 29 Nisan'da "İcra ve İflas Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi", 9 Temmuz'da da "Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi" Meclise sunuldu ve Meclisin onayından geçerek yasalaştı.⁶⁴

AK Parti 1 Nisan'da ise Turizmi Teşvik Kanunu'ndaki değişiklik teklifini Meclise sundu. Teklifile ilgili açıklama yapan AK Parti Grup Başkanvekili Bülent Turan pandemi sürecinden kötü etkilenen turizm sektörünü ayakta tutabilmek için çalışmalarına devam ettiklerini vurguladı. Kanun teklifinde "Kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri veya turizm merkezlerinde, özel sektör katılımıyla turizm hizmetleri yönetim birliklerinin kurulması, lüks kampçılığın yasal altyapısının oluşturulması, bürokratik işlemlerin azaltılması, yetki çakışmasından kaynaklı yatırımcıların mağduriyetinin giderilmesi ve jeotermal kaynakların turizm amaçlı kullanılması" gibi hususlar yer aldı.⁶⁵

Hayvanlara yönelik işlenen suçların cezalarının yeteri kadar ağır ve caydırıcı olmadığı uzun zamandır tartışılan konuların başında gelmekteydi. Konuyla ilgili çalışmalar yapan AK Parti 1 Temmuz'da Meclise hayvanların korunmasına ilişkin kanun teklifi sundu. Partililer bu düzenlemeyle hayvanların bir mal veya eşya olmaktan çıkarılıp canlı statüsüne getirildiğini ifade etti. Teklif Mecliste kabul edilerek yasalaştı. Kanunla birlikte petshoplarda kedi ve köpek bulundurulması yasaklandı. Ev hayvanının terk edilmesi, yetkisi olmadığı halde hayvan deneyi yapılması, hayvanların ticari amaçla reklam veya film için kullanılması, kurban kesiminde belirlenen kuralara uyulmaması gibi durumlar miktarı bin ile 35 bin arasında değişen para cezasına bağlandı. Bununla birlikte ev hayvanı veya evcil hayvanı kasten öldüren kişiye altı aydan dört yıla kadar, nesli yok olma tehlikesi altındaki bir hayvanı öldüren kişiye bir

62. "AK Parti, "Kadına Yönelik Şiddetin Araştırılması için Harekete Geçti", *Hürriyet*, 8 Mart 2021.

63. "Kanun Teklifleri", TBMM, Sayı: 138, 2 Nisan 2021, <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-3519.pdf>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2021).

64. "Kanun Teklifleri", TBMM, Sayı: 152, 9 Temmuz 2021, <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-3740.pdf>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2021).

65. "Turizm Sektörünün Sapaşğlam Ayakta Kalabilmesi için Çalışmalarımızı Sürdürüyoruz", Anadolu Ajansı, 11 Temmuz 2021.

yıldan beş yıla kadar ve bir hayvan neslini yok eden kişiye ise beş yıldan on yıla kadar hapis cezası verilmesine karar verildi.⁶⁶

Öte yandan Meclisin Ekim itibarıyla başlayan yeni yasama yılındaki ilk gündem maddeleri Paris İklim Anlaşması ve sosyal medya düzenlemesi oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan 21 Eylül'de BM 76. Genel Kurulu'nda Paris İklim Anlaşması'nın Meclisin onayına sunulacağını açıkladı.⁶⁷ Anlaşma 1 Ekim'de Meclise sunuldu ve TBMM Genel Kurulunda kabul edildi. 10 Kasım itibarıyla da yürürlüğe girdi.

Son olarak sosyal medya düzenlemesi AK Parti'nin öne çıkan çalışma gündemlerinden biri oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 12 Ağustos'ta yaptığı "Meclisin açılmasıyla birlikte sosyal medyaya yönelik bir çalışmanın yapılması gereğine inanıyorum. Hiçbir dijital mecra hukuktan azade değildir"⁶⁸ şeklindeki açıklamayla birlikte düzenleme üzerindeki çalışmalar hız kazandı. AK Parti Grup Başkanvekili Mahir Ünal çalışma kapsamında internet medyasının basın kartı, ilan dağıtımı, vergilendirme gibi gündemleri kapsamında mevcut yasaların güncelleneceğini ve sosyal medyadaki dezenformasyonun önüne geçileceğini belirtti.⁶⁹

TEŞKİLAT ÇALIŞMALARI

AK Parti düzenli olarak yapılan Genişletilmiş İl Danışma Meclisi Toplantılarını bu sene de gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı ve AK Parti Genel Başkanı Erdoğan'ın katılımlarıyla gerçekleştirilen bu toplantılar sene sonuna kadar devam etti.

Pandemi nedeniyle geçen yıl yapılamayan "Yerel Yönetimler İstişare ve Değerlendirme Bölge Toplantıları" 17-19 Eylül arasında Balıkesir'de gerçekleşti.⁷⁰ Toplantılara il ve ilçe belediye başkanlarının yanı sıra büyükşehir meclis başkanvekilleri, il genel meclis başkanları, il başkanları, il yerel yönetimler, kadın ve gençlik kolları başkanları da katıldı. Katılımcılar toplantılarda 31 Mart seçimlerinden sonraki süreci değerlendirdi. Aynı zamanda katılımcılara alanında uzman kişiler tarafından dijital siyasal iletişim, beden dili, halkla ilişkiler, kaynak geliştirme, mevzuat, bütçe ve personel yönetimi konulu eğitimler verildi. Yerel Yönetim Bölge Toplantıları 15-17 Ekim'de Ordu'da, 22-24 Ekim'de Şırnak'ta ve 26-28 Kasım'da da Antalya'da yapıldı.

AK Parti Kadın Kolları Teşkilatı kadınlara yönelik birçok proje düzenledi. Bu bağlamda ön plana çıkan çalışmalardan biri Emine Erdoğan'ın himayesinde gerçekleştirilen ve 29 Eylül'de tanıtımı yapılan "Nerede Kalmıştık" adlı proje oldu. Emine Erdoğan proje kapsamında eğitimini yarım bırakmış olan kadınların

66. "Madde Madde Hayvan Hakları Yasası", *Habertürk*, 9 Temmuz 2021.

67. "BM 76. Genel Kurulu'nda Yaptıkları Konuşma", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 21 Eylül 2021, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/130649/bm-76-genel-kurulu-nda-yaptiklari-konusma> (Erişim tarihi: 30 Kasım 2020).

68. "Sosyal Medya Yasası'na Hız Verildi", TRT Haber, 12 Ağustos 2021.

69. "Sosyal Medya Düzenlemesinin Amacı Dezenformasyonu Engellemek", *Yeni Şafak*, 11 Kasım 2021.

70. "AK Parti'nin 'Yerel Yönetimler Bölge Toplantısı' Balıkesir'de Başladı", *Sabah*, 17 Eylül 2021.

yeniden eğitim hayatına dönmesinin hedeflendiğini ifade etti. Emine Erdoğan yurt dışında yaşayan vatandaşların da proje kapsamında “Açık Öğretim Lisesi Batı Avrupa ve Balkanlar Programı”ndan yararlanarak eğitim hayatlarına geri dönebileceğini açıkladı.⁷¹

AK Parti Genel Merkez Ar-Ge ve Eğitim Başkanlığı, “Teşkilat Akademisi Liderlik Okulu” adı altında parti üyelerine yönelik eğitim programları düzenledi. Ar-Ge ve Eğitimden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Şen bu kapsamda ana kademe, kadın ve gençlik kollarından toplam 93 bin kişiye eğitim verileceğini açıkladı. Teşkilat Akademisi'nin ilk programı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da katılımıyla 7 Ekim'de AK Parti Genel Merkezi'nde gerçekleşti. Akabinde programlar diğer illerde de devam etti. Mustafa Şen “2023 seçimlerine yaklaşık iki yıl kala 81 il ve 973 ilçede parti teşkilatlarımız ve yöneticilerimiz, 12 farklı alanda çok kapsamlı bir eğitim programına tabi tutulmaktadır. Teşkilat Akademisi Eğitim Programı, dava arkadaşlarımızın yalnızca seçim dönemlerinde değil, her daim hazır ve aktif olmalarına önemli katkı sağlayacaktır” dedi.⁷²

CUMHUR İTTİFAKI

AK Parti başta yeni anayasa ve Seçim Kanunu olmak üzere pek çok konuda ittifak ortaklarının desteğini aldı. AK Parti ve MHP söz konusu hususlarda iki ayrı çalışma başlatsa da bu çalışmaları parti kurmayları düzeyinde sürekli temas halinde devam ettirdi. İki parti meclis çalışmalarında da ortak hareket etti. Nitekim Meclise sunulan kanun tekliflerinde AK Parti ve MHP'nin oyları paralellik gösterdi. MHP, AK Parti'nin ekonomi politikalarını ve dış politikada izlediği yolu destekledi. Bunun yanı sıra MHP, AİHM'in Osman Kavala ve Selahattin Demirtaş için vermiş olduğu beraat kararının tanınmaması konusunda da AK Parti'ye destek oldu. Bunlara ek olarak “erken seçim”, “yüzde 50+1 şartının kaldırılması” gibi muhalefet tarafından dile getirilen tartışma konularında da AK Parti ve MHP arasında tam bir uyum söz konusuydu.

Sene içerisinde Erdoğan ve Bahçeli sekiz defa bir araya geldi. Sekiz görüşmenin üçünde Erdoğan, Bahçeli'yi evinde ziyaret etti. Basına kapalı bir şekilde bir araya gelen iki lider ilk defa 5 Ocak'ta görüştü. İkisinin sene içindeki son görüşmesi ise 17 Kasım'da gerçekleşti. Ayrıca Erdoğan ve Bahçeli sık sık telefon görüşmesi yaptı. Bununla birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan, Büyük Birlik Partisi (BBP) Genel Başkanı Mustafa Destici ile üç defa görüştü. Bu görüşmelerin ilki 15 Mayıs'ta telefonla gerçekleştirildi.⁷³ Erdoğan ve Destici 21 Eylül'de Erdoğan'ın ABD ziyareti sonrasında New York'ta bir araya geldi. Bir sonraki görüşme ise 7 Ekim'de gerçekleşti.

71. “Eğitimi Yarıda Kalan Kadınlara Eğitim Seferberliği”, *Hürriyet*, 1 Ekim 2021.

72. “AK Parti Teşkilat Akademisi'nde Eğitimler Sürecektir”, *Anadolu Ajansı*, 21 Ekim 2021.

73. “Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Destici Telefonla Görüştü”, *İhlas Haber Ajansı*, 15 Mayıs 2021.

DİĞER GELİŞMELER

Koronavirüs ile mücadele bu sene de en önemli gündem başlığı olmaya devam etti. Bu kapsamda artan vakaları kontrol altına almak için birkaç defa sokağa çıkma kısıtlaması getirildi. Mart'ta getirilen ilk kısıtlama 21.00-05.00 arasını kapsayacak şekilde düzenlendi fakat daha sonra bu saat 19.00'a çekildi.⁷⁴ Vaka sayılarının düşmemesi üzerine ise 29 Nisan'da tam kapanma ilan edildi. Tam kapanma 17 Mayıs'ta sona erdi.⁷⁵ Kapanma ile birlikte vaka sayıları önemli ölçüde düştü. Bu esnada aşılama süreci hız kesmeden devam etti. Aşılama oranlarının artması ve vaka sayılarının düşmesiyle birlikte seyahat, nikah merasimleri, konaklama tesisleri ve sosyal etkinliklere yönelik kısıtlamalar kaldırıldı.⁷⁶ Aynı zamanda 6 Eylül'de tüm kademelerde tam zamanlı olmak üzere yüz yüze eğitime geçildi.⁷⁷

26 Mart'ta uzun zamandır gündemde olan Kanal İstanbul Projesi'nin imar planları onaylandı. Aynı zamanda Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Adil Karaismailoğlu ilk defa projenin birebir ölçeğindeki resmini paylaştı. Projeye yönelik yapılan eleştiriler 104 emekli amiralin 4 Nisan'da yayımladığı bildiri ile bir başka boyuta taşındı. 104 amiral kaleme aldıkları bildiri de "Kanal İstanbul gibi Montrö Sözleşmesi'nin tartışma konusu haline getirecek her türlü eylemden kaçınılması" gerektiğini söyledi ve "Aksi halde Türkiye Cumhuriyeti, tarihte örnekleri olan, bunalımlı ve bekası için tehlikeli olayları yaşama risk ve tehdidi ile karşılaşabilecektir" ifadelerini kullandı.⁷⁸ Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan "Bir gece yarısı gerçekleştirilen bu eylem kesinlikle art niyetli bir girişimdir. Emekli amirallerin vazifesi 104 tanesi bir araya gelerek siyasi tartışma konusunda darbe imaları içeren bildirimler yayınlamak değildir" şeklinde açıklama yaptı.⁷⁹ Savcılık, amiraller hakkında soruşturma başlattı. 26 Haziran'a gelindiğinde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan proje kapsamında yapılması planlanan altı köprüden ilkinin temelini attı.⁸⁰

Türkiye'nin Karadeniz'deki doğal gaz çalışmaları devam ederken Cumhurbaşkanı Erdoğan 4 Haziran'da yaptığı açıklamada Fatih sondaj gemisinin Sakarya Gaz Sahası'ndaki Amasra-1 kuyusunda 135 milyar metreköplük yeni bir doğal gaz keşfi yaptığını duyurdu. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu gelişmeyle birlikte doğal gaz keşfinin 540 milyar metreköpe ulaştığını açıkladı.⁸¹ 28 Temmuz'da ise

74. "Sokağa Çıkma Yasağı Saatleri Neler?", *Milliyet*, 16 Nisan 2021.

75. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 29 Nisan ile 17 Mayıs Tarihleri Arasında Tam Kapanmaya Geçiyoruz", TRT Haber, 26 Nisan 2021.

76. "1 Temmuz 2021 İtibarıyla Kalkan Yasaklar", CNN Türk, 1 Temmuz 2021.

77. "6 Eylül'de Tam Zamanlı Olarak Yüz Yüze Eğitim Başlayacak", T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 19 Ağustos 2021, <https://www.meb.gov.tr/6-eylulde-tam-zamanli-olarak-yuz-yuze-egitim-baslayacak/haber/23878/tr>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2021).

78. "103 Emekli Amiralden Haddini Aşan Bildiri", *Yeni Şafak*, 4 Nisan 2021.

79. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Önemli Açıklamalar", *Habertürk*, 5 Nisan 2021.

80. "Kanal İstanbul Projesi'nin Temeli Atıldı", *Habertürk*, 26 Haziran 2021.

81. "Karadeniz'de Yeni Rezerv: 135 Milyar Metreküp", NTV, 4 Haziran 2021.

Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti'li milletvekillerinin de katıldığı törenle keşfedilen doğal gaz ilk kez yakıldı.⁸²

Yaz aylarından itibaren ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Taliban'ın ülke genelinde üstünlüğü ele geçirmeye başlaması ile birlikte Türkiye'ye kontrolsüz Afgan göçü gerçekleşeceği yönünde pek çok iddia gündeme geldi. Cumhurbaşkanı Erdoğan konuyla ilgili olarak "Herkes şunu bilsin ki Türkiye yolgeçen hanı değildir. Bütün bunları biz ölçüyoruz, biçiyoruz, adımımızı da ona göre atıyoruz" ifadelerini kullandı. AK Parti sözcüsü Ömer Çelik ise "Türkiye hiç kimsenin göçmen kampı değildir"⁸³ dedi. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte Afgan göçmenlerin Türkiye'ye "akın ettiği" iddiaları daha güçlü bir şekilde dile getirildi. Bu durum toplum nezdinde mültecilere yönelik tepkilerin artmasına neden oldu. Bu bağlamda Ankara'nın Altındağ ilçesinde on sekiz yaşındaki bir gencin kavga ettiği iki Suriyeli tarafından bıçaklanarak öldürülmesi gerginliği artırdı. Olay üzerine kalabalık bir grup yürüyüş düzenledi. Söz konusu grup mültecilerin ev ve dükkanlarına saldırdı. Olayların büyümesi üzerine AK Parti sözcüsü Ömer Çelik hayatını kaybeden gencin herkeste derin üzüntü oluşturduğunun altını çizdi ve bu olay üzerinden provokasyon çıkarmak isteyenlere fırsat verilmemesi gerektiğini vurguladı.⁸⁴ AK Parti'li birçok isim de sağduyu çağrısı yaptı. Polisin ve Çevik Kuvvet ekiplerinin müdahalesiyle olay kontrol altına alındı. Olaylara karıştığı tespit edilen 148 kişi de gözaltına alındı.

Sonuç olarak 2021 gerek il ve ilçe kongrelerinde yapılan büyük değişimlerle gerekse teşkilat çalışmalarıyla AK Parti'nin 2023'teki seçimlere hazırlık yapmaya başladığı bir yıl oldu. Bu kapsamda ekonomi ve yargı reformları, yeni anayasa ve Seçim Kanunu gibi hususlar AK Parti'nin temel gündem başlıklarını oluşturdu. 2021'in ilk aylarından itibaren başlayan çalışmalar halen devam etmektedir.

82. "Tarihi An: Karadeniz Doğal Gazında İlk Ateş", CNN Türk, 28 Temmuz 2021.

83. "AK Parti Sözcüsü Çelik: Türkiye Hiç Kimsenin Göçmen Kampı Değildir", Anadolu Ajansı, 9 Ağustos 2021.

84. "AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik'ten Altındağ Açıklaması: Aynı Şeyi Hedefliyorlar", *Hürriyet*, 12 Ağustos 2021.

KRONOLOJİ: 2021'DE AK PARTİ	
11 Ocak	Pandemi nedeniyle ara verilen il ve ilçe kongrelerine devam edildi. Kongrelerde il ve ilçe teşkilatları büyük oranda yenilendi.
1 Şubat	Cumhurbaşkanı ve AK Parti Genel Başkanı Erdoğan "Yeni bir anayasayı tartışma vakti geldi" açıklamasını yaptı ve anayasa çalışmaları başladı.
2 Mart	Cumhurbaşkanı ve AK Parti Genel Başkanı Erdoğan, İnsan Hakları Eylem Planı'nı açıkladı.
12 Mart	Ekonomi Reform Paketi açıklandı.
24 Mart	AK Parti 7. Olağan Büyük Kongresi'ni gerçekleştirdi. Kongrede Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan geçerli oyların tamamını alarak yeniden AK Parti genel başkanı seçildi. Ayrıca kongrede partinin MKYK ve MYK üyeleri belirlendi.
4 Nisan	104 emekli amiral bir bildiri yayımladı. Gece yarısı yayımlanan bildiriye ifadeler darbe iması olarak yorumlandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu girişimin art niyetli olduğunu belirtti.
29 Nisan	Koronavirüs tedbirleri kapsamında tam kapanma ilan edildi. Kısıtlama 17 Mayıs'ta sona erdi.
2 Haziran	AK Parti tarafından Seçim Kanunu üzerinde yapılan çalışma MHP'ye sunuldu.
18 Haziran	Dördüncü Yargı Paketi Meclise sunuldu ve Mecliste onaylanarak kanunlaştı.
10 Ağustos	Altındağ'da bir gencin Suriyeli tarafından öldürülmesi üzerine şiddet olayları yaşandı. Olaylar kısa süre içinde kontrol altına alındı.
17 Eylül	Yerel Yönetimler İstişare ve Değerlendirme Bölge Toplantıları başlatıldı.
7 Ekim	Teşkilat Akademisi Liderlik Okulu adı altında parti üyelerine yönelik eğitim programları başlatıldı. İlk program Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katılımıyla gerçekleştirildi.
2 Kasım	Beşinci Yargı Paketi Meclise sunuldu ve Mecliste onaylanarak kanunlaştı.
15 Kasım	AK Parti Grup Başkanı Naci Bostancı görevinden istifa etti. 17 Kasım'da yapılan toplantıda Bostancı'nın yerine İsmet Yılmaz seçildi.

2021'DE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)

CHP için 2021 parti içi tartışmalar ile başladı. Genel Başkan Kemal Kılıçdaroğlu ve yönetimini eleştiren üç milletvekili ve Muharrem İnce partiden istifa etti. İç siyasette CHP'nin en önemli gündem maddesi ekonomiydi. Çeşitli açıklamalar ve girişimlerle ekonomi üzerinden sert muhalefetini sürdüren CHP yine buna paralel olarak uzun zamandır sürdürdüğü erken seçim çağrılarını bu yıl da devam etti. Dış politikada ise özellikle Afganistan, Doğu Akdeniz ve Batı ile ilişkiler ana gündem maddeleriydi. Bu bağlamda Kılıçdaroğlu'nun büyükelçilere yazdığı mektuplar tartışmalara sebep oldu. Öte yandan CHP ana muhalefet partisi olarak muhalif blok içerisindeki girişimlerini artırdı. Buna paralel olarak "Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem" önerisi için altı muhalefet partisi arasında ortak bir çalışma grubu kuruldu. Bu süreçte Millet İttifakı sık sık aday tartışmalarıyla gündemde yer aldı. CHP ve Millet İttifakı'nın cumhurbaşkanı adayı henüz belirlenemedi. Bu bağlamda Kılıçdaroğlu'nun adaylık açıklamaları dikkat çekti. Buna paralel olarak İYİ Parti ile ilişkilerde zaman zaman gerilimler yaşansa da uyum içerisinde devam etmek için epeyce bir çaba sarf edildi. CHP'nin HDP'yi meşru bir politik aktör olarak kabul ettirme çabası ise 2021'in dikkat çeken diğer bir gelişmesiydi.

İSTİFALAR VE PARTİ İÇİ GELİŞMELER

CHP içinde özellikle son yıllarda yoğunlaşan kimlik ve ideoloji tartışmaları bu yıl da devam etti. Bu noktada en önemli gelişme CHP yönetimine karşı başlattığı hareketini partileştirme kararı alan Muharrem İnce'nin istifası oldu. 8 Şubat'ta istifa eden İnce açıklamasında mevcut parti yönetimini çok sert eleştirdi ve "ABD'den demokrasi dilenenlerden yollarımı ayırıyorum, Atatürk'e 'kefere' diyenlerle yolumu ayırıyorum, 'Mustafa Kemal' deyip de Mustafa Kemal Atatürk diyemeyenlerle yolu-

mu ayırıyorum, grup başkanvekili seçimini atamaya getirenlerle yolumu ayırıyorum, FETÖ'cülerle, Sorosçularla yollarımı ayırıyorum. Atatürk'ün emanetini işgalden kurtarmak için yolumu ayırıyorum” ifadelerini kullandı. Buna ek olarak CHP'nin artık bir “tabela partisi” olduğunu ve kuruluş değerlerini kuracağı yeni partisinde yaşatacağını söyledi.⁸⁵ Bu bağlamda Muharrem İnce 17 Mayıs'ta Memleket Partisi'ni kurduklarını açıkladı.

CHP'de yaşanan bir diğer eleştiri ve istifa gelişmesi de kendilerine “29 Ekim Gücü” adını veren üç milletvekilinin istifasıydı. Muharrem İnce ile benzer eleştirileri yapan ve parti yönetimini kurucu değerlerden uzaklaşmak, “öz evlatlarını dışlamak”, parti yerine ittifak odaklı siyaset yürümeyle eleştiren Mehmet Ali Çelebi, Özcan Özel ve Avni Aksoy partiden istifa etti.⁸⁶ İstifaların ardından bu milletvekilleri İnce'nin yanında yer aldı ve Memleket Partisi'nin kuruluşunda görev alarak bu partiye geçti.

Parti yönetimine muhalif ve ulusalcı isimlerin CHP'den istifa etmesinin yanı sıra bir diğer istifa İstanbul milletvekili Saliha Sera Kadıgil Sütü'den geldi. CHP'den istifa ederek Türkiye İşçi Partisi'ne katılan Kadıgil açıklamasında istifa sebebinin herhangi bir kavga veya tartışma olmadığını, “tertemiz bir ideolojik ayrılık” sebebiyle CHP'den TİP'e geçtiğini söyledi. Buna paralel olarak “CHP'ye köstek değil, muhalefete daha soldan destek vermek” amacıyla olduğunu açıkladı.⁸⁷

Kadıgil'in istifasının ardından parti içindeki iki sol grup (Gelecek için Biz ve Sol Kanat) İstanbul'da toplandı ve iki grup “Gelecek için Sol Kanat” adı altında birleşti. Toplantıya İlhan Cihaner, İstanbul milletvekili Ali Şeker gibi eski ve yeni milletvekilleri katıldı. Karar sonrası Şeker, CHP'nin iktidar olmak için daha solda siyaset yapması gerektiğini düşünen iki grubun artık birlikte hareket edeceğini açıkladı.⁸⁸

Öte yandan 2021'de en çok tartışılan gelişmelerden biri de CHP'li Bolu Belediye Başkanı Tanju Özcan'ın göçmen karşıtı açıklama ve uygulamaları oldu. Özcan'ın Bolu'da yabancı uyruklu kişilerin faturalarına ve vergilerine on kat zam yapacağını açıklaması, yine yabancı uyruklu kişilerin nikah ücretlerinin 100 bin Türk lirasına yükseltilmesini önermesi, göçmenler için referandum yapılmasını teklif etmesi pek çok kesim tarafından tepkiyle karşılandı. Bu noktada başta CHP olmak üzere çeşitli kesimlerden tepki gören Özcan kendisine yönelik ayrımcılık ve ırkçılık suçlamalarını reddetti ve “Ben Türk milletinin geleceğini korumaya çalışan, çocuklarımızın geleceğini korumaya çalışan sorumluluk sahibi bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşım” şeklinde açıklama yaptı.

85. Canan Sakarya, “Muharrem İnce CHP'den İstifa Etti”, *Dünya*, 9 Şubat 2021.

86. “CHP'den Milletvekilleri Mehmet Ali Çelebi, Özcan Özel ve Hüseyin Avni Aksoy İstifa Etti”, *Yeni Şafak*, 29 Ocak 2021.

87. “CHP Milletvekili Saliha Sera Kadıgil Sütü Partisinden İstifa Etti”, *Anadolu Ajansı*, 25 Haziran 2021.

88. “CHP'deki ‘Sol Kanatlar’ Tek Grupta Birleşti”, *Milliyet*, 29 Haziran 2021.

İÇ POLİTİKA

İç siyasette CHP'nin en önemli gündem maddelerinin başında ekonomi geldi. Bu doğrultuda CHP döviz kurlarında yaşanan dalgalanma, enflasyon, işsizlik gibi ekonomik problemleri gündem haline getirme ve bu konu üzerinden muhalefet stratejisini yoğunlaştırma çabası içerisinde oldu. Bu bağlamda gerek Kılıçdaroğlu gerekse parti yöneticileri sık sık sert eleştiriler dile getirirken aynı zamanda CHP'de Ekonomi Masası adı altında toplanan isimler yurt içi ziyaretler gerçekleştirdi. Yine aynı grup tarafından çeşitli ekonomik raporlar parti yönetimine sunuldu ve bu öneriler Kılıçdaroğlu tarafından kamuoyuna açıklandı. Öte yandan CHP'nin ekonomi söylemi genel olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin hedef gösterilmesi üzerinden şekillendi. Buna ek olarak Kılıçdaroğlu zaman zaman "çiftçiye bedava elektrik" gibi bazı popülist vaatlerle dikkat çekti.⁸⁹

Ekonomi eleştirilerine paralel olarak CHP belli bir süreden beri devam ettirdiği erken seçim çağrılarını ve iddialarını 2021'de de sürdürdü. CHP içinden farklı isimler sene içerisinde sık sık erken seçim olacağı iddiasında bulundu. Kılıçdaroğlu da bu yaklaşıma paralel bir tutum sergiledi. Son olarak ise Aralık'ta erken seçim mitinglerine başlama kararı aldı ve bu mitinglerden ilki 4 Aralık'ta Mersin'de düzenlendi. Kılıçdaroğlu miting konuşmasında iktidarı ekonomi üzerinden eleştirdi ve erken seçim çağrısını yineledi.⁹⁰

Yine ekonomi meselesiyle bağlantılı olarak Kılıçdaroğlu'nun bürokratları tehdit etmesi tartışmalara sebep oldu. Kılıçdaroğlu, bürokratları Merkez Bankası kararları ve bazı vakıflar ile alakalı olarak emirleri yerine getirmemeye davet etti ve aksi takdirde kendilerinden hesap soracaklarını iddia etti. Öte yandan Kılıçdaroğlu kendisine yönelik "vesayet" ve "antidemokratik" eleştirilerini reddederken yasal ölçüler içinde çalışan memurları kastetmediğini ancak kendi koyduğu ölçülerin dışına çıkan memurları tehdit ettiğini ise kabul etti.⁹¹

CHP açısından bir diğer gelişme ise "Kürt sorunu" üzerinden gerçekleşti. Bu noktada Kılıçdaroğlu, Kürt sorununu CHP'nin çözebileceğini, bunun da İmralı gibi meşru olmayan aktörlerle değil Meclis çatısı altında çözüleceğini söyledi. Açıklamasında Kılıçdaroğlu bu konuda meşru muhatap olarak ise HDP'yi işaret etti.⁹² Ancak HDP kanadından gelen farklı açıklamalar ve son olarak partinin çözümün adresi olarak İmralı'yı göstermesi tartışmalara sebep oldu. CHP ve Kılıçdaroğlu özellikle AK Parti ve MHP tarafından sert bir şekilde eleştirilirken İYİ Parti kanadından ise HDP'nin konumlanması ve meşruiyeti ile alakalı farklı tepkiler geldi. Bunun neticesinde CHP tartışmalar karşısında pasif bir duruş sergiledi.

89. "Siyasette 'Bedava Elektrik' Tartışması", CNN Türk, 10 Aralık 2021.

90. "Kılıçdaroğlu: 'TL'yi Hak Ettiği Yere Getireceğiz", *Habertürk*, 4 Aralık 2021.

91. "Kılıçdaroğlu: Evet Bürokratları Tehdit Ettim", Haber 7, 19 Ekim 2021.

92. "Kılıçdaroğlu, 'HDP'yi Muhatap Alacağız' Demişti! HDP'den CHP'ye 'Kürt Sorunu' Yanıtı: Çözümün Adresi İmralı'dır", *Sabah*, 20 Eylül 2021.

Kürt sorunu bağlamında CHP'nin bir diğer önemli hamlesi ise Örgütlerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı Oğuz Kaan Salıcı başkanlığında "Doğu Masası" ismiyle yeni bir çalışma grubunun oluşturulmasıydı. Bu grup ile özellikle oy oranlarının düşük olduğu Doğu ve Güneydoğu illerine odaklanmayı ve gelecek seçimlerde milletvekili çıkarılmayan 24 ilden milletvekili çıkarmayı hedefleyen CHP ayrıca seçmenleri partinin Kürt sorununu çözebileceğine ikna etme gezileri düzenledi. Bu bağlamda grup, yaz aylarında söz konusu illere çeşitli ziyaretler gerçekleştirdi ve ka-naat önderleri ve vatandaşlarla görüştü.⁹³

CHP'nin farklı kesimlere ulaşmaya yönelik yeni bir girişim de Kılıçdaroğlu tarafından "helalleşme" yolculuğuna çıkacağını açıklamasıyla gerçekleşti. Kılıçdaroğlu önce kendi sosyal medya hesaplarından yaptığı konuşmada AK Parti başta olmak üzere tüm iktidarların mağdur ettiği kesimlere yönelik görüşmeler yapacağını söyledi ve "Benim liderliğini yaptığım partinin de geçmişte yarattığı derin yaralar vardır. Uzun süredir de önce bu yaraları yaratan o sistemi değiştirmekle uğraştım. Şimdi ise dışarıya dönme zamanı. Ben bu yaraların kapanması için helallik isteme, helalleşme yolculuğuna çıkıyorum. Geçmişte kırdığımız, korkuttuğumuz topluluklarla, bireylerle, farklı hayat tarzlarının temsilcileriyle buluşmaya başlayacağım" şeklinde bir açıklama yaptı.⁹⁴ Ancak Kılıçdaroğlu yaptığı açıklamaya yönelik olarak parti içinden ve dışından gelen "AK Parti'ye karşı yumuşama" eleştirileri üzerine açıklamasını netleştirdi. Kılıçdaroğlu 28 Şubat, Roboski, Sivas ve Maraş, 6-7 Eylül olayları mağdurları başta olmak üzere bir "helalleşme listesi" açıkladı.⁹⁵ Ancak helalleşme açıklamasının sadece konjonktürel bir gündem olduğu çok geçmeden anlaşıldı.

İç siyasette CHP'nin bir diğer gündem başlığı da Montrö bildirisi üzerinden başlayan tartışmalar oldu. 4 Nisan'da emekli amirallerin hazırladığı bildiri⁹⁶ başta AK Parti ve MHP olmak üzere çeşitli kesimlerin gerek yöntemi gerekse içeriği bakımından darbe iması ve hatırlatması niteliği taşıması sebebiyle büyük tepkisini çekti. CHP'nin ilk tepkisi ise bildiriye karşı değil bildiriye tepki gösteren kesimlere yönelik oldu. Kılıçdaroğlu bildiriye hazırlayan amiralleri savunan bir açıklama yaptı ve "Silah yok, bağlı askeri birlik yok... Emekli dünyanın neresinde darbe yapar?" dedi.⁹⁷

CHP, İstanbul Sözleşmesi hususunda da muhalif duruşunu sürdürdü ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararını kadın hakları üzerinden eleştirdi. Kılıçdaroğlu ise ilk olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın böyle bir yetkisi olmadığını savundu. Bunun ardından da kadınları kendi haklarına sahip

93. "CHP Doğu Masası Sahaya İniyor", *Habertürk*, 31 Mayıs 2021.

94. "CHP Lideri Kılıçdaroğlu: 'Yaraların Kapanması İçin Helalleşme Yolculuğuna Çıkıyorum'", CHP, 15 Kasım 2021, <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-lideri-kilicdaroglu-yaralarin-kapanmasi-icin-helallesme-yolculuguna-cikiorum?q=helalle%C5%9Fme>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

95. "Kılıçdaroğlu 'Helalleşme' Listesini Açıkladı", *Hürriyet*, 16 Kasım 2021.

96. "Son Dakika Haberi: İlk Karar Verildi! Darbe İmalı Bildiriye İmzalayan Amiraller...", *Milliyet*, 5 Nisan 2021.

97. "Kılıçdaroğlu: Emekli, Dünyanın Neresinde Darbe Yapar?", TRT Haber, 10 Nisan 2021.

çıkmaaya çağırıldı.⁹⁸ Yine benzer şekilde iktidara geldiği takdirde bir hafta içerisinde sözleşmeyi tekrar yürürlüğe koyacağını söyledi. Buna ek olarak 9 Ekim'de "Altı Ayda Altı Kolaylık" başlığıyla kadınlara yönelik vaatlerini açıkladı.⁹⁹

DIŞ POLİTİKA VE TERÖRLE MÜCADELE

2021'de CHP'nin ilk dış politika gündemi Kemal Kılıçdaroğlu'nun AB üyesi ülkelere Türkiye büyükelçilerine ve Avrupa Sosyalist Partisi üyesi partilerin genel başkanlarına yazdığı mektup oldu. Kılıçdaroğlu mektubunda AB ülkelerinden Türkiye'yi dışlamamalarını ve CHP'nin Türkiye için planladığı "demokratikleşme programı" için desteklerini istedi.¹⁰⁰

Öte yandan Kılıçdaroğlu 5 Kasım'da yine AB büyükelçilerine bir mektup yazdı. Mektubun konusu ise Kanal İstanbul Projesi oldu. Kılıçdaroğlu, büyükelçilere Kanal İstanbul'a neden karşı çıktıklarını anlattı ve bu konuda sergilediği muhalefete destek verilmesini istedi. Yine bu doğrultuda yabancı şirketlere projeye yatırım yapmama çağrısı yaptı. Öte yandan Kılıçdaroğlu'nun mektubu "Türkiye'yi ve iktidarı yabancılara şikayet etme" şeklinde eleştirildi.¹⁰¹ Söz konusu eleştirilere ise CHP Grup Başkanvekili Engin Altay "şikayet değil" şeklinde cevap verdi.¹⁰²

CHP açısından bir diğer mesele de Afganistan'da yaşanan gelişmeler oldu. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrası Taliban'ın hızlı bir şekilde ülke yönetimini ele alması yeni bir göç dalgası ihtimali doğurdu. Bu noktada özellikle Afgan göçmenlerin Türkiye'ye gelme ihtimali ve ABD ile AB ülkelerinin Türkiye'ye yönelik tutumu tartışmalara sebep oldu. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ise AK Parti'yi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı "ABD ile gizlice anlaşmak", "sınırları koruyamamak" ve "kaçak Afgan göçmenlere göz yummak" ile eleştirdi.¹⁰³ Buna ek olarak mevcut Afganistan politikasını da eleştiren Kılıçdaroğlu, AB ile göçmenler üzerinden yapılacak bir anlaşmaya karşı çıktı ve Türk güvenlik güçlerinin acilen Türkiye'ye geri getirilmesi çağrısı yaptı.¹⁰⁴

CHP açısından en dikkat çekici gelişmelerden biri de partili bir heyetin Irak'ın kuzeyine gerçekleştirdiği ziyaret. CHP Genel Başkan Yardımcısı Oğuz Kaan Salıcı başkanlığındaki heyet Erbil'e giderek Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) Başbakanı

98. "Kılıçdaroğlu'ndan İstanbul Sözleşmesi Açıklaması", NTV, 20 Mart 2021.

99. "CHP'den Kadınlara İlk 6 Ay için 6 Vaat", *Milliyet*, 9 Kasım 2021.

100. "Kılıçdaroğlu'ndan AB Elçilerine Mektup", *Hürriyet*, 11 Şubat 2021.

101. "MHP'li Yılık: Mandacı Zihniyetiyle Ülkemizi Dünyaya Şikayet Etmiştir", *Hürriyet*, 13 Kasım 2021.

102. "CHP'li Altay: Kılıçdaroğlu'nun Büyükelçilere "Kanal İstanbul" Mektubu Şikayet Değil Tehdit Mektubuydu", *Akşam*, 11 Kasım 2021.

103. Kemal Kılıçdaroğlu, Twitter, 3 Ağustos 2021, <https://twitter.com/kilicdaroglu/status/1422650931800334338>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

104. "Kılıçdaroğlu: Yeni Sığınmacılar Getirecek Hiçbir Anlaşmaya İmza Atamayacaksınız Erdoğan!", *Dünya*, 17 Ağustos 2021.

Mesrur Barzani ile bir araya geldi. CHP görüşmede Türkiye ve Irak arasındaki ilişkiler, HDP ve bölgesel sorunların konuşulduğunu açıkladı.¹⁰⁵

Öte yandan Kılıçdaroğlu uzun yıllardır devam eden Beşar Esed ile görüşme ve barışma söylemini bu yıl da sürdürdü. Kılıçdaroğlu, Suriyeli göçmenlere yönelik olarak “tüm göçmenleri iki sene içerisinde geri göndereceğini” ve buna ek olarak Suriye'deki iç savaşı da iki senede çözeceğini bir seçim vaadi olarak açıkladı. Sık sık Avrupa'daki göçmen karşıtı, popülist ve radikal sağ partilerin söylemlerine benzer bir dil kullanan Kılıçdaroğlu ayrıca büyükelçilikleri açacaklarını, Batı'nın yardımıyla Suriye'de ihtiyaç duyulan altyapı ve üstyapı eksikliklerini gidereceklerini ve böylelikle Suriyelileri geri göndereceklerini söyledi.¹⁰⁶ Ayrıca Kılıçdaroğlu, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a da sene içerisinde birçok kez Esed ile doğrudan görüşmeleri başlatma çağrısı yaptı.

Dış politikada CHP'nin bir diğer gündem maddesi de Doğu Akdeniz'de yaşanan gelişmeler ve “Mavi Vatan” doktrini oldu. CHP yönetimi mevcut politikalara yönelik muhalif duruşunu sürdürürken dış politikanın şahsileştirildiğini, barışçıl diplomasi kanallarının kullanılmadığını savundu.¹⁰⁷ Ancak bu konuda partinin dış politikadan sorumlu ismi olan Ünal Çeviköz'ün Mavi Vatan yaklaşımını doğrudan eleştirmesi tartışmalara sebep oldu. Çeviköz katıldığı bir programda “Mavi Vatan, tarifine baktığınız zaman, bu aslında zaman egemenlik haklarının ötesinde alanı kapsayan ve bu şekilde egemenliğin daha geniş bir alana yayılmasını öngören bir kavram (...) Mavi Vatan diye 200 mile kadar uzanan alanı da kendi egemenlik alanınız olarak görürseniz, o zaman biraz saldırgan ve yayılcı bir algı yaratırsınız” şeklindeki açıklamaları çok sert bir şekilde eleştirildi.

Terörle mücadele konusunda ise 2021, CHP açısından oldukça tartışmalı geçti. İlk olarak Gara'da PKK tarafından kaçırılıp alıkonulan 13 sivil vatandaşın kendilerini kurtarmaya yönelik olarak düzenlenen operasyon sırasında teröristler tarafından şehit edilmesi oldukça sert bir şekilde eleştirildi. Kılıçdaroğlu şehitler sebebiyle iktidarı suçlarken gerekli adımların uzun süre atılmadığı eleştirisinde bulundu.¹⁰⁸ Bu noktada Kılıçdaroğlu'nun PKK yerine iktidarı suçlaması tepki topladı.¹⁰⁹

Öte yandan terörle mücadelede Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlar yapmasına izin veren ve uzun bir süredir belli aralıklarla Meclis tarafından yenilenen Irak ve Suriye tezkeresine CHP'nin ret oyu vermesi gündemde büyük yer tuttu. CHP'nin

105. “CHP'nin Kuzey Irak Ziyareti Merak Uyandırdı”, *Yeni Şafak*, 7 Eylül 2021.

106. “Kılıçdaroğlu'ndan Hükümete Dış Politika Eleştirisi”, NTV, 24 Haziran 2021.

107. “CHP Sözcüsü Öztrak: Doğu Akdeniz'in Bir Refah ve Barış Havzasına Dönüşmesini En Çok Biz İsteriz”, Anadolu Ajansı, 15 Mart 2021.

108. “CHP Lideri Kılıçdaroğlu'ndan Gara Operasyonu Nedeniyle Erdoğan'a 5 Soru...”, CHP, 16 Şubat 2021, <https://chp.org.tr/haberler/chp-lideri-kilicdaroglundan-gara-operasyonu-nedeniyle-erdogana-5-soru>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

109. “CHP'li Özel: (Gara'daki Operasyon) Bu İnfazdan Bir Sorumlu Varsa, Bu Operasyonun Siyasi Sorumluluğunu 'Ben' Diye Alacak”, Anadolu Ajansı, 17 Şubat 2021.

önceki yaklaşımın aksine bu kez hayır oyu vermesi “Gelecek seçimler için HDP’ye taviz”¹¹⁰ olarak yorumlandı. Kılıçdaroğlu ise hayır oyu vermelerinin sebebini tezkere-nin süresinin iki yıl olması, mevcut Suriye politikası ve güvenlik güçlerinin Suriye’de şehit olmasını engellemek olarak açıkladı.¹¹¹

MİLLET İTTİFAKI VE MUHALEFETLE İLİŞKİLER

CHP’nin Millet İttifakı ve muhalefet bloku içerisinde 2018 seçimleriyle beraber yürütmeye çalıştığı koordinasyon ve liderlik çalışmaları bu yıl da önemli başlıklardan biriydi. Bu bağlamda CHP yalnızca Millet İttifakı ortağı İYİ Parti ile değil AK Parti ve MHP dışındaki tüm partilerle özellikle liderler seviyesinde görüşmelerini sürdürdü. Ortak çalışmalar ise üst düzey yetkililer arasında gerçekleşti.

2021’de CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener ile iki kez resmi olarak ve altı kez de çeşitli organizasyonlarda bir araya geldi. Bunun dışında Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu ile üç, Gelecek Partisi Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu ile iki kez görüştü. Bunlara ek olarak HDP, Deva Partisi, Demokrat Parti, Büyük Birlik Partisi ve Türkiye İşçi Partisi genel başkanlarıyla da birer kez görüşme gerçekleştirdi.

Öte yandan gerek Millet İttifakı gerekse muhalefet bloku açısından en önemli gelişme ise partilerin “güçlendirilmiş parlamenter sistem”e geçiş için kurdukları çalışma grubu oldu. Bu bağlamda CHP, İYİ Parti, Demokrat, Deva, Gelecek ve Saadet partilerinden üst düzey yetkililerin yaptıkları çalışma neticesinde partiler güçlendirilmiş parlamenter sisteme dönüş için izlenecek yol haritası üzerinde uzlaştı ve beş bölümden oluşan dosya genel başkanlara sunuldu. Genel başkanların onay vermesinin ardından yol haritasının ise yine genel başkanlar tarafından yapılacak ortak bir açıklama ile 2022’nin ilk aylarında kamuoyuna açıklanması beklenmektedir.¹¹²

Yine CHP açısından özellikle İYİ Parti ile ilişkiler bağlamında en önemli konu başlıklarından biri de Millet İttifakı’nın cumhurbaşkanı adayının kim olacağı tartışmaları oldu. Medyada zaman zaman Kemal Kılıçdaroğlu, Meral Akşener, Abdullah Gül, Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş isimleri cumhurbaşkanı adaylığı için tartışılırken herhangi bir isimden resmi bir açıklama gelmedi. Kendisine bu konuda sorulan sorulara ise Kemal Kılıçdaroğlu cumhurbaşkanı adayını ittifak olarak belirleyeceklerini ve önce ilkeler üzerinde anlaşılması gerektiğini söyledi. Buna ek olarak adları adaylık için tartışılan İmamoğlu ve Yavaş’ın ise belediye başkanlıklarına devam etmeleri yönünde bir yaklaşıma sahip olduğunu açıkladı.¹¹³

110. “AK Parti’li Dağ’dan CHP’ye ‘Tezkere’ Eleştirisi: CHP’nin, HDP’yi Kızdırmamak İçin Her Türlü Tavizi Vermeye Hazır Olduğunu Gösteriyor”, *Hürriyet*, 26 Ekim 2021.

111. “Kılıçdaroğlu: Hiçbir Askerimizin, Evladımızın Burnunun Kanamasını İstemiyoruz”, *Dünya*, 26 Ekim 2021.

112. “Yaklaşık 30 Sayfalık Metin Bu Hafta Sonunda Kadar 6 Genel Başkana Sunulacak”, *Habertürk*, 22 Aralık 2021.

113. “CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu: Dış Politika Türkiye’nin Çıkarları Üzerine İnşa Edilir”, *Anadolu Ajansı*, 24 Nisan 2021.

Öte yandan CHP'li çeşitli üst düzey isimler, Kemal Kılıçdaroğlu'nun adaylığını destekleyen birçok açıklama yaptı. İlk olarak Genel Başkan Yardımcısı Bülent Kuşoğlu yaptığı bir konuşmada CHP'nin cumhurbaşkanı adayının Kılıçdaroğlu olduğunu açıkladı.¹¹⁴ Ancak bu açıklaması parti tarafından bireysel düşünce olarak düzeltildi. Yine İzmir milletvekili Tuncay Özkan, Kılıçdaroğlu'nun aday olması durumunda seçimleri kesin kazanacağını iddia etti.¹¹⁵ Oğuz Kaan Salıcı da birçok kez CHP olarak gönüllerinde yatan adayın Kılıçdaroğlu olduğunu açıkladı.

Adaylık tartışmaları devam ederken Meral Akşener'in "Cumhurbaşkanlığına değil başbakanlığa adayım" açıklaması¹¹⁶ sonrası Kemal Kılıçdaroğlu'nun meseleye yaklaşımında değişiklik oldu. Kılıçdaroğlu önce adaylıktan çekinmediğini ve aday olduğu takdirde Cumhurbaşkanı Erdoğan karşısında kesin kazanacağını söyledi. Ancak buna ittifakın karar vereceğini yineledi. Sene sonunda ise ittifakın kabul etmesi durumunda aday olabileceğini açıkladı.¹¹⁷

Öte yandan 2021'de CHP ve İYİ Parti arasında bazı gerilimler ve ayrışmalar da yaşandı. Kılıçdaroğlu'nun İstanbul ve Ankara büyükşehir belediye başkanlarının görevlerine devam etmesi gerektiğini açıklamasına rağmen İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener, Kılıçdaroğlu'nun söz konusu iki isimden birini aday göstermesi durumunda kabul edebileceklerini açıklaması ve zaman zaman bu iki ismi öne çıkarmaya yönelik adımlar atması dikkat çekti. Yine CHP'nin HDP'yi meşru aktör olarak gördüklerini açıklamasına rağmen İYİ Parti'nin ısrarla HDP'yi ittifak ve muhalefet bloku dışında tutma çabası yaşanan bir diğer ayrışmaydı. Son olarak ise Suriye-Irak tezkeresinde İYİ Parti "evet" oyu verirken CHP ise "hayır" oyu verdi. Tüm bunlara ek olarak Montrö bildirisini ve Kılıçdaroğlu'nun tekil konuşarak ittifak adına vaatlerde bulunması diğer ayrışma yaşanan noktalar. Ancak tüm bu konulara yönelik partilerin reaksiyonu düşük ölçekte kaldı ve iki parti de ilişkilere zarar vermekten kaçındı.

CHP açısından 2021'in bir diğer gündem maddesi de HDP ile ilişkilerdi. CHP'nin sürekli olarak HDP'yi meşru bir aktör olarak tanımlama çabası zaman zaman tartışmalara sebep oldu. Bu noktada Kılıçdaroğlu Kürt sorunu ile alakalı olarak meselenin İmralı gibi meşru olmayan aktörler yerine Meclis çatısı altında ve meşru muhatap olarak HDP ile beraber çözülebileceğini açıkladı. Ancak HDP kanadı bu açıklamalara "Meşru muhatap İmralı'dır" açıklamasıyla cevap verdi. Yine Kılıçdaroğlu bir konuşmasında HDP'yi 6 milyon oy almış, arkasında halk desteği olan ve Meclis çatısı altında siyaset yapan meşru bir parti olarak tanımladı.¹¹⁸ Benzer bir

114. "CHP'li Bülent Kuşoğlu Partisinin Cumhurbaşkanlığı Adayını Açıkladı", *Yeni Şafak*, 6 Temmuz 2021.

115. "CHP'li Özkan: Kılıçdaroğlu Cumhurbaşkanlığına Aday Olursa Kesin Kazanır", *Yeni Şafak*, 23 Mayıs 2021.

116. "Meral Akşener: Ben Başbakanlığa Adayım", TRT Haber, 25 Eylül 2021.

117. "CHP Lideri Kılıçdaroğlu: İttifak Kabul Ederse Aday Olurum", *Hürriyet*, 15 Aralık 2021.

118. "Kemal Kılıçdaroğlu'ndan Canlı Yayında Adaylık Açıklaması", TGRT Haber, 22 Mayıs 2021.

şekilde HDP'ye açılan kapatma davasına da tepki gösteren Kılıçdaroğlu “Demokrasi-nin savunulması gereken bir ortamda siz bir partiyi kapatamazsınız” dedi.¹¹⁹

Sonuç olarak CHP açısından 2021, ana muhalefet partisi ve Millet İttifakı'nın en büyük partneri olarak oldukça yoğun geçti. Özellikle Muharrem İnce ve bazı milletvekillerinin Kılıçdaroğlu'nu oldukça sert bir şekilde eleştirerek istifa etmesi ve yeni parti kurmaları en önemli gelişmelerin başında geldi. Buna paralel olarak ekonomi, erken seçim çağrıları, dış politikadaki gelişmeler partinin diğer gündem maddeleriydi. 2023 seçimlerine doğru ise partinin ana stratejisini etkileyecek güçlendirilmiş parlamenter sistem önerisi ve cumhurbaşkanı adayının kim olacağı meseleleri ise henüz netice kazanmadı. Buna ek olarak CHP'nin İYİ Parti ve HDP arasında yürüttüğü denge partiler arasında ayrışmalara sebep oldu.

KRONOLOJİ: 2021'DE CHP	
29 Ocak	Milletvekilleri Mehmet Ali Çelebi, Özcan Özel ve Avni Aksoy TBMM'de düzenledikleri basın toplantısında CHP'den istifa ettiklerini duyurdu.
8 Şubat	Muharrem İnce CHP'den istifa etti.
16 Nisan	CHP, Kürt vatandaşların yoğunlukta olduğu illerde yürütülecek kampanyalar kapsamında “Doğu Masası”nı kurdu.
8 Haziran	Kılıçdaroğlu partisinin grup toplantısında “HDP'yi kapatamazsınız” açıklamasında bulundu.
25 Haziran	CHP'li milletvekili Saliha Sera Kadıgil partisinden istifa ederek Türkiye İşçi Partisi'ne katıldı.
29 Haziran	CHP içerisindeki “Gelecek için Biz” ve “Sol Kanat” isimli iki sol grup “Gelecek için Sol Kanat” adı altında birleşti.
5 Eylül	CHP Genel Başkan Yardımcısı Oğuz Kaan Salıcı öncülüğündeki CHP heyeti, İKBY Başbakanı Mesut Barzani'yi ziyaret etti.
19 Eylül	Kılıçdaroğlu Kürt sorununun çözümünde HDP'nin meşru muhatap olarak gördüklerini söyledi.
26 Ekim	CHP, Irak ve Suriye tezkerelerine “hayır” oyu kullandı.
5 Kasım	Kılıçdaroğlu, AB büyükelçilerine yazdığı mektubunda Kanal İstanbul'a yatırım yapılmaması çağrısı yaptı.
15 Aralık	Kılıçdaroğlu, Millet İttifakı'nın kabul etmesi halinde cumhurbaşkanı adayı olabileceğini açıkladı.

119. “Kılıçdaroğlu'ndan HDP'ye Dava Yorumu: ‘Kapatamazsınız’”, *Hürriyet*, 9 Haziran 2021.

2021'DE MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)

MHP açısından 2021'deki en önemli konu başlıkları parti içi gelişmeler, Cumhuriyet İttifakı ve AK Parti ile uyum, yeni anayasa ve seçim sistemi hazırlıklarıydı. Buna ek olarak iç siyasetteki tartışma konuları, muhalefete ve Anayasa Mahkemesine yönelik eleştiriler, HDP'ye yönelik açılan kapatma davası diğer meselelerdi. Ayrıca dış politikada özellikle Ülkü Ocakları'na yönelik gelişmeler partinin gündemindeydi. Yine ABD'nin sözde soykırım açıklaması ve CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun büyükelçilere yazdığı mektup MHP'den büyük tepki çekti. Dolayısıyla MHP için 2021 oldukça yoğun bir gündemle geride kaldı.

PARTİ İÇİ GELİŞMELER

MHP için yılın ilk önemli gündemi 18 Mart'ta gerçekleşen 13. Olağan Büyük Kurultay'dı. Kurultayda yeni MYK ve Merkez Disiplin Kurulu (MDK) üyeleri seçildi. Ankara Spor Salonu'nda yapılan blok listeli oylamada 1.271 delege oy kullandı; 75 MYK ve 9 MDK üyesi belirlendi.¹²⁰ Kurultayda "İstiklal için birlik, istikbal için dirlik" ve "Kazanan Türkiye olacak" sloganları kullanıldı. Kurultaya diğer siyasi partilerden davetliler katılmakla beraber İYİ Parti ve HDP davet edilmedi.¹²¹ Seçimler sonucu MYK'de 36, MDK'de 4 isim değişti. Yeni Genel Sekreter İsmet Büyükataman ve yeni Genel Başkan Yardımcısı Edip Semih Yalçın olurken eski genel başkan yardımcıları Emin Haluk Ayhan ve Hidayet Vahapoğlu ise yeni MYK'de yer almadı.¹²²

120. "MHP 13. Olağan Büyük Kurultayı... Bahçeli: Fezlekenin Arkasına Bakmak Siyaset Değil, Adamlık Değildir", *Hürriyet*, 18 Mart 2021.

121. "MHP'nin 13. Olağan Büyük Kurultayı Bugün Yapılacak", *Anadolu Ajansı*, 17 Mart 2021.

122. "MHP 13. Olağan Kurultayı: Bahçeli 10. Kez Genel Başkan Seçildi, MYK'nın Yarısını Değiştirdi", *BBC Türkçe*, 18 Mart 2021.

Kurultayın açılış konuşmasını yapan Devlet Bahçeli konuşmasında 2023 ve sonraki yıllar için beş stratejik hedeften oluşan MHP vizyonunu açıkladı. Bu hedefler özetle “Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde istikrar sağlamak, bunu destekleyecek yeni ve demokratik bir anayasa ve gerekli siyasi kanunların çıkarılması, düzgün bir ekonomik sistem çerçevesinde örgütlenmek, terörle mücadele ve toplumsal barışı sağlamak” şeklindeydi.¹²³

Parti içi gelişmeler bağlamında bir diğer başlık gençlik ve kadın kolları kurultaylarıydı. 9 Ekim'de Türk Gençliği Büyük Kurultayı oldu. Kurultayda konuşma yapan Bahçeli, Endüstri 4.0'dan 5.0'a geçiş, İngiltere ve Japonya'da yalnızlık bakanlıkları kurulma çabaları, “Türk aile yapısının bozulmaya çalışılması” gibi birçok önemli konuya değindi.¹²⁴ 10 Ekim'de gerçekleştirilen Analar-Bacılar Kurultayı'nın genel konsepti ise kadınların MHP ve Türkiye'nin geleceği için önemi üzerineydi. Bahçeli de buna paralel olarak yaptığı konuşmasında kadınların Türkiye'nin kuruluşu ve geleceğindeki önemine dikkat çekti. Buna ek olarak Diyarbakır Anneleri'ne yönelik destek açıklaması da yaptı.¹²⁵

Devlet Bahçeli 2 Kasım'da ise “Adım Adım 2023: İl İl Anadolu Projesi”ni açıkladı. Bu proje kapsamında MHP üyelerini Anadolu'ya özellikle de CHP'nin 24 Haziran seçimlerinde en yüksek oyu aldığı seçim bölgelerine göndererek “halka CHP'nin neye dönüştüğünü, HDP ve PKK ile ittifakını açıklama görevini verdiğini” belirtti. Bahçeli bu projeyi açıklarken 2023 seçimlerinin şansa bırakılmayacağını ve bu yüzden partisinin halkla temaslarını çok önemli gördüğünü söyledi.

Son olarak MHP Ankara İl Başkanı Turgay Başbuğ ve beraberindeki bir grubun Alparslan Türkeş Vakfı'nın düzenlediği anma törenine gitmesi sonrası yaşanan olaylar dikkat çekti. Bu gelişmelerin ardından 5 Aralık'ta MHP Genel Başkan Yardımcısı Edip Semih Yalçın “Türkiye Alparslan Türkeş Siyaset Akademisi Vakfı” adıyla yeni bir vakıf kuracaklarını ve “Türkeş'in manevi mirasının istismar edilmesinin önüne geçileceğini” bildirdi.¹²⁶ 6 Aralık'ta Bahçeli yeni kurulan vakfın başkanlığını kendisinin üstleneceğini açıkladı. 11 Aralık'ta ise vakıf kuruldu.¹²⁷

123. “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, ‘13. Olağan Büyük Kurultay Açılışında Yapmış Oldukları Konuşma Metni’”, MHP, 18 Mart 2021, http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4788/index.html, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2021).

124. “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, Türk Gençliği Büyük Kurultayı'nda Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 9 Ekim 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4892/index.html, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2021).

125. “Türkiye'nin Asli Gücü ‘Analar-Bacılar Kurultayı’”, MHP, Twitter, 10 Ekim 2021. https://twitter.com/mhp_bilgi/status/1447112395436998657, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2021).

126. “MHP Duyurdu: ‘Türkiye Alparslan Türkeş Siyaset Akademisi Vakfı’ Kuruluyor”, *Yeni Şafak*, 5 Aralık 2021.

127. “MHP Lideri Bahçeli: Türkiye Alparslan Türkeş Siyaset Akademisi Vakfı Başkanı Ben Olacağım”, *Yeni Şafak*, 6 Aralık 2021.

CUMHUR İTTİFAKI

2021, Cumhur İttifakı çatısı altında MHP ve AK Parti arasındaki güçlü ilişki ve uyumun devam ettiği bir yıl olarak geride kaldı. Bu bağlamda Devlet Bahçeli ve Cumhurbaşkanı Erdoğan karşılıklı ziyaretlerle toplam sekiz kez baş başa görüştü. Söz konusu görüşmelerde birlikte yürütülen birçok proje ve tasarı hakkında görüş alışverişinde bulunuldu. Bahçeli ve Erdoğan'ın son özel görüşmesi ise “Yeşil Teknolojiler ve Dijital Çağda Akıllı Şehirler” başlığı ile toplanan Türk Konseyi Devlet Başkanları 8. Zirvesi'nin ardından gerçekleştirildi. Yine basına kapalı yapılan toplantıda Devlet Bahçeli çiziminde kendi çalıştığı Türk Dünyası haritasını Erdoğan'a hediye etti.

Özel görüşmelerin dışında Devlet Bahçeli ve Recep Tayyip Erdoğan sıkça ortak programlara da katıldı. Kıbrıs Barış Harekatı'nın 47. yıl dönümü, 20 Temmuz Barış ve Özgürlük Bayramı programı için KKTC'ye giden ikili 28 Ekim'de Ankara Millet Bahçesi açılışında, 29 Ekim'de de Taksim Atatürk Kültür Merkezi açılışı ve Cumhuriyet Bayramı resepsiyonunda bir aradaydı. 10 Kasım'da da Bahçeli ve Erdoğan Anıtkabir'i beraber ziyaret etti.

Öte yandan muhalefet tarafından sık sık Cumhur İttifakı içerisinde anlaşmazlıklar olduğu iddia edilse de bunlar her seferinde yalanlandı. Özellikle Bahçeli'nin “ittifak içinde bulunsun da MHP'nin iktidar ortağı değil muhalefet olduğunu” söylemesi birçok yorumcu tarafından ittifakta parçalanmaya yolculdu. Ancak Bahçeli “sözlerinin çarpıtıldığını, kastettiği şeyin MHP'nin mecliste denge ve denetleme görevini üstlenmesi olduğunu”¹²⁸ söyleyerek iddiaları reddetti. Bununla birlikte kamuoyu ve muhalefet tarafında tartışmaya neden olan yeni ekonomik modele geçiş döneminde de MHP, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı güçlü şekilde desteklemeye devam etti. Muhalefetin karşı çıktığı faiz düşürme politikalarına “faizin uzun vadede üretim sistemine büyük hasarlar verdiği” sözleriyle karşı çıkan Bahçeli “kurlar üzerinden Türkiye'nin terörle savaşının baskılanmak istendiğini ve istikrarla takip edilen ekonomi politikasıyla kısa zamanda her şeyin düzeleceğini” ifade etti.¹²⁹

Cumhur İttifakı'nın yasama gündemi ise yeni anayasa ve Seçim Kanunu değişiklikleri üzerine yoğunlaştı. Bahçeli, Erdoğan'ın “Yeni anayasayı tartışmanın vakti geldi” açıklamasını destekledi ve 1982 Anayasası'nın parlamenter sistemin tortularını taşıması sebebiyle değişmesi gerektiğini¹³⁰ ancak ilk dört maddenin tartışmaya açık olmadığını¹³¹ belirten bir açıklama yaptı. Ardından Mayıs'ta MHP'nin “Cum-

128. “Bahçeli: Cumhur İttifakı'nın Sevabına da Günahına da Sonuna Kadar Ortağız”, DHA, 16 Kasım 2021.

129. “MHP Genel Başkanı Bahçeli: Seçim 2023 Yılı'nın Haziran Ayında Yapılacaktır”, Anadolu Ajansı, 23 Kasım 2021.

130. “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, Yeni Anayasa Yapımı Konusuyla İlgili Yaptıkları Yazılı Basın Açıklaması”, MHP, 2 Şubat 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4763/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_Bahceli_nin_Yeni_Anayasa_yapimi_konusuyla_ilgili_yaptiklari_yazili.html, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

131. “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 16 Şubat 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4770/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELI_nin_TBMM_Grup_Toplantısında_yapmis_olduklari_konusma_16_Subat.html, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

huriyet'in 100. Yılında 100 Maddelik Yeni Anayasa" isimli anayasa önerisinin hazırlıkları tamamlandı ve Bahçeli tarafından 4 Mayıs'ta düzenlenen basın toplantısında kamuoyuna tanıtıldı. Bu anayasa teklifinde başlangıca "Allah'ın lütfu, kardeşlik ruhu ve vatan sevgisiyle varlık bulmuş biz Türk milleti" düsturuyla giriş yapılması dikkat çekti. Teklifte hakları düzenleyen tüm maddelerdeki sınırlama sebepleri kaldırılmış, temel hak ve hürriyetlerin kapsamının taraf olunan insan hakları sözleşmeleri baz alınarak kanunla belirlenmesi öngörülmüş, hakları düzenleyen maddelerde sadece ek güvencelere yer verilmiştir. Yasalar, hürriyetin esas, sınırlamanın ise istisna olduğu yaklaşımı üzerine bina edilmiştir. Bu teklifte yeni bir kurum olarak "Türkiye Liyakat Kurumu" önerildi. Türkiye Merkez Bankası'nın ise anayasal kuruluş haline getirilmesi teklifte bulunuyordu.¹³²

Eylül'de ise seçim barajı tartışmaları ön plana çıktı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bosna Hersek ve Karadağ ziyaretlerinin ardından uçakta basın mensuplarına "barajın yüzde 7 olacağını" açıklaması üzerine Bahçeli de "ittifakın kararının tescillendiğini, başka bir değerlendirmeye gerek kalmadığını" belirtti.¹³³

Seçim Kanunu değişikliği tartışmaları sırasında ise Bahçeli'nin de etkisiyle milletvekili transferlerinin önlenmesi gündemdedi. Ancak bu düşünceden sonraları vazgeçildi. Aynı şekilde siyasi partilerin grup kurması için gereken milletvekili sayısının da artırılması fikrinden müzakereler sırasında vazgeçildiği iddia edildi. Yeni seçim kanunu teklifinin ise Mart 2022'de Meclise getirilmesinin planlandığı medyaya yansdı.¹³⁴

İÇ SİYASET

MHP'nin 2021 gündeminde en geniş yer tutan meseleler iç siyasette yaşanan tartışmalar oldu. Bu doğrultuda Genel Başkan Devlet Bahçeli yıl içinde birçok konuda kendisi ve partisinin görüşlerini bildiren açıklamalar yaptı. Açıklamalarında birçok kez Anayasa Mahkemesi kararlarını eleştirdiği ve HDP'nin kapatılması çağrısında bulunduğu gibi zaman zaman Anayasa Mahkemesini de vesayetçi bir tutumla suçlayarak Türkiye'de adaletin işleyebilmesi için kapatılması gerektiğini savundu. Enis Berberoğlu ve Ömer Faruk Gergerlioğlu gibi isimler hakkında verilen hak ihlali kararları ile HDP'nin kapatılması davasının Anayasa Mahkemesi tarafından usul eksiklikleri sebebiyle kabul edilmemesi gibi durumlar Bahçeli'nin Anayasa Mahkemesinin meşruiyetini sorgulamasının ardındaki sebeplerdi.

132. "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, Parti Genel Merkezinde Düzenledikleri Basın Toplantısı Metni", MHP, 4 Mayıs 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4813/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELI_nin_Parti_Genel_Merkezinde_duzenledikleri_Basin_Toplantisi_Metni_.html, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2021).

133. "MHP Genel Başkanı Bahçeli: Cumhurbaşkanlığı'nın Baraj Kararı Yüzde 7 Olarak Tescillenmiştir", Anadolu Ajansı, 1 Ekim 2021.

134. "Siyasi Partiler ve Seçim Yasası Değişikliğinde Son Düzlüğe Girildi: Paket Mini Reform Köklü", Yeni Şafak, 3 Aralık 2021.

Devlet Bahçeli 2021'de hatalı olduğunu düşündüğü birtakım yüksek yargı kararlarıyla ilgili sert açıklamalar yaptı. İlk olarak 10 Şubat'taki basın açıklamasında Enis Berberoğlu'nun MİT turları davasında yargılanması ile ilgili hak ihlali kararı veren Anayasa Mahkemesinin "Anayasa'nın 138. maddesini çiğnediğini" savundu.¹³⁵ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun basına sızan Öğrenci Andi kararının ise "demokratik olmadığını"¹³⁶ söyledi.

Erken seçim tartışmaları ise muhalefet partileri ve özellikle de CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu tarafından sıkça gündeme getirildi. İstanbul Sözleşmesi'nin feshi sebebiyle Mart'ta seçim çağrısı yapan Kılıçdaroğlu daha sonra Nisan ve Mayıs'ta bu çağrısını yineledi. Bahçeli ise muhalefetin bu çağrılarını "söylem kısırlığı"¹³⁷ sebebiyle ortaya attığını ve Millet İttifakı'nın demokrasiye saygısızlık ettiğini belirterek tepki gösterdi.

Sonrasında ise özellikle yaşanan kur dalgalanmaları sebebiyle Millet İttifakı partileri erken seçim çağrılarını yineledi. 17 Kasım'da Kemal Kılıçdaroğlu ve Meral Akşener ortak açıklama yaparak "ekonomi yönetilemediği için" erken seçime gitmenin gerekli olduğunu savundu. Daha sonra Kılıçdaroğlu, AK Parti ve Cumhuriyet İttifakı seçmenini "gayri milli" olmakla itham etti. Bahçeli bu tutuma ve sık sık yinelenen erken seçim ısrarına da kesinlikle erken seçim olmayacağı şeklinde cevap verdi, Millet İttifakı'nın "sokak sokak gezip halkın arasına nifak sokmayı"¹³⁸ bırakmasını istedi. Kılıçdaroğlu'nun sokağa çıkma ve hemen seçim çağrılarıyla "teröristleri hararetle selamladığını", "toplumsal huzursuzluğu kamçılıyarak anarşinin deşirmenine su taşımayı hedeflediğini"¹³⁹ öne sürdü.

2021'de Bahçeli, HDP'nin kapatılması konusunu öncelikli görerek kapatılma davası sürecini yakından takip etti. 17 Mart'ta HDP'nin temelli kapatılması talebiyle Anayasa Mahkemesine gönderilen iddianamenin 31 Mart'ta iade edilmiş olması sebebiyle mahkemenin "HDP'yi ve dolayısıyla terörü arkaladığını" belirten Bahçeli usul eksiklikleri gerekçesiyle geri çevrilen iddianame için de "Bu vatanda bulunmamızın da usul eksiklikleri var mıdır?" sözleriyle Anayasa Mahkemesi kararına karşı çıktı.¹⁴⁰ İlerleyen aylarda ise on büyükelçinin Osman Kavala'nın serbest bırakılması

135. "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, 'MYK-MDK Ortak Toplantısı Sonrası' Yaptıkları Yazılı Basın Açıklaması", MHP, 10 Şubat 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4768/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_Bahceli_nin_MYK_MDK_Ortak_Toplantisi_Sonrasi_yaptiklari_yazili_ba.html, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2021).

136. "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, 'Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu'nun Öğrenci Andi'yle İlgili Kararı' Üzerine Yaptıkları Yazılı Basın Açıklaması", MHP, 15 Mart 2021, https://mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4786/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_Bahceli_nin_Danistay_Idari_Dava_Daireleri_Kurulu_nun_Ogrenci_Andi_.html, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2021).

137. "MHP Lideri Bahçeli'den Erken Seçim Tepkisi", *Habertürk*, 15 Haziran 2021.

138. "Bahçeli, Kılıçdaroğlu'na Seslendi: Erken Seçim Yoktur, Hemen Seçim Yoktur", *Anadolu Ajansı*, 30 Kasım 2021.

139. "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, 'MYK Ve MDK Toplantısı' Sonrasında Yapmış Oldukları Konuşma", MHP, 25 Kasım 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4916/index.html, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2021).

140. "Bahçeli: 'Anayasa Mahkemesi'nin HDP'yi Arkalayan ve Kollayan Tutumu Bizim Nazarımızda Hükümsüz, Milli Vicdanda Yok Hükümdedir'", *İHA*, 6 Nisan 2021.

talebini içeren bildirisinin ardından Bahçeli “Anayasa Mahkemesinin kapatılması gerektiğini, yoksa hak ve hukukun itibarını kaybedeceğini” söyledi.¹⁴¹

İstanbul Sözleşmesi'nin 20 Mart 2021 gecesini Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile feshi de iç siyasetteki bir diğer tartışma konusu oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu kararı toplumun bazı kesimlerinde tepkiye neden oldu. Muhalefet partileri de bu karara karşı çıkarken Kılıçdaroğlu tekrar erken seçim çağrısı yaptı. Bu fesih kararını Devlet Bahçeli “isabetli” olarak nitelendirirken sözleşmenin “aiileyi ve kadını güçlendirmek yerine küresel lobilerin, çıkar odaklarının ve cinsel sapkınlıkların propaganda mecrası haline geldiğini”¹⁴² savundu. Bunun yanı sıra kadına şiddet vakaları da MHP'nin gündemindeydi. 16 Kasım'daki TBMM grup toplantısında Bahçeli 6284 sayılı Kanun'un gözden geçirilmesi, güçlendirilmesi ve uygulamaya geçirilmesi lüzumundan bahsetti ve kadın cinayetlerinin önlenmesi adına çeşitli önerilerde bulundu. Bunların ilki evlenecek kişilerin ruh sağlığının ve şiddete meyilli olup olmadığının belirlenmesini içeren Ruh Sağlığı Yasa Teklifi iken bir diğeri de şiddete ve cinsel istismara dair müeyyidelerin artırılması, “gerekirse idamın düşünülmesi” idi.¹⁴³

4 Nisan'da 104 emekli amiral Montrö bildirisini olarak kayda geçen ve iktidar çevreleri tarafından muhtıra olarak değerlendirilen bir metin yayımlandı. Bildiride imzası bulunan emekli amiraller Montrö'nün tartışmaya açıldığını iddia ederken “TSK'nın, anayasanın temel değerlerini sürdürmesi zaruretinden” söz etti. Özellikle metindeki “Aksi halde, Türkiye Cumhuriyeti, tarihte örnekleri olan, bunalımlı ve bekası için en tehlikeli olayları yaşama risk ve tehdidi ile karşılaşabilecektir”¹⁴⁴ cümlesi tehdit olarak algılandı ve birçok kesimden tepki çekti. Bildiriye tepkisini Twitter üzerinden gösteren Bahçeli bildiriye “antidemokratik, tehditkar ve vesayetçi” olarak niteledi. Daha sonra yaptığı bir konuşmada ise bu bildirin “iç ve dış bağlantıları olan bir tertip olduğunu”¹⁴⁵ iddia etti.

Bunlardan iki ay sonra 17 Haziran'da İzmir HDP il binasının saldırıya uğraması, saldırının ardından saldırganın bozkurt işaretiyle fotoğraflarının basına verilmesi ve

141. “MHP Genel Başkanı Bahçeli: Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Peşinde Koşanlar, Yozlaşmış Siyasi Partilerdir”, Anadolu Ajansı, 26 Ekim 2021.

142. “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, '13. Olağan Büyük Kurultayda Seçilen Merkez Yönetim Kurulu ile Merkez Disiplin Kurulu Asil ve Yedek Üyelerinin Katılımlarıyla Düzenlenen Toplantı' Sonrası Yaptıkları Yazılı Basın Açıklaması”, MHP, 26 Mart 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4792/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_Bahceli_nin__13_Olagan_Buyuk_Kurultay_da_Secilen_Merkez_Yonetim_Kurul.html, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2021).

143. “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 16 Kasım 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4909/index.html, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2021).

144. “Emekli Amirallerin Bildirisi Nedir, Ne Yazıyor? İşte Tam Metni...”, *Sözcü*, 7 Nisan 2021.

145. “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma”, MHP, 20 Nisan 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4806/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELLI_nin_TBMM_Grup_Toplantısında_yapmis_olduklari_konusma_20_Nisan_2.html, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2021).

HDP'nin saldırı için iktidarı suçlaması¹⁴⁶ MHP'nin gündemindeydi. Bahçeli “saldırı günü binada tek bir HDP’li yöneticinin bulunmaması, hatta planlı bir toplantının bile iptal edilmiş olmasına” dikkat çekerken “saldırının planlı bir komplo olduğunu” iddia etti. Bahçeli saldırıda öldürülen Deniz Poyraz hakkında “milis iş birlikçi” ifadesini kullanarak Poyraz’ın babasının “Deniz benim Deniz’im değil, Kürdistan’ın Denizi’dir. Allah gerillaya güç kuvvet versin, mertebelerini yükseltsin” sözlerini gündeme taşıdı.¹⁴⁷

İYİ Parti’li Lütfü Türkkan’ın şehit yakınına küfür etmesi de MHP ve Devlet Bahçeli’nin büyük tepkisini çekti. Bahçeli, Türkkan’ın eylemini “soysuzluk, şerefsizlik ve kansızlık”¹⁴⁸ şeklinde değerlendirdi. Türkkan’ın bu hadise sebebiyle partisinden veya CHP’den şiddetli bir tepkiyle karşılaşmayıp sadece İYİ Parti Başkanı Meral Akşener’in ricasıyla grup başkanvekilliğinden istifa etmiş olması ve ayrıca Akşener’in şehit yakınına provokatörlükle suçlamış olması Cumhuriyet İttifakı cephesinde tepkiyle karşılandı.

5 Kasım’da CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu büyükelçilere “Kanal İstanbul projesinin tüm dünyayı etkileyecek bir ekolojik felaket yaratacağını”¹⁴⁹ iddia eden ve bu ülkelerinden yatırımcıların projeye katkı sağlamasını engellemelerini talep eden bir mektup yazdı. Bahçeli bu mektubu “5 Kasım skandalı” olarak nitelendirdi ve Kılıçdaroğlu’nun “casusluğa heves ettiğini” söyledi.¹⁵⁰

DIŞ POLİTİKA

2021’de MHP’nin dış politika gündemi oldukça yoğundu. ABD’de dört yıllık Trump yönetiminin ardından Joe Biden’ın başkanlık görevini devralması, ABD savunma bakanının Türkiye’den S-400’leri elden çıkarmasını talep etmesi, Başkan Biden’ın 24 Nisan’da “Ermeni soykırımı” ifadesini kullanması, Afganistan’da Amerikan askerinin çekilmesi üzerine Taliban’ın yönetimi ele geçirmesi ve buradan mülteci akınlarının başlaması yıl içinde yaşanan olayların bir kısmıydı.

MHP açısından dış politikadaki ilk önemli gelişme Ülkü Ocakları’na yönelik yurt dışında alınan kararlardı. 1 Mart’ta Avusturya’da yürürlüğe giren Sembol Yasası kapsamında “bozkurt işareti” yasaklanırken Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu’nda 19 Mayıs’ta 2019-2020 Türkiye Raporu’nda ülkücü hareketleri terör örgütleri listesine ekleme ihtimalini araştırma, dernekleri yasaklama ve faaliyetlerini yakından

146. HDP Genel Merkezi Twitter hesabından 17 Haziran 2021’de konuya ilişkin atılan tweet için bkz. HDP, Twitter, 17 Haziran 2021, <https://twitter.com/hdpgenelmerkezi/status/1405442889627451394>, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2021).

147. “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli’nin, TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma Metni”, MHP, 22 Haziran 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4837/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELI_nin_TBMM_Grup_Toplantısında_yapmis_olduklari_konusma_metni_22.html, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2021).

148. “Bahçeli’den Lütfü Türkkan’a Çok Sert Sözler: ‘Şehidin Bacısına Küfür Etmek Soysuzluk, Şerefsizlik, Kansızlıktır’”, *Sabah*, 9 Kasım 2021.

149. “Kılıçdaroğlu Elçilere ‘Tehdit Mektubu’ Yazarken Akşener Avrupa Birliği Ülkelerinin Elçileri ile Buluştu”, *Yeni Şafak*, 10 Kasım 2021.

150. “Devlet Bahçeli Kılıçdaroğlu’nun Gönderdiği Mektubu Gösterdi: Bu Mektup 5 Kasım Skandalı Olarak Tarihe Geçecektir”, *Yeni Şafak*, 9 Kasım 2021.

izleme önerisi kabul edildi.¹⁵¹ 15 Eylül'de ise Amerikan Temsilciler Meclisine sunulan "Ülkü Ocakları'nın terörist bir organizasyon olup olmadığının" araştırılması önergesi kabul edildi.¹⁵² Daha önce 4 Kasım 2020'de Fransa'da Bozkurtlar sözde Ermeni soykırımına dair açılan bir anıta grafitiyle "Loups Gris" (Bozkurtlar) ve "RTE" yazmalarının iki gün sonrasında aşırı sağcı örgüt oldukları iddiasıyla Meclisten geçen bir kanunla yasaklanmıştı. Avrupa Parlamentosu kararı bu yasağı diğer AB üyesi ülkelere de yaymak amacı taşıyordu.

Öte yandan MHP 2021'de Cumhur İttifakı'nın dış politikasını destekleyen bir duruş sergiledi. Devlet Bahçeli konuşmalarında sıkça dünya siyasetinde Türkiye'nin haklarını savundu. İlk olarak Biden'ın "soykırım" ifadesine MHP'den ciddi tepkiler geldi. Bahçeli 24 Nisan'da yayımladığı mesajında Biden'ı "siyasi akılsızlık ve ahlaksızlık" ile suçladı ve "1915 tehcir kararının öncesinde yaşanan Ermeni mezaliminin ardından verilen haklı ve gerekli bir karar olduğunu, soykırımla hiçbir alakası olmadığını" belirtti.¹⁵³ 27 Nisan'da TBMM grup toplantısında yaptığı konuşmasında ise "ABD'nin 1942 yılında Japon kökenli vatandaşlarını toplama kamplarına koyduğunu" hatırlatarak Biden'ın soykırım iddiasını nefret suçu olarak nitelendirdi.¹⁵⁴

ABD ile ilişkilerde yaşanan diğer gerilimler de MHP'nin gündemindeydi. Devlet Bahçeli "Biden'in Türkiye'yi hafife almasının sonuçlarına mutlaka katlanacağını"¹⁵⁵ ifade etti. Sıkça ABD'nin Türkiye karşısındaki tutumuna ve PKK-PYD'yi desteklemesine tepki gösteren Bahçeli, G20 liderler zirvesi kapsamında Başkan Joe Biden ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın görüşmesini ise olumlu karşıladı ve bununla ilgili olarak "Türkiye ile ABD arasındaki köprülerin atılmasının iki ülkenin aleyhine olduğunu" söyledi. Türkiye'nin diplomasisini de destekleyen Bahçeli "Türkiye'nin, uluslararası zirve toplantılarında, ikili ya da çoklu görüşmelerde şerefle ve şuurla temsil edildiğini, milli haklardan ve milli kararlılıktan en küçük taviz verilmediğini" ifade etti. Türkiye'nin sahip olduğu S-400'ler hakkında "endişe" belirten Amerikan yönetimine karşılık olarak ise "S-400 konusunun Türkiye'nin egemenlik sınırları içerisinde olduğu ve kimsenin karışamayacağı" şeklinde konuştu.¹⁵⁶

151. "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Bilgiç'ten AP'nin 'Ülkücü Hareket' Çağrısına Tepki", Anadolu Ajansı, 19 Mayıs 2021.

152. "Dışişleri Sözcüsü Bilgiç'ten ABD'ye 'Ülkü Ocakları' Tepkisi", *Hürriyet*, 29 Eylül 2021.

153. "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, Sosyal Medya Hesabı Twitter Üzerinden Yayınladıkları Mesajı", MHP, 24 Nisan 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4809/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELI_nin_sosyal_medya_hesabi_twitter_uzerinden_yayinladiklari_mesaji.html, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2021).

154. "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma", MHP, 27 Nisan 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4810/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELI_nin_TBMM_Grup_Toplantisinda_yapmis_ olduklari_konusma_27_Nisan_2.html, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2021).

155. "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin, 'ABD Temsilciler Meclisi'nin Ülkü Ocakları Aleyhine Kabul Ettiği Rezil Tasarıyla' İlgili Yaptıkları Yazılı Basın Açıklaması", MHP, 28 Eylül 2021, https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4879/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_Bahceli_nin_ABD_Temsilciler_Meclisi_nin_Ulku_Ocaklari_Aleyhine_Kabul_E.html, (Erişim tarihi: 21 Aralık 2021).

156. "Kılıçdaroğlu'na Tezkere Tepkisi: Kendini Yaktın Partini Ateşe Attın", TRT Haber, 2 Kasım 2021.

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi sonrasında Türkiye'ye yönelik yeni bir göç dalgası ihtimali belirdi. Bu gelişmelere binaen Bahçeli 31 Temmuz'da *Türkün* gazetesine verdiği röportajda ABD'nin "savaş misyonunun 2021 sonunda bitmesi" açıklamalarının aldatmaca olduğunu ifade etti. Aynı röportaj sırasında mültecilerin ülkelerindeki şiddet olayları sona ermeden geri gönderilmelerinin insani olmadığını vurgulayan Bahçeli yine de bu kişilerin sonsuza kadar Türkiye'de kalamayacağını ve "düzensiz göçün adı konmamış bir istila, demografik yapıya kumpas" olduğunu söyleyerek küresel ve bölgesel güçlerin bu durumdaki payının araştırılması gerektiğini belirtti.¹⁵⁷

Ardından 18 Ekim'de on büyükelçinin birlikte yayımladığı Osman Kavala'nın serbest bırakılması çağrısını içeren bildiri bir diplomatik krize yol açtı. Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Dışişleri Bakanlığına büyükelçiler hakkında gerekenin yapılması çağrısı yapıldı. Büyükelçilerin "istenmeyen kişi" ilan edilmesine varabilecek zorlayıcı diplomasi araçlarının söz konusu olduğu tepkinin ardından geri adım atan büyükelçiler ve ülkeleri, Türkiye'nin egemenlik haklarını ihlal etmeye niyetleri olmadığını ve Viyana Sözleşmesi hükümlerine riayet edeceklerini bildiren metinler yayımladı.¹⁵⁸ Bahçeli bu bildiriye ve muhalefetin bildiriye desteğine "Bir üst akıl hem büyükelçileri hem de zillet ittifakını harekete geçirmiş, ağız birliği halinde konuşmalarını dayatmıştır"¹⁵⁹ sözleriyle tepki gösterdi.

2021'de dış siyaset alanındaki önemli gelişmelerden biri de tezkereler oldu. Bunlardan ilki Suriye-Irak'ta PKK ile mücadele edilmesi, diğeri de Azerbaycan'da Türk askeri varlığının bir sene daha devam etmesi üzerineydi. Her ikisine de MHP destek verdi. Suriye-Irak tezkeresine CHP'nin hayır oyu vermesini "vatana, millete ve cumhuriyete ihanet" olarak nitelendiren Bahçeli "CHP'nin HDP'nin eline düştüğünü, HDP'ye boyun eğdiğini" ifade etti.¹⁶⁰ Bu tezkereye hayır oyu veren kişilerin "Atatürk'ün mirasını yağmaladığını" ve "Türkiye düşmanları" olduğunu belirtti.¹⁶¹ Azerbaycan tezkeresi ile ilgili ise MHP Erzurum milletvekili Kamil Aydın "Büyük Ermenistan hayalinin hortlatılmaya çalışıldığına tanıklık ettiklerini" söyledi.¹⁶²

2021'de dış siyaset alanında milliyetçi söylemlerle hareket eden MHP, Türkiye'nin uluslararası arenada hak arayışına tutarlı bir şekilde destek oldu. MHP gerek milliyetçi dış politika duruşu gerekse HDP'nin kapatılmasının gerekli olduğu konusundaki ısrarıyla Batı ülkeleri tarafından sıkça eleştirilerin hedefi oldu. Çeşitli ülkelerde ise Ülkücü Hareket grupları yasaklandı. MHP yıl boyunca uluslararası arenada bu tarz sorunlarla karşı karşıyayken ülke içinde de muhalefet tarafından AK Parti'yi desteklemesi sebebiyle eleştirildi. Bu bağlamda özellikle muhalif medyada Cum-

157. "MHP Genel Başkanı Bahçeli: Düzensiz Göç, Adı Konmamış Bir İstiladır", Anadolu Ajansı, 31 Temmuz 2021.

158. "Büyükelçi Bildirisi Sınırın Kaybedeni de Onlar Oldu", *Sabah*, 26 Ekim 2021.

159. "Bahçeli'den 10 Büyükelçiye 'Kavala' Tepkisi: Sınırlarını Aşılar", *Aksam*, 26 Ekim 2021.

160. "CHP Tezkereye Hayır, PKK'ya Evet Demişti", *Sabah*, 3 Kasım 2021.

161. "Son Dakika! Bahçeli'den CHP'ye Tezkere Tepkisi: Bunlar Türkiye Karşıtlarıdır", *Hürriyet*, 28 Ekim 2021.

162. "TBMM Genel Kurulunda Azerbaycan Tezkeresinin Süresi Bir Yıl Uzatıldı", Anadolu Ajansı, 10 Kasım 2021.

hur İttifakı içerisinde anlaşmazlık olduğu iddia edildi. Tüm bunlara rağmen MHP, Cumhur İttifakı içerisinde tutarlı duruşunu sürdürdü. Bahçeli yıl içerisinde sık sık Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü ve MHP ile AK Parti arasındaki koordinasyonu sağladı. Yıl boyunca MHP Genel Başkanı Bahçeli ve ekibi “Türkiye’nin geleceği için Cumhur İttifakı ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin elzem olduğunu” vurgulayan söylem kullandı. Bahçeli yine sıkça gündeme getirilen erken seçim çağrılarını ise her seferinde reddetti.

KRONOLOJİ: 2021'DE MHP	
26 Şubat	MHP imzasıyla <i>İnsanlığın Huzuru</i> adlı kitap çalışması tamamlandı.
17 Mart	MHP 13. Olağan Büyük Kurultay'ını gerçekleştirdi.
4 Mayıs	“Cumhuriyet’in 100. Yılında 100 Maddelik Yeni Anayasa” tasarısının hazırlıkları tamamlanarak tanıtımı yapıldı.
9 Ekim	Türk Gençliği Kurultayı gerçekleştirildi.
10 Ekim	Türkiye'nin Asli Gücü: Analar-Bacılar Kurultayı gerçekleştirildi.
26 Ekim	Suriye-İrak tezkeresi TBMM Genel Kurulundan geçti.
2 Kasım	“Adım Adım 2023: İl İl Anadolu Projesi” duyuruldu. Proje kapsamında MHP'nin vatandaşlara CHP'nin yanlışlarını anlatacağı açıklandı.
10 Kasım	Azerbaycan tezkeresi TBMM Genel Kurulundan geçti.
11 Aralık	Türkiye Alparslan Türkeş Siyaset Akademisi Vakfı kuruldu.

2021'DE İYİ PARTİ

İYİ Parti 2021 boyunca yoğun bir gündeme sahipti. İç politikada ekonomi, erken seçim ve parlamenter sisteme dönüş temel konu başlıklarıyken yine Millet İttifakı'nın cumhurbaşkanı adayının kim olacağına yönelik tartışmalar partinin gündemindeydi. Buna ek olarak parti içinde yaşanan tartışmalar ve özellikle Ümit Özdağ'ın istifa etmesi İYİ Parti açısından 2021'in en önemli gelişmelerindendi. Son olarak HDP'nin muhalefet bloku içerisindeki konumu ve bu konu hakkında İYİ Parti içerisinde gelen farklı açıklamalar, yine buna paralel olarak CHP ile ilişkilerde çeşitli konularda yaşanan dalgalanmalar diğer gündem maddeleriydi.

İÇ POLİTİKA

İYİ Parti 2021'in başından itibaren erken seçim söylemini sıklıkla dile getirdi.¹⁶³ Hatta İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener erken seçim için Haziran 2021'i işaret etti. Sonraki süreçte de İYİ Parti'nin hemen her siyasi polemikte erken seçim çağrısı yaptığı görüldü. Özellikle ekonomik sorunları dile getiren Akşener seçimlerin “yeni bir başlangıç teşkil edeceğini” iddia ederek “Bugünkü şartlarımız gereği, derhal bir seçim yapılmalı, her şey sıfırdan başlamalı” ifadelerini kullandı.¹⁶⁴

Yılın son aylarında da Akşener'in söylemi erken seçim çağrısı üzerinden şekillendi. “Vakit erken seçim vakti” diyen Akşener, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı özellikle döviz kurlarında yaşanan dalgalanmanın ardından hedef aldı.¹⁶⁵ Akşener erken seçim talebini diğer muhalefet partisi liderleriyle yaptığı görüşmelerde de ön planda tuttu. Zira erken seçim talebi muhalefet kanadının birkaç müşterek noktasından birini oluşturmaktaydı. Deva Partisi Genel Başkanı Ali Babacan'la görüşmesinden sonra da Akşener ve Babacan ortak bir açıklama yaparak erken seçim talebini yenilediler.¹⁶⁶

163. “İYİ Parti Genel Başkanı Akşener: Atılan Adımlar Erken Seçime Yönelik”, BBC Türkçe, 8 Ocak 2021.

164. “İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener Habertürk TV'de Soruları Yanıtladı”, *Habertürk*, 1 Mayıs 2021.

165. “Meral Akşener'den 'Seçim' Açıklaması”, Haber 7, 20 Ekim 2021.

166. “Akşener: Cumhurbaşkanlığı Adaylığı Şahsi Bir Karardır”, TRT Haber, 5 Ekim 2021.

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ile görüşmelerinde de Akşener'in ilk gündemi erken seçimdi. Kurdaki hareketlilikten sonra bir araya gelen Akşener ve Kılıçdaroğlu benzer açıklamalar yaptı. Kılıçdaroğlu'nun erken seçim çağrısına değinen Akşener "Kemal Kılıçdaroğlu'nun seçim çağrısına katıldığını" belirtti.¹⁶⁷

İç siyasetin önemli tartışma konularından biri de Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni savunma iddiasıyla bir grup emekli amiralin yayımladığı bildiri idi. Montrö bildirisi İYİ Parti için özellikle hassas bir konu oldu çünkü bildirinin imzacılarından Ergun Mengi'nin İYİ Parti yöneticilerinden olduğuna dair iddialar ortaya atıldı. Sonrasında bu iddialar dolaylı bir şekilde yalanlansa da parti içinden bildiriye yönelik farklı tepkiler geldi. Akşener Montrö bildirisinin gece yarısı yayımlanması üzerinde durdu ve bildiri için "zevzeklik" ifadesini kullandı.¹⁶⁸

İYİ Parti sözcüsü Yavuz Ağırlioğlu da "Amiraller değerlendirmelerini yapınlar ama içine darbe imalarını yerleştirerek yapmasınlar" diyerek bildiriye darbe iması olduğunu vurguladı. Ağırlioğlu'nun darbe imasını öne çıkarması ise parti içerisinden birtakım tepkilerle karşılaştı. Özellikle İYİ Parti İzmir milletvekili Aytun Çıray bu ifadelerle tepki göstererek "metinden darbe çıkarılamayacağını" söyledi ve bildiriye savundu.¹⁶⁹

Başta Suriyeli göçmenler olmak üzere Türkiye'deki mülteciler İYİ Parti'nin önemli gündem başlıklarından biriydi. Suriyeli göçmenlere ek olarak 2021'de Afganistan'dan gelen göçmen kitlesi siyasetteki mülteci tartışmalarını tekrar başlattı. Afganistan'daki gelişmelerle paralel olarak yaz aylarının başlarında bu ülkeden Türkiye'ye göç hareketleri yaşandı. Türkiye'nin Afgan göçmenleri almak konusunda Amerikan Başkanı Joe Biden'la anlaşacağını iddia eden Akşener, İran'la diyaloga geçerek bu göçün durdurulması gerektiği çağrısında bulundu.¹⁷⁰

ADAYLIK TARTIŞMALARI

2021 boyunca muhalefet kanadı ve İYİ Parti'nin önemli gündemlerinden biri de cumhurbaşkanı adaylığı için kimin gösterileceğiydi. Muhalefet partileri arasında aday tartışmaları yıl boyunca devam etti. Ancak İYİ Parti kanadında yaşanan en önemli gelişme Akşener'in kendisinin cumhurbaşkanı adaylığı olmadığını, sistemi değiştirdikten sonra başbakan adaylığı olacağını açıklamasıydı.¹⁷¹

Son dönemlerde ise Millet İttifakı'nın cumhurbaşkanı adaylığı için isimlerin zikredilmeye başlanması İYİ Parti kanadında temkinli bir şekilde karşılandı. Ancak tartışmalarda dikkat çeken bir diğer önemli gelişme Akşener'in Ekrem İmamoğlu hakkındaki açıklamaları oldu. Akşener, Zafer Bayramı kutlamalarında yaptığı bir

167. "Meral Akşener ve Kemal Kılıçdaroğlu Yine Erken Seçim İstedi", *Yeni Şafak*, 18 Kasım 2021.

168. "İYİ Parti Genel Başkanı Akşener'den Bildiri Tepkisi: Zevzekliktir", *Hürriyet*, 4 Nisan 2021.

169. "Zevzeklikte Sınır Yok! İYİ Partili Aytun Çıray Hem 'Darbe İması Yok' Dedi Hem 'Üslub Sorunlu' Dedi", *Yeni Akit*, 6 Nisan 2021.

170. "Kılıçdaroğlu ve Akşener'den Afgan Göçmen Açıklaması", *CNN Türk*, 19 Ağustos 2021.

171. Nebi Miş, "Muhalefetin Pazarlık Siyasetinin Serencamı", *Sabah Perspektif*, 6 Kasım 2021.

açıklamada Ekrem İmamoğlu'nu Fatih Sultan Mehmet'e benzetti.¹⁷² Akşener'in bu sözleri tartışmalara sebep olsa da İmamoğlu'nun adaylığı için güçlü bir destek şeklinde yorumlandı.¹⁷³ Bu açıklamalardan sonra Akşener'in cumhurbaşkanı adaylığı için İmamoğlu'nu istediği daha fazla dile getirilmeye başlandı. Hatta Akşener'in Kılıçdaroğlu'nun da olduğu bir toplantıda İmamoğlu'na yönelik olarak "Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde lazımsınız" dediği iddia edildi.¹⁷⁴

Millet İttifakı'nda son zamanlarda Kılıçdaroğlu'nun aday olması ihtimali daha çok ön planda oldu. Kılıçdaroğlu yaptığı bir açıklamada "ittifakın uygun görmesi halinde aday olabileceğini" belirtti. İYİ Parti'den ise Kılıçdaroğlu'nun aday olmasına yönelik farklı tepkiler geldi. İYİ Parti genel başkan yardımcısı Koray Aydın ve Cihan Paçacı "seçime birinci turda kazanabilecek bir adayla gitmek gerektiğini, ya da birinci turda kazanma ihtimali daha zor bir isimle seçime gidilmemesi gerektiğini" söylediler. Paçacı "Meral Akşener'in cumhurbaşkanı adayı olmamasının, paydaşların istediği her adayı destekleyecekleri anlamına gelmediğini" de vurguladı.¹⁷⁵ Kılıçdaroğlu'nun adaylığı için ise "Millet İttifakı'nın adayı, Millet İttifakı'nın paydaşları tarafından ortak bir masa etrafında toplanılarak belirlenecek" ifadelerini kullandı.¹⁷⁶

Cumhurbaşkanı adaylığı için gündeme gelen isimlerden biri de on birinci Cumhurbaşkanı Abdullah Gül oldu. İYİ Parti'nin Gül'ün adaylığına da sıcak bakmadığı kamuoyuna yansdı. İYİ Parti Grup Başkanı İsmail Tatlıoğlu "Gül isminin kendilerinin cumhurbaşkanı adaylığı denkleminde olmadığını" beyan etti.¹⁷⁷ İYİ Parti'de adaylık için Ekrem İmamoğlu isminin öne çıktığı, İmamoğlu'nun aday olmaması durumunda da Mansur Yavaş ismi üzerinde durulacağı iddia edildi.

AKŞENER'İN YURT GEZİLERİ

İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener sıkça erken seçim çağrısı yaparak yurt içi gezileri yaptı. Ancak bu geziler sırasında gittiği hemen her yerde Akşener'e tepkiler geldi. Bu tepkiler çoğunlukla Millet İttifakı'nın HDP ile iş birliği iddiaları üzerinden dile getirildi. Bu gezilerin birinde Akşener Çankırı'da esnafın tepkisiyle karşılaştı. İYİ Parti'yi HDP ile ittifak yapmakla suçlayan bir esnaf "Siz HDP ile bir olmasaydınız daha iyi bir parti olacaktınız" diyerek Akşener'e tepkisini dile getirdi.¹⁷⁸ Akşener ise kendisinin "bin bir türlü ithama maruz kaldığını" belirterek vatandaşlara "Benim kim olduğuma bir karar verin artık" dedi.

172. "Meral Akşener'den Ekrem İmamoğlu'na Fatih Sultan Mehmet Benzetmesi", *Yeni Şafak*, 31 Ağustos 2021.

173. Abdülkadir Selvi, "Akşener'den İmamoğlu'na Güçlü Destek", *Hürriyet*, 1 Eylül 2021.

174. "Akşener'in Adayı İmamoğlu: Cumhurbaşkanlığı Seçiminde Lazımsınız", *Yeni Şafak*, 26 Kasım 2021.

175. "İYİ Partili Paçacı: Kemal Bey'e Karşı Olduğumuz Sonucu Çıkamaz ama...", *Habertürk*, 8 Aralık 2021.

176. "Kılıçdaroğlu'nun 'İttifak Uygun Görürse Aday Olurum' Sözlerine İYİ Parti'den Yanıt Geldi!", TRT Haber, 17 Aralık 2021.

177. "Son Dakika: İYİ Parti'den 'Cumhurbaşkanı Adayı' Açıklaması! Kılıçdaroğlu'ndan Sonra Abdullah Gül'ü de Veto Ettiler...", *Sabah*, 9 Aralık 2021.

178. "Esnaftan Akşener'e 'İttifak' Tepkisi: Siz HDP ile Bir Oldunuz", *Yeni Şafak*, 3 Ağustos 2021.

Benzer şekilde İYİ Parti, CHP'yle doğrudan ittifak içerisinde olması üzerinden de eleştirildi. Bartın'da esnaf ziyareti sırasında bir vatandaş Meral Akşener'e "Sen Ankara'da Kılıçdaroğlu'nun koluna giriyorsun" diyerek tepki gösterdi.¹⁷⁹ İYİ Parti lideri Akşener'in seçmen nezdinde aldığı tepkilerden biri de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı hedef alarak yaptığı açıklamalar üzerinedir. Akşener'in bir konuşmasında İsrail'deki gelişmelere değindiği sırada Erdoğan'ı Netanyahu'ya benzetmesi ve "Bir anlamda Sayın Erdoğan'ın İsrail versiyonu" ifadesini kullanması¹⁸⁰ birçok kesimden tepki çekti.¹⁸¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan da Akşener'e 250 bin Türk lirası tazminat davası açtı. Samsun'da ise bir esnaf ziyareti sırasında bir vatandaş "Aynı şeyi Fetullah Gülen'e de söyleyebilir misiniz?" sözleriyle Akşener'in Netanyahu benzetmesine tepki gösterdi.¹⁸²

DIŞ POLİTİKA

İYİ Parti'nin güvenlik ve dış politika konularında kendini nasıl konumlandıracağı meselesi Millet İttifakı içerisinde zaman zaman ayrışmalara yol açtı ve ittifak bunun üzerinden net bir duruşu ve programı olmaması şeklinde eleştirildi. Buna ek olarak büyükelçilerin "Türkiye'nin iç işlerine müdahale" olarak yorumlanan Osman Kavala açıklamasına karşı İYİ Parti'nin sessiz kalması da eleştirildi. Eleştirilerin ardından Akşener "İktidarımızda tutarlı ve istikrarlı bir dış politika anlayışı gelecek" vaadinde bulundu.¹⁸³

Nisan 2021'de ABD Başkanı Joe Biden'ın 1915 Olayları için "soykırım" ifadesini kullanmasına Meral Akşener tepki gösterdi. Akşener, Biden'ın yaptığı açıklamanın "tarihi gerçeklerden uzak" olduğunu söyledi ve açıklamayı "Türk milletinin onur ve itibarına yönelik ağır bir saldırı" olarak niteledi.¹⁸⁴ Öte yandan sonraki süreçte büyükelçiler tartışmasından sonraki aylarda Akşener'in ABD büyükelçisiyle görüşmeler yapması farklı çevreler tarafından eleştirildi.¹⁸⁵

Terörle mücadele bağlamında Irak ve Suriye'de sınır ötesi operasyonlara yönelik olarak hazırlanan ve Meclise sunulan tezkere teklifine evet oyu verdi. Ancak bu noktada da partide bazı aykırı sesler çıktı. Suriye ve Irak tezkerelerine parti olarak evet deneceği deklare edilmesine karşın Genel Başkan Yardımcısı Durmuş Yılmaz hayır oyu verdiğini açıkladı.¹⁸⁶ Ayrıca İYİ Parti'nin evet dediği bu tezkereye CHP'nin hayır demesi ise ittifak içerisindeki uyumsuzlıklardan bir diğeri oldu.

179. "Meral Akşener'den 'Kılıçdaroğlu İle Kol Kola Giriyorsun' Diyen Vatandaşa Fırça", TRT Haber, 7 Ağustos 2021.

180. "Meral Akşener Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Katil Netanyahu'ya Benzetti", *Yeni Şafak*, 18 Mayıs 2021.

181. Abdülkadir Selvi, "Netanyahu Benzetmesi Akşener'e Yakışmadı", *Hürriyet*, 19 Mayıs 2021.

182. "Her Şehirde Vatandaşın Tepkisini Alan Akşener'in Samsun'da Zor Anları: Cumhurbaşkanı'nızı Niçin Netanyahu'ya Benzettiniz?", A Haber, 9 Eylül 2021.

183. "Meral Akşener'den İYİ Parti'nin 4. Yılında Manifesto: 'Biz Hazırız. Şimdi Onlar Düşünsün'", *Yeniçağ*, 24 Ekim 2021.

184. "Biden'in 'Sözde Soykırım' İfadesine Siyasilerden Sert Tepki", Anadolu Ajansı, 24 Nisan 2021.

185. "İYİ Parti Genel Başkanı Akşener, ABD Büyükelçisi Satterfield ile Görüştü", *Sabah*, 6 Aralık 2021.

186. "İYİ Parti Tezkereye 'Evet' Dedi Ama Bir Fireyle... Genel Başkan Yardımcısı Durmuş Yılmaz 'Hayır' Dedi", *Hürriyet*, 27 Ekim 2021.

Afganistan'da yaşanan gelişmeler ve özellikle bu ülkedeki Türk askerinin durumu da İYİ Parti'nin gündemindeydi. Kabil Havalimanı'nın güvenliğiyle ilgili tartışmalar sürerken yaptığı açıklamada Akşener "Sayın Erdoğan'ın görevi Afganistan'da havaalanı güvenliği sağlamak değil, kendi milletinin refahını sağlamaktır" ifadelerini kullandı¹⁸⁷ ve Türk askerinin Afganistan'dan çekilmesi gerektiğini belirtti.

PARTİ İÇİ TARTIŞMALAR

İYİ Parti 2021'e 2020'den miras kalan tartışmalar eşliğinde girdi. Partinin 2020 sonbaharındaki kongresinde yaşanan liste krizi, Ümit Özdağ'ın İstanbul İl Başkanı Buğra Kavuncu'yu FETÖ'cülükle itham etmesi gibi gelişmeler İYİ Parti içerisinde tartışmalara sebep oldu. Nitekim bu tartışmaların bir devamı olarak Ümit Özdağ kesin ihraç talebiyle disiplin kuruluna sevk edildi. Fakat Özdağ ihraç edilme kararını beklemeden kendisi istifa etti. Özdağ istifa gerekçesinde İdris Naim Şahin'in Ordu'dan belediye başkan adayı gösterilmesine tepki gösterirken HDP'nin Kars'ta seçim kazanması ile ilgili olarak Akşener'i suçladı.¹⁸⁸

Ancak İYİ Parti yönetiminin ve özellikle Meral Akşener'in Ümit Özdağ'ın eleştirilerine yanıt vermekten kaçındığı görüldü. Özdağ'ın partiden istifasını değerlendiren Akşener "Temel hakem millettir, hep birlikte göreceğiz" diyerek söz konusu eleştirilere cevap vermedi.¹⁸⁹ İYİ Parti yönetimi Özdağ'ın partinin içindeki farklı unsurlara yönelik dile getirdiği FETÖ'cülük suçlamalarını da görmezden gelmeyi tercih etti.

Ümit Özdağ'ın ayrılmasının dışında farklı gerekçelerle İYİ Parti teşkilatlarından da istifalar oldu. İstifa edenlerin bir kısmı MHP'ye geçti. Özellikle İzmir ve Adana teşkilatları istifaların yüksek olduğu teşkilatlardı. Adana teşkilatından 29 kişi istifa etti.¹⁹⁰ Öte yandan İzmir teşkilatında da istifalar oldu ve istifa eden kişiler MHP'ye geçti.¹⁹¹

İYİ Parti'nin yaptığı esnaf ziyaretlerinde yaşanan protestolardan en çok ses getireni doğrudan bir şehit yakını tarafından dile getirileni oldu. Şehit yakınının sözlerine karşılık Lütfü Türkkan'ın şehit yakınına küfretmesi yoğun tepkiyle karşılandı. Türkkan olayın kamera görüntülerine rağmen olayı önce inkar etti, sonra da küfrettiği "şehit yakınından doğrudan özür dilemese de genel başkan ve Türk milletinden özür dilediğini" açıkladı. En nihayetinde Türkkan, Akşener'in talimatıyla grup başkanvekilliğinden istifa etti.¹⁹²

187. "Meral Akşener: Afganistan'ı Kim Bu Hale Getirdiyse Bırakın O Toplasın", NTV, 23 Haziran 2021.

188. "Ümit Özdağ, İYİ Parti'den İstifa Etti", TRT Haber, 4 Mart 2021.

189. "Meral Akşener'den Ümit Özdağ Açıklaması: Hayatta Başarılar Diliyorum", NTV, 4 Mart 2021.

190. "İYİ Parti Adana Teşkilatlarından 29 Kişi İstifa Etti", TRT Haber, 20 Mart 2021.

191. "İYİ Parti'den Kopuşlar Sürüyor: MHP'ye Geçtiler", *Yeni Şafak*, 4 Aralık 2021.

192. "Lütfü Türkkan Grup Başkanvekilliği Görevinden İstifa Etti", TRT Haber, 7 Kasım 2021.

MUHALEFET PARTİLERİYLE İLİŞKİLER

İYİ Parti'nin 2021 boyunca da esas sorun alanlarından birisi HDP ile ilişkilirdi. 2019 yerel seçimlerinde HDP ile ittifak yaptığı düşünülen İYİ Parti'de HDP en hassas noktalardan biriydi. 2021'in ilk aylarında Meclise gelen HDP'li bazı milletvekillerine ilişkin fezlekeye İYİ Parti evet diyeceğini açıkladı. İYİ Parti Genel Başkan Yardımcısı Yavuz Ağırlioğlu "TBMM'de bu üslupla siyaset yapmalarını uygun bulmuyoruz" diyerek HDP'li vekillerin fezlekelerine evet diyeceklerini söyledi.¹⁹³

Öte yandan 2021 içerisinde İYİ Parti açısından HDP hakkında net ve tutarlı bir tavırdan söz etmek mümkün olmadı. Bazen Genel Başkan Meral Akşener'in "HDP'yi PKK'nın yanında konumlandırıyoruz" sözleri¹⁹⁴ gibi parti ileri gelenleri HDP'yi PKK'yla arasına mesafe koyamamış bir parti olarak tanımlarken bazı durumlarda ise partinin HDP'yi meşru bir parti olarak kabul eden bir yaklaşım içerisinde olduğu görüldü. Özellikle Genel Başkan Yardımcısı Bahadır Erdem, Meral Akşener'in bu açıklamasını "ağır bir konuşma" olarak niteleyip konuşmanın "aslında HDP'ye yönelik olmadığını"¹⁹⁵ iddia etti. Yine Müsavat Dervişoğlu'nun "HDP'li TBMM başkanvekillerinin yönettiği oturumlarda Meclisin çalıştığını" söylemesi¹⁹⁶ de İYİ Parti'nin HDP'ye karşı tutumundaki tutarsızlıklara bir başka örnekti.

Öte yandan CHP'nin Kürt meselesinin çözümünde meşru bir organ olarak HDP'ye işaret etmesinin ardından yaptığı açıklamada Yavuz Ağırlioğlu "HDP'nin Abdullah Öcalan'a hürmet gösteren bir parti olduğunu ve bu yüzden de meşru bir parti olamayacağını"¹⁹⁷ beyan etmesi yeniden kafaları karıştırdı. Fakat HDP'nin kapatılması söz konusu olduğunda Ağırlioğlu'nun bu kadar net ifadeler kullanmaktan kaçınarak sadece "Kim teröre bulaşırsa hukukun onları cezalandırmasını isteriz" sözleriyle dolaylı yoldan bir görüş beyan etmesi ise dikkat çekti.¹⁹⁸ Dolayısıyla HDP, Millet İttifakı içerisinde hassasiyet noktası teşkil etmeye 2021'de de devam etti. Partinin Yavuz Ağırlioğlu gibi isimlerden oluşan milliyetçi kanadının ittifak siyaseti doğrultusunda bile HDP'yle beraber anılmak istememesi hem Millet İttifakı içerisinde hem de CHP'yle ilişkilerde bir fay hattı olarak görüldü.

2021'de CHP ve İYİ Parti ilişkilerinde dönem dönem dalgalanmalar yaşandı. Irak ve Suriye tezkerelerinde CHP ve İYİ Parti'nin görüş ayrılığına düşmesi bu durumlardan biriydi. Örneğin Kemal Kılıçdaroğlu'nun "Tezkereye evet

193. "Millet İttifakı'nda Fezleke Çatlağı! İYİ Parti'den Peşpeşe Son Dakika Açıklamaları...", *Sabah*, 25 Şubat 2021.

194. "Akşener: HDP'yi, PKK'nın Yanında Konumlandırıyoruz", NTV, 3 Kasım 2021.

195. "HDP'ye 'PKK ile Aynı Çizgide' Diyen İYİ Parti'den Geri Adım: Sözlerimiz Onlara Değildi", *Yeni Şafak*, 10 Kasım 2021.

196. "İP: HDP Meclis'te O Zaman Meşru", *Akşam*, 22 Eylül 2021.

197. "İYİ Partili Yavuz Ağırlioğlu: Öcalan'a Hürmet Gösterenin Meşruiyeti Yok", *Yeni Şafak*, 11 Ekim 2021.

198. "İYİ Partili Ağırlioğlu 'HDP Kapatılsın' Demedi: Teröre Bulaşan Cezalandırılsın", *Yeni Şafak*, 27 Mart 2021.

dersem Cumhuriyet'e ihanet etmiş olurum" sözlerine karşılık İYİ Parti Grup Başkanvekili Müsavat Dervişoğlu "Birine hain demek bu kadar kolay mıdır?" sözleriyle tepki gösterdi.¹⁹⁹

Kemal Kılıçdaroğlu'nun son dönemlerde yayımladığı videolarda iktidara gelince yapacaklarını anlatması da İYİ Parti'de rahatsızlık uyandırdı. Nitekim "Kemal Bey sürekli tekil konuşuyor" diyen İYİ Parti Genel Başkan Yardımcısı Cihan Paçacı, Kılıçdaroğlu'nun vaatlerine ilişkin "Madem birlikte bir hükümet kuracağız, bunları bize sordunuz mu?" ifadelerini kullandı.²⁰⁰ Bir diğer problem olarak ise İYİ Parti çevrelerinde "CHP'nin kendisi dışındaki muhalefet partilerini 'diğerleri', kendini ise aile büyüğü gibi görmeye başladığı, karar alıp diğerlerinin ona uymasını istediği"²⁰¹ şeklinde rahatsızlıkların dile getirildiği medyaya yansdı. Öte yandan İYİ Parti, Millet İttifakı'nın diğer partileri ile ilişkilerini geliştirmeye çaba gösterdi. Meral Akşener başta Ali Babacan olmak üzere ittifakın diğer bileşenleri ile de sık sık bir araya geldi.²⁰²

İttifakın aday belirleme sürecine dair de aykırı açıklamalarda bulunan Akşener bu bağlamda "Millet İttifakı içerisine Gelecek ve Deva partilerinin dahil edilmesi gerektiğini" ifade ederken ortak bir aday çıkarılması gerektiği şeklinde bir tutum aldı. Akşener ayrıca Millet İttifakı içerisine HDP'yi dahil etmek istemediğini belirten bir tavır gösterdi. Akşener "ittifakın ortak bir aday, HDP'nin de ayrı bir adayla, seçime ayrıca girmesi gerektiğini" belirtti.²⁰³

GÜÇLENDİRİLMİŞ PARLAMENTER SİSTEM

İYİ Parti 2021'de anayasa değişikliği taslağını kamuoyuna açıkladı.²⁰⁴ İYİ Parti'nin bu konudaki temel yaklaşımı "güçlendirilmiş ve iyileştirilmiş parlamenter sistem" olarak ifade edildi. Partinin açıkladığı "iyileştirilmiş/güçlendirilmiş parlamenter sistem" önerisi sıkça "detaydan yoksun olduğu" ve "belirsiz alanların çok olması sebebiyle zayıf bir tasarım" şeklinde eleştirildi.²⁰⁵

İYİ Parti'den tüm sorunların merkezinde Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin olduğunu iddia eden açıklamalar yapıldı. Örneğin "Sistem sebep, ekonomik kriz sonuç" diyen Meral Akşener ekonomik göstergelerdeki bozulmaların da mevcut sistem yüzünden olduğunu iddia etti.²⁰⁶ Ancak mevcut sistem yerine ne konulacağı, muhalefetin nasıl bir politik vizyonunun olduğu konusunda oluşan muğlaklık bir-

199. "İYİ Parti'den CHP'ye 'Hain' Tepkisi", *Yeni Şafak*, 30 Ekim 2021.

200. "İttifak Ortağı İYİ Parti'den CHP'ye Eleştiri: 'Kemal Bey Tekil Konuşuyor'", CNN Türk, 7 Eylül 2021.

201. Abdülkadir Selvi, "İYİ Parti'de, CHP'den 'Aile Büyüğü Gibi Hareket Ediliyor' Rahatsızlığı", *Hürriyet*, 30 Kasım 2021.

202. "Akşener ile Babacan Görüşü", *Habertürk*, 5 Ekim 2021.

203. "Akşener: Benim Fikrim HDP Seçime Ayrı Girmeli", CNN Türk, 9 Mayıs 2021.

204. "Son Dakika Haberi: İYİ Parti'den Yeni Sistem Taslağı", NTV, 26 Mayıs 2021.

205. Baki Laleoğlu, "İYİ Parti ve İyileştirilemeyen Parlamenter Sistem", *Sabah Perspektif*, 29 Mayıs 2021.

206. "İYİ Parti Lideri Akşener: Sistem Sebep, Ekonomik Kriz Sonuç", *Habertürk*, 24 Kasım 2021.

çok eleştiriye maruz kaldı. Buna karşılık yılın son aylarında içinde İYİ Parti'nin de olduğu altı muhalefet partisi bir araya gelerek "Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem" önerisinin bazı maddelerini belirlemeye çalıştılar.²⁰⁷

Özetle 2021'de İYİ Parti açısından gerek kendi içerisinde gerekse ittifak ilişkilerinde muhtemel krizleri önlemeye dönük yaklaşım ön plana çıktı. İç politikada erken seçim ve siyasal sistem tartışmaları konusunda muhalefet ile benzer konum alan İYİ Parti tezkere konusunda CHP'den ayrıştı. HDP hususunda ise parti içinden gelen çelişkili açıklamalar ve buna paralel olarak Akşener'in gezilerinde HDP ile ilişkiler sebebiyle gelen tepkiler dikkat çekti.

KRONOLOJİ: 2021'DE İYİ PARTİ	
4 Mart	Kesin ihraç talebiyle disiplin kuruluna sevk edilen Ümit Özdağ İYİ Parti'den istifa etti.
26 Mayıs	İYİ Parti güçlendirilmiş parlamenter sistem önerisini kamuoyuyla paylaştı.
26 Ağustos	İYİ Parti'den ayrılan Ümit Özdağ Zafer Partisi'ni kurdu.
9 Eylül	Meral Akşener, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı Netanyahu'ya benzetti.
26 Ekim	İYİ Parti Suriye ve Irak tezkerelerine evet diyeceğini açıkladı.
3 Kasım	Meral Akşener "HDP'yi PKK'nın yanında konumlandırıyoruz" dedi.
5 Kasım	İYİ Parti milletvekili Lütfü Türkkan'ın esnaf ziyareti sırasında şehit yakınına küfrettiği görüntüler kameralara yansıdı.
7 Kasım	Lütfü Türkkan gelen tepkiler ve Meral Akşener'in de talebi üzerine grup başkanvekilliğinden istifa etti.
8 Aralık	İYİ Parti Genel Başkan Yardımcısı Koray Aydın, Kemal Kılıçdaroğlu'nun adaylığı için "Kazanmama riski görünen anket ilmiyle belirlenen bir aday, İYİ Parti olarak kabul etmiyoruz. Herkes idealist davranmalı, nefis zamanı değil" dedi.

207. "6 Muhalefet Partisi 'Parlamenter Sistem' Çalışmasında 13 Maddede Uzlaştı", CNN Türk, 20 Ekim 2021.

2021'DE HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ (HDP)

2021'de HDP'nin gündemindeki en önemli gelişmeler parti yetkililerine yönelik soruşturma, dava ve fezlekeler ile partinin “terör faaliyetlerinin odağı haline gelmesi” iddiasıyla hakkında açılan kapatma davası oldu. Öte yandan HDP, muhalefet partileriyle yaptığı görüşmelerle muhalefet blokundaki önemli aktörlerden biri olma ve meşruiyet kazanma çabalarını sürdürdü. Bu kapsamda parti hazırladığı “Demokrasiye, Adalete, Barışa Çağrı” başlıklı deklarasyon metniyle birlikte 2023 seçimlerine dair ilke ve yöntemlerini belirledi. HDP bir yandan kendi tasarladığı “Demokrasi İttifakı” söylemini oluşturmaya çalışırken diğer yandan terör örgütü PKK'ya paralel olarak şekillenen siyasi duruşunu sürdürdü. Bunun bir sonucu olarak İmralı ve HDP ikileminde “Kürt sorununda muhatap kim?” tartışmaları meydana geldi.

PARTİ İÇİ GELİŞMELER

2021 –geçmiş yıllarda da olduğu gibi– HDP'nin birçok parti yetkilisine yönelik terörle iltisak gerekçesiyle soruşturmaların açıldığı, milletvekillerine yönelik de fezlekelerin düzenlendiği bir yıl olarak geride kaldı. Bu bağlamda yılın ilk günlerinde “6-8 Ekim Olayları”na dair HDP yöneticileri hakkında hazırlanan Kobani iddianamesi kabul edildi. Aralarında eski HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın da bulunduğu 108 ismin “ülke genelinde yapılan eylemlerin tamamından” sorumlu tutuldukları Kobani iddianamesinde ülke içerisinde terör koridoru oluşturmak suretiyle özerklik ilanı ve sözde “Kürdistan” devletini kurma amacıyla HDP Merkez Yürütme Kurulu'nun insanları sokağa çağırarak devletin anayasal bütünlüğüne aykırı eylemlerde bulunduğu iddia edildi.²⁰⁸

208. “‘Kobani İddianamesi’ Kabul Edildi”, Anadolu Ajansı, 7 Ocak 2021.

Öte yandan yılın ilk fezlekeleri de HDP'li milletvekilleri Ömer Faruk Gergerlioğlu, Remziye Tosun, Ömer Öcalan ve Nusrettin Maçın hakkında hazırlandı.²⁰⁹ Şubat'ta ise TBMM'ye gönderilen 33 yeni dokunulmazlık fezlekesinin 28'i HDP'li milletvekilleri hakkında oldu. Mart'ta 4, Nisan'da 2, Mayıs'ta 10, Temmuz'da 15, Ekim'de 3 ve Kasım'da ise 18 HDP'li milletvekili hakkında düzenlenen fezlekeler TBMM Anayasa ve Adalet Karma Komisyonuna sevk edildi. Fezlekelerin ortak konusunu “terör örgütü propagandası yapma”, “suçu ve suçluyu övme”, “suç işlemek amacıyla kurulan örgüte üye olma” ve “halkı kin ve düşmanlığa alenen tahrik” şeklindeki suçlar oluşturdu.

Bir diğer gelişme olarak HDP Esenyurt İlçe Başkanlığı binasının sosyal medyaya yayılan bazı görüntüleri tartışmalara sebep oldu. İstanbul Emniyet Müdürlüğü, binada terör örgütü PKK ve terörist elebaşı Öcalan'ın resim, afiş ve posterlerinin yer aldığı ortaya çıkmasıyla HDP ilçe binasına operasyon düzenledi. Daha sonra HDP ilçe eş başkanları Ercan Sağlam ve Dilan Kılıç terör örgütüne üye olmak suçundan gözaltına alındı. Yine aynı suçtan ötürü tutuklanan ilçe eş başkanlarının yirmi beş yıl hapis istemiyle yargılanmasını isteyen iddianame 11 Haziran'da Ağır Ceza Mahkemesine gönderildi.²¹⁰

HDP hakkında bir diğer suçlama Şubat'ta “Gençlik Meclisi” örgütlenmesi hakkında oldu. Haziran 2020'de HDP Genel Merkezi'nde gerçekleştirilen bir toplantı neticesinde partinin gençlik örgütlenmesinin “HDP Gençlik Meclisi” adı altında yürütülmesi kararlaştırılmıştı. Bu yıl içerisinde HDP Van Gençlik Meclisi'ne yönelik düzenlenen operasyon kapsamında hazırlanan iddianamede “terör örgütü PKK'nın talimatlarının HDP'nin Gençlik Meclislerinde yerine getirildiği” ifadeleri kullanılırken HDP'nin Gençlik Meclisleri ile terör örgütü arasında organik bir bağ olduğu iddia edildi.²¹¹

HDP açısından bir diğer önemli gelişme de Kocaeli milletvekili Ömer Faruk Gergerlioğlu'nun tutuklanması oldu. Gergerlioğlu 2019'da yaptığı bir sosyal medya paylaşımı sebebiyle “terör örgütü propagandası yapmak” suçundan 2 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırılmış ve Yargıtay da Gergerlioğlu'nun cezasını onamıştı. 17 Mart'ta hakkındaki kesin hükmün TBMM Genel Kurulunda okunması üzerine Gergerlioğlu'nun milletvekilliği düştü. Buna rağmen Gergerlioğlu, TBMM Genel Kurulunu terk etmeyi reddetti ve beraberindeki HDP'li milletvekilleriyle birlikte Genel Kurulda eylem başlattı. TBMM Başkanı Mustafa Şentop bu durum üzerine “Milletvekilliği düşen birisi Meclisi hukuk dışı bir propagandanın parçası yapamaz” şeklinde bir açıklama yaptı.²¹² Daha sonra Gergerlioğlu, polis tarafından “TBMM koridorlarında

209. “Yeni Yılın İlk Dokunulmazlık Fezlekeleri Meclis'te”, Anadolu Ajansı, 6 Ocak 2021.

210. “HDP İlçe Binasında Terör Örgütü Elebaşının Posterini Asılmasına 25 Yıl Hapis İstemi”, Anadolu Ajansı, 11 Haziran 2021.

211. “Van'da Hazırlanan İddianamede ‘HDP Gençlik Merkezi ile Terör Örgütü PKK Arasında Organik Bağ’ Tespiti Yapıldı”, Anadolu Ajansı, 1 Şubat 2021.

212. “Şentop'tan Gergerlioğlu Açıklaması: Meclis'i Eylem Alanı Olarak Kullanmaya Kalkması Kabul Edilemez”, *Yeni Şafak*, 21 Mart 2021.

terör örgütü lehine slogan atmak” suçundan gözaltına alınarak ifadesi alınmak üzere Meclisten çıkarıldı ve hakkındaki kesinleşmiş karar sebebiyle tutuklandı.²¹³ Öte yandan Gergerlioğlu bu kararın iptali istemiyle Anayasa Mahkemesine başvurdu. Mahkeme de yaptığı inceleme neticesinde Gergerlioğlu'nun sosyal medya paylaşımını nedeniyle terör örgütü propagandası yapma suçundan cezalandırılmasının “ifade özgürlüğü” hakkını, dokunulmazlık hakkını kazanan bir milletvekili hakkında yargılamaya devam edilmesinin de “seçilme ve siyasi faaliyette bulunma” hakkını ihlal ettiğine karar verdi. Sonuç olarak Anayasa Mahkemesi, Gergerlioğlu'nun tutukluluk halinin sona ermesi ve bu halin sonuçlarının ortadan kalkmasını talep etti. Karar neticesinde Gergerlioğlu'nun milletvekilliği iade edildi.²¹⁴

HDP'nin bir başka gündem maddesini 27 Eylül'de açıkladığı deklarasyon metni oluşturdu. HDP eş genel başkanları Mithat Sancar ve Pervin Buldan 2023 seçimlerine doğru HDP'nin uygulayacağı politikaları gösteren “Demokrasiye, Adalet, Barışa Çağrı” isimli on bir maddeden oluşan metni Ankara'da gerçekleştirdikleri bir toplantıyla kamuoyuna açıkladı. Bu doğrultuda HDP, deklarasyon aracılığıyla “demokrasi ittifakı” çağrısını devam ettirdi. Demokrasi ittifakı söyleminin Millet İttifakı ile iş birliğini perdelemeye dönük bir hamle olduğu kamuoyunda farklı çevrelerce dile getirildi.

HDP deklarasyonunda ayrıca altı muhalefet partisinin HDP'yi dahil etmeden hazırladıkları güçlendirilmiş parlamenter sistem önerisine benzer bir sistem değişikliği önerisi ortaya koydu. Öte yandan bu değişikliğe giden yolda isimler yerine ilkeler ve yöntemlerin konuşulması gerektiğini belirtti. Deklarasyonda yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ise ayrıca vurgulandı. HDP bu deklarasyonda geçmişte yaşanan meşru muhatap tartışmalarına benzer bir şekilde “Kürt sorunu”nda İmralı'nın muhataplık meselesine tekrar yer verdi. Son olarak yeni bir anayasa çağrısında bulunulurken bu anayasanın “farklı kültürlerle, kimliklere, inançlara, ana dillerine ve yaşam tarzlarına saygıya dayalı eşit yurttaşlığı” esas alması gerektiği ifade edildi.²¹⁵

HDP, deklarasyonu siyaset alanına tanıtmak için yalnızca muhalefet partileriyle sınırlı kalmak kaydıyla görüşmeler gerçekleştirdi. Bu görüşmeler CHP, Saadet Partisi, Deva Partisi, Gelecek Partisi, Türkiye İşçi Partisi ve Emek Partisi gibi muhalefet partileriyle gerçekleştirildi. Öte yandan Mithat Sancar bu görüşmeleri değerlendirdiği bir röportajında “demokrasi ittifakı”nın artık somutlaşması gerektiğini dile getirdi. Sancar, ittifaka yönelik prensip anlamında bir sorun yaşamayacaklarını belirtirken işleviş konusunda ise çalışma yapılması gerektiğini söyledi.

213. “HDP'li Gergerlioğlu TBMM'de Gözaltına Alındı”, *Yeni Şafak*, 21 Mart 2021.

214. “Anayasa Mahkemesi Eski Milletvekili Gergerlioğlu'nun Bireysel Başvurusunda Hak İhlali Kararı Verdi”, *Anadolu Ajansı*, 1 Temmuz 2021.

215. “Hep Beraber Kazanalım...”, HDP, 27 Eylül 2021, <https://hdp.org.tr/tr/hep-beraber-kazanalim/15761>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2021).

MUHALEFET PARTİLERİYLE İLİŞKİLER

Muhalefet bloku içerisinde önemli bir aktör olma ve meşruiyet kazanma çabalarını sürdüren HDP, ittifak tartışmalarına “demokrasi ittifakı” söylemi ve kendi hazırladığı deklarasyon metniyle dahil oldu. Bu bağlamda HDP diğer muhalefet partileri gibi parlamenter sisteme dönüş çağrısı yaptı ancak deklarasyon metninde açıklandığı üzere herhangi bir ittifak içerisinde yer alma arayışında olmadığını belirtti.²¹⁶ Mevcut ittifak oluşumlarına dahil olmaktan ziyade “demokrasi ittifakı” adını verdiği yeni bir ittifak oluşturma çabası içerisinde olduğunu belirten HDP buna rağmen görüşmelerini yalnızca Millet İttifakı'na mensup veya sol/sosyalist partilerle gerçekleştirdi. Yıl boyunca Millet İttifakı ile sürdürdüğü iş birliğini farklı açıklamalarla göstermeye çalıştı. Zaman zaman ise Millet İttifakı'nın içerisinde yer alan İYİ Parti ile kısa süreli tartışmalara da girdi.

Bu doğrultuda HDP ilk adımda CHP, Saadet Partisi, Deva Partisi ve Gelecek Partisi'nden görüşmeler için randevu talep ederken AK Parti, MHP ve İYİ Parti'den ise randevu talebinde bulunmadı. Daha sonra İYİ Parti'den de randevu talebinde bulunan HDP, Gara'da on üç vatandaşımızın şehit edilmesinin ardından İYİ Parti'nin yaptığı açıklamalar neticesinde randevu talebini geri çekti.²¹⁷ Pervin Buldan randevu talebinin kabul edilmesi sonrasında ilk görüşmeyi Saadet Partisi ile gerçekleştirdi. Buldan, Temel Karamollaoğlu ile yaptığı görüşmenin ardından Türkiye'nin temel meselelerini konuştuklarını ve bu girişimlerin “yeni bir program” olduğunu söyledi.

HDP'nin ikinci görüşmesini Mithat Sancar, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ile gerçekleştirdi. Sancar görüşmede Türkiye gündemindeki bütün başlıkları ele aldıklarını söyledi. Seçim ittifakının henüz gündemlerinde olmadığını belirten Sancar seçim güvenliği konusunda ise CHP ile hemfikir olduklarını dile getirdi. Hükümet sistemi tartışmaları kapsamında ise 1921 Anayasası'nın temel teşkil edebileceğini ve AK Parti tarafından yapılan yeni anayasa çağrısını samimi bulmadıklarını açıkladı.²¹⁸

Görüşmeler daha sonra Deva Partisi ile devam etti. Pervin Buldan görüşme sonrası muhalefet partileri arasında kurulmasını arzu ettiği “demokrasi ittifakı”na yönelik çağrısını bu görüşmede de dile getirdiğini açıkladı.²¹⁹ Deva Partisi'nden ise konuya yönelik tek paragraflık bir açıklama yapıldı. Açıklamada “sorunların meşru siyaset zemininde çözülmesi gerektiği” ifade edildi.²²⁰

Gelecek Partisi ile gerçekleştirilen görüşme sonrasında ise Mithat Sancar bu tür diyalogların devam etmesi için gerekli kanalların açık tutulması konusunda uzlaştık-

216. “Hep Beraber Kazanalım...”, HDP, 27 Eylül 2021, <https://hdp.org.tr/tr/hep-beraber-kazanalim/15761>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2021).

217. “HDP İYİ Parti'den Randevu Talebini Geri Çekti”, *Yeni Şafak*, 18 Şubat 2021.

218. “CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu, HDP Eş Genel Başkanı Sancar ile Görüştü”, Anadolu Ajansı, 5 Şubat 2021.

219. “Deva Partisi-HDP Görüşmesinden Sonra Ortak Açıklama Yapılmadı”, *Yeni Şafak*, 11 Şubat 2021.

220. “HDP'den DEVA'ya Ziyaret”, DEVA Partisi, 11 Şubat 2021, <https://devapartisi.org/parti/e-arsiv/hdpden-devaya-ziyaret>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2021).

larını dile getirdi. Öte yandan Sancar, Gelecek Partisi Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu'nun partilerine desteğini gösterdiğini ifade etti ve HDP hakkında devam eden kapatma davasına yönelik "Gelecek Partisi Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu, parti kapatmaya karşı olduklarını söyledi" şeklinde bir açıklama yaptı.²²¹

HDP, muhalefet partileriyle yürütülen ikili görüşmelerde konuşulan konularda hemfikir olunduğu yönündeki açıklamalara rağmen zaman zaman muhalefet bloğunu eleştiren çıkışlar yaptı. Bu doğrultuda Sancar 27 Eylül'de yayımlanan deklarasyon metninden sonra "Muhalefet partileri HDP ile bir arada görünmeme yaklaşımıyla yüzleşmeli ve hesaplaşmalı" şeklinde bir açıklama yaparak muhalefetin tutarsızlık sergilediğini söyledi.²²² Bu konuda yine eski Eş Genel Başkan Selahattin Demirtaş "HDP öncülüğünde 3. İttifak kurulabilir" şeklinde bir açıklama yaptı.²²³ Demirtaş açıklamasında muhalefet partilerini HDP oylarını "çantada keklik" olarak görmekte suçladı.²²⁴ Öte yandan Pervin Buldan ise her iki ittifaka karşı da belirli mesafelerinin olduğunu dile getirdi. Bu doğrultuda "Devletçi iki egemen bloka karşı üçüncü yol siyasetini geliştireceği" ifadelerini kullandı.²²⁵

KAPATMA DAVASI

HDP açısından 2021'deki en önemli gelişme partiye yönelik açılan kapatma davası oldu. 17 Mart'ta Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Bekir Şahin tarafından Anayasa Mahkemesinde HDP'nin kapatılması istemiyle açılan dava siyasetin en önemli gündemi haline geldi. Şahin konuya ilişkin yaptığı açıklamasında kapatma davası açılmasının gerekçesi olarak HDP'nin PKK terör örgütü ve bağlı örgütlerle birlikte hareket ettiğini, terör örgütünün uzantısı olarak faaliyetlerde bulunarak devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve ortadan kaldırmayı amaçladığını belirtti.²²⁶ Bu doğrultuda partinin temelli kapatılması ve hazine yardımlarından tamamen yoksun bırakılması istendi.

Mithat Sancar davanın açılmasının ardından Meclis grup toplantısında "İddianamede diyorlar ki 'HDP milli meselelerde devletin yanında durmamıştır'. Elbette karşı çıkacağız, haklılığımızı da bütün halklar görüyor. Savaş tezkerelerine elbette

221. "Gelecek Partisi'ni Ziyaret Ettik", HDP, 23 Mart 2021, <https://hdp.org.tr/tr/gelecek-partisi-ni-ziyaret-ettik/15228>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2021).

222. "Sancar: Muhalefet HDP ile Bir Arada Görünmeme Yaklaşımıyla Yüzleşmeli ve Hesaplaşmalıdır", HDP, 17 Kasım 2021, <https://hdp.org.tr/tr/sancar-muhalefet-hdp-ile-bir-arada-gorunmeme-yaklasimiyla-yuzlesmeli-ve-hesaplasmalıdır/15903>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2021).

223. "Demirtaş'ın 'Üçüncü İttifak' Çıkışı CHP MYK'da Değerlendirilecek", TRT Haber, 4 Nisan 2021.

224. "Demirtaş: Hiç Kimse HDP'nin Oylarını Çantada Keklik Zannetmesin; Kimse Bizi İki Kötü Arasında Tercihe Zorlamaya Kalkmasın", Independent Türkçe, 14 Haziran 2021.

225. "Buldan: Sistemin İçinden Gelen Devletçi İki Egemen Bloğa Karşı 'Üçüncü Yol' Siyasetini Büyüteceğiz", Sputnik Türkiye, 8 Nisan 2021.

226. "Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı HDP Hakkında AYM'de Kapatma Davası Açtı", Anadolu Ajansı, 17 Mart 2021.

karşı çıkacağız” açıklamasında bulunarak partisi hakkındaki iddiaları sahiplenen bir tavır ortaya koydu.²²⁷

31 Mart'ta Anayasa Mahkemesi kapatma davası hakkındaki ilk incelemesini yaptıktan sonra iddianamede bazı usul eksiklikleri tespit etti. Bu nedenle iddianameyi yeniden düzenlenmesi amacıyla oy birliğiyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına geri gönderdi. İfade gerekçesi olarak ise haklarında siyasi yasak istenen kişilerin eylemlerine doğrudan yer verilmeksizin devam eden yargı süreçlerine atıfta bulunulmasının Anayasa Mahkemesinin davayı incelemesini imkansız kıldığı belirtildi.²²⁸

İddianamenin iadesi sonrasında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Bekir Şahin bu defa 843 sayfadan oluşan ve 451 partili hakkında siyasi yasak istediği ikinci iddianameyi Anayasa Mahkemesine gönderdi. Şahin, gazetecilerin iddianamede partinin üst yetkililerinin yer alıp almadığı sorusuna hemen hemen hepsinin iddianamede yer aldığı ve yine hepsinin terör örgütü lehine konuşma ve beyanlarının olduğu şeklinde cevap verdi.²²⁹ 21 Haziran'da konuyu görüşmek üzere bir araya gelen Anayasa Mahkemesi üyeleri bu defa oy birliğiyle iddianamenin kabulüne karar verdi.

Bu gelişmelerden sonra “ceza davası” sürecinin işleyişi başladı. İddianamenin HDP'ye gönderilmesiyle birlikte partinin ön savunmasını sunması için sahip olduğu iki aylık süre başladı. Fakat bu süre henüz dolmadan HDP Hukuk Komisyonu savunma için dört aylık ek süre istemiyle Anayasa Mahkemesine başvurdu. Anayasa Mahkemesi diğer parti kapatma davalarında da olduğu gibi bu talebi kabul etti. Bu kapsamda partinin ön savunmasını vermesi için altmış günlük, haklarında siyasi yasak istenenlerin ön savunmasını vermesi için ise otuz günlük ek süre verildi.²³⁰

Daha sonra 5 Kasım'da HDP Hukuk ve İnsan Hakları Komisyonundan Sorumlu Eş Genel Başkan Yardımcısı Ümit Dede 173 sayfadan oluşan yazılı savunmalarını Anayasa Mahkemesine ilettiler. Dede konuya dair diğer partililerle birlikte yaptığı basın açıklamasında iddianamede yer alan suçlamalara cevap vermediklerini, ağırlıklı olarak usul hakkındaki itirazlarını savunmalarına dahil ettiklerini ve kapatma davasının siyasi amaçlar doğrultusunda açıldığını söyledi.²³¹

227. “Sancar: Kapatma Davası Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Binasında Değil, Bizzat Saray'da Hazırlanmıştır”, HDP, 23 Mart 2021, <https://hdp.org.tr/tr/sancar-kapatma-davasi-yargitay-cumhuriyet-bassavciligi-binasinda-degil-bizzat-sarayda-hazirlanmistir/15226>, (Erişim tarihi: 23 Kasım 2021).

228. “Anayasa Mahkemesinin, HDP'nin Kapatılması İstemli İddianamenin İadesine İlişkin Kararının Gerekçesi Yazıldı”, Anadolu Ajansı, 15 Nisan 2021.

229. “Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Şahin: 451 HDP'li Hakkında Siyasi Yasak İstiyoruz”, Anadolu Ajansı, 10 Haziran 2021.

230. “AYM, Kapatılması İstemiyile Açılan Davada HDP'nin Savunma için Ek Süre Talebini Kabul Etti”, Anadolu Ajansı, 2 Eylül 2021.

231. “Ümit Dede: Davanın Açılmasının Meşru Bir Amacı Yoktur”, HDP, 5 Kasım 2021, <https://hdp.org.tr/tr/umit-dede-davanin-acilmasinin-mesru-bir-amaci-yoktur/15870>, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2021).

MEŞRUIYET TARTIŞMALARI

2021'de HDP açısından bir diğer önemli tartışma “Kürt sorunu” meselesinde kimin meşru muhatap olduğu çerçevesinde gerçekleşti. Tartışmalar CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun “Kürt sorununu çözmek için meşru bir organa ihtiyacımız var. Mesela İmralı meşru bir organ değil. Meşru organ kimdir? HDP'yi meşru organ olarak görebiliriz” şeklindeki açıklamasıyla başladı.²³² Bu bağlamda 19 Eylül'de bir Twitter paylaşımı yapan milletvekili ve HDP eski Eş Genel Başkanı Sezai Temelli ise “demokratik çözümün adresi ve asıl muhatabının İmralı” olduğunu söyledi.²³³ Bu çıkış üzerine Temelli'ye parti içerisinde farklı tepkiler geldi. İlk olarak bir diğer eski Eş Genel Başkan Selahattin Demirtaş bu açıklamayı reddetti.²³⁴ Daha sonra Mithat Sancar verdiği bir röportajda Kürt sorununun çözüme kavuşması için bütünlüklü bir yaklaşımın gerektiğini ifade ederken HDP ile İmralı'yı karşı karşıya getirmenin ise bu bütünlüklü yaklaşıma zarar vereceğini söyledi. Sancar Kürt sorununun çözümünde İmralı'nın da bu nedenle önemli bir rolünün olduğunu savundu.²³⁵

Demirtaş ve Sancar'dan gelen farklı açıklamalar sonrasında Sezai Temelli yeni bir açıklama yaptı. Bu açıklamasında Öcalan'ın muhataplığının kendisi için önem arz ettiğini ancak önemli olanın HDP'nin karar mercilerinin fikirleri olduğunu söyledi.²³⁶ Partiden yapılan diğer açıklamalarla benzerlik taşıyan Temelli'nin bu ikinci açıklaması beraberinde HDP'nin terör odaklarından bağımsız bir karar alıcı konumunda olup olamayacağı tartışmalarını başlattı. HDP'nin 1990'lardan günümüze PKK'nın siyasi kolu olarak kurulan partilerin bir devamı ve bu süreçte kurulan tüm partilerin demokratik siyasal alanı tercih etmek yerine, PKK'nın kendi yayınlarında kullandığı ifadeyle “legal alanda mücadeleyi görünür kılmak” amacıyla olduğu konuya dair yapılan tartışmalarda öne çıktı.²³⁷

HDP Grup Başkanvekili Meral Danış Beştaş ise TBMM Genel Kurulunda yaptığı bir açıklamayla yine muhatap olarak terör örgütü elebaşı Öcalan'ı işaret etti. Beştaş “Siz Abdullah Öcalan'ın bu ülkeye barış getireceğini biliyorsunuz ve bunu engellemeye çalışıyorsunuz!” sözleriyle AK Parti ve Cumhur İttifakı'nı hedef alırken Öcalan'a uygulandığını iddia ettiği “tecrit”in sona ermesi gerektiğini söyleyerek PKK ile partinin ilişkisini bir kez daha göstermekten de geri durmadı. Son olarak HDP'den Kürt meselesinde muhatabın Meclis olmasına yönelik farklı açıklamalar gelmiş olsa da HDP Eş

232. “Kılıçdaroğlu HDP'yi HDP ise Öcalan'ı Adres Gösterdi”, *Yeni Şafak*, 20 Eylül 2021.

233. Sezai Temelli, Twitter, 19 Eylül 2021, <https://twitter.com/sezaitemelli/status/1439620747576627202>, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2021).

234. Selahattin Demirtaş, Twitter, 21 Eylül 2021, <https://twitter.com/hdpdemirtas/status/1440279236007251968>, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2021).

235. “Sancar: İmralı ile HDP'nin Rolünü Karşı Karşıya Getirmek, Kürt Sorununa Bütünlüklü Yaklaşımı Zorlaştırır”, HDP, 21 Eylül 2021, <https://hdp.org.tr/tr/sancar-imrali-ile-hdpnin-rolunu-karsi-karsiya-getirmek-kurt-sorunu-butunluklu-yaklasimi-zorlastirir/15750>, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2021).

236. “Çözüm Süreci ve HDP Merkezli ‘Muhatap’ Tartışması Nasıl Başladı, Kim Nasıl Tepki Verdi?”, BBC Türkçe, 22 Eylül 2021.

237. Nebi Miş, “HDP Demokratik Siyasal Alanı Tercih Etmedi”, SETA, 22 Mart 2021.

Genel Başkanı Pervin Buldan 18 Eylül tarihli röportajında İmralı'yı işaret eden yeni bir açıklama yaptı. Buldan "Muhatap dediğiniz kim? Muhatap Öcalan'dır. Öcalan'ın Kürt meselesinde muhatap olarak alınması elzemdir, buna çok acil ihtiyaç vardır" dedi. Böylelikle Buldan parti içerisindeki muhatap tartışmalarını bir sonuca kavuşturmuş oldu. Bu sonuç ise HDP'nin terör örgütü PKK'nın siyasi alandaki temsilcisi olduğu gerçeğini her fırsatta vurgulamasının bir göstergesiydi.

DİYARBAKIR ANNELERİ

Çocuklarının terör örgütü tarafından dağa kaçırılmasından HDP'yi sorumlu tutan Diyarbakır Anneleri'nin 3 Eylül 2019'da anne Hacire Akar öncülüğünde Diyarbakır HDP İl Başkanlığı binası önünde başlattıkları eylem bu yıl da birçok yeni ailenin katılımıyla devam etti. Koronavirüs kısıtlamalarına rağmen sürekliliğini kaybetmeyen eylemler Muş, Ağrı, Van, Siirt, Hakkari, Şırnak ve İzmir gibi illerde sürdürülürken yurt dışında da benzer eylemler başladı. Bu bağlamda Almanya'da yaşayan ve kızının PKK tarafından kaçırıldığını söyleyen bir anne Almanya Başbakanlık binası önünde protesto eylemi gerçekleştirdi.²³⁸

Öte yandan sene içerisinde çeşitli devlet kademeleri, sivil toplum kuruluşları, şehit ve gazi aileleri tarafından Diyarbakır Anneleri'ne yönelik birçok destek ziyareti ve açıklamalar yapıldı. 9 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, yanında Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ve dokuz bakanla birlikte Diyarbakır Anneleri'ni ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında evlat nöbetindeki annelere desteklerini belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan "Sizlerin acısı bizim acımızdır" dedi.²³⁹ Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan evlat nöbetinin üçüncü yıl dönümünde de Diyarbakır Anneleri'ni unutmadı. Bu bağlamda Twitter üzerinden "Hain bölücü örgüte karşı başlattıkları azimli duruşun yıl dönümünde, Diyarbakır Anneleri'ni selamlıyorum" paylaşımında bulundu.²⁴⁰

Diğer yandan HDP üç seneyi aşkın sürdürülen evlat nöbetlerine geçmiş senelerde olduğu gibi kayıtsız kalmaya devam ederken bu eylemlerin "kurmaca" olduğu iddiasını yineledi. Bu bağlamda HDP İstanbul milletvekili Erol Katırcıoğlu, Diyarbakır HDP İl Binası önünde evlat nöbeti tutan ailelerin karşısında binadan ayrıldığı sırada zafer işareti yaptı. Daha sonra açıklama yapan Katırcıoğlu zafer işaretini ailelere değil "AK Parti iktidarına karşı" yaptığını söyleyerek meseleyi çarpıtma yoluna gitti.²⁴¹ HDP her ne kadar çocukların dağa kaçırılmasıyla bir ilgisi olmadığını söylese de 10 Kasım'da 800. gününü dolduran evlat nöbetleri kapsamında 33 aile terör örgü-

238. "Almanya'da Terör Örgütü PKK Tarafından Kızı Kaçırılan Anne Eylemini Başbakanlık Önünde Sürdürüyor", Anadolu Ajansı, 17 Mart 2021.

239. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Diyarbakır Annelerini Ziyaret Etti", Anadolu Ajansı, 9 Temmuz 2021.

240. Recep Tayyip Erdoğan, Twitter, 3 Eylül 2021, <https://twitter.com/RT Erdogan/status/1433859932105973772>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2021).

241. "Katırcıoğlu: Zafer İşaretini Annelere Değil İktidara Yaptım", BİA Haber Merkezi, 24 Ocak 2021.

tünün elinden kaçan ve kurtarılan çocuklarına kavuştular.²⁴² PKK terör örgütünden kaçarak devlete sığınan çocukların anlatımlarında HDP'nin sorumluluğunun olduğunu net olarak ifade ettiler.

DİĞER GELİŞMELER

Son olarak bu yıl HDP'nin gündemini meşgul eden bir diğer konu tezkereler oldu. HDP –geçmiş yıllarda olduğu gibi– bu yıl da TBMM'de kabul edilen Aden Körfezi, Irak-Suriye ve Azerbaycan tezkerelerinin hepsine hayır oyu verdi. Özellikle Irak ve Suriye tezkerelerine HDP, CHP ve Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) beraber ret oyu vermesi dikkat çekti. Görüşmeler sırasında HDP'li milletvekilleri pankartlarla tezkereyi protesto ettiler. Öte yandan HDP Diyarbakır milletvekili İmam Taşcier tezkere kabul edilmeden önce “CHP eğer tezkereye evet diyecekse hiçbir Kürt, ‘CHP, AK Parti’den iyidir’ diyerek CHP’ye oy vermemeli” şeklinde bir paylaşım yaptı.²⁴³

Sonuç olarak 2021 HDP açısından birçok farklı gelişmenin yaşandığı bir yıl olarak geride kaldı. HDP bir yandan etnik milliyetçi siyasetini sürdürürken diğer yandan “demokrasi ittifakı” kurma ve muhalefet bloku içerisinde meşruiyet kazanma çabasını sürdürdü. Buna paralel olarak ülke ekonomisine yönelik eleştirilerinde diğer muhalefet partilerinin söylemlerine benzer bir dil kullandı. Bütün bunlara rağmen 2021'de hakkında açılan kapatma davası ve “Kürt sorununda muhataplık” meseleleri neticesinde HDP'nin PKK ile olan ilişkisi farklı bağlamlarda tartışıldı. Son olarak birçok parti il ve ilçe yöneticisi, milletvekili ve belediye başkanı gibi üst düzey isimlerin soruşturma, yargılama ve suçlamalara konu olması neticesinde HDP'nin terörle arasında organik bir bağın olup olmadığına dair tartışmalar yaşandı. Bu yaşananlar çerçevesinde parti iktidar karşıtlığı üzerinden şekillendirdiği politikalarını “üçüncü yol” söylemi ve devamında toplumsal muhalefeti örgütlenme iddiasıyla sürdürmeye çalıştı.

---

242. “Diyarbakır Annelerinden Biri Daha Evladına Kavuştu”, Anadolu Ajansı, 4 Kasım 2021.

243. İmam Taşcier, Twitter, 26 Ekim 2021, <https://twitter.com/imamtascier/status/1452747677331070976>, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2021).

KRONOLOJİ: 2021'DE HDP	
7 Ocak	6-8 Ekim 2014'te Kobani Olayları'nda gerçekleşen eylemlere ilişkin aralarında eski HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın da olduğu 108 sanık hakkında Ankara Cumhuriyet Başsavcılığınca hazırlanan iddianame kabul edildi.
24 Ocak	HDP Esenyurt ilçe binasına düzenlenen operasyonda başta PKK flmaları ve terörist elebaşı Öcalan'ın posterleri olmak üzere terör örgütüne ait pek çok görsel ve yazılı materyal ele geçirildi.
2 Şubat	Pervin Buldan partisinin muhalefet partilerinden randevu alarak başlattığı görüşmelerin ilkinin Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu ile gerçekleştirdi.
5 Şubat	Mithat Sancar muhalefet partileriyle düzenlenen görüşmeler kapsamında CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nu ziyaret etti.
18 Şubat	HDP randevu talep ettiği İYİ Parti'den gelen açıklamalar üzerine randevu talebini geri çekti.
17 Mart	Hakkında verilen kesin hükmün TBMM Genel Kurulunda okunmasıyla Ömer Faruk Gergerlioğlu'nun milletvekilliği düştü. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca, Anayasa Mahkemesinde HDP'nin kapatılması istemiyle dava açıldı.
31 Mart	Anayasa Mahkemesi kapatma davası iddianamesini usul eksikliklerinin giderilmesi amacıyla oy birliğiyle geri gönderdi.
21 Haziran	HDP'nin kapatılması istemiyle hazırlanan ikinci iddianame Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edildi.
1 Temmuz	Anayasa Mahkemesi Ömer Faruk Gergerlioğlu hakkında hak ihlali olduğu kararı vererek milletvekilliğinin iade edilmesi kararını verdi.
21 Eylül	HDP milletvekili Sezai Temelli "Çözümün adresi İmralı'dır" açıklaması yaptı.
10 Kasım	Diyarbakır Anneleri'nin eylemleri 800. gününe ulaştı. Şimdiye kadar 33 aile terör örgütünün elinden kaçan ve kurtarılan evlatlarına kavuştu.

2021'DE

DIŞ POLİTİKA

KADİR ÜSTÜN • TUNÇ DEMİRTAŞ • M. ERKUT AYVAZ • FİLİZ CİCİOĞLU
FERHAT PİRİNÇĐİ • MEHMET UĞUR EKİNCİ • DENİZ İSTİKBAL • MAHMUT ALRANTİSİ
CAN ACUN • MUSTAFA CANER • HAYDAR ORUÇ • HACI MEHMET BOYRAZ
SÜHEYL YASİR YILDIZ • MEHMET RAKİPOĞLU • MURAT ASLAN • AYDOĞAN KALABALIK
KUTLUHAN GÖRÜCÜ • MEHMET ÇAĞATAY GÜLER

GİRİŞ

Türkiye açısından 2021 dış politika bakımından oldukça hareketli bir yıl oldu. Türkiye bir yandan önceki yıllarda başlattığı otonomi arayışında önemli bir mesafe kat etti, diğer yandan yıl boyunca karşı karşıya kaldığı ekonomi politik meydan okumaların üstesinden gelmeye çalıştı. Önceki yıllarda Suriye, Libya, Karabağ ve Doğu Akdeniz’de cereyan eden krizlerin aktif parçası olan Türkiye, bütün bu krizlerde insani değerlerden ve ulusal çıkarlarından taviz vermedi. Bunların yanı sıra Türkiye, muhatap olduğu kriz bölgelerinde aktif bir rol üstlenerek bölgesel bir güç ve yükselen bir küresel aktör olduğunu ispat etti. Daha da önemlisi uluslararası sistemdeki güç boşluklarını fırsat olarak kullanan Türkiye, Afrika ve Asya’ya yönelik açılımlarını sürdürdü.

İkili ilişkiler düzeyinde bakıldığında, Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ilişkilerinde yaşadığı krizler, 2021’de de aynen devam etti. ABD’de Cumhuriyetçi Donald Trump’ın görevi Demokrat Joe Biden’a bırakması, ikili ilişkilerde yeni bir dönemin başlayacağına dair beklentiler oluşturmuştu. Ancak ikili ilişkiler bakımından “yapısal” sorunlar olarak görülebilecek Suriye krizi, ABD’nin YPG/PKK’ya verdiği destek, ABD’deki FETÖ varlığı ve Türkiye’nin Rusya’dan temin ettiği S-400 hava savunma sistemleri mevzuları; Biden yönetiminin ilk döneminde de devam etti.

Bir diğer küresel güç Rusya ile ilişkilerde ise 2021’de nispeten sakin bir dönem yaşandı. İki ülke arasındaki ilişkilerde öne çıkan konular arasında Ukrayna, Türk dünyası, Karabağ ve Suriye’deki gelişmeler yer aldı. Önceki yıllardan farklı olarak Rusya’nın Ukrayna’ya olası müdahalesi ve Türk dünyasında yaşanan gelişmeler, ikili ilişkilerde dolaylı da olsa önemli rol oynadı. Bunlardan özellikle Rusya’nın Ukrayna’ya olası müdahalesi ve böylesi bir senaryonun gerçekleşmemesi için Türkiye’nin neler yapabileceği ön plana çıkan konular arasında yer aldı. Ayrıca Savunma Sanayii Başkanı İsmail Demir Türkiye’nin Rusya’dan Su-35 veya Su-57 satın alma seçeneğini değerlendirebileceğini belirterek savunma alanında yeni bir iş birliğinin olası ilk sinyalini verdi.

Türkiye, Çin ile ilişkilerini de 2021 boyunca iyi tutma gayretinde oldu. 2021’de koronavirüsün (Covid-19) etkileri sürerken Türkiye-Çin ilişkilerinin ellinci yılı kut-

landı. İki ülke arasındaki ilişkiler siyasi, ekonomik ve Uygur meselesi üzerine yoğunlaştı. Bunun yanı sıra 2019'da düzenlenen 11. Büyükelçiler Konferansı esnasında “eksen genişletmesi” amacıyla “Yeniden Asya” başlığıyla başlattığı girişim kapsamında Türkiye, Asya'nın kalan diğer ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmeye çalıştı. Ancak Türkiye, Çin'in yakın coğrafyasındaki gelişmelere gösterdiği yüksek hassasiyet nedeniyle Pekin'le doğrudan karşı karşıya gelinmesi muhtemel alanlardan uzak durdu. Buna karşın Uygur Türklerine yönelik zulüm ve baskı politikasının artması Ankara-Pekin ilişkilerini ister istemez etkiledi.

2021'in en önemli gelişmelerinden biri Afganistan'da yaşandı. ABD öncülüğündeki uluslararası güçlerin Afganistan'dan çekilmesi ve bunun neticesinde Taliban'ın Ağustos'ta yönetimi ele geçirmesi, uluslararası siyaset ve Türkiye açısından önemli bir gelişme oldu. Bu bağlamda Afgan toplumunda sahip olduğu olumlu algı sayesinde ülkedeki tüm aktörlerle diyalog kurabilmesi, Türkiye'yi diğer ülkelerden ayırtıran en önemli faktör oldu. Nitekim Taliban yönetimi, yılın ikinci yarısında sık sık Ankara'ya ziyarette bulundu ve Batı'ya mesajlarını Türkiye üzerinden verdi. Bunun yanı sıra toplum nezdinde oluşan güvenlik kaygıları nedeniyle Afganistan'dan komşu ülkelere ve İran üzerinden Türkiye'ye yaşanan düzensiz göçün artış göstermesi, Ankara'yı bu konuyla ilgili daha fazla inisiyatif almaya itti.

Türk dış politikasının 2005'ten beri “açılım gündemi”nde yer alan Sahra Altı Afrika ülkeleriyle ilişkileri, 2021'de olumlu atmosferde devam etti. AK Parti hükümetlerinin dış politikadaki en önemli başarılarından biri olarak görülen bölge ülkeleriyle yakın ve insani ilişkiler yıl boyunca tahkim edildi. Bu kapsamda Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı, Anadolu Ajansı, Türk Hava Yolları ve çeşitli sivil toplum kuruluşları iş birliği içerisinde hareket etti. Bunun yanı sıra Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bölge ülkelerinin liderleri arasında üst düzey ziyaretler gerçekleşti. Son olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 19 Ekim'de aldığı kararla Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) Mali ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde görev süresini uzattı.

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinde bir süredir var olan siyasi gerilim 2021'de kesintisiz devam etti. 2013 ve sonrasında başlayan olumsuz atmosferin devamı olarak ikili ilişkiler, 2021'de siyasi açıdan kötü bir seyir izledi. Bir yandan tıkanan müzakere süreci, diğer yandan Libya ve Doğu Akdeniz'de AB üyesi ülkelerle yaşanan sorunlar, Türkiye-AB ilişkilerinin rasyonellikten uzaklaşmasına yol açtı. Ayrıca AB Konseyi Doğu Akdeniz'de “yetkisiz” olarak nitelendirdiği sondaj faaliyetlerinden ötürü daha önce Türkiye aleyhinde aldığı yaptırım kararını 12 Kasım 2022'ye kadar uzatarak gerilimden yana tavır sergiledi.

Türk-Alman ilişkilerinde ise 2021'de önemli bir gelişme yaşandı. On altı yıldır Almanya'yı yöneten Angela Merkel'in görev süresi sona erdi. Merkel veda ziyaretleri kapsamında Türkiye'ye geldi ve 16 Ekim'de Cumhurbaşkanı Erdoğan

ile görüştü. Cumhurbaşkanı Erdoğan “Değerli dostum Sayın Merkel’le göreve başladığı 2005’ten bu yana karşılıklı saygıya dayalı yakın bir diyalog tesis ettik” ifadeleriyle Merkel dönemi Türk-Alman ilişkilerini özetledi. Öte yandan Almanya’da Merkel sonrası dönemde kurulan yeni hükümetin Türkiye politikası henüz netlik kazanmamış olsa da yeni dönemde ikili ilişkilerin özellikle ticari ayağının güçlenmesi beklenmektedir.

Bunların yanı sıra Fransa ile Libya ve Doğu Akdeniz’deki gerilim devam etti. Türkiye’nin proaktif dış politika vizyonunu kabullenmeyen Paris, Türkiye’yi yakın bölgesinde kısıtlamak için Güney Kıbrıs ve Yunanistan ile birlikte hareket etti. ABD’nin Yunanistan’ın Dedeağaç bölgesine yaptığı askeri sevkiyat ise Türkiye’nin geleneksel güvenlik kaygılarını tetikleyen en önemli gelişme oldu. Türkiye’yi karadan ve denizden çevreleme amacıyla yürütölen bu stratejik gelişmeyi Türkiye, yakından takip etti ve ulusal güvenliğini tehdit edebilecek her türlü hamleye karşı gereken cevabı gereken zamanda verebileceğini ilan etti. Bunlara karşın Türkiye, Avrupa’nın “çevre ölkeleri” olarak görölen İspanya ve Polonya gibi ölkelerle ilişkilerini güçlendirdi. Hatta Polonya’ya insansız hava aracı (İHA) satarak önemli bir başarıya imza attı.

2020’de Azerbaycan’ın Ermenistan’ın işgal altında tuttuğu Dağlık Karabağ’da düzenlediği kurtarma operasyonuna aktif destek vererek bölgede oyun kurucu aktör olarak hareket eden Türkiye, 2021’de de kardeş öлке Azerbaycan’a desteğini yineledi. Karabağ’daki tarihi zaferi kabullenmeyen ve bundan ötürü uluslararası platformlarda dezenformasyon kampanyalarını yürüten Ermeni lobisine karşılık Türkiye ve Azerbaycan birlikte hareket etti. Ancak 2021’in son ayında Türkiye ile Ermenistan arasında karşılıklı olarak özel temsilcilerin atanacağının duyurulması Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine dair yeni bir adım olarak yorumlandı.

Türkiye’nin Balkan ölkeleriyle ilişkileri önceki yıllarda olduğu gibi tarihi mirasın etkisiyle müspet bir seyri izledi. Türkiye’nin bölge ölkelerine sağladığı kalkınma yardımları yıl içerisinde devam etti ve Balkan ölkeleriyle karşılıklı üst düzey ziyaretler arttı. Türkiye, Balkanların “el bombası” olarak adlandırılan Bosna Hersek’te Sırpların müstakil ordu kurma sinyallerini yakından takip etti ve olası çatışma riskine karşı ölkedeki Müslöman Boşnaklara yönelik destek açıklamaları yaptı.

Filistin davasının en önemli destekçileri arasında yer alan Türkiye, 2021’de İsrail hükümetinin Filistinlilere yönelik attığı hukuksuz ve gayrimeşru her adıma tepki verdi. Mayıs’ta bir yandan İsrail’in Kudüs’ün Şeyh Cerrah Mahallesi sakinlerini evlerinden tahliye etmesi, diğer yandan Yahudilerin Aksa Camii’ne saldırması Türkiye’de tepkilere yol açtı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Filistin’i yalnız bırakan uluslararası toplumu harekete geçirmek için yoğun çaba sarf etti.

Türkiye’nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının en önemli gündem maddesi, daha önceki yıllarda olduğu gibi, yine Suriye krizi oldu. 5 Mart 2020’de imzalanan Soçi mutabakatının ardından İdlid’de sağlanan görece ya da hafif olarak

nitelendirilebilecek ateşkes ortamı statükonun korunmasına yardımcı oldu. Bunun yanında Türkiye'nin de 2016'dan itibaren devam ettirdiği askeri aksiyon alma süreci, ilk kez 2021'de sekteye uğradı. Zira Türkiye 2020'yi İdlib'de yeni bir ateşkes ortamı ve sistemi oluşturmakla yetinirken Barış Pınarı Harekatı'nın devamına ilişkin beklentiler söz konusu iki yılda da sürdü.

2021'de Türkiye-Irak ilişkilerinde genel manada olumlu bir hava esti. İkili ülke arasında Irak'ın yeniden yapılandırılması konusundaki iş birliği devam etti. Ayrıca, Irak topraklarında Türkiye karşıtı faaliyetlerde bulunan terör örgütü PKK'ya yönelik operasyonlar devam etti. Son olarak Ticaret Bakanı Mehmet Muş, iki ülke arasındaki ticaret hacmini artırma amacıyla iki defa Irak'ı ziyaret etti.

Ortadoğu'nun kritik aktörlerinden İran'la ilişkilerde yıl boyunca ciddi bir sorun yaşanmadı. Bir diğer önemli ülke İsrail ile ilişkiler ise 2021'de de bir önceki yılda olduğu gibi inişli çıkışlı seyir izledi. Her iki ülkenin resmi ağızlarından normalleşmeye dair iyi niyet beyanları duyuldu. Ancak bu beyanları hayata geçirmek mümkün olmadı. Tam tersine, İsrail tarafındaki bazı Türkiye karşıtı medya organları ve düşünce kuruluşları, Türkiye'yi zora sokmak için ortaya attıkları asılsız iddialarla iki ülke arasındaki muhtemel bir normalleşmenin Türkiye'nin işine yarayacağı iddiasıyla, İsrail hükümetinin bundan imtina etmesi için Naftali Bennett liderliğinde kurulan yeni koalisyon hükümetine baskı yaptı.

Öte yandan Türkiye- Körfez ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşandı. 2010'un sonunda başlayan Arap devrimleri silsilesine karşı farklı siyaset izlenmesi, Trump'ın başkanlığında bölgesel dinamiklerin Körfez'deki siyasi elitlerin lehine olması, Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ilişkilerini zedelemişti. Ancak Trump sonrasında prestij kaybeden bu elitler, yeni dönemde bölgenin en etkili ülkesinden biri olan Türkiye ile ilişkilerine yeni bir yön vermede irade gösterdiler. Örneğin; Abu Dabi Veliht Prensi Şeyh Muhammed bin Zayid Nahyan uzun bir aradan sonra Ankara'yı ziyaret etti ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'la görüştü. Bu görüşmeyi Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ziyareti takip etti.

Türkiye ile Libya devleti adına Trablus'taki meşru hükümet arasındaki yakın ilişkiler aralıksız devam etti. Başbakan Dibeybe Nisan'da on dört bakanı ile Türkiye'ye geldi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi. Daha sonra Dışişleri Bakanını Çavuşoğlu, Milli Savunma Bakanı Akar ve MİT Başkanı Fidan Mayıs'ta Libya'yı ziyaret etti. Libya'nın toprak bütünlüğüne önem veren Türkiye meşru hükümetin sağlıklı şekilde görevine devam edebilmesi için uluslararası hukuk çerçevesinde her türlü desteği sağlamaya devam etti.

2021'de dış politika dair en önemli gelişmelerin başında Mısır'la ilişkilerin normalleşmesi çabası geldi. Mursi sonrası dönemde rayından çıkan Türkiye-Mısır ilişkilerini yeniden rayına oturtabilmek için önce iki ülkenin istihbarat kurumları arasında kanal açıldı. Ardından Mısır, Türkiye'den bir heyeti davet etti ve iki ülke arasında sekiz yıl aradan sonra Dışişleri Bakanlıkları heyetleri arasında ilk temas sağ-

landı. İstikşafı görüşmelerde iki ũlke arasındaki ilişkilerin, ikili dũzeyde ve bũlgesel bağlamda normalleşmesine yol aÇabilecek gerekli adımlara odaklandı.

Tũrkiye aÇısından Kıbrıs meselesinin akıbeti, Kuzey Kıbrıs Tũrk Cumhuriyeti (KKTC) ile yakın ilişkiler ve Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarına dair tartışmalar gũndemdeki yerini korudu. Tũrkiye, bir yandan Kıbrıs meselesinin aŐzũmũne dair iki devletli aŐzũm paradigmasını diğer aktœrlere kabul ettirmek iÇin yoğun aŐaba sarf etti, diğer yandan Doğu Akdeniz'de Tũrk tarafının haklarını ihlal etmeye yœnelik mũtecevaz adımlara geaŐit vermedi.

œzetle 2021 Tũrk dış politikası aÇısından hareketli bir yıl oldu ve Tũrkiye, yıl boyunca ulusal aŐıkarlarını korumak amacıyla bũlgesinde inisiyatif almaktan geri kalmadı. Bununla birlikte Tũrkiye, yakın bũlgesinde kendisi olmadan oyun kurgulanamayacağını biraŐok kez gœsterdi.

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

KADİR ÜSTÜN

2021'de Joe Biden yönetiminin iktidara gelmesiyle Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığını söylemek mümkün. Eski Başkan Donald Trump döneminde ilişkilerin son derece inişli çıkışlı geçmesi ve Türkiye'ye birkaç defa yaptırım uygulanmasıyla eş zamanlı olarak iki ülke liderinin yakın ilişkisi dikkat çekiyordu. İç siyasette Trump karşıtı havanın Türkiye ile ilgili konulara da yansımaları, Türk-Amerikan ilişkilerini Washington'ın adeta bir iç siyaset mevzusu haline getirmişti. Biden yönetimi ikili ilişkilerde en üst seviyeye varan tansiyonu sorun alanlarını dondurarak yönetme yoluna gitti. Dışişleri ve Savunma bakanlıklarını daha fazla temas halinde tutarak Libya ve Afganistan gibi pozitif gündem arayışında olan yeni yönetim, mevcut sorunları çözme iradesi göstermekten de kaçındı. Sorunları şimdilik ötelemeyi yeğleyen Biden yönetiminin S-400 konusunda Türkiye'ye yaptığı uyarılar, YPG konusunda Suriye politikasını yeniden değerlendirme aşamasında oldukları yönündeki açıklamalar ve Doğu Akdeniz konusundaki itidal çağrılar bu tavrın somut örneklerini teşkil ediyor.

Türkiye'nin de kurumsal diyalog ve iki liderin Brüksel ve Roma zirvelerinde bir araya gelerek konuları değerlendirmesi üzerinden daha stabil bir ilişki biçimine itiraz etmediğini söyleyebiliriz. YPG gibi kritik ulusal güvenlik meselelerinde tonunu düşürmeyen Türkiye'nin Afganistan gibi konularda ise yapıcı tavrının altını çizmek gerekiyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Asya politikasına ağırlık vererek Ortadoğu'daki rolünü azaltmaya çalıştığı bir dönemde Türkiye'nin Libya, Suriye, Ukrayna ve Güney Kafkasya gibi coğrafyalarda oynadığı kilit rol Washington için daha da önem kazanıyor. Hem bölgesel hem de küresel meselelerde Türk-Amerikan ilişkilerinde sorunların devam ettiği ancak potansiyel birlikte çalışma alanlarının da aktif olarak değerlendirildiği bir yıl geçirdik. Her iki başkentten sorunların hemen aşılamayacağını farkında olması, pozitif gündem arayışına açık olmaları ve buna yönelik stratejik diyalog başlatma çabaları Türk-Amerikan ilişkilerinin daha sağlıklı bir zemine oturması için umut verici gelişmeler olarak öne çıkıyor.

GÜVENLİK VE SAVUNMA İLİŞKİLERİ

Türk-Amerikan ilişkilerinde savunma ve güvenlik konularındaki görüş ayrılıkları 2021'de de devam etmekle birlikte Türkiye'nin mevcut F-16 filosunun modernizasyonunu sağlayacak satın alma teklifi savunma ilişkilerinin düzeltilmesi için yeni bir fırsat olarak öne çıktı. Bir önceki Başkan Trump'ın son aylarında Kongrenin ABD'nin Düşmanlarına Yaptırımlarla Karşılık Verme Yasası (Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, CAATSA) kapsamında S-400 alımını gerekçe göstererek Türkiye'ye yaptırımlar uygulaması ikili ilişkileri iyice zora sokmuştu. Öte yandan yaptırımların Biden yönetimine bırakılmaması yaptırımların belki de daha ağır biçimde uygulanmasını önlemişti. Öte yandan Türkiye'nin Savunma Bakanı Hulusi Akar gibi devlet görevlileri ABD'yi S-400 konusunda diyaloga çağırarak konunun teknik düzeyde tartışılması gerektiğini¹ ve NATO müttefiki bir devlete bu yaptırımların uygulanmasının sağduyuyla bağdaşmadığını² söylemişlerdi. Ankara'nın konunun görüşülerek halledilmesi yönündeki çağrılarına olumlu cevap vermeyen ve S-400 sisteminden tamamen vazgeçilmesinde ısrar eden Washington'dan Türkiye'ye yönelik eleştirel çıkışlar basına yansımıştı. Türkiye ise S-400'den vazgeçmenin gündeminde olmadığını ve böyle bir adımın "sorunlu" olacağını³ ifade etmişti.

Yaptırımlara ve sorunlara rağmen Biden yönetimi özellikle iktidara geldiği ilk aylarda Türkiye ile ikili ilişkilerde sorun alanlarını dondurmaya tercih etti. Washington bir yandan Afganistan ve Libya gibi daha bölgesel meselelerde iş birliği imkanları arayarak bir yandan da kurumsal düzeyde iletişim kanallarını açık tutarak durumu yönetmeyi tercih etti. Türkiye'nin S-400'ten vazgeçmeyeceği ve Kongrenin yaptırımlarının da kısa vadede kaldırılmasının mümkün olmadığı belli olduğu için Biden yönetimi bu sorunları çözmeye çalışmaktan ziyade Kongrenin istediği mesajları vermekle yetindi. Örneğin Dışışleri Bakanı Antony Blinken, Senato Dış İlişkiler Komitesine verdiği görev onayı oturumundaki ifadesinde Türkiye'nin bir NATO üyesi gibi davranmadığını ve Washington'ın gerekirse ek yaptırımlar uygulayabileceğini söyledi.⁴ Türkiye'nin ABD'nin en büyük stratejik rakiplerinden biri olan Rusya ile yakınlaşmasının kabul edilemeyeceğini söyleyen Blinken⁵ mevcut yaptırımların etkisine bakacaklarını ve yeni yaptırımlara ihtiyaç olup olmadığını değerlendireceklerinin sözünü verdi.⁶

Blinken'in bu söylemlerine rağmen Biden yönetiminin Türkiye'ye karşı savunma konularında bir cezalandırma çabası içine girmediğini belirtmek gerekiyor.

1. "Turkey Urges 'Review' of US Sanction Decision Over S-400s", Aljazeera, 14 Ocak 2021.

2. "Turkey Urges 'Review' of US Sanction Decision Over S-400s".

3. Orhan Coşkun, "Turkey Says Turning Back on S-400s 'Problematic', Seeks U.S. Dialogue", Reuters, 14 Ocak 2021.

4. "U.S. Secretary of State Nominee Blinken Says Turkey Not Acting Like an Ally", Reuters, 20 Ocak 2021.

5. "US' Oncoming Top Diplomat Blinken Targets Turkey with Sanctions", *Daily Sabah*, 20 Ocak 2021.

6. Selcan Hacıoğlu, "Incoming Biden Administration Hints at More Turkey Sanctions", Bloomberg, 20 Ocak 2021.

Türkiye S-400 konusunda teknik görüşmeler yapılabileceğini ve bunun sonucunda çıkacak ortak çözüme razı olacağını sinyali vermekle⁷ birlikte ikili ilişkilerde önemli güvenlik meselesinin ABD'nin YPG'ye desteği olduğu mesajını tekrarlamaya devam etti. Bir ara potansiyel çözüm olarak Yunanistan formülünü dile getiren Türkiye⁸ aynı zamanda ABD'nin de YPG konusunda sahada somut adımlar atmasında⁹ ısrarcı oldu. Türkiye S-400'leri sürekli olarak aktive etmemesi ve gerektiği zaman kullanması şeklinde ifade ettiği bu formülle birlikte S-400 savunma sistemlerinden ABD yaptırımlarına rağmen vazgeçmeyeceğini¹⁰ tekrarlamaya devam etti. Türk yetkililer S-400'lerin Türkiye'nin egemen bir devlet olarak aldığı bir kararla alındığını ve sürecin tamamlanacağını¹¹ söyleyerek konunun ulusal bir mesele olduğunu da¹² defalarca ifade etti.

Biden yönetimi Türkiye'nin Rusya'dan yeni askeri alımlarının CAATSA yaptırımlarına yol açabileceğini¹³ tekrarlamaya devam ederken Türk yetkililer de S-400 meselesinin müzakereler yoluyla çözülmesi çağrılarını¹⁴ yineledi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Türkiye'nin yerli savunma sanayiine ağırlık vereceğini ve dışarıya bağımlılığı azaltmaya kararlı olduğunu ifade etti. Türkiye'nin insansız hava aracı (İHA) ve silahlı insansız hava araçlarında (SİHA) aldığı mesafe Kongrenin de dikkatini çekti ve bazı Kongre üyeleri Dışişleri Bakanı Blinken'a bir mektup göndererek Türkiye'nin yeni S-400 alımı yapması durumunda yeni yaptırımlar uygulanacağını tekrarladı.¹⁵ Türkiye'ye ABD büyükelçisi olarak atanan eski Arizona Cumhuriyetçi Senatör Jeff Flake de Kongredeki confirmasyon oturumunda Türkiye'yi bu yoldan döndürmeye çalışacağını ve yeni S-400 alımı olursa CAATSA yaptırımlarının tekrar uygulanabileceğini söyledi.¹⁶

Türkiye F-35 programından çıkarılması süreciyle ilgili olarak Washington'daki bir hukuk firmasıyla anlaşma yaparak bu konuda ulusal haklarını korumak ve programda kalmak üzere lobi faaliyetinde bulunmaya başladı. Arnold & Porter hukuk firmasıyla yapılan anlaşmada program dahilinde yüklenici firma olarak çalışan şirket-

7. Selcan Hacaoglu ve Firat Kozok, "Turkey Signals to U.S. It's Ready to Compromise on S-400s", Bloomberg, 9 Şubat 2021.

8. Ragıp Soylu, "Turkey Proposes 'Greek Model' to Address S-400 Missile Crisis", Middle East Eye, <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-us-russia-missile-system-crisis-greek-model>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

9. Sedat Ergin, "Turkey-US Ties won't Go Anywhere Unless YPG Problem is Resolved: Defense Minister", *Hürriyet Daily News*, 9 Şubat 2021.

10. "Turkey Says it will Not Turn Back from Russian S-400s", Reuters, 11 Şubat 2021.

11. Selcan Hacaoglu, "Turkey Adamant on Keeping Russian S-400 Missiles Opposed by U.S.", Bloomberg, 11 Şubat 2021.

12. "Turkey Exercised Sovereignty Rights with S-400, Akar Says", *Daily Sabah*, 26 Şubat 2021.

13. Tal Axelrod, "Blinken Warns Turkey, US Allies Against Purchasing Russian Weapons", *The Hill*, 28 Nisan 2021.

14. "Turkey Aims to Solve S-400 Issue with US through Dialogue: Kalın", *Daily Sabah*, 12 Mayıs 2021.

15. Selcan Hacaoglu, "U.S. Senators Vow Sanctions If Turkey Buys New Russian Missiles", Bloomberg, 28 Eylül 2021.

16. "US Ambassador Nominee Warns Turkey Could Face More Sanctions", *Daily Sabah*, 29 Eylül 2021.

lerin programda kalabilmesi konusunda stratejik danışmanlık alınacağı belirtilirken¹⁷ Türkiye hedefinin programdan çıkarılmanın doğurduğu maliyetlerin karşılanması olduğunu ifade etti.¹⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan “Ya bizim uçaklarımızı ya da paramız geri verin” ifadelerini kullanarak Türkiye'nin programa yapmış olduğu 1,4 milyar dolarlık ödemenin iade edilmesi gerektiğini söyledi.¹⁹

İki ülke arasındaki savuma ilişkilerinde yaşanan sıkıntılı durum Türkiye'nin Ekim 2021'de kırk adet F-16 ve seksen adet modernizasyon kiti almak üzere Pentagon'a bir teklif sunmasıyla²⁰ yeni bir boyut kazandı. F-35'lerin tedarikinin zora girmesi ve yerli savaş uçağı yapılmasının zaman alacağı bir noktada Türkiye'nin mevcut F-16 filosunu modernize ederek ve yeni uçaklar katarak güçlendirmek istemesi Washington'a yapılan teklifi doğurdu. Dışişleri Bakanlığı ve Kongrenin onayından geçmesi gereken süreçle ilgili²¹ Başkan Biden elinden geleni yapacağı mesajını verirken²² bazı kaynaklar teklifin aslında Amerikan tarafından geldiğini belirtti. Cumhurbaşkanı Erdoğan F-16 alımı konusunda aşama kaydedileceğine inandığını ifade etti ve konu iki lider arasında Roma'da gerçekleşen zirvede de görüşüldü.²³ Savunma ilişkilerinin tamamen kopmasını engelleyecek ve iki ülke arasındaki silah alımlarının devamını sağlayacak potansiyele sahip F-16 alımlarının 2022'de gündemde olması bekleniyor. Sürece karşı Kongreden negatif sesler gelse de şimdilik satışa blokaj koymayı planlayan bir senatörün ortaya çıkmamış olması Beyaz Sarayın Kongreyi ikna edebileceğine işaret ediyor. S-400'de olduğu gibi F-35'leri tehdit etmesi tezinin geçerli olmayacağı ve halihazırdaki F-16 filosunu güçlendirmeyi planlayan bir NATO müttefiki söz konusu olsa da sürecin olumsuz sonuçlanması durumunda Türkiye savaş uçağı alımı için başka ülkelere yönelebilir. Bu takdirde Türk-Amerikan ilişkilerinde savunma ilişkilerinin iyice zayıflaması söz konusu olabilir.²⁴

ABD'NİN YPG'YE DESTEĞİ

Türk-Amerikan ilişkilerinin en kritik problemlerinin başında yer almaya devam eden Washington'ın YPG'ye desteğı 2021'de de devam etti. ABD'nin Suriye'nin kuze-

17. “Turkey Hires Law Firm to Lobby Biden Over F-35 Jets: Report”, The Defense Post, 19 Şubat 2021 <https://www.thedefensepost.com/2021/02/19/turkey-lobby-biden-f35-jets>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

18. Suzan Fraser, “Turkey wants Compensation for Ouster from US-led Jet Program”, AP News, 30 Eylül 2021.

19. Zoe Strozewski, “Turkey Demands U.S. Deliver Fighter Jets or Return \$1.4 Billion Payment for Them”, *Newsweek*, 30 Eylül 2021.

20. Hümevra Pamuk ve Mike Stone, “Turkey Asks U.S. to Buy 40 F-16 Jets to Upgrade Air Force –Sources”, Reuters, 8 Ekim 2021.

21. “Turkey Asks US to Buy 40 Lockheed Martin F-16 Jets: Sources”, *Daily Sabah*, 8 Ekim 2021.

22. Suzan Frazer, “Turkey's Erdogan: Biden will do ‘His Best’ for F-16 Sale”, Defense News, 1 Kasım 2021, <https://www.defensenews.com/global/europe/2021/11/01/turkeys-erdogan-biden-will-do-his-best-for-f-16-sale>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

23. “Biden, Erdogan Discuss F-16 Fighter Jets and Human Rights”, Aljazeera, 31 Ekim 2021.

24. Kadir Üstün, “US-Turkey: Could F-16 Deal Revive Relations?”, Middle East Eye, 22 Ekim 2021, <https://www.middleeasteye.net/opinion/us-turkey-f-16-deal-revive-relations>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

yinde YPG'ye verdiği destek devam ederken bu desteğin artmamış olması ve Washington'un Türkiye'nin yaptığı bazı operasyonlara ses çıkarmaması Türk-Amerikan ilişkilerinde devam eden bu yaranın derinleşmemesini sağladı. Türkiye ABD'yle her kontakta bu meseleyi gündeme getirmeye devam ederken sene başında iktidara gelen Biden yönetiminin Suriye politikasını gözden geçirdiği ancak YPG'ye desteğin çekilmesinin Kongrenin muhtemel tepkisi dolayısıyla gündemde olmadığı belirtildi. Pentagon'un da politika değişikliği olmadığı yönündeki açıklamaları bu desteğin hemen sona ermeyeceğini gösteriyordu.²⁵ Biden'ın başkan olması sonrasında yeni yönetime sıcak mesajlar göndermeye çalışan SDG üyeleri kendilerini terörle mücadelede en etkin aktör olarak gösterme çabalarını sürdürdüler. Türkiye'nin operasyonlarına karşı da ABD'den koruma talep eden SDG'nin²⁶ bu talebinin Washington'da güçlü bir yankı bulmadığını söylemek mümkün.

Şubat 2021'de Irak'ın kuzeyinde PKK'nın Türk vatandaşlara karşı saldırısı sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan ABD'nin desteğini tekrar gündeme getirince²⁷ ABD Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yayımlayarak saldırıyı kınadı ancak PKK'nın fail olduğu konusunun netlik kazanmadığını söyleyerek Türkiye'den tepki çekti.²⁸ Daha sonra Dışişleri Bakanı Blinken mevkidaşı Çavuşoğlu'yla gerçekleştirdiği görüşmede "PKK teröristlerinin sorumlu olduğunu" ifade ederek Amerikan büyükelçisini de çağıran Türkiye'nin tepkisini yumuşatmaya çalıştı.²⁹ Amerikan Dışişleri Bakanlığı yeni bir açıklama yaparak "Türkiye ve ABD'nin Suriye'de ortak çıkarları olduğunu ve Washington'ın Türkiye'yle ortak hedefleri gerçekleştirmek için yapıcı biçimde çalışacağını" ifade etti.³⁰ Öte yandan Kongrede Senatör Tammy Duckworth gibi isimler Biden yönetimini "Türkiye'nin Suriye'nin Kürt nüfusuna karşı hareketleriyle ilgili tedbir almaya" çağırıyordu.³¹ Kongreden Türkiye'ye bu tür negatif söylemler çıksa da Biden yönetiminin YPG'ye desteğine devam ederken Türkiye'nin Suriye politikasıyla ilgili bir eleştiri getirmediğini ve krizin insani yardım boyutuna odaklanmaya çalıştığını not etmek gerekiyor.

YPG/PKK saldırılarının devam etmesi ve Ekim'de iki Türk polis memurunun şehit edilmesi sonrasında Türkiye "hem Rusya'nın hem de ABD'nin YPG konusunda verdiği sözlerde durmadıklarını ifade ederek kendi güvenliğini sağlamak için ne ge-

25. John F. Kirby, "Pentagon Press Secretary Updates Reporters on DOD Operations", U.S. Department of Defense, 17 Şubat 2021, <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/2507332/pentagon-press-secretary-updates-reporters-on-dod-operations/source/GovDelivery>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

26. Sirvan Kajjo, "Syrian Kurds Optimistic About Continued US Support Under Biden Presidency", Voice of America, 11 Kasım 2021, https://www.voanews.com/a/extremism-watch_syrian-kurds-optimistic-about-continued-us-support-under-biden-presidency/6198219.html, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

27. John Bowden, "Turkish President Erdoğan Accuses US of Backing Kurdish Militants", *The Hill*, 21 Şubat 2021.

28. Kareem Fahim ve Karen DeYoung, "Turkey Accuses U.S. of Supporting Kurdish Militants after 13 Turkish Hostages are Killed", *The Washington Post*, 15 Şubat 2021.

29. "Turkey Summons US Ambassador over Statement on Killings", Aljazeera, 15 Şubat 2021.

30. "USA, Turkey have Shared Interests in Syria: State Department", *Daily Sabah*, 3 Mart 2021.

31. Lara Seligman, "Duckworth Urges Biden to Demand Turkey Curb Attacks on Syrian Kurds", *Politico*, 5 Mayıs 2021.

rekiyorsa yapacağını” ifade etti.³² Bunun üzerine Amerikan Dışışleri Bakanlığı Suriye sınırında “NATO müttefiki Türkiye’ye” karşı yapılan saldırıyı kınadı. Türkiye’nin Suriye’deki askeri operasyonlarına ses çıkarmadığı grlen ABD’nin Birleşmiş Milletler (BM) zel Temsilcisi Linda Thomas-Greenfield özellikle insani yardım geçiŐi konusunda “Türkiye’yle tamamen aynı çizgide olduklarını” ifade ederken Rusya BM yardımlarının geçiŐini veto edebileceğini söyleyerek süreci yokuŐa sirme yoluna gitti. ABD ve Türkiye’nin YPG konusunda derin sorunlarının devam etmesine rağmen insani yardım geçiŐi konusunda uzlaŐmaları Rusya’yı rahatsız eden konulardan biri olduğu için Rusya’nın Suriye’nin kuzeyinde Türkiye’nin işini zorlaŐtırmaya çalıştığını söylemek mümkün. Türk-Amerikan ilişkilerinde en sorunlu alan olarak tanınlanabilecek ABD’nin YPG’ye desteği devam etti ancak Biden yönetiminin Afganistan’dan çekilmesi sonrasında “sahadaki müttefiklerini” er ya da geç terk ettiği algısını güçlendirdi. Bu durumdan endişelenen YPG’li isimlerin Washington’da kendilerine siyasi müttefik aramaya devam ettiklerini söyleyebiliriz.

ABD’NİN AFGANİSTAN’DAN ÇEKİLME SÜRECİNDE TÜRKİYE’NİN ROLÜ

Başkan Biden eski Başkan Trump’ın Afganistan’dan Mayıs 2021’e kadar çıkmak için devam ettirdiği siyasi müzakerelere devam ederek bu tarihi Eylül 2021’e ertelediğini açıkladı. Afganistan’da siyasi mutabakat sağlamak ve ülkeye El-Kaide gibi örgütlerin tekrar gelmesini önlemek için Taliban’la yürütülen görüşmelerin bir ayağı da İstanbul’da gerçekleŐecekti. Afgan Barış Konferansı olarak gerçekleştirilmesi dŐnlen toplantının akıbeti Biden’ın 11 Eylül terör saldırılarının yirminci yılında bu ülkeden çekileceğini açıklaması sonrasında belirsiz hale geldi ve toplantı ertelendi.³³ ABD’nin çekilme planları netleŐmeye baŐladıđında ABD ve NATO müttefiklerinin Kabil hkmetiyle irtibatının ve desteğinin sürebilmesi için Kabil Havalimanı’nın kontrol edilmesi gerekiyordu. Türkiye, havalimanını koruma konusuna “siyasi, finansal ve lojistik destek karşılığında” talip olduğunu açıkladı. Pentagon’la yapılan görüşmeler ABD ve NATO güçlerinin çekilmesi sonrasında uluslararası havalimanının korunması konusuna odaklanırken Taliban Türkiye’nin de çekilmesi gerektiği ve havalimanını koruma konusundaki teklifini reddedeceği yönünde sinyal verdi.³⁴

Brüksel’deki NATO zirvesinde gerçekleşen Erdoğan-Biden görüşmesi sonrasında Türkiye’nin Kabil Havalimanı’nı koruma konusunda liderlik yapacağı açıklandı.³⁵ Türkiye Pakistan ve Macaristan gibi üçüncü ülkelerin de katkıda bulunabileceği-

32. “Turkey Says It will do ‘What is Necessary’ after Syria Attacks”, Reuters, 13 Ekim 2021.

33. “Turkey Postpones Afghanistan Peace Summit over Taliban No-show”, Aljazeera, 21 Nisan 2021.

34. “Jonathan Landay, ‘Turkey Should Pull Troops from Afghanistan Under 2020 Accord -Taliban Spokesman’, Reuters, 11 Haziran 2021.

35. Hümeyra Pamuk, “U.S. Says Biden, Erdogan Agreed on Afghanistan but S-400 Issue is Unresolved”, Reuters, 17 Haziran 2021.

ni ifade ederken³⁶ Pentagon'dan teknik bir delegasyon da sürecin detaylarını değerlendirmek üzere Ankara'ya bir çalışma ziyareti gerçekleştirdi.³⁷ Amerikan ve Türk savunma bakanlarının “yapıcı ve pozitif” görüşmelerine karşın Taliban tarafından bu adımın “Afganistan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğünü ihlal edeceği” yönünde açıklamalar geldi.³⁸ Bu süreçte Türkiye Taliban'la diyalog sürecini devam ettirirken³⁹ bir yandan da NATO'nun Afgan güçlerini eğitime programına ev sahipliği yapmayı kabul etti.⁴⁰ ABD'nin çekilme sürecinde yaşadığı tarihi manzaralar bütün dünyanın gündemine otururken Türkiye'nin hem Türk vatandaşları hem de diğer ülke vatandaşlarının tahliyesinde oynadığı kritik rol basına yansdı.⁴¹ Kaotik görüntüler arasında Türkiye'nin havalimanının kontrol ve güvenliğini sağlamaktan vazgeçtiği yönünde haberler⁴² çıksa da Türkiye bu konuda bir karar verilmediğini ifade ederek bu haberleri yalanladı.⁴³ Türkiye Taliban dahil Afganistan'daki bütün taraflarla diyaloga devam ettiğini ifade ederken⁴⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan da havalimanı güvenliğini sağlayabileceklerini ifade etti.⁴⁵

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi sürecinde en fazla endişe yaratan konulardan biri komşu ülkelerin tecrübe edebileceği milyonlarca mülteci ihtimali oldu. Bu konuda Türkiye'nin ana istikametlerden biri olabileceği yönündeki haberlerin yoğunlaşması ve kamuoyunun bu konudaki tepkisi üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye olarak Afgan mültecileri kabul etmek gibi bir zorunlukları olmadığını söyledi.⁴⁶ ABD'nin Ankara Büyükelçiliği de Başkan Biden ve Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında mülteciler ve göçmenlerle ilgili bir anlaşma olduğu yönündeki haberleri yalanlayan bir açıklama yaptı.⁴⁷ Muhtemel yeni bir mülteci akınından endişelenen Avrupa Birliği de Türkiye'nin kritik rolüne vurgu yapan açıklamalar yaparken⁴⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin sınırlarını koruyacak bütün önlemleri aldıklarını açıkladı.⁴⁹ Öte yandan Kabil Havalimanı'nın güvenliği ve işletilmesi meselesini Katar, Taliban ve ABD'yle görüşmeye devam eden Türkiye ülkenin istikrarı için elinden geleni yapmaya hazır olduğunu vurguladı. Hem mülteciler

36. “US Hails Turkey's ‘Clear Commitment’ to Guard Kabul Airport”, *Daily Sabah*, 17 Haziran 2021.

37. “US Delegation to Visit Turkey Thursday for Kabul Airport Talks”, *Daily Sabah*, 22 Haziran 2021.

38. “Senior Afghan Leaders to Travel to Doha for Talks with Taliban”, Reuters, 13 Temmuz 2021.

39. Zeynep Bilginsoy, “Turkey Aims for Dialogue with Taliban on Kabul Airport Plan”, AP News, 20 Temmuz 2021.

40. “NATO Launches Military Training for Afghan Special Forces in Turkey”, *Daily Sabah*, 29 Temmuz 2021.

41. “Turkey Evacuates Civilians, Citizens from Afghanistan Amid Turmoil”, Reuters, 16 Ağustos 2021.

42. “Turkey Drops Kabul Airport Plans but will Assist if Taliban Ask –Sources”, Reuters, 16 Ağustos 2021.

43. “Turkey Denies Kabul Airport Plans Dropped”, *Daily Sabah*, 16 Ağustos 2021.

44. “Turkey Welcomes Taliban Statements since Their Takeover in Afghanistan”, Reuters, 17 Ağustos 2021.

45. “Erdogan Says Turkey Still Aims to Maintain Kabul Airport Security”, Reuters, 18 Ağustos 2021.

46. “Turkey Not Afghan Refugees’ Safe Haven: Erdoğan”, *Daily Sabah*, 19 Ağustos 2021.

47. “US Embassy Rejects Claims on Erdoğan-Biden Migrant Deal”, *Daily Sabah*, 18 Ağustos 2021.

48. “Turkey to Play Key Role in Preventing Afghan Migrant Crisis: EU”, *Daily Sabah*, 18 Ağustos 2021.

49. “Turkey Taking All Necessary Measures Against Migrant Pressure: Erdoğan”, *Hürriyet Daily News*, 22 Ağustos 2021.

meselesinde hem de havalimanı meselesinde Türkiye'yle ABD arasındaki görüşmelerin ve koordinasyon çalışmalarının iki ülke arasında pozitif bir gündem havası oluşturduğunu söylemek mümkün.

DOĞU AKDENİZ VE KARABAĞ'IN İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

Türk-Amerikan ilişkilerinde öne çıkan bölgesel meselelerin başında Doğu Akdeniz'in güvenliği ve bölgedeki enerji kaynaklarının durumu yer aldı. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki anlaşmazlıkların giderilmesi için yapıcı diyalog çağrılarına⁵⁰ mesafeli duran Yunanistan'ın potansiyel çatışmayı önlemek için askeri iletişim kanalı açmayı kabul etmesi tansiyon düşürücü bir adım olarak öne çıktı.⁵¹ Bölgeyi yakından tanıyan ve çok eski bir Yunan dostu senatör olarak bilinen Biden'ın başkan olması sonrasında Yunanistan'ın Washington'la ilişkilerini güçlendirmeye çalıştığını söylemek mümkün. Bu yönde bir savunma iş birliği anlaşması imzalayan ABD ve Yunanistan bu anlaşmanın üçüncü bir ülkeye karşı olmadığını vurguladı.⁵² Bölgede Mısır, İtalya ve Arnavutluk gibi ülkelerle çalışmaktan bahseden Yunanistan Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de Yunanistan'ın egemenliğini ihlal etmekle suçlayan açıklamalar yapmaktan geri durmadı.⁵³ Türkiye karşıtı tavırlarıyla bilinen Senatör Bob Menendez'in Yunanistan'a yaptığı bir ziyaret sırasında Türkiye'yi eleştirmesi⁵⁴ dikkat çekerken ABD'nin Yunanistan'da yeni askeri üsler kurması Türk kamuoyunun dikkatinden kaçmadı.⁵⁵ Yeni askeri üslerin Yunanistan'ın Washington'a yakınlaşma ve Rusya'yı dengeleme çabası olduğu yorumları öne çıkarken Türkiye'nin iki NATO müttefikinin askeri iş birliğine karşı resmi bir politika benimsemediğini söyleyebiliriz.

Türkiye'nin Azerbaycan'a destek vererek Ermenistan'la arasında otuz yıldır devam eden soğuk çatışmayı sona erdiren çabaları Washington'ın da gündeminde yer aldı. 2020 sonbaharında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı sırasında o dönemde başkan adayı olan Biden bir açıklama yaparak Türkiye'nin Azerbaycan'a yardımını eleştirmiş ve askeri çözümün sorumsuzluk olduğunu söylemişti.⁵⁶ Türkiye bir yandan Azerbaycan'la ortak askeri tatbikatlar düzenlerken bir yandan da Ermenistan'a barış ve normalleşme çağrılarını yapmaya devam etti. Amerikan Kongresinin ABD Dışışleri

50. "Turkey Reiterates Calls for Greece to Hold Talks on East Med Crisis", *Daily Sabah*, 6 Ocak 2021.

51. "Ankara, Athens Expected to Resume Talks at NATO Next Week", *Hürriyet Daily News*, 15 Ocak 2021.

52. Hümevra Pamuk, "Blinken Says Renewed U.S.-Greece Defense Deal to Advance Stability in Eastern Mediterranean", Reuters, 15 Ekim 2021.

53. Ali Küçükğöçmen ve George Georgiopoulos, "Turkish, Greek Foreign Ministers Trade Accusations at News Conference", Reuters, 15 Nisan 2021.

54. Elena Becatoros, "US Senator Menendez Criticizes Turkey under Erdogan", AP News, 27 Ağustos 2021, <https://apnews.com/article/europe-middle-east-turkey-eea39490d05c043b97a120af607857fc>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

55. Nur Özkan Erbay, "Why did Greece Become a US Base After 74 Years?", *Daily Sabah*, 18 Kasım 2021.

56. "Nagorno-Karabakh – Statement By Vice President Joe Biden", Biden-Harris, <https://joebiden.com/2020/10/13/nagorno-karabakh-statement-by-vice-president-joe-biden>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

Bakanlığına bir mektup yazarak Türkiye'nin İHA ve SİHA kapasitesini Libya, Katar, Ukrayna ve Karabağ gibi çatışma bölgelerinde kullandığı yönündeki iddiaları gündeme getirmesi ve bundan endişe duyduğunu belirtmesi ikili ilişkilerdeki zorluk alanlarından birine daha işaret ediyordu.⁵⁷ Güney Kafkasya'ya hak ettiği ilgiyi göstermediği şeklinde eleştirilen Biden yönetimi 1915 olaylarını başkanlık düzeyinde “soykırım” olarak tanımlayarak Türkiye'ye karşı büyük oranda sembolik bir tavır almış oldu.⁵⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan bu açıklamaya sert bir cevap verdi⁵⁹ ve ABD'nin yerlilere yaptıkları itibarıyla aynada kendisine bakması gerektiğini ifade etti.⁶⁰ Bu konudaki sertliğe rağmen iki lider Brüksel'deki NATO zirvesinde yaptıkları görüşme sonrasında bu konuya değinmedi ve ikili ilişkilerin odağının Afganistan gibi daha güncel ve kritik meseleler üzerinde olduğu sinyalini verdi.⁶¹

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ	
19 Ocak	ABD Başkanı Biden'ın Dışişleri Bakanlığına atadığı Tony Blinken Kongredeki confirmasyon oturumunda Türkiye'nin bir müttefik gibi davranmadığını ve yeni yaptırımlar gerekip gerekmediğini değerlendireceklerini söyledi.
21 Ocak	Türkiye'nin Washington Büyükelçisi, Joe Biden ve Kamala Harris'i yemin ederek resmen göreve gelmeleri vesilesiyle tebrik etti.
2 Şubat	Biden ve Erdoğan'ın Ulusal Güvenlik Danışmanları telefonda konuşarak iki ülke arasındaki ilk resmi kontağı sağladılar.
10 Şubat	ABD Dışişleri Bakanlığı Osman Kavala'nın hemen serbest bırakılması gerektiği yönünde çağrıda bulundu.
17 Şubat	Halkbank davasında iki tarafın anlaşması üzerine ABD'li bir hakim davayı düşürdü.
3 Mart	Savunma Sanayii Müsteşarı İsmail Demir, Türkiye'nin amacının F-35 programına dönmek değil uğradığı zararı tazmin etmek olduğunu söyledi.
17 Mart	Türkiye'nin yeni Washington Büyükelçisi Murat Mercan mevcut ilişkileri çok daha fazla geliştirmek için çalışacağını söyledi.
24 Mart	Türkiye ve ABD Dışişleri bakanları Brüksel'deki NATO zirvesi sırasında ilk birebir görüşmelerini gerçekleştirdiler.
7 Nisan	ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye'ye karşı uygulanan CAATSA yaptırımlarının bu tarih itibarıyla uygulanacağını açıkladı.
24 Nisan	Başkan Biden 1915 olaylarını “soykırım” olarak niteledi.
25 Nisan	Türkiye ABD'nin Ankara büyükelçisini çağırarak “soykırım” kararını protesto etti.
18 Mayıs	Türkiye ABD'yi İsrail'in Gazze'deki saldırılarından dikkati dağıtmaya çalışmakla suçladı.
26 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan Başkan Biden'la ilk görüşmesinin Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olacağını söyledi.

57. Dilara Aslan, “US Congress Alarmed by Turkish Drones' Global Success, Capability”, *Daily Sabah*, <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/us-congress-alarmed-by-turkish-drones-global-success-capability>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

58. Gregory Korte ve Nick Wadhams, “Biden Poised to Recognize Armenian Genocide, Red Line for Turkey”, *Bloomberg*, 22 Nisan 2021.

59. “Erdoğan Slams Biden's Recognition of Armenian 'Genocide'”, *Aljazeera*, 26 Nisan 2021.

60. Ken Bredemeier, “Erdoğan Demands Biden Reverse Armenian Genocide Declaration”, *Voice of America*, 26 Nisan 2021, www.voanews.com/a/europe_erdogan-demands-biden-reverse-armenian-genocide-declaration/6205093.html, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

61. “Turkey's Erdoğan Says Held 'Fruitful, Sincere' Talks with Biden”, *Aljazeera*, 14 Haziran 2021.

2 Haziran	Türkiye ve ABD, Rusya'nın veto tehdidi sonrasında Suriye'ye insani yardımın kesintisiz devamı için birlikte çalışma kararı aldı.
8 Haziran	Türkiye, ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'dan ayrılması sonrasında Kabil Havalimanı'nı korumayı teklif etti.
17 Haziran	ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Sullivan Biden ve Erdoğan'ın Kabil Havalimanı'nın korunması konusunda Türkiye'nin liderlik yapması konusunda anlaştığını açıkladı.
13 Temmuz	Başkan Biden Cumhuriyetçi Senatör Jeff Flake'ı Türkiye'ye Büyükelçi olarak atadı.
20 Temmuz	Türkiye, ABD'ye Kabil Havalimanı konusunda mali, lojistik ve diplomatik destek koşullarını yerine getirmesi çağrısında bulundu.
18 Ağustos	ABD'nin Ankara Büyükelçiliği Biden'la Erdoğan arasında Afgan mülteciler konusunda bir anlaşma olduğunu yalanladı.
2 Eylül	KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, ABD Senatörü Menendez'i Kıbrıs'taki Türk askeri varlığını eleştirdiği için kınadı.
20 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan BM Genel Kurulu görüşmelerine katılmak üzere New York'a geldi.
21 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan New York'ta Türkev'nin açılışını gerçekleştirdi.
22 Eylül	ABD Dışişleri Bakanı Blinken Afganistan ve diğer bölgesel meselelerde Türkiye'yle birlikte çalışacaklarını söyledi.
27 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan ikinci parti S-400 almayı planladıklarını söyledi.
1 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan F-35 programından çıkarılmadan doğan maddi zararın telafi edilmesi gerektiğini ve bunu G20 liderler zirvesinde Biden'a iletceğini söyledi.
8 Ekim	Türkiye kırk adet F-16 savaş uçağı ve seksen adet modernizasyon kiti alımı talebini ilettili.
20 Ekim	Biden'ın Türkiye büyükelçisi olarak atadığı Eski Cumhuriyetçi Senatör Jeff Flake Senato Dış İlişkiler Komisyonundan onay aldı.
26 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan, on büyükelçinin ortak Kavala bildirisinden geri adım atmasını kabul ettiğini söyledi.
1 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başkan Biden Roma'daki G20 zirvesinde görüştü.
17 Kasım	Türkiye Savunma Bakanlığı Washington'da iki ülkenin arasında gerçekleşen askeri delegasyon görüşmelerinin pozitif ve yapıcı bir atmosferde gerçekleştiğini duyurdu.
1 Aralık	ABD Dışişleri Bakanı Blinken ve Türkiye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Letonya'nın başkenti Riga'da gerçekleştirdiği görüşmede Ukrayna ve diğer bölgesel meseleleri ele aldı.

TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ

TUNÇ DEMİRTAŞ

GİRİŞ

Türkiye-Afrika ilişkileri 1990'larda geliştirilmek istenmişse de dönemin mevcut şartları başarıya ulaşmayı engellemiştir. Nitekim 1990'larda Türkiye'nin ekonomik ve siyasal istikrarsızlığının yanı sıra PKK terörü sorunu dış politikaya yeterli enerjinin verilememesine neden olmuştur. AK Parti dönemiyle istikrarın sağlanması ile enerjinin iç politikadan dış politikaya yönelmesi söz konusu olabilmektedir. Bu kapsamda Afrika 2005'ten itibaren Türkiye açısından daha çok öne çıkan bir kıta olmuştur. Başta ekonomik ilişkiler ve ticari faaliyetler olmak üzere, siyasi ve diplomatik iş birliğinin, kalkınmaya yönelik faaliyetlerin, Afrika'da devlet yapılarının güçlendirilmesi için atılan adımların, devlet başkanı düzeyinde gerçekleştirilen ziyaretlerin ve son olarak savunma sanayiinde iş birliğinin artırılması söz konusu olmuştur.

Türkiye'nin çok boyutlu, dinamik ve vizyoner dış politikasının yansımaları Afrika'da kendisini çeşitli alanlarda göstermektedir. Türkiye'nin Afrika politikasının insan odaklı, eşit ortaklık, adil yaklaşım, neokolonyal düzen karşıtı ve sömürgeci medyanın etkisini kırmak üzere farklı dinamikleri bulunmaktadır. Bu dinamikler doğrudan Türkiye'nin çıkarlarını oluşturmaktan ziyade kıta ülkelerinin istikrarı, barışı, güvenliği ve kalkınmasına yöneliktir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı, Anadolu Ajansı, Türk Hava Yolları (THY) ve çeşitli sivil toplum kuruluşları ile Türkiye, insani yardım projelerini sürdürmektedir. Eşit ortaklık çerçevesinde ekonomik, siyasi ve güvenlik temellerinde kazan kazan politikası uygulayan Türkiye, kolonyal düzenin oluşturduğu hiyerarşik temelli yaklaşıma karşı çıkmaktadır.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Koronavirüs salgınına rağmen Türkiye, Afrika ile ekonomik ilişkilerde yükselen bir trend izlemektedir. Afrika, Türkiye'nin dünya ile ticaretinde yüzde 6,5'lik paya sahiptir. 2020'de 25 milyar doları aşan Türkiye-Afrika dış ticaret hacmi, Türkiye-Afrika III. Ekonomi ve İş Forumu ile yeni dış ticaret hedefi 50 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından orta vadede ise bu rakamın 75 milyar dolar olması hedeflenmiştir. Enerji, tarım, sağlık, bankacılık gibi birçok sektörde yatırım fırsatlarının ele alındığı forumda kıta ile ilişkilerin güçlendirilmesi için her ülke ile iş birliği yapılması üzerinde durulmuştur. Ticaret hacminin artmasına yönelik beklentiler aynı zamanda gümrük vergilerinin kaldırılmasına yönelik beklenti de oluşturmaktadır.

TABLO 1. TÜRKİYE-AFRIKA TİCARİ GÖSTERGELERİ

YILLAR	İTHALAT (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)	İHRACAT (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)	DIŞ TİCARİT HACMI (MİLYAR DOLAR)	DEĞİŞİM ORANI (YÜZDE)
2003	3,3	--	2,1	--	5,4	--
2021 (İlk On Ay)	7,3 (2,7 Sahra Altı)	121	19 (7,3 Sahra Altı)	804	26,3	387

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-mus-turkiye-afrika-3-ekonomi-ve-is-forumunda-konustu>, (Erişim tarihi: 21 Kasım 2021); TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Ekim 2021, Dış Ticaret Verileri (Ülke Gruplarına Göre), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ekim-2021-37422>, (Erişim tarihi: 21 Kasım 2021).

Tablo 1'de görüldüğü üzere Türkiye'nin 2003'te 5,4 milyar dolar olan ticaret hacmi 2021'in ilk on ayında yüzde 387 artışla 26,3 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca 2003'te ithalatın ihracattan daha fazla olması durumu tersine dönmüş ve 2021'de Türkiye'nin Afrika'ya yönelik dış ticaretinde yaklaşık 12 milyar dolar fazla vermesi söz konusu olmuştur. Bu noktada büyükelçiliklerin yanında yumuşak güç enstrümanlarının ve Afrika ülkelerinin son dönemde Türk savunma sanayii ürünlerine yönelik ilgisinin ciddi etkisi söz konusudur. Özellikle TİKA'nın koordinasyonunda Afrika'da çeşitli alanlarda sürdürülebilir kalkınma temelinde gerçekleştirilen projelerin ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulunun (DEİK) Afrika İş Konseyleri bağlamında Türk iş insanlarının kıtaya yönelik yatırımlarındaki teşviklerin ve Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumlarının ticaretin gelişmesine büyük etkisi bulunmakta ve ilişkileri derinleştirmektedir. Kısacası Türkiye'nin kıta ile ekonomik ilişkileri karşılıklı kazanca sebep olduğu gibi kıtanın çeşitli sorunlarına çözüm de üretmektedir.

Türkiye, kıta ile ekonomik ilişkilerde eşitlik ve adaleti temele alarak kazandığı kadar kazandırmaktadır. Bu kapsamda Afrika Birliği ve T.C. Ekonomi Bakanlığı iş birliğinde ve DEİK organizasyonunda, 21-22 Ekim 2021 arasında İstanbul'da düzenlenen Türkiye-Afrika III. Ekonomi ve İş Forumu Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımıyla gerçekleşti. Forumu kırk beş ülkeden çok sayıda bakan, Af-

rika Birliği Ekonomik Kalkınma, Ticaret, Sanayi ve Madencilik Komisyoneri, Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), Orta Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECCAS), Doğu Afrika Ülkeleri Topluluğu (EAC), Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) gibi kuruluşlar ile Türkiye'den ve Afrika ülkelerinden 3 bine yakın iş insanı katılmıştır. Ayrıca iki yüz elli kişilik resmi heyetin katıldığı forum kapsamında Afrika serbest ticaret alanı, yatırım, inovasyon, bankacılık, sağlık ve kadın liderliği konularında paneller düzenlenmiştir.

Türkiye'nin savunma sanayii alanında geliştirdiği silahlar son dönemde Afrika ülkeleri tarafından yoğun ilgiyle karşılanmaktadır. Bu kapsamda Libya'da kullanılan Türk insansız hava aracı (İHA) ve silahlı insansız hava araçlarının (SİHA) sahadaki başarıları kıtada cazibe oluşturmaktadır. Türkiye'nin Afrika ile ilişkilerinde yumuşak güç unsurlarını kullanarak uyguladığı politikalar son dönemde İHA ve SİHA'ların da bir araç olarak kullanılmasıyla akıllı güce dönüşmüştür. Bu kapsamda Libya, Somali, Tunus, Ruanda, Nijerya, Uganda, Senegal, Burkina Faso, Fas, Çad, Etiyopya, Gana ve Güney Afrika gibi çeşitli ülkelerin Türk savunma sanayii ürünleriyle birlikte İHA ve SİHA'lara ilgisi artmıştır.

SIYASİ İLİŞKİLER VE KARŞILIKLI ZİYARETLER

Kıta ile siyasi ilişkilerde artan zirve diplomasisinin ve üst düzey ziyaretlerin etkisi ekonomi ve savunma sanayii dahil olmak üzere çeşitli iş birliği alanlarına direkt olarak etki etmektedir. Koronavirüs pandemisi nedeniyle son dönemdeki karşılıklı ziyaretlerin sayısının sınırlı olması söz konusu olsa da farklı platformlar üzerinden ilişkilerde süreklilik görülmektedir. Otuz Afrika ülkesine kırk altı ziyaret gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan 2021'de Angola, Togo ve Nijerya'ya ziyaretler gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afrika gezilerine Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dönmez, Milli Savunma Bakanı Akar, Ticaret Bakanı Muş, AK Parti Genel Başkan Yardımcısı ve Parti Sözcüsü Çelik, AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Ala, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Altun ve Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın da katılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı düzeyinde Türkiye'den Angola'ya yapılan ilk ziyaret özelliğini taşıyan bu diplomatik temas ile ikili ilişkilerde siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve savunma sanayii alanlarında görüşmeler yapılmıştır. Erdoğan'ın Angola ziyaretinden on gün sonra THY Angola'nın başkenti Luanda seferlerini başlatmıştır. Bu kapsamda THY'nin Afrika'da uçuş gerçekleştirdiği ülke sayısı kırka, destinasyon sayısı ise altmış bire yükselmiştir.

Ziyaretin ikinci durağı olan Togo'da mevkidaşı Faure Essozimna Gnassingbe ile görüşen Erdoğan, bu ziyaretinde büyükelçilik açılışını gerçekleştirerek Afrika'daki büyükelçilik sayısını kırk üçe yükseltmiştir. Erdoğan'a Togo ziyaretinde yatırımcı ve iş insanların dahil olduğu yüz kişilik ekip eşlik etmiştir. Bu ziyarette bakanlar arasında görüşmelerin gerçekleştirilmesi de söz konusu olmuştur. Dışışleri Bakanı

Çavuşoğlu ve Togo Dışışleri Bakanı bu ziyarette “Maarif Vakfı ile Ev Sahibi Ülke Anlaşması” ve “Diplomatik Temsilcilikler için Arsa Takasına İlişkin Protokolü” imzalanmıştır. Ayrıca terörle mücadele kapsamında Togo ile iş birliği yapılmıştır. FETÖ ile mücadele bağlamında Türkiye'ye destek veren Togo'ya Türkiye'den iki adet mekanik mayın temizleme teçhizatı teslim edilmiştir. Bunlara ek olarak Togo'da Erdoğan ve Gnassingbe'nin görüşmelerine Burkina Faso Cumhurbaşkanı Christian Kabore ve Liberya Devlet Başkanı George Manneh Weah de dahil olmuştur. Togo'da gerçekteŐirilen dörrtlü zirvede bir araya gelen liderler, FETÖ'nün adının ilk kez geçtiği uluslararası bildiri imzalamış ve terörle mücadelede iş birliği, Gine Körfezi'nde, küresel korsanlıkla mücadele etmek için etkili adımlar atılması ve ticari ve kültürel ilişkileri artırma vurgusu yapmıştır. Bu zirvede ayrıca koronavirüs ile mücadele çabalarının yoğunlaşması için daha fazla dayanışma, taahhüt ve destek çağırısı yapılmıştır.

Afrika ziyaretinin son durağı olan Nijerya'da ise FETÖ'nün Nijerya'da sürdürdüğü yasa dışı faaliyetler konusunda bilgi alışverişinde bulunulmuştur. İki ülke arasında yedi farklı anlaşma imzalanmıştır. Bu minvalde Ticaret Bakanı Mehmet Muş ve Nijerya Maliye, Bütçe ve Ulusal Planlama Bakanı Zainab Ahmed tarafından “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Nijerya Federal Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığı ile Vergiden Kaçınmaya Engel Olma Anlaşması”; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez ve Nijerya Dışışleri Bakanı Geoffery Onyeama tarafından “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Nijerya Federal Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Madencilik Alanında İŞbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı”, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Nijerya Federal Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Hidrokarbon Alanında İŞbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı” ve “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Nijerya Federal Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Enerji Alanında İŞbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan başkent Abuja'da Yunus Emre Enstitüsü açılışını gerçekteŐirmiŐtir.

Türkiye-Afrika arasında Cumhurbaşkanlığı dışında bakanlık düzeyinde de ziyaretler gerçekteŐirilmektedir. Bu bağlamda 3 Mart 2021'de Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Zambiya Dışışleri Bakanı Joseph Malanji ile ekonomi, eğitim ve kurumlar arası ilişkilerde iş birliğini geliştirme fırsatları konularında görüşmüştür. Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, 2 Haziran'da Togo Dışışleri Bakanı Robert Dussey ile Afrika'da bölgesel iş birliği konularında ikili görüşme gerçekteŐirmiŐ, ardında da “Ticari ve Ekonomik İŞbirliği Anlaşması” ve “Türkiye Maarif Vakfı'nın Togo'daki faaliyetlerine ve Protokol Eğitimine ilişkin Mutabakat Zabıtları”nı imzalamıŐtır. Devamındaki süreçte ise Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, 28 Haziran'da İtalya/Roma'da düzenlenen DEAŞ'la Mücadele Uluslararası Koalisyon ve Suriye konulu kısıtlı katılımlı bakanlar toplantılarında Orta Afrika Cumhuriyeti Dışışleri Bakanı Sylvie Baipo-Temon ile görüşmüştür. Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu 14 Ağustos'ta Cezayir Dışışleri Bakanı Ramtan Lamamra ile tarım, maden ve turizm alanlarında iş birliğinin geliştirilmesine yönelik baş başa ve heyetler arasında

görüşme gerçekleştirmiştir. Türkiye-Ruanda arasında 7 Eylül'de KOBİ'ler, yükseköğrenim bursları, protokol ve spor alanlarında iş birliği mutabakat zabıtları imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ile Afrika Birliği Komisyonu Başkanı Faki Muhammed'in 30 Eylül'de baş başa ve heyetler arası görüşmesi gerçekleştirilmiştir.

Afrika'dan Türkiye'ye de devlet başkanı ve bakanlar düzeyinde ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bu minvalde Angola Cumhurbaşkanı Joao Manuel Goncalves Lourenço, 27 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret esnasında Türkiye ve Angola arasında "Türkiye ve Angola Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması", "KOBİ'lere İlişkin Mutabakat Zaptı" başta olmak üzere çeşitli alanlarda on anlaşma imzalanmıştır. Kongo Demokratik Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Felix Antoine Tshisedei Tshilombo, 7 Eylül'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etmiştir. Gine Bissau Cumhurbaşkanı Umaro Sissoco Embaló, 30 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etmiştir.

Öte yandan Afrika Boynuzu'nda önemli krizlerden biri olan Rönesans Barajı sorununa taraf olan iki ülke ile Ağustos'ta görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Sudan Egemenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Abdulfettah Burhan 12 Ağustos'ta, Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmed 18 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etmiştir. Ayrıca eski Gine Cumhurbaşkanı Alpha Conde 14 Ağustos'ta; Çad Cumhuriyeti Geçiş Dönemi Devlet Başkanı Mahamat Idriss Deby Itno, 27 Ekim'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetine icabetle resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

Karşılıklı ziyaretlerin yanında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Togo, Cezayir, Tunus, Nijerya, Cibuti ve Senegal devlet başkanları ile yıl içinde telefon görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Etiyopya Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Demeke Mekonnen ile 26 Kasım'da Etiyopya'daki son durum hakkında telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Daha önce değinilen kırk üç büyükelçilik ile kıtada en fazla diplomatik misyona sahip ülkelerden biri olan Türkiye'nin Afrika'ya yönelik bu ilgisi karşılıksız kalmamıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin Afrika'da artan diplomatik misyon sayılarına karşılık olarak 22 Haziran'da Zimbabve ve Gine Bissau Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliğinin açılış töreni gerçekleşmiş ve Türkiye'de bulunan Afrikalı ülkelerin büyükelçilik sayısı otuz yediye ulaşmıştır. Bu görüşmelerin ve açılışların yanında ayrıca 19 Ekim'de TSK'nın Mali ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde görev süresi TBMM'de uzatılmıştır.

Son olarak 17-18 Aralık arasında Türkiye'de gerçekleştirilen Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi ile kıta ülkeleriyle ilişkilerde ivme yeni bir seviyeye ulaşmıştır. III. Türkiye-Afrika Ortaklığı Zirvesi Türkiye'nin etki alanını genişletmesi açısından önemli fırsatlar sunmuştur. Bu minvalde zirve yeni iş birliği alanlarında ilerlemeler kaydedilebilmesi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Zirveden sonra Türkiye-Afrika ilişkilerinde "refah için güçlendirilmiş ortaklık" ve "ortak güvenlik/savunma" politikalarına yönelik daha fazla somut adımların atılması da beklentiler arasındadır.

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ	
3 Mart	Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Zambiya Dışışleri Bakanı Joseph Malanji ile görüştü.
10 Nisan	Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Mısır Dışışleri Bakanı Samih Şükrü ile 2013'ten sonra ilk telefon görüşmesini gerçekteŐtirdi.
2 Haziran	Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Togo Dışışleri Bakanı Robert Dussey ile Afrika'da bölgesel iş birliği konularında görüşme gerçekteŐtirdi.
22 Haziran	Zimbabve ve Gine Bissau Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliğinin açılış töreni gerçekteŐti.
28 Haziran	Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, İtalya/Roma'da düzenlenen DEAŞ'la Mücadele Uluslararası Koalisyon ve Suriye konulu kısıtlı katılımlı bakanlar toplantılarında Orta Afrika Cumhuriyeti Dışışleri Bakanı Sylvie Baipo-Temon ile görüştü.
27 Temmuz	Angola Cumhurbaşkanı, Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret esnasında Türkiye ve Angola arasında farklı alanlarda on anlaşma imzalandı.
30 Temmuz	Gine Bissau Cumhurbaşkanı Umaro Sissoco Embalo, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etti.
12 Ağustos	Sudan Egemenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Abdulfettah Burhan, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etti.
12 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Togo Cumhurbaşkanı Faure Essozimna Gnassingbe ile telefon görüşmesi gerçekteŐtirdi.
14 Ağustos	Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Cezayirli mevkidaşı Ramtan Lamamra ile baş başa ve heyetler arası görüşmeler gerçekteŐtirdi.
14 Ağustos	Eski Gine Cumhurbaşkanı Alpha Conde, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etti.
18 Ağustos	Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmed, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etti.
7 Eylül	Kongo Demokratik Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Felix Antoine Tshisede ile Tshilombo, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etti.
7 Eylül	Türkiye-Ruanda arasında KOBİ'ler, yükseköğrenim bursları, protokol ve spor alanlarında iş birliği mutabakat zabitleri imzalandı.
30 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay ve Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ile Afrika Birliği Komisyonu Başkanı Musa Faki Muhammed baş başa ve heyetler arası görüşmeler gerçekteŐtirdi.
17 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Angola'ya ziyaret gerçekteŐtirdi.
19 Ekim	TSK'nin Mali ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde görev süresi TBMM'de uzatıldı.
19 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Togo'ya ziyaret gerçekteŐtirdi.
19 Ekim	Togo-Burkina Faso-Liberya-Türkiye arasında dörtlü zirve düzenlendi.
20 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Nijerya'ya ziyaret gerçekteŐtirdi.
21-22 Ekim	Türkiye-Afrika III. Ekonomi ve İŞ Forumu İstanbul'da gerçekteŐtirdi.
27 Ekim	Çad Cumhuriyeti Geçiş Dönemi Devlet Başkanı Mahamat Idriss Deby İtno, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın davetine icabetle resmi bir ziyaret gerçekteŐtirdi.
26 Kasım	Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Etiyopya Başbakan Yardımcısı ve Dışışleri Bakanı Demeke Mekonnen ile Etiyopya'daki son durum hakkında telefon görüşmeleri gerçekteŐtirdi.
16-18 Aralık	III. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi İstanbul'da toplandı.

TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ

M. ERKUT AYVAZ

GİRİŞ

2021’de Türkiye-Almanya ilişkileri genel olarak olumlu bir seyir izlemiştir. Bu bağlamda her iki ülkenin hükümet yetkilileri çeşitli vesilelerle bir araya gelmişlerdir. 2021’de Almanya’da önemli bir Federal Meclis seçimi de gerçekleşirken yeni sürecin ikili ilişkileri ne ölçüde etkileyeceği sorusu da gündeme gelmiştir. Diğer yandan Şansölye Merkel’in 26 Eylül Federal Meclis seçimlerinin ardından siyasete veda edecek olması sebebiyle Türkiye’ye gerçekleştirdiği son ziyareti de öne çıkarmıştır. Son olarak Almanya’ya göçün 60. yılı vesilesiyle Almanya’da çeşitli anma programları gerçekleştirilmiş ve bu etkinliklere hem Almanya hem de Türkiye’den katılım sağlanmıştır.

İKİLİ TEMASLAR

2021’de Türkiye-Almanya ilişkileri kapsamında karşılıklı olarak Türk ve Alman heyetlerinin ziyaretlerine şahit olunmuştur. Örneğin Dışişleri bakanları yıl içerisinde birkaç vesileyle karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Şansölye Angela Merkel arasında video konferans görüşmeleri yapılmıştır.

İlk olarak 18 Ocak 2021’de Almanya Dışişleri Bakanı (SPD’li) Heiko Maas Ankara’ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile bir araya gelen Maas, Türkiye ile Yunanistan arasında 25 Ocak’ta başlayacak olan istikşafi görüşmelere değinmiştir. Görüşmede ayrıca Libya, Dağlık Karabağ’daki gelişmeler, Suriye yanı sıra NATO’daki reform çalışmaları da ele alınmıştır.⁶² Bir diğer ziyaret kapsamında 2 Şubat’ta Savunma Bakanı Hulusi Akar Berlin’de Almanya Savunma Bakanı (CDU’lu) Annegret Kramp-Karrenbauer ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme sonrası yaptığı açıklamada Kramp-Karrenbauer Türkiye’nin önemli

62. “Maas ve Çavuşoğlu’ndan ‘Olumlu Gündem’ Vurgusu”, DW Türkçe, 18 Ocak 2021; “Maas wünscht Annäherung zwischen EU und Türkei”, Deutsche Welle, 18 Ocak 2021.

bir NATO müttefiki olduğunu belirtirken Akar da NATO çerçevesinde son derece önemli görüşmelerin gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.⁶³

Çavuşoğlu Mayıs'ta Berlin'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 6 Mayıs'ta mevkidaşı Maas ile görüşen Çavuşoğlu, görüşme sonrası düzenlenen ortak basın toplantısında turizm, Libya ve Türkiye-AB ilişkileri gibi çeşitli konulara değinmiştir. Çavuşoğlu ayrıca Türkiye ve Almanya arasındaki olumlu ticaret seyrine de işaret etmiştir.⁶⁴ Heiko Maas ise Türkiye'nin önemli bir müttefik olduğuna değinmiş ancak "Almanya'nın savunma sanayii ihracatı ile ilgili kapsamlı kısıtlayıcı politikaları"nın uygulanmaya devam edeceğini ifade etmiştir.⁶⁵ Çavuşoğlu bir gün öncesinde de Federal İçişleri Bakanı (CSU'lu) Horst Seehofer ile bir video konferans görüşmesi gerçekleştirirken Maas ile görüşme sonrasında Almanya Cumhurbaşkanı Frank-Walter Steinmeier⁶⁶ ve CDU Genel Başkanı (ve dönemin Kuzey Ren-Vestfalya Eyalet Başbakanı) Armin Laschet⁶⁷ ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir.

23 Haziran'da bir kez daha Berlin'e giden Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu bu defa ilki 19 Ocak 2020'de düzenlenen Libya konulu İkinci Berlin Konferansı'na katılmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) ve Almanya himayesinde gerçekleşen ikinci konferansta Çavuşoğlu "Libya'nın barış, güvenlik, istikrar ve egemenliğine destek vermeye devam edeceklerini vurguladıklarını" ifade etmiştir.⁶⁸ 29 Ağustos'ta ise Maas Antalya'da mevkidaşı Çavuşoğlu ile görüşerek Afganistan'daki gelişmeler ele alınmıştır.⁶⁹ Yıl içerisinde öne çıkan diğer görüşmelerin başında Ticaret Bakanı Mehmet Muş'un 14 Temmuz'da Berlin'e gerçekleştirdiği ziyaret gelmektedir. Burada Almanya Ekonomi ve Enerji Bakanı (CDU'lu) Peter Altmaier ile bir araya gelen Muş, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi meselesinin müzakere edildiğini belirtmiştir.⁷⁰

Karşılıklı ziyaretlerin yanı sıra özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Şansölye Merkel arasında yıl içerisinde birkaç kez video konferans görüşmelerinin gerçekleştirildiği belirtilmelidir. Bu çerçevede Şubat⁷¹, Mart⁷² ve Mayıs⁷³ aylarında gerçekleştiri-

63. "Bakan Akar Almanya'da Temaslarda Bulundu", TRT Haber, 2 Şubat 2021; "AKK trifft Akar: 'Die Türkei ist und bleibt ein wichtiger Nato-Partner'", TRT Deutsch, 2 Şubat 2021.

64. Şerife Çetin vd., "Bakan Çavuşoğlu: Kovid-19 Aşısında Ortak Üretim için Ülkelerin Daha İyi İş Birliği Yapması Gerek", Anadolu Ajansı, 6 Mayıs 2021.

65. "Maas: Türkiye'ye Silah Satışı Kısıtlaması Sürecek", DW Türkçe, 6 Mayıs 2021.

66. "Bakan Çavuşoğlu, Almanya Cumhurbaşkanı ile Görüştü", TRT Haber, 6 Mayıs 2021.

67. "Ministerpräsident Armin Laschet trifft türkischen Außenminister", KRV Eyalet Hükümeti, 6 Mayıs 2021, <https://www.land.nrw/de/pressemitteilung/ministerpraesident-armin-laschet-trifft-den-tuerkischen-aussenminister-mevluet>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2021).

68. "Bakan Çavuşoğlu'ndan İkinci Berlin Konferansı'nda Önemli 'Libya' Mesajları", *Milliyet*, 23 Haziran 2021.

69. "Maas: Türkiye'ye Müteşekkiz", DW Türkçe, 29 Ağustos 2021.

70. Erbil Başay, "Ticaret Bakanı Mehmet Muş'tan Gümrük Birliği'nin Güncellenmesinin Geciktirilmemesi Çağırısı", Anadolu Ajansı, 14 Temmuz 2021.

71. Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Almanya Başbakanı Merkel ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 8 Şubat 2021.

72. Ferdi Türkten, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Merkel ile Video Konferans Aracılığıyla Görüştü", Anadolu Ajansı, 5 Mart 2021.

73. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Merkel ile Görüştü", TRT Haber, 5 Mayıs 2021.

len video konferans görüşmelerinde Türkiye-Almanya ilişkileri, turizm konusundaki gelişmeler, Türkiye-AB ilişkileri ve bölgesel hususlar gibi çeşitli konular ele alınmıştır. Ayrıca yıl içerisinde her iki lider 14 Haziran'da Brüksel'deki NATO zirvesinde de bir araya gelmiştir.⁷⁴ Daha sonraki günlerde Berlin'de Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ile gerçekleştirdiği basın toplantısında da Şansölye Merkel Cumhurbaşkanı Erdoğan ile gerçekleştirdiği görüşmeye değinmiş ve Türkiye ile ilişkileri ele almıştır. Bu bağlamda Merkel, “bir taraftan görüş ayrılıklarının bulunduğu” işaret ederek “Diğer taraftan belirli konuları birlikte şekillendirmek istiyorsak birbirimize bağımlıyız” açıklamalarında bulunmuştur.⁷⁵

Şansölye Merkel'in 26 Eylül Federal Meclis seçimlerinin ardından siyasete veda edecek olması sebebiyle Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmesi de dikkate değerdir. 16 Ekim Cumartesi günü İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelirken görüşme sonrası açıklamalarda bulunulmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan “Değerli dostum Sayın Merkel'le göreve başladığı 2005 bu yana karşılıklı saygıya dayalı yakın bir diyalog tesis ettik” ifadelerini kullanırken “ikili ilişkilerde zaman zaman sıkıntılı dönemler yaşansa da bunları aşmayı ve iş birliğini çok daha ileriye taşımayı daima başardıklarının” altını çizmiştir. Şansölye Merkel ise “Son yıllarda Türkiye ile çok iyi ilişkiler için el birliğiyle çabaladık, görüş ayrılıklarına rağmen. Bu iyi ilişkileri sürdürmek için karşımızda çok sayıda görev var” ifadelerini kullanmış ve geçmiş yıllardaki her iki ülkenin bazı konulardaki “farklı bakış açılarına” değinmiştir.⁷⁶

30-31 Ekim'de İtalya'da gerçekleşen G20 zirvesinde de Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Şansölye Merkel bir araya gelmiştir. Görüşmeye son Federal Meclis seçimlerini birinci sırada tamamlayan Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) Şansölye adayını –ve dönemin Federal Maliye Bakanı– Olaf Scholz da katılmıştır.⁷⁷ Türk-Alman ilişkileri açısından yılın bir diğer önem arz eden gelişmesi olarak Ahmet Başar Şen, Türkiye'nin yeni Berlin Büyükelçisi olarak 1 Eylül'de düzenlenen törende Almanya Cumhurbaşkanı Frank-Walter Steinmeier'e güven mektubunu sunmuştur.⁷⁸

2021 ALMANYA FEDERAL MECLİS SEÇİMLERİ

26 Eylül'de gerçekleşen Federal Meclis seçimleri Türk-Alman ilişkileri açısından ve on altı yıllık Şansölye Merkel döneminin son seçimi olması sebebiyle de dikkate

74. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Almanya Başbakanı Merkel ile Görüştü”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 Haziran 2021, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/128293/cumhurbaskani-erdogan-almanya-basbakani-merkel-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2021).

75. Erbil Başay, “Merkel: (Türkiye ile) Belirli Konuları Birlikte Şekillendirmek İstiyorsak Birbirimize Bağımlıyız”, Anadolu Ajansı, 18 Haziran 2021.

76. “Merkel'den Türkiye'ye Veda Ziyareti”, NTV, 16 Ekim 2021.

77. “Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Yoğun G20 Diplomasisi”, T.C. İletişim Başkanlığı, 1 Kasım 2021, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdoganin-yogun-g20-diplomasisi>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2021).

78. “Steinmeier empfängt neuen türkischen Botschafter Şen”, TRT Deutsch, 1 Eylül 2021.

değer bir konudur. Bu yılki seçim süreci ise geçmiş yillarda iki ülke arasındaki fikir ayrılıklarından uzak bir düzlemde gerçekleşmiştir.⁷⁹ Seçim sürecinde Alman siyasi partilerinin Türkiye'ye yönelik açıklamalarına pek baŐvurmadıkları gözlenmiştir. Ancak partilerin seçim programlarında Türkiye konusunun genel anlamda eleştirel olarak ele alındığı söylenebilir.⁸⁰

SPD'nin birinci sırada tamamladığı seçimlerin ardından Şansölye Merkel Türkiye'ye de son bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 16 Ekim'de İstanbul'a yapılan ziyarette Cumhurbaşkanı Erdoğan, "26 Eylül'de Almanya'da gerçekleştirilen Federal Meclis seçim sonuçlarının Alman halkı için hayırlı olmasını, kurulacak yeni hükümete ve Őanslyesine de muvaffakiyetler" dilemiŐtir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca "Sayın Merkel'le yürüttüğümüz başarılı çalışmaların yeni hükümet döneminde de aynı Şekilde devam etmesini temenni ediyorum" ifadelerini kullanmıştır.⁸¹

Federal Meclise bu kez de Türk kökenli milletvekilleri seçilmiştir. Ayrıca ilk oturumu 26 Ekim'de gerçekleşen yeni Federal Mecliste ilk kez Türk kökenli bir siyasetçi de Federal Meclis başkanvekilliğine seçilmiştir.⁸² Yeni kurulan ve üç partili bir koalisyondan oluşan Federal Hükümetin koalisyon anlaşmasında da Türkiye'ye yer verilmiştir. Buna göre Türkiye'ye yönelik eleştirel söylem sürdürülürken Türkiye'nin önemli bir NATO partneri ve AB komŐusu olarak kalacağı da ifade edilmiştir.⁸³

DİğER GELİŞMELER

2021'de Türkiye-Almanya ilişkilerini ilgilendiren bazı diğer gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin Mart'ta HDP'ye yönelik açılan kapatma davası ve HDP milletvekili mer Faruk Gergerlioğlu'nun milletvekilliğinin düşürülmesi konusu Alman kamuoyunda yankılanmıŐtır. Genel anlamda hükümet ve muhalefet tarafından eleştiriler ne çıkarken Alman Dışişleri Bakanlığından da bir açıklama yapılmıştır. Açıklamada HDP davasının orantılılık konusunda ciddi Őüpheler uyandırdığı ileri sürülürken Gergerlioğlu ile çok sayıda diğer milletvekiline yönelik ceza davaları eleŐtirilmiŐtir.⁸⁴ Diğer yandan açıklamanın son cümlesinde ise HDP'ye terör rgt PKK'ya yönelik tutumuna ilişkin bir ağrı yapılmıştır. Söz konusu açıklamanın son cümlesinde Şu ifadeler yer almıştır:

HDP'nin AB'nin terör rgt listesinde yer alan PKK ile arasına net Şekilde mesafe koymasını bekliyoruz.⁸⁵

79. M. Erkut Ayvaz, "2021 Almanya Federal Meclis Seçimleri ve Şansölye Adayları", *SETA Analiz*, Sayı: 352, (Eylül 2021).

80. M. Erkut Ayvaz, "Almanya'da Koalisyon Görüşmeleri", SETA 5 Soru, (Kasım 2021).

81. "Krizlerde Liderliği Hep Belirleyiciydi", *Milliyet*, 17 Ekim 2021.

82. "Trkischstammige Politikerin zur Bundestagsvizeprsidentin gewhlt", TRT Deutsch, 27 Ekim 2021.

83. Cüneyt Karadağ, "Almanya'da SPD, Yeşiller ve FDP, Koalisyon Sözleşmesinde Mutabakat Sağladı", Anadolu Ajansı, 24 Kasım 2021.

84. Cüneyt Karadağ, "Almanya'dan HDP'nin Kapatılmasıyla İlgili Açıklama", Anadolu Ajansı, 18 Mart 2021.

85. "Auswrtiges Amt zur Situation in der Türkei", Alman Dışişleri Bakanlığı, 18 Mart 2021, <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/tuerkei-hdp/2448722>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2021).

Haziran'da ise Federal Meclis'te Sol Parti ve Yeşiller'in Türkiye'ye yönelik silah ambargosu içerikli önermeleri gündeme gelmiştir. Buna göre Sol Parti'nin Türkiye'ye silah yasağını talep ettiği önergede Almanya'dan Türkiye'ye yapılan silah ihracatı sayesinde Türkiye'nin bir İHA donanması kurduğu ileri sürülmüştür. Yeşiller'in önergesi de benzer bir şekilde ambargo uygulanması çağrısı olmuştur. Her iki önerge ise Federal Meclis'te başta koalisyon ortağı Hristiyan Birlik Partileri (CDU/CSU) ve sosyal demokrat SPD yanı sıra muhalefette yer alan Hür Demokratların (FDP) oylarıyla reddedilmiştir.⁸⁶

Üzerinde durulması gereken diğer gelişmeler Almanya'daki Türk toplumunu da ilgilendiren hususlardır. Bu bağlamda ilk olarak 19 Şubat 2020'de Almanya'nın Hanau kentinde gerçekleşen ırkçı terör saldırısının kurbanlarının saldırının birinci yılı olan 19 Şubat 2021'de hem Hanau'da hem de Almanya'nın farklı kentlerinde anıldığını vurgulamak gerekmektedir. Saldırının birinci yılında açıklamalarda bulunan Alman siyasetçilerin başında gelen Şansölye Merkel "İrkçilik zehirdir, nefret zehirdir"⁸⁷ ifadelerini kullanmıştır. Dışişleri Bakanı Maas ile Cumhurbaşkanı Steinmeier de açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁸

Mart'ta gerçekleşen 13. Uyum Zirvesi'nde Şansölye Merkel'in Almanya'daki Türklerle ilgili sözleri de dikkat çekmiştir. Zirvede konuşan Merkel şu ifadeleri kullanmıştır:

Almanya'daki ırkçı saldırılar nedeniyle bir Türk kökenlinin Almanya'da hüsnükabul gördüğüne ve eşit fırsatlara sahip olduğuna inanması kolay değildir.⁸⁹

Son olarak Almanya'ya göçün 60. yılı vesilesiyle Almanya'da gerçekleştirilen anma programlarına da işaret etmek gerekmektedir. Bu çerçevede düzenlenen birçok etkinlikle birlikte Berlin'de Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve Türkiye Cumhuriyeti Berlin Büyükelçiliği tarafından 30 Ekim 1961'de imzalanan Türkiye-Almanya İkili İşgücü Anlaşması'nın 60. yılı vesilesiyle "Almanya Türk Diasporasının 60. Yılı Programı" düzenlenmiştir.⁹⁰

86. "Yeşiller ve Sol Parti'nin Türkiye'ye Silah Ambargosu Teklifleri Reddedildi," DW Türkçe, 11 Haziran 2021; "Almanya'da 'Türkiye'ye Silah Ambargosu' Teklifi Reddedildi", TRT Haber, 11 Haziran 2021.

87. "Rassismus ist ein Gift. Der Hass ist ein Gift", Federal Şansölyelik, 13 Şubat 2021, <https://www.bundestkanzlerin.de/bkin-de/mediathek/bundestkanzlerin-merkel-aktuell/podcast-jahrestag-hanau-1853552>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2021).

88. "Hanau Saldırısının Birinci Yılı", TRT Haber, 19 Şubat 2021.

89. "Viel zu tun gegen Rassismus": Bundesregierung beschließt Integrationsplan", NTV, 9 Mart 2021; Cüneyt Karadağ ve Erbil Başay, "Merkel, Ayrımcılık ve İrkçiliğe Karşı Mücadelede Hala Yapılması Gereken Çok Şey Olduğunu Söyledi", Anadolu Ajansı, 9 Mart 2021.

90. "YTB'den Almanya Türk Diasporasının 60. Yılı Programı", YTB, 31 Ekim 2021.

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ	
18 Ocak	Almanya Dışışleri Bakanı Heiko Maas Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirdi.
2 Şubat	Savunma Bakanı Hulusi Akar Berlin'e bir ziyaret gerçekleştirdi.
6 Mayıs	Dışışleri Bakanı Mevlüt avuŐoĐlu Berlin'e bir ziyaret gerçekleştirdi.
11 Haziran	Federal Mecliste Türkiye'ye yönelik silah ambargosu içerikli nergeler Hristiyan Birlik partileri CDU/CSU, SPD ve FDP'nin oylarıyla reddedildi.
14 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Şansölye Merkel Brüksel'deki NATO zirvesinde bir görüşme gerçekleştirdi.
23 Haziran	Dışışleri Bakanı avuŐoĐlu ilki 19 Ocak 2020'de Berlin'de düzenlenen Libya konulu İkinici Berlin Konferansı'na katıldı.
14 Temmuz	Ticaret Bakanı Mehmet Muş Berlin'e bir ziyaret gerçekleştirdi.
29 AĞustos	Almanya Dışışleri Bakanı Heiko Maas Antalya'da avuŐoĐlu ile görüştü.
1 Eylül	Ahmet Başar Şen Türkiye'nin yeni Berlin Büyükelçisi olarak Almanya Cumhurbaşkanı Frank-Walter Steinmeier'e güven mektubunu sundu.
16 Ekim	Şansölye Merkel Türkiye'ye veda ziyareti gerçekleştirdi.
26 Ekim	İlk oturumu gerçekleşen yeni Federal Mecliste ilk kez Türk kökenli bir siyasetçi Federal Meclis başkanvekilliğine seçildi.
31 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Şansölye Merkel G20 zirvesinde bir görüşme gerçekleştirdi.

TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

HACI MEHMET BOYRAZ, FİLİZ CİCİOĞLU

GİRİŞ

2000'lerin başından beri Türk dış politikasında her daim önemli bir yer tutan Avrupa Birliği (AB) ile ilişkiler, 2021'de de oldukça hareketli bir seyir izledi. Taraflar arasındaki gergin siyasi ortam büyük oranda devam etti. Bu gergin ortamı yumuşatmak için yılın ilk altı ayında, karşılıklı önemli ziyaretler gerçekleştirildi. 6 Nisan'da Ankara'da Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde gerçekleşen görüşmede, AB başkanları arasında yaşanan "koltuk krizi" ise ikili ilişkiler açısından ilginç bir diplomatik hadise olarak kayıtlara geçti. Bunların yanı sıra AB organlarının Türkiye ile ilgili yayımladıkları raporlarda sert dil kullanmaları, ikili ilişkilerde sağlıklı bir gündem oluşmasının önüne geçti. Aynı şekilde AB'nin, Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerinden ötürü daha önce Türkiye için aldığı düşük yoğunluklu yaptırım kararlarını bir yıl daha uzatması, Brüksel'in bu meseleyle ilgili tutumunu devam ettireceğini ortaya koydu. Son olarak taraflar arasında çıkmaza giren Gümrük Birliği'nin güncellenmesi meselesinde, yıl boyunca herhangi bir ilerleme kaydedilemedi.

ÜST DÜZEY ZİYARETLER VE GÖRÜŞMELER

2021'in başında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Avrupalı ülkelerin büyükelçileriyle Ankara'da yaptığı görüşme, ilişkilerde "pozitif gündem" oluşumuna katkı noktasında beklentileri artırdı. Toplantıda Erdoğan, pek çok olumsuz gelişme ile geçen 2020'nin ardından yeni yılda AB ile ilişkilerde müspet bir ortamın oluşması için Türkiye'nin çaba sarf edeceğini ifade etti. Aynı çabayı AB tarafından da beklediklerini söyleyen Cumhurbaşkanı, bazı ülkelerin ikili ilişkilerdeki sorunları AB koridorlarına taşımalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Akdeniz'de yaşanan gerilimden Atina'yı sorumlu tutan Erdoğan, AB'nin Kıbrıs konusunda da bir öz eleştiri yapması gerektiğini söyledi. Erdoğan, Kıbrıs'ta 2004'te yapılan referandumda çözüme "hayır" oyu veren

Rum tarafının üyelikle ödüllendirildiğini, çözüme “evet” diyen Türklere verilen taahhütlerin ise yerine getirilmediğini belirterek Brüksel’i “Kıbrıs konusunda yeni ve gerçekçi alternatifler üzerinde konuşmaya” davet etti.⁹¹

Erdoğan’ın büyükelçilerle görüşmesini takip eden günlerde Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu hem AB temsilcileri hem de NATO Genel Sekreteri Stoltenberg ile görüşmek üzere Brüksel’e gitti. Yunanistan’la 25 Ocak’ta yapılması planlanan istikşafi görüşmeler öncesinde (21 Ocak’ta) gerçekleşen bu ziyaret Ankara’nın pozitif gündem oluşturmaya verdiği önemi göstermesi bakımından kayda değerdir. Çavuşoğlu’nun Brüksel ziyareti öncesinde de dönemin Almanya Dışışleri Bakanı Heiko Maas’ın Ankara’yı ziyaret etmiş olması, karşı tarafın da bu konuda olumlu beklentiler içinde olduğunun bir göstergesidir. Ankara ile Atina arasındaki gerginlikte ara bulucu rolü üstlenen Berlin yönetimi bu ziyarette vermiş olduğu demeçlerle bunu bir kez daha göstermiş oldu.⁹²

Çavuşoğlu’nun Brüksel temaslarında yoğun bir görüşme trafiği vardı. Çavuşoğlu, AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell ve AB Komisyonu’nun bazı üyeleriyle görüştü. Ziyaretinin ikinci gününde Bakan Çavuşoğlu, Avrupa Parlamentosu (AP) Türkiye Raportörü Nacho Sanchez Amor, AB Konseyi Başkanı Charles Michel ve NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg’le bir araya geldi. Türkiye olarak Ekim zirvesinin Aralık zirvesine göre daha pozitif olduğunu belirten Dışışleri Bakanı, AB tarafından kendilerine uzatılan eli gördüklerini ve bunun ilerleyen günlerde olumlu gelişmelere dönüşeceğine inandıklarını söyledi. 18 Mart mutabakatı, Gümrük Birliği’nin güncellenmesi, vize serbestisi, göç anlaşması gibi başlıkların değerlendirildiği görüşmelerde Türkiye’nin yapacağı reformların da özellikle vize serbestisine katkı sağlayacağı yorumunu yaptı.⁹³

Mart’ta NATO Dışışleri bakanları toplantısına katılmak üzere Belçika’ya giden Bakan Çavuşoğlu, burada AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell ile bir görüşme gerçekleştirdi ve pozitif gündemi devam ettirmek için birlikte çalışacaklarını belirtti. Gümrük Birliği’nin güncellenmesi, vize serbestisi, düzensiz göç ve terörle mücadelede gibi konularda daha fazla iş birliğinin gerektiği vurgulanan görüşmede Suriye, Afganistan ve Libya dahil bölgesel konuların da ele alındığı bildirildi.⁹⁴

Yılın ilk üç ayındaki bu ziyaretlerin iade-i ziyareti Nisan’da AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ve AB Konseyi Başkanı Charles Michel tarafından ger-

91. “Erdoğan: AB ile İlişkileri Rayına Oturtmaya Hazırız”, DW, <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-ab-ile-ilik%C5%9Fkileri-ray%C4%B1na-oturtmaya-haz%C4%B1r%C4%B1z/a-56204847>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2021).

92. Doğu Akdeniz konusunda Alman ara buluculuğu ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Filiz Cicioğlu, “AB’nin Doğu Akdeniz Politikasında Alman Arabuluculuğu”, Anadolu Ajansı, 26 Ağustos 2020.

93. “Çavuşoğlu’ndan Vize Serbestisi Açıklaması: Zor ama Hayata Geçirilmesi Gereken Bir Söz”, CNN Türk, 23 Ocak 2021.

94. “Bakan Çavuşoğlu: Borrell ile Pozitif Gündemi Devam Ettirmek için Birlikte Çalışacağız”, *Yeni Şafak*, 23 Mart 2021.

çekteştirildi. Türkiye ile ilişkilerdeki “pozitif ivmeyi” ilerletme hedefi koyan 25-26 Mart'ta AB liderler zirvesinin hemen öncesinde gerçekleşen bu ziyarete her ne kadar “koltuk krizi” damga vursa da tarafların yaptıkları açıklamalarda önemli başlıklar dikkat çekmektedir. Ziyaretin ana başlıkları arasında göç konusunda iş birliği ve 18 Mart mutabakatının güncellenmesi, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi, halklar arası temaslar kapsamında vize serbestisi, üst düzey diyalog süreçlerinin yeniden başlatılması ve stratejik iş birliği ile Doğu Akdeniz ve Kıbrıs konuları yer aldı.

On altı yıllık iktidarının sonuna gelen Almanya Şansölyesi Merkel, veda turları kapsamında Türkiye'ye Ekim'de bir ziyaret gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşen Merkel, göç konusunda AB'nin Türkiye'ye desteğinin sürmesi gerektiğine dikkat çekti. Erdoğan da Merkel'e göç krizinin çözümüne yönelik samimi çabaları için teşekkür etti.⁹⁵

Ekim'de İtalya'nın başkenti Roma'da toplanan G20 liderler zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, AB Konseyi Başkanı Charles Michel, AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, İtalya Başbakanı Mario Draghi ve Almanya Başbakanı Angela Merkel ile ikili görüşmeler gerçekleştirdi. Bu görüşmelerde genel olarak ikili ilişkiler, Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilmesi konuları ile bölgesel meseleler ele alındı.

LİDERLER ZİRVELERİ VE AB'NİN TÜRKİYE RAPORLARI

AB devlet ve hükümet başkanları yılda dört kez gerçekleştirdikleri liderler zirvesinin ilkini 25-26 Mart arasında salgın tedbirleri dolayısıyla çevrim içi olarak gerçekleştirdiler. Koronavirüsle mücadele, aşı çalışmaları, dijitalleşme hedefleri ve AB'nin Rusya ile ilişkilerinin başlıca gündem maddeleri olduğu zirvede Türkiye'ye de pek çok başlık çerçevesinde yer verildi. Zirvede Türkiye-AB ilişkileri kapsamında Doğu Akdeniz, Libya, sığınmacılar, terörle mücadele ve Gümrük Birliği konularının yanı sıra Türkiye'nin iç siyasetine yönelik birçok konuya da değinildi. Zirve öncesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun AB'nin üst düzey temsilcileriyle yapmış oldukları görüşmeler, NATO Dışişleri bakanları toplantısında Türkiye'nin AB üyeliğine yapılan vurgu ve yine bazı AB üyesi ülkelerden Türkiye'ye dair yapılan olumlu açıklamalar zirveden çıkacak kararların olumlu olacağına dair sinyaller vermişti.

Zirvenin sonuç bildirgesinde AB'nin Türkiye ile kamu sağlığı, iklim, terörle mücadele ve bölgesel konularda görüşmelere hazır olduğuna yönelik açıklamalarının yanı sıra vize serbestisi konusunda Türkiye ile iş birliğini artırma konusunda Avrupa Komisyonu'na çağrıda bulunulması ve zirvede sonuçlanmayan konuların Haziran 2021'de gerçekleşecek yeni zirvede gündeme getirilerek netleştirileceği de belirtildi.

95. “Merkel'den Veda Ziyareti”, *Hürriyet*, 17 Ekim 2021.

Doğu Akdeniz meselesi ile ilgili yaptırım konusunda AB'ye baskı yapacağı düşünölen Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) bu talepleri AB tarafından kabul görmedi. Göç konusunda uyguladığı politikalar dolayısıyla AB tarafından bir kez daha takdir gören Türkiye, bu zirvede de mülteci meselesi konusunda AB açısından vazgeçilmez bir ortak olduğunu kanıtlamış oldu. Uzun zamandır sürünce-medede kalan Gümrük Birliği'nin güncellenmesi meselesi de zirvenin başlıca başlıkları arasındaydı. AB ile Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi gerekliliği vurgulanarak bu ilişkileri derinleştirmek için Gümrük Birliği'nin revize edilmesi konusunda Avrupa Konseyi'nin çalışmalarına başlaması gerektiği ifade edildi. Pek çok başlıkla ilgili kararları Haziran'daki zirveye ertelemeyi seçmesi, AB içindeki fikri ayrılıklarının ve Birliğin içinde bulunduğu krizlerin etkisinin de bir göstergesidir.⁹⁶

Mart'taki liderler zirvesini takiben 19 Mayıs'ta AP'nin Türkiye Raporu yayımlandı. Hukuken tavsiye niteliği taşıyan rapor, AP'nin İspanyol parlamenti Nacho Sanchez Amor tarafından kaleme alındı ve yapılan oylamada 480 "evet", 64 "hayır", 150 "çekimser" oyla kabul edildi. AP milletvekilleri, Türkiye'nin "iç, dış ve kurumsal politikalarında değişim olmaması halinde" AB Komisyonu'nun Türkiye ile katılım müzakerelerini resmen askıya almayı tavsiye etmesini istedi ve gerekirse gelecekteki ilişkiler için olası "yeni modeller" araştırılmasını ancak müzakerelerin sadece kültürel veya dini gerekçelerle bozulmaması gerektiğini vurguladı. Türkiye'nin AB değerlerinden uzaklaştığı iddia edilen raporda Doğu Akdeniz'deki durumun Türkiye-AB ilişkilerini tarihin en düşük seviyesine getirdiği belirtildi.

Dış politikaya dair bir başka konu, sözde Ermeni soykırımı ile ilgiliydi. Milletvekillerinin verdiği değişiklik önergelerinin oylanmasıyla rapora 1915 olaylarının 100. yılında AP'de kabul edilen karar tasarısına atıf yapan bir madde eklendi ve Türkiye'ye sözde "Ermeni soykırımını" tanıma çağrısı yapıldı. Raporda "hukukun üstünlüğü ve temel haklar, kurumsal reformlarda geriye gidiş ile özellikle AB üyelerine karşı izlenen dış politika" nedeniyle ilişkilerin gerilediği savunuldu.⁹⁷ Liderler zirvesindeki Türkiye karşıtı cepheleşme AP'de yaşandı. Nitekim Yunan, Rum, Avusturyalı ve Fransız milletvekilleri geçmişte olduğu gibi bu raporda da Türkiye karşıtlıklarını dile getirdiler. Bu raporda ayrıca AB'nin iki motor gücü olan Fransa ve Almanya arasındaki görüş ayrılıkları da bir kez daha öne çıkmış oldu. Bu durum da iki ülkede de yaşanacak iktidar değişikliklerinin ilişkilerin seyri açısından taşıdığı önemi göstermektedir. Kabul edilen rapor sert olmakla birlikte, Türkiye'nin temel beklentileri arasında yer alan vize muafiyeti, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve

96. Aslıhan Alkanat ve Yunus Mazı, "AB Liderler Zirvesi ve AB-Türkiye İlişkilerinin Geleceği", Anadolu Ajansı, 30 Mart 2021.

97. Ömer Tuğrul Çam, "Avrupa Parlamentosu'nun 2019-2020 Türkiye Raporu Kabul Edildi", Anadolu Ajansı, 19 Mayıs 2021.

ilişkilerin kopartılmaması gibi konulardaki tavsiyeler Türkiye açısından olumlu hahneye yazılacak başlıklardır.⁹⁸

AP'nin tek taraflı raporuna Ankara sert tepki gösterdi. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin, AB'ye üyelik perspektifi temelinde olumlu bir gündem çerçevesinde yeniden canlandırılmasına yönelik çaba harcandığı bir dönemde, tek taraflı ve nesnellikten uzak olan söz konusu tavsiye kararının kabul edilmesinin mümkün olmadığı belirtildi. AB üyeliğinin Türkiye için stratejik bir hedef olduğunun belirtildiği açıklamada, Ankara'nın bu hedef doğrultusunda çalışmalarına kararlılıkla devam edeceği vurgulandı. Bu çerçevede AB'den de beklentinin Türkiye aleyhindeki temelsiz iddiaların ve körü körüne suçlamaların zemin bulduğu platform olmak yerine, Türkiye ile ilişkilerin nasıl geliştirilebileceği ve ülkemizin AB'yle bütünleşme sürecine ne şekilde katkı sağlanabileceğine yönelik yapıcı çalışmalar yürütmesi olduğu ifade edildi.⁹⁹

24-25 Haziran arasında gerçekleştirilen yılın ikinci AB liderler zirvesinde koronavirüsle mücadeleye yönelik tedbirlerin yanı sıra Rusya ve Türkiye ile ilişkiler de yine gündemin üst sıralarında yer aldı. AB'nin Türkiye ile aşamalı, orantılı ve geri dönülebilir biçimde ortak çıkarları içeren pek çok alanda iş birliğini artırma-ya hazır olduğuna işaret edilen sonuç bildirisinde, AB liderlerinin AB ile Türkiye arasındaki Gümrük Birliği'nin güncellenmesine yönelik yetkilendirme için teknik çalışmaların başlamasını not ettiği belirtildi.¹⁰⁰ AB Konseyi'nin Doğu Akdeniz'deki durumu ve Türkiye-AB ilişkilerini yeniden görüştüğüne dikkat çekilen bildirimde, Doğu Akdeniz'de güvenli ve istikrarlı bir çevrenin, Türkiye ile karşılıklı faydalı ve iş birliğini geliştiren ilişkilerin, AB'nin stratejik çıkarına olduğu vurgulandı. Bildirimde Doğu Akdeniz'de gerginliğin düşmesinin olumlu karşılandığı ve bunun sürdürülmesi gerektiği ifade edildi.¹⁰¹ Zirvede AB, Türkiye'ye yönelik somut herhangi bir açılımda bulunmadı. Tek somut unsur, Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'ye vermeyi taahhüt ettiği yeni mali yardım paketi oldu. Komisyon Başkanı Ursula von der Leyen AB'nin Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı Suriyelilerin desteklenmesi amacıyla 2024'e kadar 3 milyar avroluk bütçe ayıracağını bildirdi.¹⁰²

AB 2020'de ilkini yayımladığı Stratejik Öngörü Raporu'nun ikincisini bu yıl Eylül'de yayımladı. AB Komisyonu tarafından yayımlanan bu rapor, Birliğin küresel trendlere cevap verebilme kapasitesi ve eylem serbestisini değerlendirmesi bakımından önem taşımaktaydı. Rapor aynı zamanda AB'nin içinde bulunduğu içsel ya da

98. Güldener Sonumut, "AP Türkiye ile İpleri Koparmadı", *Milliyet*, 20 Mayıs 2021.

99. "Avrupa Parlamentosu'nun 2019-2020 Türkiye Raporu Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.ab.gov.tr/avrupa-parlamentosunun-2019-2020-turkiye-raporu-hk.-t.c.-disisleri-bakanligi_52556.html, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

100. Ömer Tuğrul Çam, "AB Liderler Zirvesi Bildirisinin Türkiye Bölümü Paylaşıldı", Anadolu Ajansı, 25 Haziran 2021.

101. Nurgül Bekar, "AB'den Somut Adımlar Yerine Diyalog Vaadi", Anadolu Ajansı, 25 Haziran 2021.

102. Güldener Sonumut, "AB Cephesinde Yeni Bir Şey Yok!", *Milliyet*, 26 Haziran 2021.

dıŐsal krizlerle m¼cadele hedeflerini ortaya koymas¼ bakım¼ndan Birliğe bir gelecek perspektifi çizmeye de çalışmıştır.¹⁰³ Bu raporda AB ile m¼zakere s¼recini y¼r¼ten T¼rkiye'ye ¼ b¼l¼mde yer verilmiştir. Birinci olarak Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika ve Rusya ile birlikte T¼rkiye de ‘‘y¼kselen g¼ler’’ (Emerging 7; E-7) arasında sayılmıştır. İkinci olarak gelecekte ortaya çıkabilecek doğal afetler ve diğer acil sorunlar karşısında AB ¼yelerinin yanı sıra İzlanda, Norveç, Sırbistan, Karadağ, Kuzey Makedonya ve T¼rkiye ile iş birliği içinde hareket edilmesinin gerekliliği kısmıdır. Bu vurgudan anlaŐılan krizlere karşı acil m¼dahaleler ve öz¼m bulma konusunda AB'nin T¼rkiye'yi önemli bir partner olarak iş birliği yapacağı ¼lkeler arasında g¼rd¼ę¼d¼r. Bu husus m¼lteci meselesi gibi krizlerde AB'nin T¼rkiye'ye olan ihtiyacının devam edeceğini de işaret etmektedir. Raporda T¼rkiye'nin geçtiği ¼¼nc¼ bir konu da AB'nin, stratejik koalisyonlarını, belirli b¼lge ve ¼lkelerle iş birliklerini yeniden canlandırmak ve geliştirmek niyetinde olduğunu ortaya koyarken kullandığı ifadelerdedir. Zira AB stratejik öncelikleri arasında olan b¼lgeleri sayarken T¼rkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyayı ve Atlantik ittifakını özellikle belirtiyor. Rusya ile komşu, Orta Asya ve Ortadoğu coğrafyasında bulunan ve bir NATO ¼yesi olan T¼rkiye bu noktada kuşkusuz AB'nin iş birliğine ihtiyaç duyacağı ¼lkeler arasında olacaktır.¹⁰⁴

1998'den beri Avrupa Komisyonu tarafından aday ¼lkeler için yayımlanan İlerleme Raporu (2016'dan bu yana ¼lke raporu adıyla) bu yıl Ekim'de kamuoyuyla paylaşıldı. Raporda T¼rkiye'nin g¼ ve s¼nma politikası konusunda bir miktar ilerleme kaydettiği aktarılarak 18 Mart 2016 tarihli AB-T¼rkiye mutabakatının sonuç vermeye devam ettiği, T¼rkiye'nin Doğu Akdeniz g¼zergah¼ boyunca g¼ akışını etkin biçimde y¼netmekte kilit rol oynamayı s¼rd¼rd¼ę¼ tespiti yapıldı. Bu ifadelere karşın 18 Mart mutabakatında AB'nin ¼zerine d¼Ően y¼k¼ml¼l¼kler hakkında değerlendirme yapılmadı. Raporda T¼rkiye'nin demokratik kurumlarının işleyişinde ciddi eksiklikler olduğu, raporlama d¼neminde demokratik gerileme ve derin siyasi kutuplaŐmanın devam ettiği, sivil toplumun s¼rekli bir baskıyla karşı karşıya kaldığı savunuldu. T¼rkiye'nin evre ve iklim değişikliği alanında bir miktar hazırlıkl¼ olduğu belirtilen raporda, Paris İklim Anlaşması'nın onaylanması, atık y¼netim kapasitesi, atık su arıtımı ve mevzuat uyumu gibi alanlarda ilerleme g¼sterdięi ifade edildi.¹⁰⁵ Dış politika konusunda da değerlendirmelerin yer aldığı raporda T¼rkiye'nin iddial¼ dış politikasının, Kafkasya, Suriye ve Irak gibi b¼lgelerde AB'nin politik öncelikleriyle karşı karşıya gelmeye devam ettiği ifadelerine yer verildi. T¼rkiye'nin Doğu Akdeniz'deki yetkilendirilmemiŐ hidrokarbon faaliyetleri nedeniyle tırmanan gerginliğin 2021 başında dindiği belirtildi. Ancak T¼rkiye'nin, Ekim başında Kıbrıs m¼nhasır

103. Kerem Alkin, ‘‘AB 2021 Stratejik Öngörü Raporu ve T¼rkiye’’, *Sabah*, 13 Eylül 2021.

104. Nurg¼l Bekar, ‘‘AB'nin Stratejik Öngör¼s¼nde T¼rkiye Vazgeçilmez Partner’’, Anadolu Ajansı, 16 Eylül 2021.

105. Selen Temizer ve Ata Ufuk Şeker, ‘‘AB Komisyonu 2021 T¼rkiye Raporu'nu Açıkladı’’, Anadolu Ajansı, 19 Ekim 2021.

ekonomik bölgesinde (MEB) çalışma yapan “Nautical Geo” gemisini engellediği ve daha sonra da sismik araştırmalar için Kıbrıs Cumhuriyeti MEB'inin bazı bölümlerini kapsayacak şekilde bir NAVTEX yayımladığı eleştirileri de yapıldı.¹⁰⁶ Raporla dikkati çeken en önemli konulardan biri de Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan olumsuzlukların tek sorumlusunun Türkiye gibi gösterilmesi ve aynı zamanda çözüm önerilerine dair bir yol haritasının sunulmamasıdır.¹⁰⁷ Her yıl olduğu gibi bu yılda yüksek dozda eleştirilerle dolu olan bu rapora Ankara'dan sert tepkiler geldi. Dışişleri Bakanlığı raporla ilgili şu ifadeleri kullandı:

AB ile olumlu bir siyasi gündem oluşturmaya çalıştığımız ve üst düzey diyalogumuzu canlandırdığımız bir dönemde, ne yazık ki aday ülke Türkiye'ye karşı sorumlulukların göz ardı edildiği ve ülkemizle ilişkilerde yine çifte standartlı yaklaşımın sergilendiği bir Türkiye Raporu yayımlanmıştır.

Özellikle siyasi kriterler ile Yargı ve Temel Haklar faslındaki mesnetsiz iddiaları ve haksız eleştirileri kabul etmediklerini belirten Bakanlık, 23. Yargı ve Temel Haklar ile 24. Adalet, Özgürlük ve Güvenlik fasılları önündeki siyasi engelleri kaldırmayan AB'nin, üye devletler bakımından bile tartışmalı olan pek çok konuda ülkemize özgü koşulları değerlendirmeden, yönetim ve siyasal sistemimize, temel haklara, bazı yargı/ıdari kararlar ile terörle mücadeleimize yönelik haksız ve orantısız tespitlerini reddettiklerini ifade etmiştir. Türkiye'nin karşı karşıya olduğu sınamalar ile PKK/PYD/YPG, FETÖ ve DEAŞ gibi terör örgütlerinin tehditlerini dikkate almayan bu yaklaşım, Avrupa'daki AB ve Türkiye karşıtı radikal kesimleri mutlu etmekten başka bir amaca hizmet etmemektedir.¹⁰⁸

KOLTUK KRİZİ

Türkiye-AB ilişkileriyle ilgili 2021'de ilginç bir diplomatik hadise yaşandı. 6 Nisan'da Ankara'ya resmi ziyarette bulunan AB Konseyi Başkanı Charles Michel ve AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen, programları kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştiler. Ancak görüşmenin yapıldığı salona von der Leyen'den önce giren Konsey Başkanı Michel'in protokol düzenine göre Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın karşısına oturması, Komisyon Başkanı Leyen'in ise Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun karşısına oturması kasıtlı şekilde çarpıtıldı ve Türkiye aleyhinde gündem oluşturuldu. Konuyla ilgili Avrupa basınında çıkan ilk haberlerde Türkiye'nin oturma düzenini kasıtlı olarak bu şekilde planladığına dair dezenformasyon odaklı içerikler dolaşıma sokuldu.¹⁰⁹ Ancak daha sonra yapılan resmi açıklamalarda, bu oturma dü-

106. “AB'den Türkiye Raporu: Demokratik Kurumların İşleyişinde Ciddi Eksiklikler Var”, BBC Türkçe, 19 Ekim 2021.

107. Filiz Cicioğlu, “Türkiye'yi Eleştiren AB Aynaya Bakmıyor mu?”, Anadolu Ajansı, 28 Ekim 2021.

108. “AB Komisyonu'nun Raporuna Türkiye'den Tepkiler”, *Dünya*, 20 Ekim 2021.

109. Hacı Mehmet Boyraz, “AB'nin Koltuk Meselesi ve Draghi'nin Popülist Siyaseti”, Sabah Perspektif, 17 Nisan 2021.

zeninin bizatihi AB yönetiminin talebi üzerine yapıldığı ortaya çıktı. Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu konuyla ilgili yaptığı açıklamada, ziyarette uygulanan protokolde AB tarafının taleplerine uyulduğunu ifade etti.¹¹⁰ AB Konseyi Başkanı Michel de ziyarette her şeyin kurallara uygun olduğunu söyledi.¹¹¹ Aynı şekilde AB Komisyonu eski Başkanı Jean-Claude Juncker gibi birçok deneyimli isim, bu oturma düzeninin protokole uygun olduğunu belirtti.¹¹² Böylece Türkiye aleyhinde suni bir gündem oluşturma amacıyla ortaya atılan iddiaların aksine bu olayın, esasen AB içerisindeki kurumsal güç mücadelesinin sonucu olduğu görüldü.

AB açısından “koltuk krizi” olarak nitelendirilebilecek bu olayla ilgili asıl önemli husus ise İtalya Başbakanı Mario Draghi'nin olayın arka planını anlamadan fevri şekilde yaptığı açıklama oldu. Oturma düzeniyle ilgili olarak Türkiye'yi suçlayan Draghi, mesnetsiz bir açıklama yaparak Cumhurbaşkanı Erdoğan için “diktatör” iftirasında bulundu. Uzun yıllar Avrupa Merkezi Bankası başkanlığı yapmış Draghi'den böylesi mantık dışı bir açıklamanın gelmesine Türkiye tabii olarak sert tepki verdi. Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu yaptığı açıklamada şu ifadelere yer verdi:

Atanmış İtalya Başbakanı Draghi'nin kabul edilemez popülist söylemini ve seçimle göreve gelmiş Cumhurbaşkanımız hakkındaki çirkin ve hadsiz ifadelerinin kuvvetle kınıyor, kendisine iade ediyoruz.¹¹³

DOĞU AKDENİZ MESELESİ VE UZATILAN YAPTIRIMLAR

Önceki yıllarda olduğu gibi 2021'de de Türkiye-AB ilişkilerine yön veren önemli başlıklardan biri Doğu Akdeniz meselesi oldu. Bir yanda Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) diğer yanda AB üyesi ülkeler, GKRY ve onun siyasi hamisi konumundaki Yunanistan'ın bulunduğu Doğu Akdeniz'deki gerilim, bölgeye mücavir ülkelerin deniz yetki alanlarında anlaşamamalarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Kıbrıs Adası'nda Türk ve Rum tarafları arasında devam eden ayrılık, bu yetki alanı problemini derinleştiren birincil faktör olarak durmaktadır. Bir başka ifadeyle Doğu Akdeniz'deki gergin ortamın en önemli sebeplerinden birisi Kıbrıs meselesinin varlığıdır.

Öte yandan Doğu Akdeniz'deki gerilim, mevcut dinamikleri itibarıyla Türk tarafıyla (Türkiye ve KKTC) Rum-Yunan (GKRY-Yunanistan) tarafları arasında sınırlı kalan bir mesele değildir. Mesele Türkiye-AB ilişkileri boyutuyla incelendiğinde,

110. “Bakan Çavuşoğlu'ndan AB Ziyaretindeki Protokol Tartışmalarına İlişkin Açıklama”, *Hürriyet*, 5 Kasım 2021.

111. “Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel Son Noktayı Koydu! Türkiye Protokolü Uyguladı”, *Sabah*, 9 Nisan 2021.

112. “Von der Leyen, Charles Michel'i Ankara'da Yaşanan Koltuk Krizinin Tekrarlanmaması Konusunda Uyardı”, *Euronews Türkçe*, 13 Nisan 2021.

113. “İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Dışışleri Bakanlığı'na Çağırıldı: İtalya Başbakanı Draghi'nin Hadsiz Sözlerine Siyasilerden Tepki Yağdı”, *Yeni Şafak*, 8 Nisan 2021.

GKRY'den tek taraflı arama ve sondaj ruhsatı alan Fransız ve İtalyan menşeli şirketlerin bölgedeki faaliyetleri, dar kapsamlı meselenin genişlemesine sebep olmaktadır. Bu yönüyle Fransa, GKRY, İtalya ve Yunanistan'ın AB üyesi olması tabii olarak Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. AB'nin özellikle "üyelik dayanışması" adı altında aday ülke Türkiye'yi Doğu Akdeniz'deki haklarından taviz vermesini istemesi, Türkiye-AB ilişkilerini sorunsallaştıran kritik faktör konumundadır.

Bu minvalde genelde deniz yetki alanlarında, özelse ise arama ve sondaj faaliyetleri nedeniyle Türkiye ve AB arasındaki Doğu Akdeniz gerilimi 2021'de de devam etti. Bu minvalde öncelikle AP'nin 19 Mayıs'ta kabul ettiği tavsiye kararı niteliğindeki 2021 Türkiye Raporu'nda, Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasına dair eleştirilen yöneltmiş ve Türkiye'nin buradaki faaliyetleri "yasa dışı" olarak nitelendirilmiştir.¹¹⁴ Benzer ifadeler Avrupa Komisyonu'nun 19 Ekim'de yayımladığı Türkiye ülke raporunda da yer verilmiştir.¹¹⁵ Baştan sona Yunan ve Rum tezlerini yansıtan raporlarda Türkiye'nin ve KKTC'nin haklarına değinilmemesi olayların tek taraflı ele alındığına işaret etmektedir.

Bunların yanı sıra AB Konseyi Doğu Akdeniz'de "yetkisiz" olarak nitelendirdiği sondaj faaliyetlerinden ötürü daha önce Türkiye aleyhinde aldığı yaptırım kararını 12 Kasım 2022'ye kadar uzatma kararı aldı.¹¹⁶ Hatırlanacağı üzere AB; GKRY ve Yunanistan'ı yatıştırma amacıyla 2019'da Türkiye ile kapsamlı hava taşımacılığı anlaşması için sürdürülen görüşmeleri durdurma, Türkiye-AB Ortaklık Konseyi gibi üst düzey diyalog toplantıları askıya alma, katılım öncesi yardımların azaltılması ve Avrupa Yatırım Bankası'nın Türkiye'ye yönelik mali yardım şartlarını gözden geçirme kararı almıştı.¹¹⁷ 12 Kasım'daki uzatma kararının arka plan bilgisinde ise şu ifadelerle yer verilmiştir:

AB, bu kararıyla uluslararası hukuka uygun olarak egemenliğine ve egemenlik haklarına saygı konusunda Kıbrıs Cumhuriyeti (kastedilen GKRY) ile tam dayanışmasını teyit etmiştir.

Bu ifadeden anlaşıldığı üzere kararın alınmasında GKRY etkili olmuştur. Ancak önemli bir husus olarak belirtilmelidir ki GKRY'nin Yunanistan'ın desteğiyle AB üzerinden Türkiye'yi bir nevi "köşeye sıkıştırma" gayreti, önceki yıllarda olduğu gibi bu yılda tam tersine sonuç vermiştir. Öyle ki Malta bayraklı ve İtalyan sahipli "Nautical Geo" isimli araştırma gemisi, GKRY'den aldığı izinle 3 Ekim'de Türk kıta

114. "2019-2020 Reports on Turkey", European Parliament, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0243_EN.pdf, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2021).

115. "Turkey 2021 Report", European Commission, https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2021-11/Turkey%20_2021_report.PDF, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2021).

116. "Unauthorised Drilling Activities in the Eastern Mediterranean: Council Prolongs the Sanctions Regime by One Year", European Council, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/11/11/unauthorised-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-council-prolongs-the-sanctions-regime-by-one-year>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2021).

117. "AB'den Kıbrıs Yaptırımlarına Onay; Türkiye Fonları Kesiliyor", Euronews Türkçe, 15 Temmuz 2019.

sahanlığına izinsiz girmeye çalışınca bölgede keşif gözetleme faaliyeti icra eden Türk donanmasına ait gemi tarafından kıta sahanlığının dışına çıkarılmıştır.¹¹⁸ Türkiye bu sayede “Mavi Vatan” doktrini kapsamında izlediği kararlı duruşu sahada bir kez daha tatbik etmiştir.

AB ÜLKELERİYLE TİCARET VE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN GÜNCELLENMESİ SORUNU

Bu bölümün yazıldığı dönemde Türkiye ve bir bütün halinde yirmi yedi üyeli AB arasında 2021'de gerçekleşen toplam ticarete dair kesin veriler henüz açıklanmadığı için TÜİK'in en son Ekim'e kadar yayımladığı veriler baz alındı. İlgili verilere göre 2021'in ilk on ayında Türkiye; AB üyesi ülkelere 75 milyar 726 milyon 327 bin dolar tutarında ihracat, aynı dönemde AB üyesi ülkelere 69 milyar 575 bin 151 bin dolar tutarında ithalat yaptı.¹¹⁹ Böylece Türkiye-AB arasındaki toplam ticaret hacmi, yılın ilk on ayında 145 milyar 301 milyon 478 bin dolara ulaşmış oldu. Bunun yanı sıra Türkiye, ilk on ayın verilerine göre AB ile ticaretinde dış ticaret fazlası vermiş oldu.

Diğer taraftan adeta bir muammaya dönen Gümrük Birliği'nin güncellenmesi konusunda 2021'de olumlu bir gelişme yaşanmadı. Konuyla ilgili Ticaret Bakanı Mehmet Muş, 14 Temmuz'da Berlin'e gerçekleştirdiği resmi ziyaretin ardından açıklama yaptı ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesine dair müzakerelerin geciktirilmemesinin, faydasız olduğunu söyledi.¹²⁰ Haziran'da liderler zirvesinin ardından açıklama yapan AB Komisyonu Başkanı von der Leyen ise Gümrük Birliği'nin güncellenmesi noktasında Komisyonun hazır olduğunu fakat bunun için Konseyin kendilerine yetki vermesi gerektiğini kaydetti.¹²¹ Buna rağmen konuyla ilgili herhangi bir adım atılmadı. Söz konusu güncellenme esasen her iki tarafa kazanç sağlayacak potansiyeller barındırır da Almanya, Avusturya, Fransa, GKRY ve Yunanistan gibi bazı üye ülkeler; konuyu siyasallaştırmakta ve süreci bloke etmektedir. Dolayısıyla Türkiye-AB ilişkilerinde olumlu bir hava yakalanmadıkça, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi noktasında bir ilerleme beklenmemektedir.

MÜLTECİLERE DESTEK

Türkiye ve AB arasında düzensiz göçün kontrol altına alınması ve mültecilerin yaşam şartlarının iyileştirilmesi adına önceki yıllarda tesis edilen iş birliği bu yıl da devam etti. Konuyla ilgili yıl boyunca yaşanan en önemli gelişme AB Komisyonununun 2 Aralık'ta yaptığı açıklamayla Türkiye'deki sığınmacılara yönelik yeni bir insani yardım

118. “Kıta Sahanlığını İzinsiz İhlal Eden Araştırma Gemisine Müdahale”, Anadolu Ajansı, 4 Ekim 2021.

119. “Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret”, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ekim-2021-37422>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2021).

120. “Bakan Muş'tan Gümrük Birliği'nin Güncellenmesinin Geciktirilmemesi Çağrısı”, *Hürriyet*, 14 Temmuz 2021.

121. “AB Liderler Zirvesi Sona Erdi: Tepki Çeken Kıbrıs Kararı”, *Sabah*, 25 Haziran 2021.

taahsis edileceğini duyurması oldu. Türkiye'nin 3,7 milyonu Suriyeli olmak üzere yaklaşık 4 milyon sığınmacıya ev sahipliği yaptığını vurgulayan Komisyon, Türkiye'deki sığınmacıların yaşam koşullarını güçlendirmek için yürütülen Sosyal Uyum Yardım programının 2023'ün ilk aylarına kadar devamı için Türkiye'ye 325 milyon avro tutarında ek kaynak gönderileceğini belirtti.¹²²

Bunun yanı sıra 19 Ekim'de yayımlanan AB Komisyonu 2021 Türkiye Raporu'nda, Türkiye'nin geçen bir yıllık süre zarfında göç yönetimi ve düzensiz göçle mücadele konularında ilerleme sağladığı kaydedildi.¹²³ Aynı şekilde Türkiye'nin doğu kara sınırlarında gözetim ve koruma kapasitesini artırdığı, 2016'da imzalanan AB-Türkiye Bildirisi'nin olumlu sonuç vermeye devam ettiği ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz güzergahından gelen göç dalgalarının yönetiminde kilit rol oynadığı belirtildi.

SONUÇ

2021'e dair genel bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye-AB ilişkilerinde köklü bir değişimin yaşandığını söylemek mümkün değildir. 2013 ve sonrasında başlayan olumsuz trendin devamı olarak ikili ilişkiler, 2021'de de siyasi açıdan kötü bir seyir izlemiştir. Bir yandan tıkanan müzakere süreci, diğer yandan Doğu Akdeniz'deki problemlerin derinleşmesi dikkate alınırca taraflar arasındaki gerilimin önümüzdeki yıl da devam etmesi beklenmektedir. Ancak taraflar arasındaki ticari ilişkilerin, yüksek tansiyonu dengeleyebilecek en güçlü faktör olduğunu da belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra Almanya'da kurulan sol eğilimli koalisyon hükümetinin Türkiye'ye yönelik tavrının AB'nin Türkiye politikasının şekillenmesi noktasında da etkili olduğunu ifade etmek gerekir.

---

122. "AB'den Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılara 325 Milyon Euro Destek", TRT Haber, 2 Aralık 2021.

123. "Turkey Report 2021", European Commission, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/turkey-report-2021_en, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2021).

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ	
12 Ocak	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Avrupa ülkelerinin büyükelçileriyle bir araya geldiği toplantıda AB ile ilişkileri yeniden rayına oturtmak için hazır olduklarını söyledi.
21 Ocak	Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Brüksel'deki temasları kapsamında AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell ve AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ile görüştü.
19 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik hususları değerlendirme amacıyla AB Konseyi Başkanı Charles Michel ve AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ile video konferans yöntemiyle görüştü.
6 Nisan	AB Konseyi Başkanı Michel ve Komisyon Başkanı von der Leyen, Ankara'ya resmi ziyarette bulundu ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
19 Mayıs	AP Genel Kurulunda yapılan oylamayla 2019-2020 Yılı Türkiye Raporu kabul edildi.
18 Haziran	AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Borrell, Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci Zirvesi'ne ve Antalya Diplomasi Forumu'na katılmak üzere Antalya'ya geldi ve Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ile görüştü.
25 Haziran	AB Komisyonu Başkanı von der Leyen, Konseyin yetki vermesi halinde Komisyonun Türkiye ile Gümrük Birliği'nin güncellemesi çalışmalarına başlayabileceğini kaydetti.
22 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Afganistan'daki gelişmeleri ve düzensiz göç meselesini değerlendirme amacıyla AB Konseyi Başkanı Michel ile telefonla görüştü.
19 Ekim	AB Komisyonu 2021 Türkiye ülke raporunu açıkladı.
31 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan, G20 liderler zirvesi kapsamında bulunduğu Roma'da AB Konseyi Başkanı Michel ile görüştü.
11 Kasım	AB Konseyi, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki doğal gaz arama çalışmaları nedeniyle aldığı yaptırım kararını 12 Kasım 2022'ye kadar uzatma kararı aldı.
30 Kasım	Türkiye ile AB'nin sağlık alanında yakınlaşmasını sağlamak amacıyla "Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Sağlık Diyalogu" toplantısı çevrim içi ortamda gerçekleştirildi.
2 Aralık	AB Komisyonu, Türkiye'deki mültecilere yönelik 325 milyon avro tutarında yeni bir insani yardım tahsis edileceğini açıkladı.
15 Aralık	AB Konseyi, Türkiye ile üyelik müzakerelerinin dondurulmuş olarak kalmasına karar verdi.

TÜRKİYE- AZERBAJYCAN İLİŞKİLERİ

FERHAT PİRİNÇÇİ

GİRİŞ

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri 2021’de bir önceki yıl yaşanan İkinci Karabağ Savaşı’nın yansımaları bağlamında ivmesini artırarak devam etmiştir. İki ülke arasında askeri, ticari, kültürel, vb. alanlarda derinleşen ve genişleyen iş birliğinde Karabağ konusu merkezde yer almaya devam etmiştir. Öte yandan 2021’de ikili ilişkilerin Karabağ’la ilişkili ama aynı zamanda Karabağ’ı aşan sonuçları ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, Karabağ odaklı iş birliğindeki ilerlemenin Karabağ’ı, ikili ilişkileri ve Güney Kafkasya’yı aşan sonuçları söz konusu olmuştur.

Bu bağlamda ikili ilişkilerin geldiği noktayı göstermesi açısından 2021’in en önemli gelişmesi Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından imzalanan Şuşa Beyannamesi olmuştur. Bu beyanname 2021 içinde imzalanan diğer ikili iş birliği anlaşmalarının ötesinde geleceğe yönelik de önemli mesajlar içermektedir. Ayrıca yine Karabağ’la ilişkili olarak Zengezur Koridoru’nun açılması konusu 2021’de iki ülkenin önem verdiği konulardan birisi olmuştur. Buradan hareketle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin 2021’deki seyri Karabağ, ikili ilişkiler, bölgesel bağlam ve uluslararası ortam olmak üzere dört boyutta gerçekleşmiştir. Bütün boyutlarda şüphesiz Karabağ zaferi önemli bir dönüm noktası ve katalizör niteliğindedir.

BARIŞIN MUHAFAZASI VE KARABAĞ’IN İNŞASI

Azerbaycan’ın İkinci Karabağ Savaşı’ndaki zaferinden sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini de ilgilendiren Karabağ’la üç önemli öncelik ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi Karabağ’da barışın muhafazası, ikincisi yaklaşık otuz yıldır işgal altında kalan

toprakların yaşanabilir hale getirilerek yerlerinden edilmiş Azerbaycanlıların topraklarına dönmesinin sağlanması, cncs ise Ermenistan'la bir sınıır ve barış anlaşması yapılması suretiyle bölgede kalıcı istikrarın sağlanmasıdır.

Karabağ'da barışın muhafazası, her Őeyden nce Azerbaycan'ın savaş sonucunda elde ettiği kazanımların korunmasıyla ilişkilidir. Zira onlarca yıldır sürdürülen diplomatik müzakerelere rağmen zlemez sorun, Türkiye'nin desteğiyle Azerbaycan tarafından kırk dört günde zme kavuşturulmuştur.¹²⁴ Bu nedenle ortaya çıkan yeni statükonun Ermenistan tarafından hazmedilmesi çok kolay değildir. Bu noktada yeni statükonun muhafazasında Türkiye'nin Azerbaycan'a katkısı iki boyutta söz konusu olmuştur.

İlk katkı, İkinci Karabağ Savaşı'nda ateşkesi sağlayan l Beyanname doğrutusunda bölgede kurulan ateşkes gözlem misyonuyla ilişkilidir. Zira her ne kadar l Beyanname'de atıfta bulunulmasa da Türkiye'nin talebi ve Azerbaycan'ın desteğiyle gözlem misyonunda Rus askerleri birimlerinin yanı sıra Türk askerinin de bulunmasına karar verilmiş ve buna yönelik olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi 13 Kasım 2021'de konuya ilişkin tezkereyi kabul etmiştir. 2021 boyunca ortak gözlem misyonunda görev yapan Türk askerlerinin görev süresi TBMM tarafından 13 Kasım 2021'de kabul edilen tezkere ile uzatılmıştır.

Türkiye'nin Karabağ'da barışın muhafazasına yönelik ikinci katkısı, Azerbaycan'a devam eden askeri desteğiyle ilişkilidir. Zira ateşkesin sağlanmasının hemen ardından Ermenistan tarafından yeni cephe hattında yine provokasyonlar yapılmaya başlanmıştır. Azerbaycan, bu provokasyonlara misliyle karşılık vermiş ve Ermenistan'ın bir daha 27 Eylül öncesine dönme girişimlerine set çekmiştir. Azerbaycan'ın bu kararlı duruşunda Türkiye'nin verdiği ve 2021'de de vermeye devam ettiği askeri yardımların ve siyasi desteğin önemli rolü bulunmaktadır.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin Karabağ zelineki ikinci önceliği, bu toprakların yeniden inşa edilmesi olmuştur. Bu noktada ise Türkiye'nin katkısı iki boyutta olmuştur: (i) mayınların temizlenmesi, (ii) yeniden inşa faaliyetlerinde Türk Şirketlerinin rolü. Nitekim Karabağ ve çevresindeki toprakların zgrleştirilmesinden sonra yeniden inşa faaliyetlerinin önündeki önemli bir engel, Ermenistan tarafından eski cephe hattına ve çekilme sırasında da eskiden işgal altında olan bütün topraklara döşenen mayınlar olmuştur. Bu nedenle özgürleştirilen toprakların yeniden inşası için planlamalar yapılırken aynı zamanda mayınların etkisiz hale getirilmesi gerekmektedir. Bu noktada 2021 içinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yanı sıra çok sayıda Türk Şirketi mayınlı arazilerin temizlenmesi amacıyla sahada faaliyette bulunmuştur. Mayınlı arazilerin fazlalığı ve Ermenistan tarafının mayın haritalarını vermekteki isteksizliği dikkate alındığında bu faaliyetlerin kısa vadede sona ermeyeceği ve önümüzdeki yıllarda da devam edeceği söylenebilir.

124. Bkz. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirini, *ıkmazdan zme Karabağ Sorunu*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2020).

Türkiye'nin özgürleştirilen toprakların yeniden inşasına yönelik faaliyetlerde de büyük bir katkı verdiği görülmektedir. Altyapı yatırımları ve şehir planlaması aşamasında verilen bu katkının en somut göstergelerinden birisi Fuzuli Uluslararası Havalimanı'nın açılışıyla ortaya çıkmıştır. İnşasında Türk şirketlerinin de katkıda bulunduğu Fuzuli Havalimanı sekiz ayda tamamlanarak faaliyete hazır hale gelmiştir.¹²⁵ Fuzuli Havalimanı'na ilk uluslararası uçuş ise Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından 26 Ekim 2021'de yapılmış ve Aliyev tarafından karşılanan Erdoğan Fuzuli'den bölgenin yeniden inşasına yönelik önemli mesajlar vermiştir.¹²⁶

İKİLİ İLİŞKİLERDE YENİ BİR MÜHÜR: ŞUŞA BEYANNAMESİ

Şuşa Beyannamesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde sadece 2021'i değil bundan sonraki dönemleri de etkileyecek önemli bir dönüm noktası olmuştur. Beyannamenin imzalandığı ziyaretten önce en son 10 Aralık 2020'de Bakü'de düzenlenen zafer törenine katılmak için Azerbaycan'ı ziyaret eden Erdoğan, Aliyev ile bir sonraki görüşmelerinin Şuşa'da olacağını ifade etmişti. 15 Haziran 2021'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Azerbaycan ziyareti bu minvalde önceki ziyaretlerinden farklı olmuştur. Zira bu ziyaret Azerbaycan ve Türk dünyası açısından sembolik önemi oldukça büyük olan Şuşa'ya yapılmasının yanı sıra özgürlüğüne kavuşturulan topraklara yapılan ilk devlet başkanı düzeyindeki ziyareti. Bu açıdan ziyaret, Azerbaycan'ın zaferini ve bölgedeki yeni durumu Şuşa özelinde güçlü bir şekilde teyit etmiştir.

İki cumhurbaşkanı Şuşa'da yaptıkları açıklamada ikili ilişkilerin geldiği noktayı vurgulamış ve gelecekteki yol haritasına yönelik de önemli ipuçları vermiştir. Ziyarete on yıllardır Ermenistan işgali altında kalan ve bu esnada ciddi tahribata uğrayan Şuşa ve özgürleştirilen diğer bölgelerin hızlı bir şekilde yeniden inşasına yönelik görüşler dile getirilmiştir. Gence ve Nahçıvan'ın ardından Erdoğan'ın Şuşa'da da Başkonsolosluk açılacağını ifade etmesi Türkiye'nin özelde Şuşa'ya, genelde ise özgürleştirilen topraklara verdiği önemin bir göstergesi olmuştur.¹²⁷ Her ne kadar Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan bir metin olsa da Şuşa Beyannamesi'nin sadece ikili ilişkileri kapsamadığı, yeni dönemde bölgesel ve küresel etkileri olacağı söylenebilir. Bu çerçevede Şuşa Beyannamesi'nden çıkarılacak mesajları ikili ilişkilere Ermenistan'a, Kafkasya'ya ve Türk dünyasına yönelik olmak üzere dört boyutta ele almak mümkündür.¹²⁸

125. "Erdoğan ve Aliyev'in Açılışını Yapacağı Fuzuli Havalimanı 8 Ayda İnşa Edildi", Anadolu Ajansı, 25 Ekim 2021.

126. Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan Fuzuli Uluslararası Havalimanı'na İnş Yapan İlk Devlet Başkanı Oldu", Anadolu Ajansı, 26 Ekim 2021.

127. Enes Kaplan ve Mümin Altı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Şuşa'da En Kısa Sürede Başkonsolosluk Açmayı Planlıyoruz", Anadolu Ajansı, 15 Haziran 2021.

128. "Şuşa Beyannamesi", T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>, (Erişim tarihi 24 Ekim 2021).

İkili ilişkiler açısından bakıldığında, Şuşa Beyannamesi ile niteliksel olarak iki ülkenin “ittifak” düzeyine geçtiği ilan edilmiştir. Bu noktada uluslararası ilişkiler alanında iki veya daha fazla devletin aralarındaki geçici iş birliklerini bile günümüzde ittifak olarak tanımlamak mümkündür. Ancak ister geçici iş birliği ister daha uzun vadeli iş birliği olsun Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini alışlagelmiş ittifak kategorisine sokmak kolaycı bir yaklaşım olur. Zira unutulmamalıdır ki nevi şahsına münhasır niteliği nedeniyle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin dünyada bir benzeri bulunmamaktadır. Kurulan ittifak ne asimetrik ne bir tarafın diğerini himaye/etki altına alması ne de salt çıkar odaklıdır. Buradan hareketle Şuşa Beyannamesi iki ülke arasında var olan kardeşliğin güçlü bir şekilde mühürlenmesi ve bu mühürün dünyaya deklare edilmesidir.

Şuşa Beyannamesi taraflardan birisine yönelik tehdit veya saldırı söz konusu olduğunda hızlı ve kararlı bir şekilde beraber hareket etmeyi öngörmektedir. Bununla beraber beyannamede uluslararası hukuka ve Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'na uygun olarak küresel ve bölgesel barış ile istikrarın sağlanmasına yönelik ortak çabalara vurgu yapılması ittifakın savunmacı ve barışçıl karakterini yansıtmaktadır. Öte yandan bir tehdit bulunmasa bile iki ülkenin Güvenlik Konseylerinin milli güvenlik konularında düzenli ortak toplantılar gerçekleştirecek olması ikili ilişkilerde yeni ve önemli bir aşamayı temsil etmektedir.

Bunun yanı sıra deniz, hava ve uzay alanı ile siber güvenlik ve medya alanında geliştirilmesi öngörülen iş birliği ve özellikle savunma sanayi alanında ortak üretimi ve teknoloji paylaşımını da içeren iş birliğine yapılan vurgu hayati önemdedir. Şuşa Beyannamesi'nden önce çeşitli alanlarda gerçekleştirilen iş birliği ve bu iş birliğinin ortaya çıkardığı pratik sonuçlar düşünüldüğünde iki ülkenin de mevcut alanlardaki iş birliğini derinleştireceği ve yeni alanlarda hızlı bir şekilde iş birliğine girişeceği açıktır.

ZENGEZUR KORİDORU VE TÜRK DÜNYASI

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin 2021'deki bir diğer önceliği Zengezur Koridoru'nun açılması olmuştur. Bu bağlamda Zengezur Koridoru'nun açılmasına ilk olarak Üçlü Beynamede atıf yapılmıştır.¹²⁹ Şuşa Beyannamesi'nde de bu koridorun açılmasına ve bunun tamamlayıcısı olarak Nahçıvan-Kars demir yolunun inşasına vurgu yapılmıştır. Zira Türkiye-Azerbaycan arasında doğrudan ulaşım açısından önemli bir husus olan Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla Edirne'den Çin sınırına kadar bütün Orta Asya devletleriyle Azerbaycan üzerinden yeni ve güçlü bir ulaşım ağının ortaya çıkması söz konusu olacaktır. Öte yandan Zengezur Koridoru'nun ikili ilişkilerin yanı sıra Türk dünyası açısından jeopolitik ve psikolojik önemi bulunmaktadır.¹³⁰

129. Üçlü Beyanname metni için bkz. “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş Naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı”, Azərbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 10 Kasım 2020, <https://president.az/articles/45923>, (Erişim tarihi: 15 Kasım 2021).

130. Araz Aslanlı, “Zengezur Koridoru: Zaferin Taçlanması”, *Kriter*, Sayı: 62, (Kasım 2021), s. 46-49.

Zengezur Koridoru'nun açılması Şuşa Beyannamesi'nde vurgulanan diğer hususlarla birlikte değerlendirildiğinde, iki ülkenin Türk dünyasına yönelik bakışı ortaya koyulmaktadır. Beyannameye göre taraflar Türk dünyasının birlik ve refahına hizmet edecek çabaların artırılmasını vurgulamıştır. Bu bağlamda iki devlet “Türk dayanışmasının daha da pekiştirilmesi amacıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Mirası Vakfı, TÜRKSOY ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetlere ivme kazandıracaklarını” belirtmişlerdir. Dolayısıyla Türkiye ve Azerbaycan'ın Türk dünyasına yönelik vizyon ve hedeflerinin ikili ilişkiler düzeyinde kalmayacağı ve katma değerinin yüksek olacağı söylenebilir.

Şuşa Beyannamesi'nin Kafkasya'ya yönelik mesajları dikkate alındığında, ikili ilişkilerin gelişmesinin bölgeye barış ve istikrar getireceği belirtilmektedir. Ayrıca Ermenistan dahil bölge devletleriyle ilişkilerin normale dönmesi, Kafkasya'da istikrar ve güvenliğin pekiştirilmesi ve uzun vadeli barışın sağlanmasına yönelik çabalara vurgu yapılmıştır. İki liderin Aralık ve Haziran'daki görüşmelerinde Kafkasya'da altılı veya üç+üç şeklinde bölgesel iş birliği mekanizmaları kurulabileceğini ifade etmelerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Ayrıca beyannameye bölgenin önemli bir dinamiği olan enerji hatları ve ulaşım hatlarının geliştirilmesine yönelik yapılan vurgu, bölgesel istikrar açısından önemlidir. Aynı hususun bölgenin yanı sıra Avrupa'nın enerji güvenliği açısından da önemli olduğu belirtilmektedir.

Şuşa Beyannamesi'nin önemli bir yönü de Türk dünyasına yönelik mesajlar içermesidir. Beyannameye göre taraflar Türk dünyasının birlik ve refahına hizmet edecek çabaların artırılmasını vurgulamıştır. Bu bağlamda Türk Konseyi'nin Kasım'da İstanbul'da gerçekleştirilen sekizinci zirvesinde örgütün adının Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmesi ve 2040 vizyon belgesinin kabul edilmesi, şüphesiz Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinden bağımsız düşünülemez.¹³¹

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin 2021'de artarak devam eden ivmesi ikili ziyaretler ve yapılan anlaşmaların yanı sıra sahada da kendisini göstermiştir. 2021'de karşılıklı olarak onlarca ziyaret yapılmış, çok sayıda iş birliği anlaşması imzalanmış ve özgürleştirilen topraklarda yapılanlar dahil olmak üzere on askeri tatbikat gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla siyasi, iktisadi, kültürel ve iletişimle ilgili alanların yanı sıra askeri ilişkilerde de ciddi bir gelişme gözlenmiştir. Öte yandan ikili ilişkilerde artan ivme, üçüncü ülkelerle iş birliğinde, özellikle parlamentolar arası iş birliğinde kendisini göstermiştir. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Başkanı Mustafa

131. Bu konuda bkz. Baghdad Amreyev, “Yeni Nesil Ortak Türklük Değerlerine Bağlı”, *Kriter*, Sayı: 62, (Kasım 2021), s. 11-16.

Şentop'un Temmuz'da Bakü'yü ziyareti ve burada Türkiye-Azerbaycan ve Pakistan arasında Bakü Beyannamesi'nin imzalanması söz konusu olmuştur.¹³²

İkili ilişkilerin geniŐleyerek ve derinleŐerek devam etmesi Karabağ'da, güney Kafkasya'da ve Türk dünyasında Türkiye-Azerbaycan iş birliğini ve bu iş birliğinin ortaya ııkardığı sonuçları görmezden gelerek politika yürütmeyi oldukça zor hale getirmiştir. 2021 sonlarında Azerbaycan-Ermenistan ve Türkiye-Ermenistan arasında gerıekleŐen dolaylı ve doğrudan görüşmeler büyük ölçüde Ankara-Bakü iş birliğinin ortaya ııkardığı yeni jeopolitik gerıeklik ile ilişkilidir. Bu bağlamda Ermenistan, Zengezur Koridoru'nun açılması, mayın haritalarının teslim edilmesi ve nihayetinde Azerbaycan ile sınırının tanınmasına doğru giden süreci başlatmak zorunda kalmıştır. Türkiye ile de sorunların konuŐulmasına yönelik özel temsilci atanması söz konusu olmuştur. Ermenistan'ın her iki devletle yürüttüğü süreç birbirinden bağımsız olmayıp Türkiye-Azerbaycan iş birliğinin ve bunun pratik sonuçlarının bir sonucudur. Bununla beraber Ermenistan'ın her iki süreçte ne kadar samimi olduğu ve bu süreçlerin başarıyla sonuçlanıp sonuçlanmayacağı henüz belli değildir. Ancak bu süreçler nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin önümüzdeki dönemde de ivmesini artırarak ilerlemesi beklenmektedir.

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-AZERBAJYCAN İLİŞKİLERİ	
13 Ocak	Türkiye-Azerbaycan ve Pakistan Dışişleri bakanlarının katılımıyla İslamabad zirvesi gerıekleŐtirildi.
1-12 Şubat	Kars'ta "Kış-2021 Türkiye-Azerbaycan Birleşik Müşterek Tabur Görev Kuvveti Tatbikatı" gerıekleŐtirildi.
18 Şubat	Bakü'de, Gürcistan, Türkiye ve Azerbaycan Dışişleri bakanlarının zirve toplantısı yapıldı.
15-16 Haziran	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Azerbaycan ziyareti ve Şuşa Beyannamesi'nin imzalanması.
26-27 Temmuz	TBMM Başkanı Mustafa Şentop Azerbaycan' ziyaret etti ve Bakü Beyannamesi imzalandı.
6 Eylül	Karabağ-Laçın'da Türkiye-Azerbaycan ortak askeri tatbikatı yapıldı.
20 Eylül	Nahçıvan'da Türkiye ve Azerbaycan ordularının askeri tatbikatı gerıekleŐtirildi.
26 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Fuzuli Havalimanı'nın açılıŐına katıldı.
9 Kasım	TBMM Genel Kurulunda Türk askerinin Azerbaycan'daki görev süresinin bir yıl uzatılmasına ilişkin Cumhurbaşkanlığı tezkeresi kabul edildi.
12 Kasım	İstanbul'da yapılan zirve toplantısında Türk Konseyinin ismi, Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirildi. Zirvede Cumhurbaşkanı Erdoğan Karabağ zaferi dolayısıyla Aliyev'e Türk Konseyi adına Türk Dünyası Ali NiŐanı takdim etti.

132. Ertuğrul SubaŐı, "Azerbaycan-Pakistan-Türkiye Parlamento Başkanları Bakü Beyannamesi'ni Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 27 Temmuz 2021.

TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

MEHMET UĞUR EKİNCİ

2021 yılı Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkiler bakımından oldukça hareketli bir yıl oldu. Koronavirüs salgınının ulusal ve uluslararası düzeydeki etkileri devam etmekle beraber bir önceki yıla nazaran kaydedilen normalleşme Türkiye-Balkanlar ilişkilerine de olumlu yansıdı. Üst düzey temasların büyük oranda telefon görüşmeleri ve video konferanslarla sınırlı kaldığı 2020'nin aksine 2021'de cumhurbaşkanı ve bakanlar düzeyinde çok sayıda resmi ziyaret ve görüşme gerçekleşti. Türkiye'nin bölgeyle yürüttüğü ticari ve ekonomik faaliyetlerin yoğunluğu da bir önceki yıla göre gözle görülür bir artış gösterdi.

1 Temmuz 2020-30 Haziran 2021 arasında Balkanların en önemli bölgesel iş birliği platformu Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci'nin (GDAÜ) dönem başkanlığını üstlenen Türkiye sağlık, eğitim, ticaret ve güvenlik gibi alanlarda iş birliğinin önemini öne çıkaran bir dönem başkanlığı vizyonu benimsedi. Türkiye, yıllardır istikrarlı bir biçimde sürdürdüğü bölgedeki bütün toplumlarla ilişkilerin geliştirilmesine yönelik politikasını 2021'de de devam ettirdi. Balkan ülkelerinin yetkilileri de Türkiye'nin bölgenin barış, istikrar ve ekonomik kalkınmasında oynadığı rolün altını çizerek karşılıklı iş birliğinin daha da ilerlemesini istediklerini dile getirdiler. Türkiye'nin diğer bölge ülkeleriyle ilişkilerinde kayda değer bir pürüz kaydedilmezken Yunanistan ile deniz yetki alanları, Doğu Akdeniz jeopolitiği, Kıbrıs ve düzensiz göç gibi köklü ve karmaşık sorunlardan kaynaklanan gerginlik ve tartışmalar devam etti. Yine de bu ülkeyle 2020'de yaşanan gerilimler 2021'de tekrarlanmadı, hatta karşılıklı diyalog ve iş birliğinin yeniden canlandırılması yönünde bazı somut adımlar da atıldı.

SİYASİ İLİŞKİLER

6 Ocak'ta **Arnavutluk** Başbakanı Edi Rama ve beraberindeki bakanlar Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret sırasında Türkiye ile Arnavutluk arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmasına dair Ortak Siyasi Bildiri imzalanarak ilişkiler stratejik ortaklık seviyesine yükseltilmiş oldu. Ayrıca iki ülke arasında sağlık ve eğitim alanlarında iş birliği anlaşmaları, yapı işlerine ilişkin mutabakat zaptı ve İşkodradaki Osmanlı dönemi eserlerinden Kurşunlu Camii'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmesine ilişkin protokol imzalandı. Türkiye tarafından Arnavutluk'un Fier kentinde yaklaşık 70 milyon avro maliyetle inşa edilen yüz elli yataklı hastane Nisan'da tamamlanarak hizmete girdi. Hastanenin açılış töreninde Arnavutluk Başbakanı Rama ve Sağlık Bakanı Fahrettin Koca hazır bulunurken Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da canlı bağlantıyla katılımcılara hitap etti.

25 Şubat'ta Arnavutluk'u ziyaret eden Tarım ve Orman Bakanı Bekir Pakdemirli, Başbakan Edi Rama ve Tarım Bakanı Milva Ekonomi ile gıda, tarım, hayvancılık, ormancılık, su ve balıkçılık alanlarında potansiyel iş birliği konularını görüştü. Başbakan Rama, bir grup bakanla beraber 2 Haziran'da Türkiye'yi bir kez daha ziyaret etti. Ziyaret sırasında iki ülke kültür bakanları arasında ortak tarihi ve kültürel mirasın korunması için iş birliği protokolü imzalandı. Başbakan Rama ve İçişleri Bakanı Bledar Çuçi, Türkiye'ye yaptıkları ziyaretlerde savunma sanayii alanında faaliyet gösteren fabrikalarda incelemelerde bulundu. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Arnavutluk Başbakanı Rama, 22 Eylül'de New York'ta Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu sırasında yeniden bir araya geldiler.

13 Şubat'ta **Bosna Hersek** Dış Ticaret ve Ekonomik İliŐkiler Bakanı StaŐa KoŐarac ve beraberindeki heyet Ankara'yı ziyaret etti. 25 Şubat'ta Saraybosna'da temaslarda bulunan Tarım ve Orman Bakanı Pakdemirli, tarım ürünlerinin ihracatı ve ormancılık alanında iş birliği konularında Bosna Hersekli bakanlarla görüŐtü. 16 Mart'ta Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleŐtiren Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi Başkanı Milorad Dodik ve konseyin diğer üyeleri Šefik Džaferović ve Željko Komšić Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi. Ziyaret sırasında iki ülke arasında Yatırım İşbirliği Mutabakat Muhtırası, Altyapı ve İnŐaat Projelerinde İşbirliği Anlaşması ve Sürücü Belgelerinin Karşılıklı Olarak Tanınması ve Tebdil Edilmesi Konulu Anlaşma imzalandı. Başkanlık Konseyinin üç üyesi, Haziran'da GDAÜ zirvesi ve Antalya Diploması Forumu münasebetiyle bir kez daha Türkiye'ye geldi. 4-5 Mayıs'ta Saraybosna'ya giden Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, başta Devlet Başkanlığı Konseyi üyeleri olmak üzere birçok üst düzey yetkiliyle görüŐtü. Bosna Hersek ile 2019'da güncellenen Serbest Ticaret Anlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanmasının ardından 1 Ağustos 2021'de yürürlüğe girdi.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 27 Ağustos'ta Bosna Hersek'e bir günlük resmi ziyarette bulundu. Erdoğan, Devlet Başkanlığı Konseyi üyeleriyle yaptığı görüşmenin

ardından düzenlenen basın toplantısında Türkiye'nin Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünü, siyasi birliğini ve egemenliğini ve Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmesini desteklediğinin altını çizerek daha güçlü bir Bosna Hersek için Türkiye'nin her alanda iş birliğine açık olduğunu belirtti.

Bosna Hersek'te Sırp Cumhuriyeti'nin (RS) devlet düzeyindeki kurumlarla iş birliği yapmaması ve kendi paralel kurumlarını oluşturmaya yönelik girişimlerde bulunması yüzünden Bosna Hersek'te artan siyasi gerilim Türkiye tarafından yakından takip edildi. 2 Kasım'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Boşnakların oy verdiği en büyük siyasi parti olan Demokratik Eylem Partisi'nin (SDA) Genel Başkanı ve Bosna Hersek Halklar Meclisinin Boşnak üyesi Bakir Izetbegović ile İstanbul'da bir araya geldi. 8 Kasım'da Türkiye'deki Boşnak sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerini ağırlayan Erdoğan, burada yaptığı konuşmada Türkiye'nin Bosna Hersek'teki bütün halkların uyum içinde bir arada yaşaması için çalıştığını ve 1990'lardaki çatışmaların yeniden yaşanmasına asla izin vermeyeceğini belirtti. Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyinin Sırp üyesi Dodik de 9 Kasım'da Ankara'ya gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir görüşme yaptı. RS Halk Meclisinin 10 Aralık'ta yargı, maliye ve savunma gibi alanlarda entite düzeyinde kurumların kurulmasına dair aldığı karar, Dışişleri Bakanlığı tarafından olumsuz karşılandı.

2021 içinde üç kez genel seçimlerin gerçekleştirildiği **Bulgaristan** ile ikili ilişkiler sakin ilerlerken üst düzey ziyaretlerin sayısı sınırlı kaldı. Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy, resmi temaslarda bulunmak üzere 25 Ocak'ta Bulgaristan'ı ziyaret etti. Başta Başbakan Boyko Borisov olmak üzere birçok yetkiliyle görüşen Ersoy, Bulgaristan-Türkiye Karma Turizm Komitesinin 3. Oturumuna katıldı. Ziyaret sırasında iki ülkenin turizm bakanlıkları arasında ikili iş birliği protokolü imzalandı. 11 Temmuz'daki genel seçimin öncesinde Bulgaristan Parlamentosunun Avrupa Birliği (AB) dışı ülkelerde kurulacak sandık sınırlamasını kaldırması, Türkiye'de yaşayan Bulgaristan vatandaşlarının oy kullanmasını kolaylaştırdı. Bulgaristan'da çoğunlukla Türk ve Müslümanların oy verdiği Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin (HÖH) Genel Başkanı Mustafa Karadayı, Türkiye'den seçimlere katılımı artırmak ve partisine destek sağlamak adına Türkiye'de çeşitli temaslarda bulundu. Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının HÖH lehine yaptığı çalışmalar ve medyadaki bazı yayınlar Bulgaristan makamlarınca seçime müdahale olarak değerlendirildi. Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin Sofya Büyükelçisine bu konudaki rahatsızlığını iletirken Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi de Dışişleri Bakanlığına çağrılarak Türkiye'nin Bulgaristan'ın iç işlerine karıştığına yönelik iddiaların asılsız olduğu bildirildi. Öte yandan önceki yıllarda olduğu gibi Bulgaristan'dan birçok yetkili, düzensiz göçle mücadelede Türkiye'nin oynadığı role vurgu yaparak Türkiye ile yürütülen iş birliğinden memnun olduklarını belirtti.

25-26 Şubat arasında **Hırvatistan**'a resmi bir ziyaret gerçekleştiren Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, başta Cumhurbaşkanı Zoran Milanović olmak üzere birçok

üst düzey yetkiliyle bir araya geldi. Hırvatistan'ın Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde gösterdiği yapıcı tutumdan dolayı teşekkürlerini ileten Çavuşoğlu, Hırvatistan, Bosna Hersek ve Türkiye arasındaki üçlü istişare mekanizmasının liderler düzeyine çıkarılacağını belirtti. 17 Haziran'da GDAÜ zirvesi için Antalya'ya gelen Hırvatistan Başbakanı Andrej Plenković, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi. Görüşmede Plenković, Bosna Hersek kurumlarında Hırvatların daha adil temsili için Türkiye'den destek isterken Türkiye'nin düzensiz göçün önlenmesindeki katkılarından övgüyle söz etti. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Milanović'le telefonda görüşerek kendisine Hırvatistan'ın orman yangınlarındaki desteği için teşekkür etti. Erdoğan, 21 Eylül'de New York'taki BM Genel Kurulu sırasında mevkidaşıyla bazı bakanların da katıldığı bir görüşme gerçekleştirdi.

Türkiye ile **Karadađ** arasındaki dostane ilişkiler 2021'de de devam etti. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu 23 Mart'ta NATO toplantısı için bulunduğu Brüksel'de Karadağlı mevkidaşı Đorđe Radulović ile baş başa bir görüşme yaptı. İki bakan 16 Haziran'da Antalya'da GDAÜ Dışişleri Bakanları Toplantısı'nın ve 23 Ağustos'ta Kırım Platformu Kuruluş Zirvesi'nin marjında yeniden bir araya geldiler. Antalya'daki görüşmenin ardından iki ülke arasında protokol konularına ilişkin mutabakat zaptı imzalandı. Karadađ Cumhurbaşkanı Milo Đukanović de GDAÜ zirvesi için Antalya'da bulunduğu esnada Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ikili görüşme gerçekleştirdi. 28 Ağustos'ta Karadađ'a resmi bir ziyarette bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Cumhurbaşkanı Đukanović ve Başbakan Zdravko Krivokapić ile bir araya geldi. Taraflar karşılıklı ticaretin ve Karadađ'daki Türk yatırımlarının artırılması hususunda hemfikir olduklarını ifade etti. Yıl içerisinde Başbakan Yardımcısı Dritan Abazović'in yanı sıra Karadađ'ın ekonomi, sağlık ve tarım bakanları Türkiye'ye gelerek çeşitli temaslarda bulundular. Karadađ Meclis Başkanı Aleksa Bečić de Aralık'ta İstanbul Ekonomi Zirvesi'ne katılmak için Türkiye'ye geldi.

Kosova'da 14 Şubat'ta düzenlenen genel seçimler, iç siyasi dengelerde önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. Oyların yarısından fazlasını alan Kendin Karar Ver (VV) partisi iktidara gelirken bu partiyle seçim ittifakı yapan Vjosa Osmani cumhurbaşkanı seçildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, yeniden başbakanlığa gelen VV lideri Albin Kurti'yi ve Kosovalı mevkidaşı Osmani'yi ayrı ayrı tebrik etti. Erdoğan, Kurti'ye gönderdiği tebrik mesajında eski Başbakan Avdullah Hoti'nin 4 Eylül 2020'de Washington'da imzaladığı metinde kabul ettiği Kudüs'te büyükelçilik açılması kararının yeniden gözden geçirilmesini istedi. Buna rağmen İsrail'in 1 Şubat'ta Kosova'yı resmen tanımmasının ardından Kosova'nın Kudüs Büyükelçiliği 14 Mart'ta resmen açıldı. Bu gelişme Ankara tarafından "sorumsuz ve hukuk dışı" olarak nitelendirilerek kınandı. Yine de söz konusu büyükelçiliğin açılmasının ikili ilişkilere somut bir olumsuz etkisi gözlemlenmezken Türkiye Kosova'nın uluslararası tanınırlığını desteklemeye devam etti.

GDAÜ Zirvesi ve Antalya Diplomasi Forumu'na katılmak üzere Antalya'ya gelen Kosova Cumhurbaşkanı Osmani 18 Haziran'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü. Görüşmede karşılıklı iş birliğinin derinleştirilebileceği alanlar ele alındı. Yıl içerisinde Türkiye'ye iki ziyaret gerçekleştiren Kosova Savunma Bakanı Armend Mehaj, Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ile bir araya gelerek askeri iş birliği ve bölgesel güvenlik konularında görüş alışverişinde bulundu. 21-22 Ekim arasında Kosova'yı ziyaret eden Milli Eğitim Bakanı Mahmut Özer, başta Başbakan Kurti olmak üzere üst düzey yetkililerle bir araya gelirken Türklerin yaşadığı Mamuşa ve Prizren kentleri ile Kosova Uluslararası Maarif Okulları'nda da incelemelerde bulundu. 22 Kasım'da Türkiye'ye gelen Kosova Adalet Bakanı Albulena Haxhiu, Adalet Bakanı Abdülhamit Gül tarafından kabul edildi.

20 Ocak'ta **Kuzey Makedonya** Tarım, Orman ve Su Ekonomisi Bakanı Arjanit Hoxha ile Çevre ve Mekansal Planlama Bakanı Naser Nuredini Ankara'ya resmi bir ziyarette bulundu. Ziyaret sırasında iki ülke arasında Veteriner Hizmetleri Politikaları ve Gıda Güvenilirliği Alanında İşbirliği Anlaşması ile Ormancılık ve Su Alanlarında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptları imzalandı. Bu ziyarete karşılık olarak Tarım ve Orman Bakanı Bekir Pakdemirli de 26 Şubat'ta Kuzey Makedonya'ya giderek temaslarda bulundu. 8 Şubat'ta Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunan Kuzey Makedonya Ekonomi Bakanı Kreshnik Bektashi, Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan tarafından kabul edildi. Görüşmede iki ülke arasında 2001'den beri yürürlükte olan Serbest Ticaret Anlaşması'nın (STA) hizmet sektörünü de kapsayacak şekilde genişletilmesine karar verildi. 5 Haziran'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kuzey Makedonya Başbakanı Zoran Zaev ve Sağlık Bakanı Venko Filipçe'yi İstanbul'da kabul etti. Görüşmede ekonomi ve sağlık başta olmak üzere iş birliği konuları ele alındı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 17 Haziran'da GDAÜ zirvesi için Antalya'da bulunan Kuzey Makedonyalı mevkidaşı Stevo Pendarovski'yi kabul etti. Görüşmede ekonomi ve savunma alanlarındaki iş birliğinin önemi üzerinde durulurken Pendarovski Türkiye'ye salgın sırasında sağladığı tıbbi destekler için teşekkür etti.

Türkiye ve Kuzey Makedonya arasında 1990'larda tesis edilen ve Kuzey Makedonya'nın NATO'ya üyeliğinden sonra yeni bir boyut kazanan askeri iş birliği 2021'de de devam etti. Yıl içinde Türkiye Kuzey Makedonya'ya askeri teçhizat desteğinde bulunurken 17 Ağustos'ta Milli Savunma Bakanı Akar ile mevkidaşı Bakanı Radmila Şekerinska arasında beş yıllık Askeri Mali İş Birliği Anlaşması ve Nakdi Yardım Uygulama Protokolü imzalandı. Yıl içinde Kuzey Makedonya Eğitim ve Bilim Bakanı Mila Tsarovska ve Adalet Bakanı Boyan Mariçiç de Türkiye'ye gelerek resmi temaslarda bulundular.

2021'de Türkiye'nin Balkanlarda en güçlü ilişkilere sahip olduğu ülkelerden **Romanya** ile stratejik ortaklığının onuncu yıl dönümü münasebetiyle birçok etkinlik düzenlendi. 8-9 Mart'ta resmi bir ziyaret için bu ülkeye giden Milli Savunma Bakanı Akar, mevkidaşı Nicolae Ionel Ciucă ile savunma ve güvenlik alanlarındaki iş birliğinin ilerletilmesine dair kapsamlı bir görüşme gerçekleştirdi. 2016'dan beri

düzenlenen Türkiye-Polonya-Romanya Dışışleri Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere 22-23 Nisan'da Bükreş'e giden Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, burada Romanya Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis ve Dışışleri Bakanı Bogdan Aurescu'yla da ayrıca bir araya geldi. Aurescu, Haziran'da Türkiye'ye gelerek Antalya Diplomasi Forumu'na katılırken Romanya Enerji Bakanı Virgil Popescu da Aralık'ta İstanbul Ekonomi Zirvesi'ne konuk oldu.

17 Haziran'da GDAÜ zirvesi için Antalya'ya gelen **Sırbistan** Başbakanı Ana Brnabić Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi. Görüşmede ekonomik ve kültürel iş birliği konularıyla ortak altyapı projeleri ele alındı. Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Adil Karaismailođlu, 23 Haziran'da Türkiye'ye gelen Sırbistan İnşaat, Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Tomislav Momirović ile görüştü. 16 Temmuz'da resmi ziyaret için Sırbistan'a giden Kültür ve Turizm Bakanı Ersoy, Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić tarafından kabul edilmesinin ardından mevkidaşı Tatjana Matić ile bir araya geldi. Görüşmede salgın sonrası karşılıklı turizmin artırılması ve Sırbistan'daki tarihi yapıların restorasyonu gibi konu başlıkları üzerinde durulurken iki ülke arasında kimlik kartıyla seyahatin başlatılması üzerinde görüş birliğine varıldı.

31 Ağustos-1 Eylül arasında Sırbistan'ı ziyaret eden Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, başta Cumhurbaşkanı Vučić olmak üzere birçok üst düzey yetkiliyle görüşmeler gerçekleştirdi. Ziyaretinin ikinci gününde mevkidaşı Nikola Selaković ile beraber Boşnakların yoğun olarak yaşadığı Sancak bölgesine giden Çavuşoğlu, Yeni Pazar (Novi Pazar) kentinde Nisan'da hizmete giren Türkiye Başkonsolosluğunun resmi açılış törenine katıldı. Sırbistan'da böylece ilk konsolosluğunu açan Türkiye, Niş kentinde de bir konsolosluk açılması için çalışmaları başlattı. 18 Eylül'de Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmek üzere İstanbul'a geldi. Görüşmede iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler ve bölgesel siyasetin önemli konuları ele alındı. Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu Bağlantısızlar Hareketi'nin 60. yıl dönümü toplantısı için Ekim'de yeniden Belgrad'a giderken 27 Ekim'de Türkiye'ye gelen Sırbistan Başbakan Yardımcısı ve Savunma Bakanı Nebojša Stefanović Milli Savunma Bakanı Akar ve İçişleri Bakanı Soylu ile ayrı ayrı görüştü. Bakan Soylu ayrıca 23 Kasım'da Interpol Genel Kurulu için İstanbul'a gelen Sırbistan İçişleri Bakanı Aleksandar Vulin ile de ikili görüşme gerçekleştirdi.

Türkiye'nin stratejik ortaklığının onuncu yılını doldurduğu bir başka ülke olan **Slovenya** ile ilişkiler önceki yıllardaki gibi sorunsuz seyretti. 4 Mayıs'ta resmi bir ziyaret için bu ülkeye giden Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Cumhurbaşkanı Borut Pahor, Başbakan Janez Janša ve Dışışleri Bakanı Anže Logar ile ayrı ayrı görüştü. İki dışışleri bakanının görüşmesinin ardından düzenlenen basın toplantısında taraflar karşılıklı ticaretin artışından dolayı memnuniyetlerini dile getirirken Balkan ülkelerinin AB üyeliği konusunda ortak görüşlere sahip olduklarını ifade etti. 21 Eylül'de BM Genel Kurulu için New York'ta bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan da Slovenyalı mevkidaşı Pahor ile bir görüşme gerçekleştirdi.

Türkiye ile **Yunanistan** arasında önceki yıllarda yaşanan sorun ve tartışmalar 2021'e de taşındı. Yunanistan'ın yürüttüğü ikili ve çok taraflı diplomatik girişimler, askeri tatbikatlar ve silahlanma faaliyetleri Türkiye tarafından dikkatle takip edildi. Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı çeşitli uluslararası platformlarda dile getirdiği iddia ve suçlamaları şiddetle reddeden Ankara Atina'nın ikili ilişkilerde yaşanan sorunları müzakere yoluyla çözmek yerine AB ve ABD'nin gündemine taşımalarını eleştirdi. Başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere Türkiye'den yetkililer, hava sahası ihlalleri ve Ege adalarının silahlandırılması gibi adımlara ve Türkiye aleyhinde yürütülen diplomatik faaliyetlere dikkat çekerek Atina'ya gerginliği tırmandırmama çağrısında bulundu.

15 Nisan'da Türkiye'ye çalışma ziyareti için gelen Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu tarafından kabul edildi. İki dışişleri bakanının basın toplantısında Dendias'ın Türkiye'yi suçlayıcı bir dil kullanması ve AB'nin Türkiye'ye karşı yaptırım uygulayabileceğini söylemesi üzerine Çavuşoğlu Türkiye'nin kendi haklarını korumakta olduğunu ve Yunanistan'ın birçok konuda hukuksuz hareket ettiğini vurgulayarak sorunların kavga etmek yerine diyalogla çözülmesi gerektiğini belirtti. 30-31 Mayıs'ta Yunanistan'a giden Çavuşoğlu, ziyaretinin ilk gününü Batı Trakya'daki soydaşlara ayırırken ikinci gününde Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis ve mevkidaşı Dendias ile görüştü. Oldukça olumlu bir atmosferde gerçekleşen görüşmelerde ticaret, taşımacılık, teknoloji, turizm, enerji, çevre, sağlık, sosyal güvenlik ve mesleki eğitim gibi alanlarda iş birliğinin geliştirilmesine yönelik yirmi beş maddelik bir eylem planı kabul edildi. 14 Haziran'da NATO zirvesi için buldukları Brüksel'de bir araya gelen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Yunanistan Başbakanı Miçotakis de 2020'de yaşanan gerilimlerin 2021'de tekrarlanmaması ve diyalog kanallarının sürekli açık tutulması üzerinde görüş birliğine vardı.

Yıl boyunca Ege Denizi üzerinden Yunanistan'a geçmeye çalışan düzensiz göçmenler birçok kez Yunanistan kıyı emniyeti ekipleri tarafından geriye itildi. Hayati tehlikeyle karşı karşıya kalan yüzlerce göçmen Türk sahil güvenlik güçlerince kurtarılarak Türkiye'ye getirildi. Ayrıca Yunanistan'a Meriç Nehri üzerinden geçmeye çalışanların da geri itildiği ve daha önce geçmiş olanların Türkiye'ye geri dönmeye zorlandığı tespit edildi. Türkiye, Yunanistan'dan insan hakları ve AB hukukuyla bağdaşmayan bu tür uygulamalara son vermesini istedi. Diğer yandan Türkiye'nin düzensiz göçle ilgili AB ile 16 Mart 2016'da imzaladığı mutabakatı yenilemek istemesi Yunanistan üzerindeki göçmen baskısını artırdı. Yunanistan hükümeti, sığınma başvurusu reddedilenlerin Türkiye tarafından geri kabul edilmemesine karşılık AB nezdinde girişimlerde bulunurken Brüksel'i de Türkiye'ye karşı verdiği taahhütleri yerine getirmeye çağırdı.

Türkiye ve Yunanistan arasında Ege'deki deniz ve hava yetki alanlarının ihlal edildiğine dair karşılıklı tartışmalar ve ihlallere karşı uygulanan tedbirler 2021'de de devam etti. Türkiye'nin Ege Denizi'nde hidrografik çalışma yapacak bir araştırma

gemisi için yayımladığı Navtex bildirimini Yunanistan tarafından “yasa dışı” olarak nitelendirildi. Nisan ve Eylül aylarında Yunanistan adına Ege ve Akdeniz’de çalışma yapmak için gelen araştırma gemileri Türk savaş gemilerince Türkiye’nin kıta sahanlığından uzaklaştırıldı. Daha önce varılmış mutabakata aykırı olarak Yunanistan’ın turizm sezonunda Ege’de askeri tatbikat düzenleyeceğini açıklaması üzerine Türkiye de bölgede askeri eğitim yapmak üzere kendi Navtex’ini yayımladı.

Kıbrıs konusunda Türkiye iki devletli çözüm fikrini savunurken Yunanistan BM parametrelerine göre iki toplumlu ve iki bölgeli federal çözümü desteklemeyi sürdürdü. Yunanistan Dışışleri Bakanı Dendias’ın Türkiye’nin Rum azınlığın haklarını yeterince korumadığına yönelik sözlerine karşılık Ankara, Yunanistan’daki Türk azınlığın başta eğitim ve din alanlarında olmak üzere Lozan Antlaşması’ndan kaynaklanan haklarının ihlal edildiğine dikkat çekti. Birçok terör örgütünün Yunanistan’da faaliyetlerini sürdürdüğünü işaret eden Ankara, Atina’dan bu faaliyetlere engel olmasını istedi. Yunanistan Parlamentosunda 19 Mayıs’ta “Pontus Soykırımını Günü” adı altında bir anma programı düzenlenmesine karşılık Ankara tarafından yayımlanan sert mesajda Yunanistan’ın tarihi gerçekleri çarpıtarak üçüncü ülkeleri aldatmaya çalıştığı vurgulandı. İskeçe Müftüsü Ahmet Mete’nin Selanik’teki mahkeme tarafından on beş ay hapis cezasına çarptırılması ve ekonomik gerekçelerle Batı Trakya Türk azınlığına ait on iki ilkokulun kapatılması Dışışleri Bakanlığı tarafından kınandı.

Bütün bu tartışmalara ve karşılıklı ithamlara rağmen 2021’de iki ülkenin siyasi liderleri ve kurumları arasında diyalog ve iş birliğini geliştirmek için bazı somut adımlar da kaydedildi. Türkiye ve Yunanistan Dışışleri Bakanlıkları arasında ikili sorunlara adil ve kapsamlı bir çözümün geliştirilmesi hedefiyle 2002’de başlayan ve 2016’da kesintiye uğrayan toplantılar 2021’de yeniden başlatıldı. “İstışari görüşmeler” adı altında düzenlenen bu toplantıların 61’incisi 25 Ocak’ta İstanbul’da, 62’incisi 16 Mart’ta Atina’da, 63’üncüsü ise 6 Ekim’de Ankara’da gerçekleştirildi. İki ülke askeri yetkilileri arasında güven artırıcı önlemlerin ve ayrıştırmaya usullerinin ele alındığı teknik toplantılar 2021’de de devam ettirildi. Askeri gerginliklerin önlenmesi amacıyla iki ülke silahlı kuvvetlerinin hareket daireleri arasında doğrudan telefon hattı kurulması kararlaştırıldı. 2 Kasım’da Türkiye’yi ziyaret eden Yunanistan Göç ve İltica Bakanı Panayotis Mitarakis İçişleri Bakanı Soylu ile bir araya geldi. Türkiye-Yunanistan 4. Turizm Karma Komite Toplantısı ve 9. Turizm Forumu, iki ülke turizm bakanlarının katılımıyla 17 Kasım’da İzmir’de düzenlendi.

Türkiye’nin 1 Temmuz 2020-30 Haziran 2021 arasında üstlendiği GDAÜ Dönem Başkanlığı kapsamında toplam kırk altı etkinlik gerçekleştirildi. 17 Haziran 2021’de Antalya’da düzenlenen GDAÜ Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’ne sekiz devlet ve hükümet başkanı katıldı. Zirvenin açılışında konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, GDAÜ’nün yalnızca siyasi ve ekonomik iş birliğiyle sınırlı kalmaması gerektiğini, demokrasi, adalet ve yasa dışı faaliyetlerle mücadele gibi alanlarda da iş birliğinin güçlendirilmesinin hedeflendiğini söyledi. Aynı gün düzenlenen GDAÜ

Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda on bölge ülkesinin dışişleri bakanı hazır bulundu. GDAÜ toplantılarına gelen üst düzey katılımcılar ertesi gün başlayan Antalya Diploması Forumu'na da katıldılar. Bu iki etkinlik esnasında devlet ve hükümet başkanları ve dışişleri bakanları düzeyinde birçok ikili görüşme gerçekleştirildi.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2021'in ilk on ayı için kesin olmayan verilerine göre Türkiye'nin on bir Balkan ülkesiyle dış ticaret hacmi yaklaşık 23 milyar dolar olarak gerçekleşti. Böylece bir önceki yılın aynı dönemine göre toplam ticaret hacminde yüzde 37'nin üzerinde artış kaydedildi. 2020'nin ilk on ayına kıyasla Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı toplam ihracat yüzde 41, bu ülkelerden gerçekleştirdiği toplam ithalat ise yüzde 30 arttı. Bu dönemde Türkiye'nin bütün dünyayla gerçekleştirdiği toplam ihracatın yüzde 34, toplam ithalatın ise yüzde 22,5 arttığı göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin dış ticaretinde Balkanların konumunun 2021 içerisinde güçlendiği rahatlıkla söylenebilir.

2021'in ilk on ayında Balkanlardaki on bir ülkenin her birine yapılan ihracatta 2020'nin aynı dönemine göre artış kaydedilirken Yunanistan'a yapılan ihracattaki artış yüzde 69'un üzerine çıktı. İthalata gelince, yalnızca Karadağ'dan yapılan ithalatta 2020'ye göre azalma (yüzde 6,8) görülürken Arnavutluk'tan yapılan ithalatta yüzde 110'un, Kuzey Makedonya, Kosova, Yunanistan ve Hırvatistan'dan yapılan ithalatta da yüzde 50'nin üzerinde artış oranları kaydedildi. Daha önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2021'de de devam ederek bölgeyle yürütülen toplam ticaretin yaklaşık yüzde 82'si yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti. Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına gelince, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının (TCMB) kesin olmayan verilerine göre¹³³ yılın ilk dokuz ayında Türkiye'den on Balkan ülkesine yaklaşık 78 milyon dolarlık dış yatırım yapıldı. Böylelikle bir önceki yılın aynı dönemine göre bu ülkelere giden dış yatırımlarda yüzde 4'lük bir artış kaydedildi. Türkiye'den bu dönemde en fazla yatırımın gittiği ülkeler sırasıyla Romanya, Yunanistan ve Kuzey Makedonya oldu. TCMB istatistiklerinde yer verilmeyen Kosova'ya ise 2021'in ilk dokuz ayında Türkiye'den giden net doğrudan yatırımların miktarı yaklaşık 12 milyon dolar olarak ölçüldü.¹³⁴

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye, koronavirüs salgınının başlangıcından itibaren Balkan ülkelerine sağladığı sağlık yardımlarını 2021'de de sürdürdü. Bu kapsamda yıl içerisinde Karadağ'a 100 bin, Bosna Hersek'e 40 bin, Kuzey Makedonya'ya 30 bin doz Sinovac aşısı hibe edildi.

133. Bu veriler üçüncü ülkeler üzerinden giden yatırımları göstermediğinden yalnızca genel anlamda fikir verebilmektedir.

134. Kosova Merkez Bankasının kesin olmayan istatistiklerinden alınmıştır.

Türkiye 29 Aralık 2020'de meydana gelen depremde zarar gören Hırvatistan'ın Petrinja bölgesine çadır, ısıtıcı, battaniye ve gıda yardımında bulunurken Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından burada bir konteyner kent inşa edildi.

Türkiye'nin Balkanlardaki en etkin kurumlarından olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), koronavirüs salgınına rağmen eğitim, sağlık ve tarım gibi alanlardaki projelerini ve restorasyon faaliyetlerini devam ettirdi. Balkanların sekiz ülkesinde faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüsü tarafından Türkçe dil derslerinin yanı sıra bir kısmı dijital ortamda olmak üzere birçok kültür ve sanat etkinliği düzenlendi. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), önceki yıllarda olduğu gibi Balkanlar Burs Programı kapsamında çok sayıda lisans ve lisansüstü öğrencisine Türkiye'de öğrenim görme imkanı sağlarken 2021'de sekiz Balkan ülkesini kapsayan Balkan Gençlik Okulu projesinin dördüncüsünü gerçekleştirdi. Arnavutluk, Bosna Hersek, Kosova, Kuzey Makedonya ve Romanya'daki kurum ve tesisleriyle Balkanlardaki eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren Türkiye Maarif Vakfı, Sırbistan ve Karadağ'da da okul açmaya yönelik çalışmalarını başlattı. Balkanların on bir ülkesinden yirmi dört belediyenin katıldığı B40 Balkan Şehirleri Ağı'nın ilk zirve toplantısı 29-30 Kasım arasında İstanbul'da düzenlendi. TRT, İngilizce ve çeşitli Balkan dillerinde yayın yapacak TRT Balkans adlı dijital haber platformunun kurulması için çalışmalarını hızlandırdı. Diyanet İşleri Başkanlığı ise din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara yönelik desteğini 2021'de de devam ettirdi.

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-BALKAN ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	
6 Ocak	Arnavutluk Başbakanı Edi Rama ve beraberindeki bakanlar Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
25-26 Şubat	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu resmi bir ziyaret için Hırvatistan'a gitti.
16 Mart	Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyi üyeleri Milorad Dodik, Şefik Džaferović ve Željko Komšić Türkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüştü.
15 Nisan	Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Dendias Türkiye'ye geldi.
22 Nisan	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Türkiye-Polonya-Romanya Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere Bükreş'e gitti.
4 Mayıs	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Slovenya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
30-31 Mayıs	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Yunanistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
14 Haziran	Brüksel'de görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis iki ülke arasındaki diyalogu devam ettirmek üzerinde anlaştı.
17 Haziran	Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci (GDAÜ) Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi ve GDAÜ Dışişleri Bakanları Toplantısı Antalya'da düzenlendi.
27-28 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan Bosna Hersek ve Karadağ'a resmi ziyaretlerde bulundu.
31 Ağustos-1 Eylül	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu çeşitli temaslarda bulunmak üzere Sırbistan'a gitti.
18 Eylül	Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić İstanbul'a gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'la bir görüşme yaptı.

TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ

DENİZ İSTİKBAL

GİRİŞ

2020'in başında ortaya çıkan pandeminin etkisiyle Türkiye-Çin ilişkileri iki yıl boyunca salgınla mücadele çerçevesinde gelişim gösterdi. 2021'de de pandeminin etkileri sürerken Türkiye-Çin ilişkilerinin ellinci yılı kutlandı. 1971'de Türkiye Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanıırken diplomatik temsilcilikler karşılıklı olarak açılmıştı. Geçen yıla kıyasla resmi ziyaretlerin gerçekleştiği 2021'de siyasi, ticari ve kültürel ilişkiler önemli derecede ivme kazandı.

SIYASİ İLİŞKİLER

İki ülke arasındaki ilişkilerin 2021'de siyasi ve ekonomik meseleler ile Uygur sorunu üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. 25 Martta Çin Dışişleri Bakanı Wang, Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi. Ziyarette ekonomik iş birliği, salgınla mücadele ve aşı konusu gündeme geldi. Uygurların Çin'e iade antlaşması çerçevesinde geri gönderilmeyeceği vurgusu ziyaretin ana gündem maddelerinden biri oldu. Wang, Çavuşoğlu'nun ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ikili toplantı gerçekleştirdi.¹³⁵ 13 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Çin Devlet Başkanı Şi Cinping bir telefon görüşmesi yaptı. Görüşmede ticaret, yatırım, enerji, ulaşım ve sağlık başta olmak üzere ikili ilişkileri geliştirecek politikalar ele alındı. Resmi ilişkilerin kuruluşunun 50. yılı vesilesiyle liderler birbirlerini tebrik ederken dostluk ve iş birliğine vurgu yapıldı. İki ülke arasında diplomasi, ekonomi ve kültürel alanda birçok iş birliği fırsatı olduğuna dikkat çeken liderler Üst Düzeyli Ortak Çalışma Grubu'nun Türkiye-Çin ilişkilerine ivme kazandıracağını söyledi. Konuşmada Cumhurbaşkanı Erdoğan Uygur Türklerinin Çin'in eşit vatandaşları olduğunu refah, özgürlük ve huzur içinde

135. "Erdoğan ve Çavuşoğlu Çin Dışişleri Bakanıyla Görüştü", Voice of America, 25 Mart 2021.

yaşamalarının Türkiye için önem arz ettiğini kaydetti. Ayrıca Türkiye'nin Çin'in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterdiğini vurguladı.¹³⁶

Devlet başkanlarının telefon görüşmesinin ardından Türkiye ve Çin dışışleri bakanları Özbekistan'da bir araya geldi. "Orta ve Güney Asya: Bölgesel Bağlantısallık, Sınamalar ve Fırsatlar" konulu konferansa katılmak için Taşkent'te görüşen bakanlar ticaret, yatırım, enerji, ulaşım ve sağlık başta olmak üzere birçok konunun müzakere edildiğini vurguladı.¹³⁷ 6 Ağustos'ta Türkiye'nin Beijing Büyükelçisi Abdulkadir Emin Önen CGTN'a¹³⁸ ilişkilerin ellinci yılı nedeniyle bir röportaj verdi. Röportajda sosyal ve ekonomik ilerlemeye dikkat çekilirken ikili ilişkilerde stratejik iş birliğine vurgu yapıldı. Aşı konusunda iki ülkenin iyi bir yardımlaşma performansı göstermesinin ve tıbbi malzeme temininin ilişkiler üzerindeki olumlu etkisine dikkat çekildi.¹³⁹

Mart'ta Çin Dışışleri Bakanı Wang'ın Türkiye ziyaretinde Uygur meselesi ikili toplantılarda önemli yer edindi. Bazı ünlü markaların Uygurlara yapılan insan hakları ihlal iddiaları nedeniyle Uygur bölgesinde yetişen pamukları almak istememesi Wang'ın ziyaretinde de gündeme geldi. Ayrıca Wang Çin'de de insanların pamuk alımına karşı çıkan firmaları boykot ettiğini vurguladı. Sincan pamuğunu almayan firmalar arasında Nike, H&M, Burberry, Adidas ve New Balance yer alıyor. Mart'ta yapılan görüşmelerde ise Türkiye'nin bölgeye heyet gönderilmesi teklifine sıcak bakıtığı biliniyor. Çavuşoğlu resmi davetin kendilerine iletildiğini ve on kişilik bir heyetin Sincan bölgesini ziyaret edeceğini söyledi. 2 Temmuz 2019'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Çin'i ziyaretinde Devlet Başkanı şi tarafından gündeme getirilen heyet ziyaretinin ilerleyen aylarda yapılması planlanıyor.¹⁴⁰

EKONOMİK İLİŞKİLER

Uzun yıllardır devam eden Türkiye'nin Çin ile dış ticaretindeki Pekin lehine ticaret hacmi 2021'de de sürüyor. Türkiye Çin'den gelen doğrudan yabancı yatırım ve turizm gelirleriyle mevcut durumu dengelemeye çalışıyor ancak henüz istenilen başarı yakalanmış değil.

Mart 2021'de China Merchants Group-Led Consortium Türkiye'ye ulaşım sektörü için 690 milyon dolarlık yatırım gerçekleştirdi. Nisan 2021'de ise Alibaba 350 milyon dolarlık yatırım yaptıtığını duyurdu. Trendyol ile Alibaba arasındaki yatırım anlaşmasının ilerleyen aylarda daha fazla öne çıkması bekleniyor.¹⁴¹ Dış ti-

136. Barış Gündoğan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin Devlet Başkanı şi Cinping Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 13 Temmuz 2021.

137. "Bakan Çavuşoğlu, Çinli Mevkidaşı ile Görüştü", TRT Haber, 16 Temmuz 2021.

138. Çin Devlet Televizyonu

139. "Türkiye-Çin İlişkileri: 50 Yıllık Saygı ve Dostluk", CRI Türk, 6 Ağustos 2021.

140. Ece Göksedef, "Uygur Türkleri: Türkiye'den Sincan Özerk Bölgesine Heyet Gidecek mi", BBC Türkçe, 25 Mart 2021.

141. "China Global Investment", AEI, <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2021).

carete ise geçtiğimiz yıla kıyasla Türkiye'nin Çin'e ihracatının ciddi oranda arttığı gözleniyor. On bir aylık süreçte 3,09 milyar dolara çıkan ihracatın sene sonunda 3,3 milyar dolara yükselmesi muhtemel gözüküyor. Türkiye'nin toplam ihracatının yüzde 1,86'sını oluşturan Çin'e olan ihracat geçmiş yıllara göre pay olarak da artışını sürdürüyor.¹⁴² 2021'de Türkiye'nin Çin'den ithalatına bakıldığında geçen yıllardaki trendin devam ettiği görülmektedir. İlk on ayda Türkiye, Çin'den 26 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirirken Çin en büyük ithalat ortağı olmayı sürdürüyor. Dış ticarete yakalanan ivmenin devam etmesiyle sene sonunda 30 milyar doların üzerinde bir hacmin ortaya çıkması ihtimal dahilindedir.¹⁴³ Finans alanında ise Haziran'da Türkiye-Çin Merkez Bankaları arasında 3,6 milyar dolarlık yeni swap yapıldı. 2019'da imzalanan anlaşmaya ek olarak yapılan para takası finansal istikrara destek sunmak amacıyla gerçekleştirildi.¹⁴⁴

Süveyş Kanalı'nda meydana gelen gemi kazası sonrası Kuşak ve Yol Girişimi'nin (KYG) orta koridorunda yer alan Türkiye'nin önemi arttı. 2020'de Çin'den toplamda 78 bin ton yük Türkiye üzerinden Avrupa'ya giderken bu yıl toplam yük 154 bin tona ulaştı.¹⁴⁵ Marmaray da Çin'den Avrupa'ya yapılan yük taşımacılığında lojistik üstlerinden biri haline geldi. Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hattıyla bağlantılı olarak sekiz günde Çin'den Avrupa'ya ulaşan trenler deniz üzerinden yapılan taşımacılığın süresini önemli derecede kısalttı.

TURİZM

Küresel pandemiden turizm sektörü ciddi oranda negatif etkilendi. Türkiye'ye gelen turist sayısında azalma yaşanırken Çin'deki kısıtlamalar sebebiyle Çinli turistler yurt dışına çıkmada sorun yaşadılar. 2019'da Çin'den gelen turist sayısı 427 bin ile zirve yaparken 2021'de bu rakamın ilk on ay için 89 bine düştüğü görülüyor. Türkiye'nin Çin'den 1 milyon turist hedefine ulaşmanın zor olduğu anlaşılıyor. Pandemi nedeniyle ortaya çıkan kısıtlamaların büyük payının olduğu turizm gelirleri ve turist sayısındaki azalmanın Asya'yı da etkilediği biliniyor. 2022'de ise mevcut gelir ve sayıların hızla artması ihtimal dahilinde.¹⁴⁶

142. "İhracat Rakamları 2021", Türkiye İhracatçılar Meclisi, <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2021).

143. "Dış Ticaret İstatistikleri", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2021).

144. "TCMB ile Çin Halk Cumhuriyeti Merkez Bankası Arasında İmzalanan Swap Antlaşmasına İlişkin Basın Duyurusu (2021-24)", Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TC-MB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-24>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2021).

145. "BTK Hattında Yük Taşımacılığı Katlanarak Artıyor", TCDD Taşımacılık, 10 Nisan 2021, <https://www.tcdd-tasimacilik.gov.tr/haber/590>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2021).

146. "Resmi Turizm İstatistikleri", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://www.ktb.gov.tr>, (Erişim tarihi: 9 Aralık 2021).

SONUÇ

2021'de Türkiye-Çin arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin iyi bir seyir izlediği söylenebilir. Karşılıklı ziyaretlerin bir yansıması olarak ekonomik ilişkiler de gelişim gösteriyor. Merkez Bankaları arasındaki swap anlaşmaları mevcut pozitif gündemi destekliyor. Dış ticarete geçmiş yıllara kıyasla ihracatın hızla arttığı görülüyor. 2021'de Çin'in Türkiye yatırımları 1,04 milyar dolar artırarak 16,31 milyar dolara ulaştı. Bu yıl toplam dış ticaret hacminin de 30 milyar doları aşması bekleniyor. Ancak turizm sektöründe pandemiye bağlı olarak istenilen seviyenin yakalanamadığı anlaşılıyor.

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİ	
25 Mart	Çin Dışışleri Bakanı Wang Yi Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu.
26 Mart	Çin Dışışleri Bakanı Wang, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.
13 Temmuz	Çinli ve Türk devlet başkanları telefonda ikili ilişkileri konuştu.
16 Temmuz	İki devletin dışışleri bakanları Özbekistan'da bir araya geldi.
6 Ağustos	Türkiye Pekin Büyükelçisi Abdulkadir Emin Önen CGTN'a ellinci yıla özel röportaj verdi.
29 Kasım	Çinli yatırımcılar Gaziantep'te İş ve Yatırım Forumu'na katıldı.

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

MAHMUT ALRANTİSİ

GİRİŞ

Türkiye, genel olarak ve birden fazla alanda Filistin davasını destekleyen tutumunu sürdürmektedir. 2021’de Türk-Filistin ilişkileri, özellikle Yüzyılın Anlaşması’nın yankıları ve bir dizi Arap ülkesi ile İsrail arasında Abraham Antlaşmaları’nın imzalanmasıyla 2020’de daha fazla tutarlı hale gelmiştir. Türkiye, Filistin meselesi aleyhindeki herhangi bir gidişatı reddeden bir tutum sergilemiş, Filistin’i yalnız bırakan anlaşmaları eleştirmiştir. Türkiye’nin resmi ve popüler yaklaşımı İsrail’in saldırıları karşısında Filistinlileri destekleyici bir tutum olmuştur.

Türkiye, Filistinli taraflarla ilişkiler açısından, Fetih ve Hamas liderliğindeki Filistinli kesimlerle iyi ilişkiler sürdürmüş, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ankara ve İstanbul’da Filistinli liderlerle birçok kez bir araya gelmiştir. Bu bağlamda Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas ve Hamas lideri İsmail Heniyye ile 2021’de birden fazla kez bir araya gelmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ocak ve Ekim 2021’de İsmail Heniyye’yi kabul etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail’in saldırganlığı karşısında Türkiye’nin Filistin’e verdiği desteği yinelemiştir. Görüşmelerde, başta İsrail saldırıları, Filistin uzlaşması, seçimler ve diğer konular olmak üzere Filistin’in pek çok meselesi tartışılmıştır.¹⁴⁷

KUDÜS’ÜN KILICI SAVAŞI

Kudüs’ün Kılıcı (Seyfu’l-Kuds) Savaşı, İsrail işgalinin 10 Mayıs 2021’de, Kudüs’ün Şeyh Cerrah Mahallesi sakinlerini, bir yandan Yahudi yerleşimci gruplarına ev sahipliği yapmak üzere evlerinden tahliye etme kampanyasına başlamasının ardından

147. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Abbas ve Heniyye ile Ayrı Ayrı Telefonda Görüştü”, Anadolu Ajansı, 10 Mayıs 2021.

diğer yandan da dindar Yahudilerin “Birleşik Kudüs Günü” olarak adlandırdığı Aksa Camii’ne büyük bir halk saldırısı başlatması nedeniyle patlak vermiştir. Olaylarda on iki İsraili ölmüş, Gazze Şeridi yoğun bir şekilde bombalanmış ve birçok konut binası ve altyapı tahrip edilmiştir. Mısır destekli ateşkes sağlandıktan sonra savaş sona ermiştir.

Resmi olarak İsrail’in Kudüs’e ve ardından Gazze’ye yönelik saldırganlığını kınayan Türkiye, Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümet ve siyasi partiler yoluyla tutumunu sergilemiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, işgal devletini “terör devleti” olarak nitelendirerek tüm dünyanın gözü önünde savaş suçu işlemekle suçlamıştır.¹⁴⁸

Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas ve Hamas Siyasi Büro Şefi İsmail Heniyye’yi de telefonla arayan Erdoğan, başta Katar, Ürdün, Kuveyt, Malezya, Pakistan ve Rusya olmak üzere Arap, Müslüman ve dünya ülkelerinin çok sayıda devlet başkanı ve liderinin yanı sıra İslam İşbirliği Teşkilatı ile konuyla ilgili temas ve diyaloglarda da bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye’nin, topraklarını Ermeni işgalinden kurtarmak için savaş öncesinde “Azerbaycan’ın desteklediği gibi Kudüs’ü de destekleyeceğini” ilan ederek Filistinliler için uluslararası koruma ve Kudüs’ün üç semavi dinin temsilcilerinden oluşan bir organla yönetilmesi gibi genel olarak Filistin meselesi ve özellikle Kudüs konusunda önerilerde bulunmuştur.

Türk parti liderleri de İsrail saldırılarını kınayan bildirimler yayımlamış, Türk medyasında Filistin’de ve çoğu Türk kentinde, koronavirüs salgını nedeniyle sokağa çıkma yasaklarına rağmen Filistin’e destek için büyük gösterilere tanık olunmuştur. Türkiye’de sosyal medyada da Filistinlilere desteğini ifade etme ve İsrail saldırılarını kınama konusunda oldukça aktif bir tutum sergilenmiştir. Ayrıca 24 Mayıs 2021’de Hamas lideri İsmail Heniyye, bir Türk televizyon kanalına (Habertürk TV) verdiği uzun röportajında Türkiye’nin üstlendiği rolü övgüyle anmıştır.¹⁴⁹

Türkiye’nin diplomatik çabaları temelinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye’nin İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ile birlikte hareket etmesi nedeniyle İsrail’in saldırılarına karşı uluslararası bir tutum sergilemek üzere çok sayıda devlet başkanı ve lider ile görüşmüş, Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantısından da önemli kararlar alınmasını talep etmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ise İsrail ile bazı İslam ülkeleri ilişkilerinin normalleşmesi konusuna da şu sözleriyle işaret etmiştir:

Bazı İslam ülkeleri önceki ABD yönetiminin baskısıyla İsrail ile ilişkilerini normalleştirdi ve şimdi bu normalleşmeyle ilgili uyarılarımızın doğru olduğu ortaya çıktı, normalleşmeye karşı değiliz ama Filistin davası aleyhine buna karşıyız.

148. “Başbakan Erdoğan: Terör Devleti İsrail Kudüs’teki Müslümanlara Ahlaksızca Saldırmaktadır”, Haber 7, 8 Mayıs 2021.

149. “Hamas Lideri Haniye İsrail ile Yapılan Ateşkesin Ardından Habertürk’e Konuştu: Başardık!”, *Habertürk*, 24 Mayıs 2021.

GÜVENLİK İŞ BİRLİĞİ ANTLAŞMASI

Haziran 2021'de Türk yetkililer, Filistin yönetimi ile iki taraf arasında imzalandıktan üç yıl sonra yürürlüğe giren “güvenlik iş birliği” anlaşmasını onaylamıştır. Anlaşmada askeri ve güvenlik eğitimi, yardım ve destek programlarının yanı sıra istihbarat paylaşımı ve operasyonel terörle mücadele teknikleri de yer almıştır. Belgede kara para aklama ve siber suçlarla mücadele, kültürel ve tarihi eser kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı ve insan kaçakçılığıyla mücadele ve göçmen kaçakçılığı ve yasa dışı göçle mücadelede iş birliği öngörülmüştür. Anlaşmaya göre, Filistin kolluk kuvvetlerine eğitim, danışmanlık ve teknik yardım sağlayarak kapasitesini artırmak için kısa ve uzun vadeli projeler hayata geçirilecektir.¹⁵⁰

YERLEŞİM POLİTİKASIYLA MÜCADELE

Türkiye, en son Kasım 2021'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İsrail'in yerleşim politikalarına son verme çağrısında bulunmasıyla İsrail'in ihlallerine karşı net tutumunu sergilemeyi sürdürmüştür. İİT'nin 37'nci Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi Bakanlar Toplantısı'na gönderdiği video mesajında Erdoğan şu sözlere yer vermiştir:

İsrail'in Doğu Kudüs ve Batı Şeria'da yasa dışı yerleşim, yıkım, zorla yerinden edilme, el koyma ve tahliye politikalarına son vermeliyiz. Filistin davamızı sonuna kadar savunmaya kararlıyız. İİT üyeleri olarak Filistin davasını zayıflatacak her türlü eylemden kaçınmalıyız.¹⁵¹

Filistin meselesi ABD yüzünden uluslararası ve bölgesel gündemdeki katılım düşüşünden mustarıptır. İsrail'i destekleyen pozisyon, İsrail ile yakınlaşma ve tüm bölgesel tarafların kendi iç sorunlarıyla meşgul olması karşısında Türkiye büyüklüğünde bir devletin Filistin meselesiyle ilgili olması tüm Filistinliler tarafından umutla beklenen bir pozisyonudur. Türkiye'nin Kudüs'e olan desteğini artırması ve uluslararası düzeyde artan aktif rolü Gazze Şeridi'ne uygulanan ablukanın kaldırılmasına yönelik ümitleri artırmaktadır.

---

150. Muhammed Uzun, “Türkiye ve Filistin Arasında Yeni Sayfa! İşte Tarihi Anlaşmanın Dikkat Çeken Detayları...”, *Sabah*, 6 Haziran 2021.

151. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: İsrail'in Doğu Kudüs ve Batı Şeria'daki Yasa Dışı Yerleşim, Yıkım, Zorla Yerinden Etme, Müsadere, Tahliye Politikalarına Dur...”, *Haberler.com*, 24 Kasım 2021.

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ	
14 Şubat	Filistin İslami Direniş Hareketi Hamas'ın Siyasi Büro Başkanı İsmail Heniyye, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Türkiye'nin Filistin'deki genel seçimlerde gözetmenlik yapması çağrısında bulunduğu bir mektup yazdı.
10 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Filistin Devlet Başkanı Abbas ve Hamas Siyasi Büro Başkanı ile ayrı ayrı telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
10 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kuveyt Emiri Şeyh Nevvaf Ahmed Cabir Sabah ve Ürdün Kralı II. Abdullah ile Filistin'de gerçekleşen saldırıları ele alan görüşmeler gerçekleştirdi.
11 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Malezya Kralı Sultan Abdullah Riayatuddin Mustafa Billah Şah, Katar Emiri Şeyh Temim bin Hamed Sani ile Filistin'de gerçekleşen saldırıları ele alan görüşmeler gerçekleştirdi.
13 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani, dönemin İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Nijerya Cumhurbaşkanı Muhammed Buhari, Irak Başkanı Mustafa Kazimi, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, Malezya Eski Başbakanı Mahathir Muhammed ile Filistin'le ilgili görüştü.
17 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Papa Fransuva ile görüşmesinde Filistin'de bir vahşet yaşandığını belirterek İsrail'in saldırılarının muhatabının sadece Filistinliler değil tüm Müslümanlar, Hristiyanlar ve insanlık olduğunu ifade etti.
20 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan, Filistin direnişinin sembolü olan Mariam Afifi ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
3 Haziran	Türkiye-Filistin Güvenlik İşbirliği Anlaşması yürürlüğe girdi.
10 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ı kabul etti.
21 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Birleşmiş Milletler 76. Genel Kurul Salonunda "Kudüs'ün 1947 tarihli Birleşmiş Milletler kararına dayanan uluslararası statüsüne, Harem-i Şerif'in mahremiyetine ve Filistin halkının haklarına yönelik ihlallere karşı durmayı sürdüreceğiz. Barış süreci ve iki devletli çözüm vizyonu, daha fazla gecikmeksizin yeniden canlandırılmalıdır" dedi.
16 Aralık	Hamas'ın yurt dışı sorumlusu ve eski Hamas Siyasi Büro Başkanı Halid Meşal, İstanbul'da gazetecilerle bir araya geldi.

TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

CAN ACUN

GİRİŞ

Genel hatlarıyla değerlendirildiğinde 2021'in Irak açısından umut ve meydan okumalarla geçtiği görülmektedir. Ülkedeki siyasi istikrarsızlık devam ederken salgın koşullarının görece düzelmesiyle birlikte yükselen petrol fiyatları ekonominin kısmen de olsa toparlanmasını beraberinde getirmiştir. Ancak toplumsal memnuniyetsizlik her alanda kendini göstermeye devam etmektedir. Yıl boyunca gösteriler ve diğer toplumsal olaylar aralıklı şekilde devam ederken özellikle gençlerin siyasi sisteme ve ilgili aktörlere güvenlerini neredeyse tamamen yitirdikleri değerlendirilebilir.

DEAŞ'ın mevcut istikrarsızlıktan yararlanarak belli bölgelerde yeniden terör saldırılarını artırmaya başladığı görülmektedir. Küresel ısınmadan dolayı mevsimsel etkiler Irak'ı gittikçe daha fazla esareti altına almaktadır. Ülkedeki yağış miktarı gittikçe düşerken ekili tarım arazilerinin oranı da gerilemektedir. Irak'ın yakın bir gelecekte ciddi anlamda su ve gıda güvenliği tehdidi altına gireceği öngörülebilir. İlgili tehditler kötü yönetim, yolsuzluklar, alt yapı yetersizliği gibi unsurlara birlikte toplumsal rahatsızlığın çok daha fazla artmasını da beraberinde getirebilir.

Tüm bu tehdit ve meydan okumalarla birlikte Irak'ta 10 Ekim'de genel seçimler başarıyla yapılabilmiş, seçim sonuçları Irak'ın geleceği adına yeni şans ortaya koymuştur. Özellikle yerli siyasi ajandası olan unsurların galip gelmesi, İran etkisinde olan milis güçlerin siyasi yapılarının hezimete uğraması, Sünni siyasi güçlerin yeniden siyaset sahnesine dönmesi anlamlı bir değişime işaret etmektedir. Bu durum Türkiye-Irak ilişkileri açısından da büyük fırsatlar sunmaktadır. Ancak seçimlere katılımın çok düşük kalması ve yeni hükümet oluşturulamaması büyük zorlukların geride bırakılmadığına da işaret etmektedir. Irak sahasında ABD-İran mücadelesinin halen devam ettiğini de denklem içerisinde tutulduğunda Irak'ın geleceği daha da belirsizleşmektedir.

2021 boyunca Türkiye ve Irak arasındaki ilişkiler söz konusu saiklerle şekillenirken ilişkilerin dinamiğini terörle mücadele ve ticaret belirlemiştir. Hemen Ocak'ta Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın Bağdat ziyaretinde özellikle PKK terör örgütüne

yönelik ortak mücadele ele alınmış ve yıl boyunca Türkiye'nin örgüte yönelik hareketleri artarak devam etmiştir. Yine zaman zaman Haşdi Şabi'ye bağılı marjinal Şii milis grupların Türkiye'nin Başika Askeri Üssü'ne karşı saldırı girişimleri gözlenmiştir. Ticaret Bakanı Mehmet Muş iki defa Irak'ı ziyaret etmiş ve iki ülkenin ticaret hacminin artırılması yönünde irade ortaya koymuştur.

PARLAMENTO SEÇİMLERİ VE SİYASİ BELİRSİZLİK

Irak'ta 10 Ekim'de nihayet gerçekleştirilebilen parlamento seçimleri sonucundan önemli siyasi kırılmalar yaşanmıştır. Erken genel seçimlerin sonuçlarına göre Şii lider Mukteda Sadr'a bağılı Sadr Grubu 70 sandalye elde ederek seçimin kazananı olmuştur. 329 sandalyeli parlamentonun 70 üyesini kazanmaları, büyük bir zafer olarak değerlendirilebilir. Sadr grubunun aksine İran yanlısı gruplar başta Fetih ittifakı olmak üzere büyük bir hezimetle uğrarken eski Parlamento Başkanı Muhammed Halbasi'nin Takaddum Partisi ikinci, eski başbakanlardan Nuri Maliki'nin Kanun Devleti Koalisyonu ise üçüncü parti konumuna yerleşmiştir. Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) de 34 sandalye kazanarak Kürdistan Yardımseverler Birliği (KYB) ve Goran gibi rakipleri karşısında yine büyük bir başarı elde etmiştir.

Barzani liderliğinde 34 sandalye kazanan KDP'nin Sadr ile hareket etmesi kuvvetle muhtemelken Sünni lider Muhammed Halbasi'nin 38 sandalye alan Takaddum Partisi de en güçlü Sünni parti olarak bu ittifaka katılabilir. Dolayısıyla İran'ın ülkedeki etkisini kırarak, Türkiye'ye ise görece daha pozitif yaklaşacak bir iktidar şekillenebilir. İran'a yakın siyasi oluşumlar ise seçim sonuçlarını tanımayacaklarını ortaya koyarak ön alıcı hamleler yapma arayışında görünüyor. Ülkedeki ilgili güç mücadelesinin devam edeceğini öngörebiliriz. Seçime katılım oranı ise yüzde 41'de kalmıştır. Bu oran Amerikan işgali sonrası en düşük seçime katılım oranı olarak kayda geçerken Irak'ta siyasete olan güvenin gittikçe aşındığının bir tezahürü olarak görülebilir.

Seçimlerde özellikle ağır bir hezimetle uğrayan Haşdi Şabi'ye bağılı çeşitli milis yapıları, ellerindeki silah gücünü araçsallaştırarak cebren siyasi sonuçlar alma arayışına girmiş durumdalar. İran'a bağılı olarak hareket eden bu unsurlar Mukteda Sadr'ın başını çektiği yükselen "Irak milliyetçiliğı"ne karşı mobilize olurken aynı zamanda mevcut Başbakan Mustafa Kazımı'yi de hedef alıyorlar. Seçimlerin hemen akabinde Kazımı'nin konutuna yönelik silahlı insansız hava aracı (SİHA) saldırıları gerçekleştirilmiş ancak Kazımı yara alandan bu suikast girişiminden kurtulmuştur. Bu saldırı Haşdi liderlerinin Başbakan Kazımı'yi tehdit etmesinin hemen akabinde gerçekleşirken mevcut istikrarsızlığın daha da tırmanarak bir iç çatışmaya dönüşme tehlikesi iyice belirginleşmiştir.

PKK'NIN SİYASİ HEZİMETİ

Türkiye açısından Irak'ın kuzeyinde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ve statüsü tartışmalı bölgelerdeki seçim sonuçları da ayrıca önem arz etmektedir. Özellik-

le PKK'ya bağlı parti ve sözde bağımsız siyasilerin olası performansları Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde atacağı askeri ve siyasi hamleler açısından belirleyici olacaktır. Bu bağlamda Türkiye açısından çok olumlu bir tablonun ortaya çıktığı ifade edilebilir.

PKK'nın Süleymaniye'den Sincar'a kadar tüm alanlarda büyük bir hezimet yaşadığı görülmüştür. PKK'ya bağlı Tevgera Azadi adlı örgütün Süleymaniye ve Kerkük'te gösterdiği dört bağımsız aday seçilemediği gibi anlamlı bir oy da alamadı. Süleymaniye 4'üncü bölgeden Muhammed Hasan, 2'nci bölgeden Ronak Macid ve 5'inci bölgeden Yusra Receb ile Kerkük 1'inci bölgeden Şirin Abdullah'ın oy oranının yüzü dahi aşamadığı görülmektedir. Sincar'da da KDP adayları PKK'nın kurduğu ve Haşdi Şabi'nin de desteklediği PADE'ye (Partiye Azadiya Demokrasi a Ezidiyan) karşı tüm vekillikleri kazarak büyük bir zafer elde ettiler. PKK'nın iki yıldır Sincar'a girmesine izin vermediği Sincar Kaymakamı Mahma Halil 16 bine yakın oy alırken Viyan Dahili de 10 binden fazla oy alarak seçildi. PKK adayları ise Haşdi Şabi ile olan ittifaklarına rağmen toplamda birkaç bin oy dahi alamadı.

Seçim sonuçlarıyla birlikte de PKK'nın Sincar da dahil olmak üzere Süleymaniye ve Kerkük'te de iddia ettiği gibi bir halk desteği olmadığı net bir şekilde görülmüş oldu. Ayrıca sözde Sincar özerk yönetiminin de aslında kağıt üstünde olduğunu teyit edilmiş oldu. PKK'nın son dönemlerde Peşmerge'ye yönelik saldırıları düzenlemesi, KDP'yi sert bir şekilde eleştirmesi de örgütün sahip olduğu oldukça düşük seviyedeki desteği de kaybetmesini beraberinde getirmiş gözükmektedir. Söz konusu durumun Türkiye'nin terörle mücadelesinde yeni imkanları beraberinde getirdiği de ifade edilebilir.

TÜRKİYE'NİN IRAK'TA PKK İLE MÜCADELESİ

Türkiye'nin PKK terör örgütüyle mücadelesi bağlamında 2021'de özellikle Irak sahası ön plana çıkmaktadır. Irak'ın kuzeyinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ile Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) koordinasyonunda devam eden sınır ötesi askeri operasyonlar geçmişe nazaran farklı bir şekilde ilerleyerek doğrudan alan hakimiyetini hedeflemektedir. Bu minvalde özellikle Türkiye-Irak sınır hattına paralel dağlık alanlar, stratejik tepeler kontrol altına alınıp, terör örgütünün daha güneye doğru çekilmesi sağlanırken örgütün Haftanin, Metina, Hakurk gibi alanlardaki varlığı, eğitim kampları, komuta kontrol noktaları da neredeyse tamamen elimine edildi. PKK'ya bağlı terör unsurları ya tümüyle bu bölgelerden çekildiler ya da bölgedeki belli mağalarda kalarak bu bölgelerdeki TSK'nın ilerleyişini yavaşlatmak ve zaman zaman da tüneller vasıtasıyla etkili eylem arayışına girerek direniş görüntüsü oluşturma arayışında oldular. Ancak TSK ve MİT etkili istihbarat ve özel kuvvetler vasıtasıyla mağalardaki etkinlikleri de büyük ölçüde elimine etmeyi başardı.

TSK konvansiyonel olarak büyük askeri hareketlerle Irak'ın kuzeyinde ilerlerken MİT de sahadan etkili istihbarat ve SİHA'lar kullanarak örgütün lider kadrosunu

adım adım tasfiye etmektedir. Bu süreçte KCK Başkanlık Konseyi üyeleri ve Yürütme Kurulu üyeleri, bölge sorumluları ve saha komutanları dahil örgütün üst düzey bir çok ismi etkisiz hale getirildi. Örgüt lider kadrosunu dahi koruyamazken komuta kontrol açısından da ciddi bir zafiyet içerisine girdi. Örgüt üzerinde korku iklimi ve panik hali hakim oldu. Kuzey hatlarından çekilen örgüt mensupları, KDP'ye bağlı Peşmergelerle çatışarak bölgedeki "brakuji" geleneğini de yıkmış oldular. Örgüt halihazırda Kandil, Gara, Sincar ve Mahmur gibi alanlara sıkışmış vaziyetteyken Kürt kamuoyunu harekete geçirmeye yönelik ajite edici faaliyetler yürütmektedir.

Ancak Peşmerge ile çatışması bağlamında bölge halkından PKK'ya karşı büyük bir tepki oluşmuştur. Bölgedeki huzur ve güven ortamının PKK tarafından da tehdit edilmesi, Irak'ta gerçekleşen son seçimlerde de net bir şekilde PKK'nın oylarına yansımıştır. Örgüte bağlı adaylar seçimlerde Süleymaniye dahil çok düşük oy aldılar, özellikle Sincar'da KDP adayları PKK'nın kurduğu ve Haşdi Şabi'nin desteklediği PADE'ye karşı tüm vekillikleri kazarak büyük bir zafer elde ettiler.

PKK'nın siyasi ve askeri olarak Irak'ta oldukça gerilediği bir konjonktürde Türkiye'nin sahadaki yerel müttefikleriyle birlikte Sincar, Gara ve Mahmur bölgesi öncelikli olmak üzere PKK'ya yönelik yeni askeri ve siyasi adımlar atması beklenebilir. Türkiye açısından örgütü özellikle Sincar bölgesinde elimine ederek örgütün Irak-Suriye geçiş hattını kesebilmek stratejik bir anlama sahiptir. Bu nedenle Suriye'de de devam eden terörle mücadele ile birlikte Irak sahasını okuyarak pozisyon alması öngörülebilir.

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ	
18-19 Ocak	Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Türkiye-İrak arasındaki karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi çerçevesinde Irak'a resmi bir ziyarette bulundu.
10-14 Şubat	Türkiye, Irak'ın Kuzeyinde Pençe-Kartal 2 Operasyonu'nu başlattı.
13 Şubat	Gara bölgesinde Pençe-Kartal 2 Operasyonu'nun başlaması üzerine PKK tarafından mağarada tutulan on üç Türk vatandaşı öldürüldü.
5-7 Mart	Papa Francis Irak'ı ziyaret etti ve DEAŞ tarafından yıkılan antik bir kilise olan Tahera Kilisesi'nde dua etti.
24 Nisan	Milli Savunma Bakanlığından yapılan açıklama ile Irak'ın kuzeyinde Pençe-Yıldırım ve Pençe-Şimşek adında iki operasyonun eş zamanlı olarak başlatıldığı bildirildi.
28 Ağustos	Bağdat İşbirliği ve Ortaklık Konferansı Bağdat'ta yapıldı. Toplantıya Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu katıldı.
26 Temmuz	PKK'lı terörist unsurlar Duhok'ta Peşmerge'ye saldırdı, beş Peşmerge öldürüldü.
24 Eylül	Ticaret Bakanı Mehmet Muş, beraberindeki heyetle birlikte Bağdat ve Erbil'i ziyaret etti.
10 Ekim	İrak'ta uzun süre tartışma konusu haline gelen ve daha önce bir kez ertelenen Irak Parlamentosu erken genel seçimleri gerçekleştirildi. Şii lider Mukteda Sadr'a bağlı Sadr grubu 329 sandalyeli meclise 73 vekil gönderdi.
7 Kasım	İrak Başbakanı Mustafa Kazimi'ye SIHA ile bir suikast girişiminde bulunuldu. Konutu hedef alınan Kazimi saldırıdan yara almadan kurtuldu.

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

MUSTAFA CANER

GİRİŞ

2021’de Türkiye ve İran arasında pek çok diplomatik temas yaşandı. Önceki yıllarda var olan iş birliği ve sorun alanları bu yıl da aynı doğrultuda varlığını sürdürdü. İki ülke yetkilileri bu bağlamda diplomasiinin öneminin bilincinde olarak hareket etmeye devam ettiler. İran’da yaşanan hükümet değişikliği ilişkilerin mevcut akışını pek etkilemedi. Yeni İran hükümeti ile de bölgesel konular başta olmak üzere pek çok alandaki diyalog devam etti. Afganistan, Suriye, Irak, Lübnan ve Yemen gibi bölgesel meselelerin yanında terörle mücadele, koronavirüs salgınına karşı iş birliği ve küresel güçlerin müdahalelerine karşı Ortadoğu’daki dengelerin muhafaza edilmesi gibi hususlar ikili ilişkilerin gündem maddeleri arasında yerini aldı. Ticaretin, turizmin artırılması ve koronavirüs sonrası dönemde temasların yoğunlaşması için çalışmalarda bulunuldu.

SİYASİ İLİŞKİLER

Karabağ’ın otuz yıllık işgalden kurtarılması sonrası bölgedeki yeni duruma adapte olmak adına faaliyetlerini yoğunlaştıran İran’ın Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, bu kapsamda Ocak’ta Azerbaycan, Rusya, Ermenistan ve Gürcistan’ı kapsayan bir Kafkasya turuna çıktı. Kafkasya gezisinin ardından Türkiye’ye de uğrayan Zarif, İstanbul’da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüştü. Görüşmede iki ülke arasındaki iyi ilişkilere vurgu yapan Zarif, bölgesel meseleler ve ticaret konularında iş birliğinin devamlılığının önemine dikkat çekti. Bu anlamda Suriye ve Afganistan gibi sahalarda birlikte hareket ettiklerini de ifade eden Zarif, Türk şirketlerini İran’da faaliyet göstermeye davet etti.¹⁵² İki ülke devlet başkanları düzeyinde görüşmeler de yıl boyunca

152. “İran Dışişleri Bakanı Zarif: İran’la Türkiye’nin İş Birlikleri Bölge Ülkelerinin Çok Yararına Olacaktır”, Anadolu Ajansı, 29 Ocak 2021.

ca sürdü. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve İnan Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, 21 Şubat'ta bir telefon görüşmesi gerçekleştirdiler. Bu görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan, Joe Biden'ın Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanı seçilmesiyle birlikte nükleer anlaşmaya dönülerek İnan zerindeki yaptırımların kaldırılması için yeniden görüşmelere başlanabileceğini söyledi. Bu anlamda iyi dileklerini ileten Erdoğan Türkiye-İnan ilişkilerinin geliştirilmesi adına yapılması gerekenleri de mevkidaşıyla görüştü.¹⁵³ Erdoğan ve Ruhani'nin telefon görüşmesinden bir gün sonra 22 Şubat'ta Dışişleri Bakan Yardımcısı Yavuz Selim Kıran ve İnanlı mevkidaşı Hüseyin Penahi Azer Ankara'da yüz yüze görüŐtüler. Görüşmede ikili ve bölgesel konular ele alındı.¹⁵⁴

Yıl boyunca zaman zaman iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde çeşitli gerginlikler de yaşandı. Şubat'ta, Irak'ta faaliyet gösteren ve Haşdi Şabi unsurları arasında yer alan İnan destekli Hareket'l-Nceba rgt, muhtemel Gara operasyonundan dolayı Türkiye'yi tehdit etti. Benzer Şekilde Ashab'l-Kehf isimli bir başka Haşdi Şabi rgt de Türkiye'nin Musul'da bulunan askerlerine saldırı düzenlediğini iddia etti ve konuyla ilgili bir video yayımladı.¹⁵⁵ Bahsi geçen grupların Türkiye'nin terörle mücadele operasyonlarına karşı tutumları, dolaylı olarak İnan'ın da tutumunu yansıtmaktaydı çünkü bu gruplar İnan'ın tesiri altında hareket etmekteydiler.

İstihbarat konusunda da Şubat'ta birtakım gelişmeler yaşandı. Geçtiğimiz yıl Kasım'da İstanbul'da bir suikast sonucu öldürülen İnanlı eski istihbaratçı Masoud Molavi Vardanjani olayıyla ilgili yeni bir gelişme yaşandı. Olayın azmettiricisi olduğu söylenen Ali Efsanjani'nin İnan'a kaçıŐı için sahte evrak düzenlediği iddia edilen İnan'ın İstanbul Konsolosluğunda görevli diplomat Muhammed Reza Nasırzade'nin tutuklandığı iddia edildi.¹⁵⁶ İnan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Said Hatipzade ise hiçbir personellerinin bahsi geçen olaya karıŐmadığını ve hiçbirinin de *Sabah* gazetesinde iddia edildiği gibi bir tutuklama olayına konu olmadığını söyleyerek iddiayı yalanladı.¹⁵⁷ Hatipzade iddiayı yalanlasa da Türkiye ve İnan arasında istihbarat düzeyinde bir gerginlik olduğu ihtimali kuvvetli Şekilde akıllara geldi. Yine Şubat'ta İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun yapmış olduğu bir açıklamada İnan'daki PKK terör unsurları hakkında bilgi vermesi İnan makamlarının tepkisini çekti. Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Derya rs, İnan Dışişleri Bakanlığına çağırıldı ve kendisine Süleyman Soylu'nun açıklamalarından rahatsızlık duyulduğu bildirildi. İnan makamları, kendi topraklarında PKK'lı teröristlerin varlığını kabul etmediler. Öte yandan İnan'ın An-

153. "Erdoğan, Ruhani ile Görüştü: ABD Yaptırımlarının Kalkması için Fırsat Penceresi Açıldı", Euronews Türkçe, 21 Şubat 2021.

154. Yavuz Selim Kıran, Twitter, 22 Şubat 2021, <https://twitter.com/yavuzselimkiran/status/1363845269452898307>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

155. "Iraqi Group Launches Missile Attack on Turkish Military Base", MEHR, 15 Şubat 2021.

156. Dilek Yaman Demir, "Son Dakika: İnanlı Ajan Suikastında Sır Perdesi Aralanıyor! Diplomat Tutuklandı: KaçıŐ Planı Ortaya ıktı...", *Sabah*, 11 Şubat 2021.

157. "Tehran Denies Arrest of Iranian Diplomat in Turkey", *Tehran Times*, 12 Şubat 2021.

kara Büyükelçisi Muhammed Ferazmend de Türkiye Dışişleri Bakanlığına çağırıldı. İran'ın Bağdat Büyükelçisi İrec Mescidi'nin Türkiye'nin Irak'ta olası bir terörle mücadele operasyonunun "Irak'ın egemenliğinin ihlali" anlamına geleceği şeklindeki ifadelerinden duyulan rahatsızlık iletildi.¹⁵⁸ Ancak gerginlikler fazla uzamadı ve iki ülke güvenlik konusunda birbiriyle istişare etmeye ve ortak zeminde buluşmaya devam ettiler.

16 Mart'ta 2. Uluslararası Tahran Diyalog Forumu'na katılan Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, "Kafkasya, Doğu Akdeniz ve Afganistan'a dair bölgesel iş birliği vizyonumuzu paylaştık. Bölgemizde barış ve refahı birlikte sağlayabiliriz" diyerek olumlu mesajlar verdi.¹⁵⁹ Daha sonraki günlerde de tekrar İstanbul'a gelen Cevad Zarif, Çavuşoğlu ile görüşerek olumlu mesajlar verdi. İran ile Türkiye'nin bugünkü sınırını çok büyük oranda belirleyen Kasr-ı Şirin Antlaşması'na atıf yapan Zarif şu ifadeleri kullandı:

Nihai hedef, İran ve Türkiye'nin dört yüz yıllık barış deneyimini bölgemize uygulamaktır. Birlikte her şey mümkün.

Çavuşoğlu da mevkidaşı Zarif ile Suriye meselesinden terörle mücadeleye pek çok konuyu ele aldıklarını ifade etti. Görüşmeye Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Başkanı Hakan Fidan'ın da katılması sahaya dair önemli konuların konuşulduğunu göstermekteydi.¹⁶⁰ Sene ortasında İran'da hükümet değişikliği yaşandı. Son sekiz yıldır İran'ı yöneten Cumhurbaşkanı Ruhani, seçimleri ilk turda kazanan Yargı Gücü Başkanı İbrahim Reisi'ye koltuğunu teslim etti. İran'daki hükümet değişikliğinin Türkiye-İran ilişkileri açısından ne anlama geldiği de ilk anda beliren sorular arasındaydı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, seçim başarısından dolayı İbrahim Reisi'ye tebrik mesajı göndererek yeni hükümetle de ilişkileri iyi tutmak ve ilerletmek yönündeki arzusunu ifade etti.¹⁶¹ Reisi'nin yemin töreni, Ağustos'ta Tahran'da gerçekleşti. Törene pek çok yabancı devlet adamı ve uluslararası örgütlerden de temsilciler katıldı. Türkiye'yi ise Meclis Başkanı Mustafa Şentop temsil etti. Şentop, AK Parti Genel Başkanvekili Numan Kurtulmuş ve Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Derya Örs gibi isimlerle birlikte törene iştirak etti.¹⁶²

Suriye konusu, yıllardır iki ülke arasındaki en önemli bölgesel mesele olmayı sürdürüyor. Ankara ve Tahran yönetimleri, Moskova yönetimiyle birlikte Astana platformu üzerinden meseleyi politik bir çözüme ulaştırma noktasında diyaloglarını

158. "İran ve Türkiye Karşılıklı Olarak Büyükelçilerini Dışişleri Bakanlığına Çağırıldı", Euronews Türkçe, 1 Mart 2021.

159. "Bakan Çavuşoğlu, "2'nci Uluslararası Tahran Diyalog Forumu'na Katıldı", IRNA, 16 Mart 2021.

160. Bilal Güler, "Çavuşoğlu ile Görüşen İran Dışişleri Bakanı Zarif'ten Bölge Barışının Sağlanmasında Türkiye-İran Örneği", Anadolu Ajansı, 19 Mart 2021.

161. Ferdi Türkten, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İran Cumhurbaşkanı Seçilen Reisi'ye Tebrik Mesajı", Anadolu Ajansı, 19 Haziran 2021.

162. Muhammet Kurşun, "TBMM Başkanı Şentop, Cumhurbaşkanı Reisi'nin Yemin Törenine Katılmak Üzere İran'da", Anadolu Ajansı, 5 Ağustos 2021.

sürdürüyorlar. Bu anlamda 16. Astana görüşmesi, Temmuz'da Kazakistan'ın başkenti Nur Sultan'da gerçekleştirildi. Toplantıda Türkiye'yi Dışışleri Bakanlığı Suriye Genel Müdürü Büyükelçi Selçuk Ünal temsil ederken İran'ı da Dışışleri Bakanı Siyasi İşler Danışmanı Ali Asgar Hacı temsil etti. Anayasa Komitesi çalışmaları ile birlikte mahkum takası, rehinelere serbest kalması ve kayıp kişilerin aranması gibi meseleler toplantının gündemindeydi.¹⁶³ Türkiye, İran ve Rusya temsilcileri Ekim'de de Suriye meselesini konuşmak üzere Birleşmiş Milletler (BM) gözetiminde Cenevre'de bir araya geldiler.¹⁶⁴

Eylül'de iki ülkenin dışışleri bakanları ilk kez yüz yüze görüşme gerçekleştirdiler. BM 67. Genel Kurulu kapsamında New York'ta bulunan Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu ve İran'ın yeni Dışışleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan bir araya geldiler. İkili, Afganistan ve Suriye gibi bölgesel meselelerden Çavuşoğlu'nun yakın zamanda gerçekleşecek Tahran ziyaretine kadar birçok konuyu ele aldı.¹⁶⁵ 15 Kasım'da Çavuşoğlu'nun beklenen Tahran ziyareti gerçekleşti. Çavuşoğlu, bu ziyarette hem İran Dışışleri Bakanı Abdullahiyan hem de İran Cumhurbaşkanı Reisi ile görüştü ve Türkiye'nin yaptırımlar karşısında İran'a olan desteğini yeniden vurguladı. Afganistan, Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan gibi pek çok bölgesel meselenin ele alındığı görüşmeler sonrasında hem Reisi hem de Abdullahiyan Türkiye-İran ilişkilerine dair olumlu açıklamalar yaptılar. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da yakın zamanda İran'ı ziyaret edeceği ve Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısının Tahran'da gerçekleştirileceği de ifade edildi.¹⁶⁶

Ekim'de İçişleri Bakanı Süleyman Soylu Tahran'a bir resmi ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyarette mevkidaşı Ahmed Vahidi ile görüşen Soylu, teröre karşı ortak mücadele adına mesajlar verdi. Sınır güvenliği konusunda İran ile iş birliği içerisinde çalışıldığını kaydeden Bakan Soylu, kaçakçılık, yasa dışı göç ve terör faaliyetlerinin önlenmesi adına sınırda ortak çalışma gruplarının kurulduğunu ifade etti. Ev sahibi Bakan Vahidi de şu ifadeleri kullandı:

Komplocuların İran ve Türkiye ilişkilerinde sorun icat etmesine izin vermeyeceğiz. İran ve Türkiye stratejik ilişkileri genişletme iradesini göstermişlerdir. Bu dost ülke Türkiye ile ilişkileri derinleştirmek için iyi bir başlangıçtır.¹⁶⁷

Ayrıca iki bakan güvenlik alanında iş birliği yapmak için mutabakat zaptı imzaladılar.

163. Meiramgul Kussainova, "Suriye Rejimi ve Askeri Muhalefet Temsilcileri 16. Astana Görüşmelerinin Ana Oturumunda Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 8 Temmuz 2021.

164. Bayram Altuğ, "Türkiye, Rusya ve İran Heyetlerinin 'Suriye' Konulu Toplantısı Cenevre'de Başladı", Anadolu Ajansı, 21 Ekim 2021.

165. "İran Türkiye-Azerbaycan Üçlü Oturumu Tahran'da Düzenlenecektir", IRNA, 23 Eylül 2021.

166. Mustafa Caner, "Çavuşoğlu'nun Tahran Ziyareti Üzerinden Türkiye-İran İlişkilerini Okumak", *Sabah*, 20 Kasım 2021.

167. "Türkiye ile İran Arasında Güvenlik Alanında İşbirliği Mutabakatı İmzalandı", Sputnik Türkiye, 21 Ekim 2021.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Koronavirüs salgını ve ABD yaptırımları sebebiyle son üç yıldır Türkiye ve İran arasındaki ticari ilişkilerde bir daralma dikkati çekmektedir. Yaptırımlar sebebiyle İran'dan petrol alamayan Türkiye, bu anlamda ihtiyacını gidermek için başka ülkelere yönelmiştir. Türkiye yaptırımların kaldırılması ve enerji ilişkilerinin arzulanan seviyeye gelmesi adına muhtelif vesilelerle siyasi iradesini ortaya koymuştur. Hem Cumhurbaşkanı Erdoğan hem de Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Türkiye'nin İran'a uygulanan yaptırımlara karşı olduğunu açıkça dile getirmişlerdir.

Ekonomik alanda en önemli gelişmeler, ticaret rotalarının ve ulaştırma ağlarının geliştirilmesi doğrultusunda ortaya çıktı. Ocak'ta Türkiye-İran demir yolu temsilcileri yük taşımacılığının geliştirilmesi için Ankara'da bir toplantı düzenlediler. Bu doğrultuda iki ülkeyi birbirine bağlayacak transit demir yolu hattının kurulması adına iki yeni hızlı feribot hizmete girdi.¹⁶⁸ Kasım'da da Birleşik Arap Emirlikleri-İran-Türkiye hattını kullanacak yük kamyonları için bir ticaret rotası hizmete girdi. Bu rotayla birlikte, önceden Süveyş Kanalı üzerinden yapılan ve yirmi günü bulan nakliye süresi karadan altı-sekiz güne düşmüş oldu.¹⁶⁹

Nisan'da 28. İran-Türkiye Karma Ekonomik Komisyon toplantısı çevrim içi olarak gerçekleşti. Toplantı öncesinde Tahran Büyükelçisi Derya Örs, bu toplantıların iki ülke cumhurbaşkanlarının siyasi iradesinin tezahürü olduğunu kaydederken iki ülkenin ticaret hacminin artması konusunda umutlu olduklarını söyledi.¹⁷⁰ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez'in katıldığı toplantıda iki ülkenin ticari ilişkilerinin geliştirilmesi adına atılacak adımlar konuşuldu.¹⁷¹ Aynı toplantıda İranlı yetkililerden Cumhurbaşkanlığı Ofis Başkanı Mahmud Vaizi, Türkiye ile ekonomik ilişkilerinin çok iyi olduğuna vurgu yaptı. "On beş komşu ülke arasında Türkiye ile en iyi ilişkilere sahibiz" diyen Vaizi, doğal gaz ihracatının artmasını ve petrol ihracatının yaptırım öncesi döneme geri dönmesini istediklerini ifade etti.¹⁷² İran'dan gelen bu doğal gaz açıklamasında Türkiye'nin doğal gaz ithalatında Azerbaycan'ın ve spot sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) alımlarının ön plana çıkmasının payı büyüktür. Aynı doğrultuda Şubat'ta da benzer açıklamalar İran tarafından gelmiştir. İran Ulusal Gaz Şirketi CEO'su Hasan Montezzer Torbeti, Türkiye'nin gaz ticareti açısından İran için uygun rotalardan biri olduğunu ve gaz ihracatının iki ülkenin de yararına olacağını söylemiştir. Torbeti ayrıca Karadeniz'de Türkiye'nin yaptığı doğal gaz keşfinin iki ülkenin gaz ticaretini etkilemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁷³

168. TCDD Taşımacılık, Twitter, 20 Ocak 2021, <https://twitter.com/TCDDTaşımacılık/status/1351794946924277760?s=20>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

169. "İran Üzerinden Geçen BAE-Türkiye Koridoru Açıldı", MEHR, 11 Kasım 2021.

170. "Tahran ve Ankara Yarın Yeni İşbirliği Belgelerini İmzalayacak", IRNA, 27 Nisan 2021.

171. Murat Temizer, "Türkiye-İran İlişkilerinde Öncelik Tercihli Ticaret Anlaşması Kapsamının Genişletilmesi Olacak", Anadolu Ajansı, 28 Nisan 2021.

172. "15 Komşu Ülke Arasında Türkiye ile En İyi İlişkilere Sahibiz", IRNA, 28 Nisan 2021.

173. "Torbeti: Gaz Ticaretinde Türkiye Uygun Yollardan Biridir", IRNA, 23 Şubat 2021.

İran Cumhurbaşkanı Reisi, 28 Kasım günü Türkmenistan'ın başkenti AŞkabat'ta gerçekleştirilen 15. Ekonomik İŞbirliği Teşkilatı zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ilk kez yüz yüze görüştü. Görüşmede doğal olarak siyasi konular ağırlıklı Şekilde ele alınsa da ekonomik meselelere de en üst düzeyde değinilmesi önemliydi. Afganistan, Azerbaycan ve Suriye gibi bölgesel konulara ek olarak terörle mücadelede iki ülkenin iş birliği de görüşüldü. Enerji ve bankacılık başta olmak üzere iki ülkenin ekonomik alandaki ilişkileri de konuşuldu.¹⁷⁴

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	
29 Ocak	İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, İstanbul'a bir ziyaret gerçekleştirdi.
21 Şubat	Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
16 Mart	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 2. Uluslararası Tahran Diyalog Forumu'na katıldı.
5 AĞustos	İran'ın yeni seçilen Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin yemin töreni gerçekleştirildi. Törene Türkiye'yi temsilen Meclis Başkanı Mustafa Şentop katıldı.
21 Ekim	İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, Tahran'a bir resmi ziyaret gerçekleştirdi.
15 Kasım	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Tahran'a bir ziyaret gerçekleştirdi.
28 Kasım	Türkmenistan'ın başkenti AŞkabat'ta gerçekleştirilen 15. Ekonomik İŞbirliği Teşkilatı zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi yüz yüze görüştü.

174 "Iran's President Meets Tajik, Turkish Counterparts on Sidelines of ECO Summit", Fars News, 28 Kasım 2021.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

HAYDAR ORUÇ

GİRİŞ

Türkiye-İsrail ilişkileri 2021’de de bir önceki yılda olduğu gibi inişli çıkışlı geçmiştir. Her iki ülkenin resmi ağızlarından normalleşmeye dair iyi niyet beyanları duyulmuş olsa da bu beyanları hayata geçirmek mümkün olmamıştır. Bilakis, özellikle İsrail tarafındaki bazı medya organları ve düşünce kuruluşları tarafından Türkiye’yi zora sokmak için asılsız iddialarla iki ülke arasındaki muhtemel bir normalleşmenin Türkiye’nin işine yarayacağı savıyla İsrail hükümetinin bundan imtina etmesi salık verilmiştir.

Hatırlanacağı üzere 2020’nin son döneminde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından yapılan açıklamada, İsrail ile siyasi liderlik hariç olmak üzere değişik seviyelerde görüşmeler yapıldığı belirtilmiş ve iki ülke arasında iyi ilişkiler tesis edilmesinin önündeki engelin isim verilmeden olsa da Benjamin Netanyahu olduğu ima edilmiştir. 2021’i her iki ülke için önemli yapan asıl gelişme ise doğal olarak yeni Amerikan yönetiminin bölge politikalarındaki muhtemel değişiklikler ve bu değişikliklerin Türkiye ve İsrail’in bölgesel pozisyonuna nasıl etki edeceğine yönelik beklentiler olmuştur. Zira dört yıllık Donald Trump döneminde her iki ülke de görece olarak bölgesel angajmanlarını genişletmişler ve bu konularda ABD’nin desteğini görmüşlerdir. Özellikle İsrail için çok büyük kazanımların yaşandığı bu dönemde Türkiye ise tedricen Suriye politikalarını şekillendirmiş ve tehdit algısına göre gerekli önleyici müdahaleleri yapabilmıştır. Ancak Joe Biden’ın başkan seçilmesiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) bölge politikalarında bazı değişiklikler olacağına yönelik beklentiler artmış ve bu kapsamda her iki ülke de ön almaya gayret etmiştir.

Biden’ın Türkiye ve özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan’a yönelik muhtemel tutumunun olumsuz olacağına yönelik beklenti, kendisinin seçim kampanyası sürecinde vermiş olduğu bir mülakattan matuf olmakla birlikte benzer bir olumsuz tutumun İsrail Başbakanı Netanyahu’ya karşı da olacağı kamuoyuna yansıyan ha-

berlerden anlaşılmasıdır. Keza yeni ABD yönetiminin, İsrail'in Filistinlilere yönelik mevcut yaklaşımından memnun olmadığı, Trump döneminde kotarılan sözde Yüz-yılın Anlaşması gibi bir garabetin devam ettirilmeyeceği, bunun yerine Filistinlilerin de hesaba katılacağı yeni bir anlaşmanın hayata geçirilmeye gayret edileceği dışışleri bakanı ve başkan tarafından dile getirilmiştir. Bunlara ilave olarak İsrail'in talebi üzerine Trump döneminde geri çekilen İnan nükleer anlaşmasına geri dönme niyetinin olması da İsrail'i ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Buna mukabil, Trump yönetiminin verdiği aşkın destek söz konusu olmayacak olsa da İsrail'in gelecek planlarında büyük önem atfettiği İbrahim Anlaşması'nın destekleneceği de not edilmiştir.

İKİLİ İLİŞKİLER

İki ülke arasında yılın özellikle ilk çeyreğinde yaşanan gerginliğin arka planında Netanyahu liderliğindeki koalisyon hükümetinin, uzun süreden beridir tartışılan bütçe kanununu meclisten geçirememesi ve bunun üzerine hükümetin düşerek ülkenin iki yılda dördüncü kez seçime gitmek durumunda kalması olmuştur.

Tüm bu süreçlerde Filistinlilere olan desteğini esirgemeyen Türkiye, İsrail ile yeniden normalleşme için İsrail'in Gazze ablukasını kaldırması ve işgal altındaki Batı Şeria'da insan hakları ihlallerine son vermesi gerektiğini de defaten tekrar etmiştir. Bu kapsamda Uluslararası Ceza Mahkemesinin 2019'da başlattığı soruşturmaya istinaden 5 Şubat'ta açıkladığı ve işgal altındaki Filistin topraklarında yargılama yetkisinin olduğuna hükmedilen kararını da memnuniyetle karşılamıştır.¹⁷⁵ Zira bu sayede İsrail, Filistinlilere karşı işlemiş olduğu suçlar nedeniyle yargılanabilecek ve bu suçların sorumluları uluslararası hukukun yaptırımlarına muhatap olabileceklerdir.¹⁷⁶ Mahkemenin kararını ret eden İsrail, mahkemeyi ve bu kararı destekleyenleri antisemitist olmakla suçlamış ve talep edilen savunmayı yapmaktan imtina etmiştir.

Tarafları karşı karşıya getiren diğer bir gelişme ise İsrail medyasında çıkan ve Biden kabinesindeki Yahudilere yer verilen haberlerin,¹⁷⁷ başta Anadolu Ajansı olmak üzere bazı Türk medya kuruluşlarının sayfalarında yer verilmesi üzerine yaşanan gerginlik olmuştur.¹⁷⁸ Zira bu haberleri Türkiye'nin ABD kabinesindeki Yahudilerden rahatsızlığı olarak okuyan bazı İsraili gazeteciler, Türkiye'yi hem İsrail ile hem de ABD yönetimiyle karşı karşıya getirmeye çalışmıştır.¹⁷⁹

175. "No: 49, 6 Şubat 2021, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Yargı Yetkisi Bulunduğuna Hükmetmesi Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_49_uluslararasi-ceza-mahkemesi-nin-isgal-altindaki-filistin-topraklarinda-yargi-yetkisi-bulunduguna-hukmetmesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

176. UCM'nin kararı hakkında detaylı bilgi için bkz. "UCM'nin Filistin Kararı: Tepkiler ve Muhtemel Sonuçları", Anadolu Ajansı, 12 Şubat 2021.

177. "All the Jews Biden has Tapped for Top Roles in His New Administration", *Times of Israel*, 20 Ocak 2021.

178. "Biden'in Ekibinde Yahudi Kökenlilerin Fazla Olması İsrail Basınında Geniş Yer Buldu", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2021.

179. "Turkey State Media Marks Jews in Biden Administration with Israeli Flag", *Jerusalem Post*, 3 Şubat 2021.

İsrail tarafındaki art niyetli yaklaşımın bir diğer örneği de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Uluslararası Soykırımı Anma Günü münasebetiyle yayımladığı mesajda Bosna, Ruanda ve Kamboçya'yı zikretmesine¹⁸⁰ rağmen Yahudi soykırımına değinmemesine tepki gösterilmesi olmuştur.¹⁸¹ Birleşmiş Milletler tarafından holokostu anma günü olarak kabul edilen 27 Ocak'ın özellikle Yahudi soykırımı için belirlendiğini ileri süren İsrail medyası, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu kapsamda Yahudileri anmamasının arkasında Yahudi düşmanlığı olduğunu ileri sürerek tepki göstermiştir.

İki ülke arasında böylesine gergin günler yaşanırken İsrail'in Türkiye'deki en üst diplomatik temsilcisi olan maslahatgüzar Roey Gilad'ın görev süresi 2020 sonu itibarıyla dolmuş ve yerine kıdemli diplomatlardan Irit Lillian atanmıştır. Yeni maslahatgüzar 4 Şubat itibarıyla görevine başlamıştır.¹⁸²

Tüm bu olumsuzluklara rağmen İsrail, Yunanistan'ın ev sahipliğinde yapılan ve Doğu Akdeniz ülkeleriyle Körfez ülkeleri arasındaki iş birliğini artırmak için kotaldığı ileri sürülen ancak muhtevası itibarıyla Türkiye karşıtlığının ön plana çıktığı, katılımcılarının arasında Mısır, Fransa, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) bulunduğu foruma katılmamayı tercih etmiştir.¹⁸³ Türkiye ile muhtemel bir normalleşmeyi baltalamaktan çekinen İsrail başbakanı Netanyahu, Atina'da organize edilen bu foruma katılmaktan imtina ederken hemen akabinde GKRY Cumhurbaşkanı Anastasiadis'i Tel Aviv'de misafir ederek hem Türkiye'ye hem de diğer bölge ülkelere mesaj vermiştir.¹⁸⁴ Bu mesajın içeriğinin ise "Türkiye ile normalleşmek uğruna diğer ülkelerin kaybedilmek istenmediği" şeklinde olduğu basına yansıyan haberlerden ve bazı düşünce kuruluşlarının raporlarından anlaşılmaktadır.¹⁸⁵

İSRAİL'DE SEÇİMLER VE YENİ HÜKÜMET

İsrail'de 23 Mart'ta icra edilen genel seçimlerin sonucunda önceki üç seçimde olduğu gibi iktidar bloku ve muhalefet cephesi yenilemedi. 120 sandalyeli Knesset'te salt çoğunluk için gerekli olan 61'e ulaşamayan bloklar arasındaki yarış, Netanyahu'dan sonra hükümet kurma görevi tevdi edilen Yesh Atid lideri Yair Lapid'in, sağ blok oyları arasında yer verilen Yamina lideri Naftali Bennet ile tam olarak pozisyonunu belli etmeyen Arap partisi Ra'am'ın lideri Mansur Abbas'ı ikna etmesiyle Netanya-

180. "Cumhurbaşkanı Erdoğan Soykırım Kurbanlarını Andı", TRT Haber, 27 Ocak 2021.

181. "Erdogan's Take on the Holocaust is Cynical, Selective and Self-serving", *Haaretz*, 28 Ocak 2021.

182. "İsrail, Türkiye'ye Yeni Maslahatgüzar Atadı", *Dünya*, 29 Ocak 2021.

183. "An anti-Turkey Alliance: Ankara Slams Greece for Hosting 'Hostile' Meeting with Regional Countries", MEE, 12 Şubat 2021.

184. "PM Netanyahu Meets with Cyprus President Nicos Anastasiades", Israeli Prime Minister's Office, 14 Şubat 2021.

185. "With Gas Alliance Moored to Turkey Tensions, Israel Tacks Toward Energy Security", *Times of Israel*, 15 Mart 2021.

hu karŐıtlarının zaferiyle sonuşlandı.¹⁸⁶ 13 Haziran'da Meclisten güvenoyu alan yeni hükümet, on iki yıllık Netanyahu iktidarına son vererek göreve başladı.¹⁸⁷ Türkiye, İsrail'deki hükümet deęiŐiklięini, koalisyonda yer alan sol-merkez partilerin Filistin meselesindeki yapıcı yaklaşımı nedeniyle olumlu karşılamıştır. Fakat son kertede İsrail'in Filistinlilerle barış yapabilmesi için kimin yönetimde olduğundan ve ne söylediğinden ziyade fiili olarak ne yapıldığı önemli olduğundan, konuyla ilgili görüşü sorulan Dışışleri Bakanı Mevlüt avuŐoęlu da bu hususun altını çizerek iki ülke arasındaki muhtemel adımlar için yeniden hükümetin ne yaptığına bakacaklarını ifade etmiştir.¹⁸⁸

İki ülkenin yıl içerisinde en fazla gerginlik yaşadığı dönem ise İsrail'deki seçimler sonrasında yaşanmıştır. Seçim hükümetinin başında olan Netanyahu, halen başbakan olduğu ancak yeni hükümeti kurmakta zorlandığı bir dönemde, iç politikada kendisine karşı oluşan ittifakı dağıtmayı ve her ne olursa olsun başbakan olarak kalmayı sağlayacak bir hamleye ihtiyaç duymuŐtur. Bu kapsamda uzun süredir devam eden ve karar aşamasına gelen Doğu Kudüs'n Şeyh Cerrah Mahallesi'nde oturan bazı Filistinlilerin mlklarından tahliyesine yönelik dava araçsallaŐtırılmıŐtır.

İsrail askerlerinin bu hukuksuz uygulamayı uluslararası kamuoyunun dikkatinden uzak tutmak için Filistinlilerin protestolarının engellemeye çalışması üzerine olaylar büyümüŐ ve ardından Şeyh Cerrah Mahallesi sakinlerine destek vermek isteyen diğer Filistinlilerin toplandığı Mescid-i Aksa'ya müdahale edilmesiyle olaylar kontrolden çıkmıştır. İsrail'in Mescid-i Aksa'ya yönelik ihlallerine tepki olarak Gazze'den roketler fırlatılmaya başlamış ve bu gelişme zerine İsrail Gazze'ye yönelik on bir gün süren ve 100' kadın ve ocuk olmak üzere 243 Filistinlinin öldüğü hava saldırılarını başlatmıştır.¹⁸⁹ Türkiye bu süreçte hem Mescid-i Aksa'ya yönelik ihlallere hem de Gazze saldırılarına sert tepki göstermiştir.¹⁹⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İsrail'in faŐist uygulamalarına ve onun bu uygulamalarına göz yuman başta ABD olmak üzere genel olarak Batılı ülkelere yönelik ağır eleŐtirilerinden rahatsız olan Biden yönetimi, Erdoğan'ı antisemitist olmakla itham etmiş ve kullanılan dili kınamıŐtır.¹⁹¹

nc tarafların ara buluculuğu ve İsrail ordusunun belirlenen hedeflere ulaŐıldıęını açıklamasından sonra Gazze saldırıları durdurulmuŐtur. Hem bu gerginliğin

186. Seçim hakkında detaylı analiz için bkz. "The Bennett-Lapid 'Change Government'", BICOM Briefing, (Haziran 2021), <https://www.bicom.org.uk/wp-content/uploads/2021/06/The-Bennett-Lapid-%E2%80%98Change-Government%E2%80%99.pdf>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

187. "Israel Swears in New Government, Ending Netanyahu's 12-Year Rule", Aljazeera, 13 Haziran 2021.

188. "After Netanyahu, a Fresh Start between Turkey, Israel?", *Daily Sabah*, 15 Haziran 2021.

189. "Gaza-Israel Conflict in Pictures: 11 Days of Destruction", BBC, 21 Mayıs 2021.

190. Dışışleri Bakanlığının No: 152 sayılı, 16 Nisan 2021 tarihli ve "İsrail'in Gazze'ye Yönelik Saldırıları ve Filistin Halkına Yönelik Baskıcı Uygulamaları Hk" konulu açıklaması, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 17 Mayıs 2021'de konuyla ilgili yaptığı konuşma için bkz. "Kabine Toplantısı'nın Ardından Yaptıkları Konuşma", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 17 Mayıs 2021, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/127915/kabine-toplantisi-nin-ardından-yaptıkları-konusma>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

191. "ABD Dışışleri Bakanlığı: Erdoğan'ın Yahudi DüŐmanı Açıklamalarını Şiddetle Kınıyoruz", BBC Türkçe, 19 Mayıs 2021.

sonlandırılmış olması hem de İsrail'de yeni hükümetin göreve başlamasıyla Türkiye-İsrail ilişkilerinde görece bir yumuşa dönemine girilmiştir. Hatta Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail'in on birinci cumhurbaşkanı seçilerek 7 Temmuz itibarıyla yeni görevine başlayan Isaac Herzog'u telefonla arayarak tebrik etmiş ve taraflar iki ülke arasındaki diyalogu sürdürme konusunda mutabık kalmışlardır.¹⁹² Ancak Türkiye'nin Kıbrıs'ta adil bir çözüme ulaşılabilmesi amacıyla önerdiği iki devletli çözüm önerisini desteklemek için (kapalı) Maraş'ın tekrar iskana açılması teklifi sonrası, müttefiklik ilişkisi içerisinde olduğu GKRY'ye destek veren İsrail, Türkiye'nin bölgeye yönelik hamlelerini kınadığını açıklamıştır.¹⁹³

Bu arada her iki ülkeyle de iyi ilişkileri olan Azerbaycan'ın Türkiye ile İsrail'in yeniden normalleşmesi için ara buluculuğa soyunması taraflarca memnuniyetle karşılanmış ancak her iki tarafın da kendi ajandasında daha öncelikli konular nedeniyle Azerbaycan'ın girişimi sonuçsuz kalmıştır.¹⁹⁴

İsrail, Türkiye'nin Mısır ile normalleşme çabalarında da karşısına çıkmış ve Mısır yönetimi üzerindeki etkisini kullanarak Türkiye'nin kendisinden önce Mısır ile normalleşmesini önlemeye çalışmıştır. Gerek Mısır'ın gerekse mütemediyen İsrail'in Türkiye ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılması veya münhasır ekonomik bölge anlaşma yapması halinde mevcutta sahip olduklarından daha fazla deniz alanına kavuşmaları mümkün iken bunun yerine bölgedeki Türkiye karşıtı diğer ülkelerle iş birliği yaparak Türkiye'yi sınırlandırmaya çalışmaları her iki ülkenin de söz konusu Türkiye olduğunda rasyonellikten uzaklaştıklarını göstermektedir.¹⁹⁵

Birleşmiş Milletler 76. dönem açılış töreni için New York'a giden Cumhurbaşkanı Erdoğan burada yaptığı konuşmada gündemdeki pek çok konunun yanı sıra İsrail-Filistin çatışmasına da değinmiştir. Erdoğan konuşmasında, şu ifadeleri kullanarak İsrail ile normalleşme uğruna Filistin'e verilen destekten vazgeçilmeyeceğini bir kez daha göstermiştir:

Filistin halkına yönelik zulüm sürdükçe, Ortadoğu'nun kalıcı barış ve istikrara kavuşması mümkün değildir. Bunun için işgal, ilhak ve yasa dışı yerleşim politikalarına mutlaka ve derhal son verilmelidir. Kudüs'ün 1947 tarihli Birleşmiş Milletler kararına dayanan uluslararası statüsüne, Harem-i Şerif'in mahremiyetine ve Filistin halkının haklarına yönelik ihlallere karşı durmayı sürdüreceğiz. Barış süreci ve iki devletli çözüm vizyonu, daha fazla gecikmesizin yeniden canlandırılmalıdır.¹⁹⁶

192. "Turkish, Israeli Presidents Agree to Continue Dialogue", *Hürriyet Daily News*, 12 Temmuz 2021.

193. "FM Lapid Meets with Cypriot FM Nikos Christodoulides", İsrail Dışişleri Bakanlığı, 27 Temmuz 2021.

194. "The Potential for Azerbaijani Mediation of Turkish-Israeli Relations", WINEP Policy Analysis, 20 Temmuz 2021.

195. İsrail'in Mısır ile ilişkilerine dair detaylı analiz için bkz. Efraim Inbar, "The Egypt-Israel Common Strategic Agenda", *JISS Policy Paper*, 14 Eylül 2021.

196. "BM 76. Genel Kurul! Erdoğan'dan Dünyaya Önemli Mesajlar", *Milliyet*, 22 Eylül 2021.

İsrail'in Türkiye ile normalleşmesini arzu etmeyen görece daha muhafazakar ve Yahudi milliyetçisi kesimlere nazaran aralarında Mitvim Enstitüsü isimli düşünce kuruluşunun da bulunduğu liberal bir kesim iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için gayret etmektedir. Bu yöndeki çalışmaların bir çıktısı olarak Mitvim'in 2021 dış politika önceliklerini belirlemek için yaptırmış olduğu araştırmada, İsrail toplumunun yüzde 61'nin Türkiye ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesini desteklediği ortaya konulmuştur.¹⁹⁷

Buna rağmen Kudüs'teki bir İsrail mahkemesinin, yargı yetkisi olmadığı halde Mescid-i Aksa'da Yahudilerin de ibadet edebileceğine dair (sessizce) bir karar vermesi,¹⁹⁸ Türkiye'nin tepkisiyle karşılaşmıştır. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklama, İsrail mahkemesinin kararı kınanarak uluslararası toplum "bu yanlış, gayri hukuki ve tehlikeli karara ve Mescid-i Aksa'ya yönelik tüm provokasyonlara kuvvetle karşı çıkmaya" davet edilmiştir.¹⁹⁹

Türkiye'den İsrail'in uygulamalarına yönelik benzer bir tepki de İsrail'in uluslararası hukuka aykırı olmasına rağmen işgal altındaki Batı Şeria'da 3 bin yeni yerleşim açma planını kabul etmesi ve İsrail Savunma Bakanlığının altı Filistinli sivil toplum kuruluşunu terörist organizasyon olarak ilan ederek yaptırım uygulamaya başlaması üzerine gösterilmiştir.²⁰⁰ İsrail'in bu hukuk dışı kararları kınanarak "adil, kalıcı ve kapsamlı çözümü için tek seçenek olan iki devletli çözüm vizyonunu tahrir eden, yasa dışı yerleşimlerin genişletilmesi dahil tek taraflı ve hukuk dışı politikalara son verilmesi" talep edilmiştir.

Yılın son döneminde iki ülke arasındaki münasebetlerde alışık olmadık bir şekilde artış gözlenmiştir. Öncelikle Milli İstihbarat Teşkilatı'nın uzun süreden beri yürüttüğü operasyon sonucu Mossad'ın Türkiye'deki Filistinli öğrencilere yönelik bilgi/belge toplamak ve bunları kendi çıkarları için kullanmak üzere kurmuş olduğu on beş kişilik istihbarat şebekesi ortaya çıkartılmış ve yakalanan kişiler casusluk suçlamasıyla tutuklanmıştır.²⁰¹ Bu olayın yankıları henüz geçmemişken Türkiye'ye turist olarak giren iki İsrail vatandaşı Çamlıca Kulesi'nden Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kısıklı'daki konutunun fotoğraflarını çekip, bazı kişilere konum ve güvenlik tedbirleri hakkında malumat gönderirken yakalanmış, sorgularının ardından çıkarıldıkları mahkemece siyasal ve askeri casusluk suçundan dolayı tutuklanmışlardır.²⁰² İsrail yönetimi her iki olayda da soğukkanlılığını korumuş ve Türkiye aleyhinde açıklama yapmaktan

197. "The Israeli Foreign Policy Index for 2021", Mitvim Institute and Friedrich-Ebert-Stiftung, Eylül 2021.

198. "Bombshell: Jerusalem Court Approves Jewish Prayer on Temple Mount", *Jewish Press*, 6 Ekim 2021.

199. Dışişleri Bakanlığının No: 332 sayılı, 7 Ekim 2021 tarihli ve "İsrail Mahkemesinin Yahudilerin Mescid-i Aksa'da İbadet Edebileceklerine İlişkin Aldığı Karar Hk." konulu açıklaması.

200. Dışişleri Bakanlığının No: 356 sayılı, 23 Ekim 2021 tarihli ve "İsrail'in İşgal Altında Bulunan Filistin Topraklarındaki İhlalleri Hk." konulu açıklaması.

201. "Mossad Casuslarına MİT Operasyonu: 15 Kiralık Casus...", *Sabah*, 21 Ekim 2021.

202. "Çamlıca Kulesi'nden Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Konutunu Görüntüleyen İsraili Çift 'Casusluk' Suçundan Tutuklandı", *Yeni Şafak*, 12 Kasım 2021.

imtina etmiştir. İsrail medyası da özellikle ilk olayı Türk gazetelerinden olduğu gibi alarak yorumuz olarak haberleştirmiştir. Ancak ikinci olayın bir casusluk olmadığı konusunda ısrar eden İsrail tarafı, konuyu alenileştirmek yerine diplomasiyi devreye sokarak vatandaşlarını ülkelerine götürmeye çalışmıştır.

Bu süreçte İsrail'deki bazı kurumlar Türkiye aleyhtarlığına soyunup vatandaşlarını güvende olmayacakları gerekçesiyle Türkiye'ye gitmemeleri yönünde uyarmıştır. Nihayetinde yapılan görüşmeler sonuç vermiş ve İsraili çift serbest bırakılarak ülkelere dönmelerine izin verilmiştir. Bu gelişme üzerine hem İsrail Cumhurbaşkanı Herzog hem de Başbakan Bennet, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak teşekkür etmiştir.²⁰³

SONUÇ

2021 yılı Türkiye ve İsrail'in normalleşmesine yönelik bir adım atılması beklentisiyle geçmiştir. Bazı dönemlerde yaşanan yumuşama bu beklentiyi artırıp tarafların yeniden büyükelçilerini gönderecek seviyeye çıkarsa da özellikle İsrail'in taraf olduğu angajmanlar (Doğu Akdeniz Gaz Forumu ve Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan gibi Arap ülkeleriyle münasebetler) ve Türkiye'nin bazı konulardaki beklentilerinin karşılanmaması (PYD/YPG'ye desteğin kesilmesi, ABD'deki Yahudi diasporasının Türkiye karşıtlığına son vermesi, bölgedeki ülkelerin Türkiye'ye karşı kısıtlanmaması vb.) nedeniyle normalleşme vuku bulamamıştır. Yeni İsrail hükümetinin Filistin konusundaki tavrı önceki hükümetlere göre yapıcı bulunsa da iç politik dengeler bu konudaki radikal adımların atılmasına engel olmuştur. İsrail yönetiminde ve toplumunda Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir destek gözlemlense de taraflar arasındaki güvensizlik somut adımlar atılmasına mani olmaktadır. İsrail'in Doğu Akdeniz, Suriye, Libya politikalarının Türkiye'nin çıkarlarına ters olması ve Filistinlilere yönelik sürdürdüğü insan hakları ihlalleriyle işgal altında tuttuğu Filistin topraklarında bulunan Mescid-i Aksa ve diğer kutsal mekanların statüsünü değiştirmeye yönelik girişimleri yakın zamanda bir normalleşmeyi zora sokmaktadır.

---

203. "Herzog, Erdogan Make Diplomatic Overtures After Jailed Israelis Freed", *Jerusalem Post*, 18 Kasım 2021.

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ	
4 Şubat	İsrail'in yeni Ankara maslahatgüzarı göreve başladı.
23 Mart	İsrail'de erken genel seçim yapıldı.
18 Nisan	İsrail ile Yunanistan 1.7 milyar dolarlık bir savunma anlaşması imzaladı.
10-21 Mayıs	Doğu Kudüs'teki Şeyh Cerrah Mahallesi'ndeki olaylar başladı. İsrail askerleri Mescid-i Aksa'yı bastı ve Gazze'ye yönelik hava saldırıları yapıldı.
13 Haziran	İsrail'de yeni hükümet güvenoyu olarak göreve başladı
7 Temmuz	11. Cumhurbaşkanı olarak seçilen Isaac Herzog göreve başladı.
12 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan Herzog'u arayarak tebrik etti.
6 Ekim	İsrail mahkemesi Yahudilerin Mescid-i Aksa'da ibadet edebileceğine dair bir karar aldı.
21 Ekim	MIT, Mossad'ın 15 kişilik casus ağını deşifre etti.
12 Kasım	İsrailli bir çift İstanbul'da casusluk suçundan tutuklandı.
18 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan İsrail Cumhurbaşkanı Herzog ve Başbakan Bennet ile telefonda görüştü.

TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ

HACI MEHMET BOYRAZ, SÜHEYL YASİR YILDIZ

GİRİŞ

Türkiye açısından önceki yıllarda olduğu gibi 2021’de de Kıbrıs meselesinin akıbeti, “yavru vatan” Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile ilişkiler ve Doğu Akdeniz’deki enerji kaynaklarına dair tartışmalar gündemdeki yerini korudu. Türkiye bir yandan Kıbrıs meselesinin çözümüne dair iki devletli çözüm paradigmasını diğer aktörlere kabul ettirmek için yoğun çaba sarf etti, diğer yandan Doğu Akdeniz’de Türk tarafının (Türkiye ve KKTC) haklarını ihlal etmeye yönelik mütecaviz adımlara geçit vermedi. Bunlara dayanarak bu bölümde 2021’de Kıbrıs meselesine, Doğu Akdeniz’deki enerji kaynaklarına ve Türkiye-KKTC ilişkilerine dair yaşanan gelişmeler mercek altına alınmaktadır.

KIBRIS MESELESİ

Kıbrıs meselesinin çözümü yolunda başlaması şart olan müzakerelere dair 2021 içerisinde bir dizi “zemin yoklama görüşmesi” yapıldı. Bunların en önemlisi Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Antonio Guterres öncülüğünde, 27-29 Nisan’da Cenevre’de yürütülen 5+1 görüşmeleri oldu. Ancak Türk tarafının kurumsal olarak benimsediği iki devletli çözüm modeline karşın, Yunan ve Rum tarafının federasyon modelinde dayatmasından ötürü görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamadı. Avrupa Birliği (AB), kurumsal olarak Cenevre’deki bu görüşmelere gözlemci statüsüyle katılmak istedi fakat KKTC yönetimi AB’nin tarafsızlığını kaybettiğini ileri sürerek bu talebi kabul etmedi.²⁰⁴ Daha sonra BM Genel Sekreteri Guterres, KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) lideri Nikos Anastasiadis ile Kıbrıs meselesini görüşmek üzere 27 Eylül’de yeniden bir araya geldi fakat bu görüşme sonucunda da herhangi bir ilerleme kaydedilemedi. Bu noktada bir

204. “KKTC Cumhurbaşkanı Tatar: Cenevre’deki 5+1 Görüşmelerine AB’nin Gözlemci Statüsüyle Katılmasını Onaylamayacağız”, Anadolu Ajansı, 5 Mart 2021.

değerlendirme yapıldığında, meselenin asli taraflarının nasıl bir çözüm olması gerektiğine dair adeta bir paradigma savaşı içinde olmalarından ötürü Kıbrıs meselesinin, uzun bir müddet daha küresel siyasetin gündeminde yer edineceği söylenebilir.

Ayrıca geçen yıl sahil kısmı yeniden kullanıma açılan (kapalı) Maraş bölgesi ile ilgili KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar, 20 Temmuz'da önemli bir açıklama yaptı. Tatar Maraş açılımının ikinci aşamasına geçileceğini ve bu doğrultuda bölgenin yüzde 3,5'inin askeri bölge statüsünden çıkartılarak Taşınmaz Mal Komisyonu aracılığıyla mal sahiplerine iade edileceğini söyledi.²⁰⁵ Böylece KKTC'nin Kıbrıs Adası'ndaki iki müstakil devletten biri olduğu ve kendi topraklarında egemenlik haklarına uygun olarak hukuk çerçevesinde dilediği gibi adım atabileceği ortaya konuldu. Tatar'ın açıklamasının ardından GKRY lideri Nikos Anastasiadis gelişmeyi değerlendirmek için Rum Ulusal Konseyini toplantıya çağırdı.

Son olarak KKTC'nin Türkiye dışında diğer ülkeler tarafından tanınması adına 2021'de bir dizi olumlu gelişme yaşandı. Türkiye'nin güçlü ilişkiler tesis ettiği Azerbaycan ve Pakistan'ın devlet elitleri tarafından KKTC'nin tanınabileceğine dair olumlu sinyaller verildi. Örneğin Azerbaycan Milli Meclisi Dışişleri ve Parlamentolar Arası İlişkiler Komitesi, 20 Temmuz Barış ve Özgürlük Bayramı etkinlikleri kapsamında KKTC'ye ilk kez resmi ziyaret gerçekleştirdi. Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Sahiba Gafarova, bu görüşmede heyet adına "Biz bir millet iki devletiz, üçüncüsü de artık buradadır" açıklamasında bulundu.²⁰⁶ Pakistan Cumhurbaşkanı Arif Alvi ise Ağustos'ta İstanbul'da katıldığı bir programda şu ifadelere yer verdi:

Pakistan, Kuzey Kıbrıs'taki Türk kardeşlerimizin yanındadır. Size çok eşsiz bir ifadeyi hatırlatayım: İki farklı kültüre ve dile sahip olabiliriz ama biz, tek halkız. Kalplerimizde Türk halkıyla beraberiz.²⁰⁷

Türkiye'nin aktif diplomatik girişimlerinin bir sonucu olan bu iki olumlu gelişme, KKTC'nin önümüzdeki süreçte Azerbaycan ve Pakistan tarafından tanınacağına yönelik güçlü beklentilere yol açtı. Böylesi olumlu bir senaryonun gerçekleşmesi, KKTC'nin uluslararası toplum nezdindeki fiili (*de facto*) tanınırlığının yanı sıra hukuki (*de jure*) tanınırlığının önemli bir katkı sağlayacaktır.

DOĞU AKDENİZ'DEKİ GERİLİM

Doğu Akdeniz'de Türk tarafı ile GKRY ve Yunanistan arasında deniz yetki alanları üzerindeki tartışmalı mevzular 2021'de de gündemdeki yerini korudu. Konuya

205. "Tatar: "Kapalı Maraş'ın Yüzde 3,5'i Askeri Bölge Statüsünden Çıkarılacak", Yeni Düzen, 20 Temmuz 2021.

206. "Azerbaycan Milli Meclisinden Bir Heyet İlk Kez KKTC'de Resmi Temaslarda Bulundu", Anadolu Ajansı, 17 Temmuz 2021.

207. "Halen Yürüttüğümüz ve Neticelenecek Projeler Devreye Girdiğinde, Türkiye Savunma Sanayi Alanında Dünyanın En Üst Ligine Çıkış Olacaktır", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 15 Ağustos <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/128999/-h-len-yurutugumuz-ve-neticelenecek-projeler-devreye-girdiginde-turkiye-savunma-sanayi-alandinda-dunyanin-en-ust-ligine-cikmis-olacaktır->, (Erişim tarihi: 13 Kasım 2021).

dair gelişmeleri aktarmadan evvel, GKRY'nin adadaki Türk varlığını hiçe sayarak bölgedeki doğal kaynakları tek başına kullanmak istemesinin ve Yunanistan'ın bu politikaya destek çıkmasının, Doğu Akdeniz'deki sorunların kaynağı olduğunu ifade etmekte yarar var. Nitekim 2021'de bölgedeki belli başlı gerilimlerin, bir kez daha bu sebeplere dayandığına şahit olundu. Bunun yanında gerek Yunan-Rum tarafı gerekse Türk tarafı yıl boyunca Doğu Akdeniz'de arama, tarama, atış ve askeri eğitimler için sık sık duyurular (Navtex) yayımladı.

2021'de Doğu Akdeniz'e dair ön plana çıkan en önemli gelişmelerden biri Yunanistan ve GKRY'nin bölgeden ve bölge dışından aktörlerle birlikte Türkiye'yi provoke etmek için yürüttüğü askeri tatbikatlar oldu. 3 Kasım'da GKRY'nin tek taraflı münhasır ekonomik bölge olarak ilan ettiği alanda ABD, Fransa, GKRY, İngiltere, İtalya, İsrail, Mısır ve Yunanistan'a ait gemilerin ve savaş uçaklarının katıldığı "8'inci Nemesis" tatbikatı; yıl boyunca düzenlenen tatbikatların en kapsamlısı oldu.²⁰⁸ Bu tatbikattan on gün sonra Fransa, GKRY, İtalya ve Yunanistan tarafından oluşturulan "Dörtlü İnisiyatif" (QUAD Initiative); GKRY'nin Larnaka şehri açıklarında küçük ölçekli bir başka tatbikat icra etti.²⁰⁹ GKRY-Yunanistan ikilisi, bu tür girişimlerle bölge dışından aktörleri bölgeye çekerek Doğu Akdeniz'deki aktörler arasında kalması gereken bir meseleyi küresel boyuta taşıma stratejisine devam etti.

Yunanistan-GKRY ikilisinin Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de provoke etmeye girişimlerine karşılık Türkiye, Mavi Vatanı korumaya yönelik masada ve sahada kararlı adımlar attı. Örneğin; Malta bayraklı ve İtalyan sahipli "Nautical Geo" isimli araştırma gemisi, GKRY'den aldığı izinle 3 Ekim'de Türk kıta sahanlığına izinsiz girmeye çalışınca, Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı unsurlar gemiyi markaja aldı ve kıta sahanlığının dışına çıkardı.²¹⁰ Bu sayede Rumların sahadaki müteccaviz taktiklerine, gerektiği şekilde karşılık verildi. Ancak GKRY Enerji Bakanlığı, koronavirüs salgını nedeniyle 2020 Nisan'da ertelenen Doğu Akdeniz'deki sondaj programlarının yeniden başlayacağını duyurdu. Aynı şekilde Rum yönetimi, İtalyan Eni ve Fransız Total konsorsiyumu ile Türk tarafının tezleri ile çakışan 6 ve 8 numaralı parsellerde arama sondajlarına yeniden başlamak için görüşmelerini açıkladı.²¹¹ İki de Ekim'de yaşanan bu gelişmeler, bölgedeki ekonomi politik gerilimin önümüzdeki süreçte artacağına işaret etmektedir.

Bununla birlikte KKTC Bakanlar Kurulu, Ekim'de aldığı kararla İskele kazası Dipkarpaz köyü hudutları dahilinde bulunan Zafer Burnu'ndaki Vakıflar İdaresine ait 108 dönümlük bir araziye otuz yıllığına KKTC Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığına kiraya verildi.

208. "Israel Joins 8-Nation Security Drill for Cypriot Oil Rigs", *Times of Israel*, 3 Kasım 2021.

209. "Dörtlü İnisiyatif'ten Larnaka Açıklarında Tatbikat", Kıbrıs Postası, 13 Kasım 2021.

210. "Kıta Sahanlığını İzinsiz İhlal Eden Araştırma Gemisine Müdahale", Anadolu Ajansı, 4 Ekim 2021.

211. "Doğu Akdeniz'de Sular Yeniden Isınıyor", Anadolu Ajansı, 4 Ekim 2021.

đına kiraladı.²¹² Uzun zamandır gündemde olan bu projenin tamamlanmasıyla birlikte Doğu Akdeniz'deki sondaj gemilerine eşlik eden Türk savaş gemileri olası kriz anlarında bölgeye daha hızlı intikal etme imkanına sahip olacaktır. Bunun yanında diğer aktörlerin, Türk tarafının ilan ettiği deniz yekti alanlarına girme teşebbüsleri caydırılmış olacaktır. Bu gelişmeyle daha önce 2019'da Geçitkale Havalimanı'na Türk yapımı İHA ve SİHA'ların yerleştirilmesi birlikte değerlendirildiğinde²¹³ Türk tarafının Doğu Akdeniz'de uzun vadede tansiyonun artmasına karşılık bir ön alıcı girişimde bulunduğu söylenebilir.

İKİLİ İLİŞKİLER

Türkiye ve KKTC arasındaki ilişkiler, bir nevi “kader ortaklığı” olarak kabul gördüğü için taraflar arasında yapısal bir siyasi sorun bulunmamaktadır. Bundan ötürü önceki yıllarda olduğu gibi ikili ilişkiler, 2021'de genel olarak olumlu bir siyasi atmosferde ikmal edildi ve radikal bir gelişme yaşanmadı. Türkiye yıl boyunca KKTC'nin artan bütçe açığını azaltmak ve ihtiyaç duyduğu yeni kaynakları temin etmek için hibe yardımlarında bulundu. Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ve KKTC Başbakanı Ersan Saner arasında 3 Mart 2021'de Ankara'da imzalanan “2021 Yılı İktisadi ve Mali İş Birliği Protokolü” 2021'deki en önemli gelişmelerden biri olarak kayda geçti. Protokol kapsamında Türkiye KKTC'ye 2 milyar 250 milyon lira yardımda bulunmayı taahhüt etti.²¹⁴ Bu arada önemli bir bilgi olması bakımından, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından açıklanan verilere göre Türkiye, 2021'in ilk dokuz ayında KKTC'den 95 milyon 678 bin dolar değerinde ithalat, aynı dönemde KKTC'ye 836 milyon 265 bin dolar değerinde ihracat yaptı.²¹⁵ Böylece Türkiye, önceki yıllarda olduğu gibi KKTC ile ticaretinde açık ara dış ticaret fazlası verdi.

Ana vatan Türkiye ayrıca Kıbrıs Türk toplumunun ihtiyacı olan koronavirüs aşularının temini noktasında da yıl boyunca aktif bir çaba gösterdi. Türkiye, KKTC'ye Nisan'da 40 bin doz ve Haziran'da 76 bin doz Sinovac koronavirüs aşısı hibe etti.²¹⁶ Bununla birlikte Türkiye, salgının olası kötü seyrine karşı KKTC'ye iyi niyet jesti olarak 350 bin doz inaktif (Sinovac), 21 bin 60 doz mRNA (BionTech) koronavirüs

212. “Türkiye ve KKTC, Karpaz Yarımadası'nda Askeri Deniz Üssü İnşa Edecek”, Deniz Haber, <https://www.denizhaber.com/guncel/turkiye-ve-kktc-karpaz-yarimadasinda-askeri-deniz-ussu-insa-h95820.html>, (Erişim tarihi: 13 Kasım 2021).

213. “KKTC'ye İHA ve SİHA Konuşlandırılacak”, Savunma Sanayii, 13 Aralık 2019, <https://www.savunmasanayi.org/kktcye-ihave-siha-konuslandirilacak>, (Erişim tarihi: 13 Kasım 2021).

214. “Türkiye-KKTC 2021 Yılı İktisadi ve Mali İş Birliği Protokolü İmzalandı”, *Girneli Gazetesi*, 3 Mart 2021.

215. “Dış Ticaret İstatistikleri, Eylül 2021”, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Eylul-2021-37421&dil=1>, (Erişim tarihi: 13 Kasım 2021).

216. “Türkiye'den 40 Bin Doz Aşı Geldi”, KKTC Başbakanlık, <https://basbakanlik.gov.ct.tr/BASIN-VE-HALK-LA-%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER/BASIN-A%C3%87IKLAMALARI/t220rk%C4%B0ye-den-40-b%C4%B0n-doz-a%C5%9Fi-geld%C4%B0>, (Erişim tarihi: 13 Kasım 2021); “Türkiye'den KKTC'ye 50 Bin Doz Kovid-19 Aşısı Daha Gönderildi”, Anadolu Ajansı, 8 Haziran 2021; “Türkiye'den KKTC'ye 26 Bin Doz Kovid-19 Aşısı Daha Gönderildi”, Anadolu Ajansı, 17 Haziran 2021.

aşısı hibe edeceğini duyurdu.²¹⁷ Böylece olası yaygın risklere karşı Kıbrıs Türk toplumunun koronavirüs aşılmasına erişimi kolay hale getirildi.

Ayrıca Türkiye ve KKTC arasındaki siyasi ilişkileri diri tutma adına bir teamül haline gelen karşılıklı üst düzey ziyaretler 2021'de de devam etti. Örneğin KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar, 27-29 Nisan'da Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde Cenevre'de Kıbrıslı tarafların ve garantör ülkelerin katılımıyla düzenlenen 5+1 formatındaki gayri resmi konferans öncesinde temaslarda bulunmak üzere Türkiye'ye geldi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü.²¹⁸ Aynı şekilde Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kıbrıs Barış Harekatı'nın 47. yılı münasebetiyle, 19 Temmuz'da KKTC'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Erdoğan bu ziyaretinde, Türkiye'nin katkılarıyla Lefkoşa'da Cumhurbaşkanlığı ve Meclis binalarının olacağı büyük bir külliye ile millet bahçesinin inşa edileceğini açıkladı.²¹⁹ İki lider daha sonra 26 Ekim'de Ankara'da tekrar bir araya gelerek güncel gelişmeleri değerlendirdi. Cumhurbaşkanı dışında diğer devlet ve bürokratik elitler tarafından da yıl boyunca ziyaretler gerçekleştirildi. Esasen bu tür ziyaretlerin sıklığı, iki ülkenin hem birbirine ne kadar yakın olduğunu hem de üzerinde görüşülmesi gereken güncel meselelerin ne kadar fazla olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Bir başka önemli husus da bilindiği üzere en son 2017'de İsviçre'nin Crans-Montana kasabasında BM öncülüğünde yürütülen barış müzakerelerinin Rum tarafının "sıfır asker, sıfır garantörlük" ilkesinde ısrarcı olması üzerine başarısız olmasıydı. Bunu takiben Türk tarafı, federasyon temelli müzakerelerin sadece bir oyalama taktiği olduğuna kani olmuş ve stratejik bir karar alarak Kıbrıs meselesinin çözümü noktasında egemen eşitliğe dayalı "iki devletli" modeli öncelikli tercih haline getirmişti.²²⁰ Bu minvalde Türkiye 2021 boyunca hem iki devletli çözümün adadaki en ideal çözüm yolu olduğunu anlatmak hem de KKTC'yi uluslararası toplum nezdinde meşru bir aktör haline getirmek için yoğun bir çaba gösterdi. Örneğin Eylül'de BM'nin 76. Genel Kurulu görüşmelerinde konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kıbrıs Türk halkına yapılan haksızlığa dikkat çekti. Aynı şekilde KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı ev sahipliğinde "Köklü Geçmiş, Güçlü Gelecek" temasıyla İstanbul'da düzenlenen Türk Konseyi Medya Forumu'na davet edildi ve bu programda konuşma yaptı.²²¹ Kıbrıs'ın asli unsuru olan Türk halkının egemen eşitliğinin ve eşit uluslararası statüsünün tescil edilmesi adına önem arz eden bu tür etkinlikler sayesinde KKTC'nin uluslararası camiadaki tanınırlığı artırılmaya çalışıldı.

217. "Türkiye ile BM, Paraguay, KKTC ve Çad Arasındaki Anlaşmalara İlişkin Kararlar Resmi Gazete'de", Anadolu Ajansı, 1 Ekim 2021.

218. "Cumhurbaşkanı Erdoğan, KKTC Cumhurbaşkanı Tatar'la Görüştü", TRT Haber, 26 Nisan 2021.

219. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan KKTC'ye Külliye Müjdesi", TRT Haber, 19 Temmuz 2021.

220. Hacı Mehmet Boyraz, "Kıbrıs'ta Çözümün Yolu İki Devletten Geçiyor", Sabah Perspektif, 24 Temmuz 2021.

221. "KKTC Cumhurbaşkanı Tatar: Bizler Şu Anda Türk Dünyasının Doğu Akdeniz'deki Temsilcileriyiz", Anadolu Ajansı, 22 Ekim 2021.

Öte yandan geçen yıl Ulusal Birlik Partisi (UBP), Demokrat Parti (DP) ve Yeniden Doğuş Partisi (YDP) tarafından kurulan üçlü koalisyon hükümetinin, kendi içinde anlaşmazlığa düşmesi ve üç partinin Meclisteki çoğunluğu kaybetmesi nedeniyle KKTC Başbakanı Ersan Saner 13 Ekim'de hükümetin istifa ettiğini duyurdu. Türkiye ile ilişkiler noktasında olumlu bir görüntü çizen üçlü koalisyon hükümetinin dağılmasının ardından ülkeyi 2022 Ocak'ta erken seçime götürmek için UBP ve DP arasında geçici bir hükümet kuruldu. Bu noktada önümüzdeki yılın başında gerçekleşmesi beklenen KKTC genel seçim sonuçlarının, Türkiye-KKTC ilişkilerinin seyrinin şekillenmesi noktasında belirleyici bir süreç olacağını belirtmek gerekir. Mevcut siyasi atmosfer itibarıyla merkez sağın kalesi UBP'nin mi yoksa merkez solun kalesi Cumhuriyetçi Türk Partisi'nin mi seçimleri önde tamamlayacağı kesin olmadığı için seçim sonrasına dair güçlü bir tahminde bulunmak mümkün gözükmemektedir. Yine de Türkiye-KKTC ilişkilerinin hükümetler-üstü milli menfaatlere ve karşılıklı güvene dayalı bir mesele olması dikkate alındığında, KKTC'de hükümeti kuracak parti(ler)den bağımsız olarak yeni dönemde taraflar arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerde köklü bir dönüşüm beklenmemektedir.

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-KKTC İLİŞKİLERİ	
3 Mart	Türkiye-KKTC arasında imzalanan İktisadi ve Mali İş Birliği Protokolü kapsamında Türkiye, KKTC'ye 2 milyar 250 milyon lira yardımda bulunmayı taahhüt etti.
27-29 Nisan	Cenevre'de BM öncülüğünde 5+1 görüşmeleri gerçekleştirildi.
17 Temmuz	Azerbaycan'dan bir heyet ilk kez KKTC'de resmi temaslarda bulundu.
19 Temmuz	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kıbrıs Barış Harekatı'nın 47. yılı münasebetiyle, KKTC'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.
3 Ekim	"Nautical Geo" isimli araştırma gemisi, GKRY'den aldığı izinle Türk kıta sahanlığına izinsiz girmeye çalıştı. Ancak Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı unsurlar, gemiyi markaja alarak kıta sahanlığının dışına çıkardı.
13 Ekim	UBP, DP ve YDP arasında geçen yıl oluşturulan oluşan koalisyon hükümeti istifa etti.
26 Ekim	KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar, resmi ziyaretler kapsamında Türkiye'ye geldi ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüştü.
3 Kasım	GKRY'nin tek taraflı münhasır ekonomik bölge olarak ilan ettiği alanda ABD, Fransa, GKRY, İngiltere, İtalya, İsrail, Mısır ve Yunanistan tarafından "8'inci Nemesis" tatbikatı tertip edildi.
13 Kasım	UBP'nin yeni Genel Başkanı Faiz Sucuoğlu liderliğinde kurulan UBP-DP geçici hükümeti Meclisten güvenoyu aldı.
15 Kasım	Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, KKTC'nin 38. kuruluş yıl dönümü kutlamalarına katıldı.
10 Aralık	KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar, BM Genel Sekreteri'nin yeni Kıbrıs Özel Temsilcisi ve Kıbrıs'taki BM Barış Gücü Şefi Colin Stewart'ı kabul etti.
14 Aralık	GKRY, Odin Finder isimli İtalya bandıralı geminin 17 Aralık 2021-1 Ocak 2022 arasında Doğu Akdeniz'de faaliyette bulunacağını bildirdi.

TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

MEHMET RAKİPOĞLU

GİRİŞ

AK Parti iktidarı ile ciddi bir ivme ile yaklaşan Türkiye-Körfez ülkeleri ilişkileri bölgesel ve küresel konjonktürün değişmesine bağlı olarak değişmiştir. 2010'un sonunda başlayan Arap devrimleri silsilesine karşı farklı siyaset izlenmesi, Donald Trump'ın başkanlığında bölgesel dinamiklerin Körfez'deki siyasi elitin (özellikle velayet prenslerin) lehine olması Türkiye-Körfez ilişkilerini zedelemiştir. Fakat gerek Trump'ın seçimleri kaybetmesi ile siyasi gerekse koronavirüs salgını nedeniyle ekonomik kayıpların artması bölgesel jeopolitiği derinden etkilemiştir. Bu anlamda 2021 ile Türkiye-Körfez ilişkilerindeki gerginliğin ve krizlerin yoğunluğu azalmıştır. Bu anlamda, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Velayet Prensi Muhammed bin Zayid'in Ankara ziyareti 2021'in en önemli gelişmesi olarak ön plana çıkmış ve iki ülke arasında süregelen gerginlikler yerini normalleşme sürecine bırakmıştır.

SUUDİ ARABİSTAN İLE İLİŞKİLER

2021'de iki ülke arasındaki ilişkilerde birtakım normalleşme adımları görülmüştür. Nitekim uluslararası ve bölgesel güç dengelerinde değişiklikler yaşanmıştır. İlk olarak Suud-BAE eksenine açık çek veren Trump yerine Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanlığına Körfez'i eleştiren demokrat Joe Biden'ın gelmesi iki ülke ilişkilerindeki gerilimin yoğunluğunun düşmesine sebep olmuştur. İkinci olarak iki ülke arasındaki siyasi farklılık noktalarından olan Körfez krizinin son bulması da gerilimin düşmesini sağlamıştır.²²² Dahası birçok uzman tarafından, Katar'a yönelik uygulanan

222. Gülsüm İncekaya, "Uzmanlara göre Katar'a Ambargonun Kaldırılması Türkiye ve Körfez için Büyük Bir Kazanç", Anadolu Ajansı, 8 Ocak 2021.

ablukanın kaldırılmasının Türkiye-Körfez normalleşmesini hızlandıracağına yönelik tahminler yapılmıştır.²²³ Körfez krizinin son bulmasının yanında Körfez'in güvenlik tedarikinde ABD ile yaşadığı problemlerde Türkiye ile yakınlaşmayı elzem kılmıştır. Bu anlamda Suudi Arabistan'a karşı Yemen ve Irak'tan İran destekli milislerin saldırılarının devam etmesi iki ülke arasında insansız hava araçları (İHA) satışı ve savunma sanayiinde iş birliği olanaklarını gündeme taşımıştır.²²⁴ Bu anlamda Suudi Arabistan'da faaliyet yürüten iki firma Türkiye'de üretilen Karayel-SU modelli silahlı insansız hava aracının (SİHA) üretilmesi adına görüşmelere başlamıştır. Siyasi ihtilaflara rağmen iki ülkenin rasyonel bir zeminde savunma ortaklığını geliştirmeye çalıştığı iddia edilebilir. Dolayısıyla ABD'nin Suudi Arabistan'a güvenlik tedarik etmemesi Riyad'ın güvenlik politikalarında son yıllarda gerilim yaşadığı Türkiye ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Nitekim Türkiye, Suudi Arabistan'ın Yemen politikasını desteklemiş, Riyad'a teknik ve lojistik destek sağlamıştır. Husilerin saldırılarını kınayan Türkiye, Suudi Arabistan'ın Yemen'den çıkma noktasında da stratejik bir ortak olarak öne çıkmaktadır.

İki ülke arasındaki diplomatik temasların da arttığı gözlenmiştir. Bu anlamda özellikle Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Körfez turları kapsamında Riyad'a yaptığı ziyaretler ön plana çıkmıştır. Özbekistan'da da mevkidaşı ile görüşen Çavuşoğlu, ilişkilerin düzeltilmemesi adına herhangi bir sebep göremediklerini belirtmiştir. Benzer açıklamalar Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın tarafından da zikredilmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan Kral Selman bin Abdülaziz ile telefon görüşmeleri gerçekleştirerek lider diplomasisi ile krizin çözülmesi adına yapıcı adımlar atmıştır. Dahası Türkiye yaklaşık beş yıldır ilişkilerde sorun yaşadığı Suudi Arabistan'a yeni bir büyükelçi atamıştır. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin yeni büyükelçisi Fatih Ulusoy'un ikili ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaklarını umduklarını belirtmiştir. Bütün bu olumlu tabloya rağmen ikili ilişkilerde beklenen ilerleme sağlanamamıştır. Söz konusu durumun temel sebebi Türkiye karşıtı siyaset izleyen Körfez blokunun bu politikadan tam anlamıyla henüz vazgeçmemiş olmasıdır.

Türkiye karşıtı siyaseti bölgedeki ülkelere ihraç etmeye çalışan Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed bin Selman ile BAE Abu Dabi Veliht Prensi Muhammed bin Zayid ikilisi her ne kadar aralarında siyasi-ekonomik bir rekabet olsa da iş birliğini sürdürmektedir. Dolayısıyla Türkiye karşıtı blok siyasetinin devam etmesi Suudi Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin geliştirilmesini engellemektedir.²²⁵ Bu anlamda Suudi Arabistan Yunanistan ile askeri tatbikatlar yaparak Doğu Akdeniz

223. Muhittin Ataman, "Normalization in the Gulf and Turkey's Agenda", *Daily Sabah*, 13 Ocak 2021.

224. Firat Kozok, Zainab Fattah ve Sylvia Westall, "Gulf Reaches Out to Erdogan in Wary Move to Ease Tensions", *Bloomberg*, 4 Ocak 2021.

225. Mehmet Rakipoğlu, "Rationale Behind the Normalization: Hugging Turkey as a Reality", *Straturka*, 10 Kasım 2021.

denkleminde Türkiye karşıtı iş birliğini sürdürmektedir. Birçok uzman İsrail tarafından BAE eliyle inşa edilen yeni bölgesel düzende Suudi Arabistan'ın da Türkiye karşıtı cephede halen yer aldığını belirtmektedir. Nitekim Suudi rejimine bağlı Arapça yayın yapan *Şarku'l-evsat* ve *Okaz* gazeteleri Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki haklarını yok sayan ifadelerle yer vermiş, Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ın savlarını savunmuştur. Bu anlamda Suud medyasında Türkiye'yi Kıbrıs'ta işgalci olarak tanımlayan yazılara yer verilmesi, Riyad yönetiminin Türkiye karşıtı politikalarının halen devam ettiğine işaret etmektedir. İkili ilişkileri olumsuz etkileyen bir diğer gündem maddesi Suudi Arabistan tarafından Türk ürünlerine yönelik uygulanan gayri resmi ambargodur. Bu anlamda iki ülke arasındaki ticaret hacminin daralmasına neden olan ambargo ilişkilere olumsuz yansımaktadır. Nitekim Türkiye Nisan'da meseleyi Dünya Ticaret Örgütü'nün gündemine taşımıştır.

BAE İLE İLİŞKİLER

İki ülke ilişkileri 2021'in başından itibaren olumlu gelişmelere sahne olmuştur. Bu anlamda BAE'nin Ulusal Güvenlik Danışmanı Tahnun bin Zayid Nahyan'ın Eylül'de Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesi iki başkent arasında yakınlaşmanın olduğuna dair en somut kanıt olarak okunabilir. Türkiye karşıtı açıklamaları ile bilinen BAE devlet başkanı danışmanı Enver Gargaş, Sky News kanalında verdiği röportajda ilişkilerin normalleşmesini istediklerini belirtmiştir. Gargaş Türkiye'nin bölgedeki en çok ticaret yaptığı ülkenin BAE olduğunu belirtmesi iki ülke arasındaki normalleşmenin ekonomik zeminden başlatılacağı şeklinde yorumlanabilir. Kasım ve Aralık'ta yaşanan gelişmeler iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir döneme girildiğini ortaya koymuştur.²²⁶ Bu anlamda 24 Kasım'da BAE'nin fiili lideri ve Abu Dabi Velihaht Prensi Muhammed bin Zayid Ankara'ya gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmüştür. On yılın ardından gerçekleşen bu ziyaret iki ülke arasındaki siyasi rekabet ve gerilim sürecini yumuşatmıştır. Nitekim ziyaret kapsamında iki ülke arasında enerjiden tarıma, finanstan sağlığa birbirinden farklı toplamda dokuz alanda yatırım anlaşmaları imzalanmıştır. Bununla birlikte Abu Dabi Kalkınma Holdingi (ADQ) Yönetim Kurulu Başkanı Muhammed Hasan Suveydi 10 milyar dolarlık bir fon tahsis edildiğini açıklamıştır.²²⁷ Mezkur miktardaki fonların birçoğu BAE Ulusal Güvenlik Danışmanı Tahnun bin Zayid'in yönetiminde olan G42, Royal Group gibi firmalar ve yatırım şirketleri tarafından tahsis edilmiştir.²²⁸ Bin Zayid'in Türkiye ziyareti ile iki ülke arasında olumlu bir atmosfer oluşmuştur. Bu anlamda 2021'de Getir, Trendyol, MNG Kargo gibi firmalara yaklaşık 10 milyar dolar yatırım yapan BAE'nin Türkiye'deki yatırımlarını

226. Gökhan Erel, "Türkiye-BAE İlişkilerinde Yeni Dönem", Sabah Perspektif, 4 Eylül 2021.

227. Mehmet Rakipoğlu, "BAE-Türkiye İlişkilerinde Yeni Dönem mi?", Yeni Şafak Düşünce Günlüğü, 27 Kasım 2021.

228. İsmail Numan Telci, "Normalleşmenin Son Halkası: Türkiye-BAE İlişkileri", Sabah Perspektif, 27 Kasım 2021.

artırması beklenmektedir.²²⁹ İnan ile Türkiye üzerinden açılan yeni ticaret koridorunun da iki ÷lke arasındaki ticari ilişkileri geliştireceği planlanmıŐtır. Dolayısıyla iki ÷lke arasındaki normalleşme ekonomik iş birliğinin öncelik haline getirilmesi sayesinde hayata geçirilmiştir. Öte yandan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi siyasi normalleşmeyi de etkilemiştir. Bu anlamda Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu 15 Aralık'ta BAE'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Çavuşoğlu kara yolu ticaretinde kolaylık sağlayacak yeni bir anlaşmanın yapılacağını ve Libya'da siyasi rekabet yerine iş birliğinin ön plana çıkacağını belirtmiştir. Dolayısıyla gerilim ve kriz ortamı yumuŐatılmış, tedrici yumuşama atmosferi hayata geçirilmeye başlanmıştır.

KATAR İLE İLİŞKİLER

Doha ile Ankara arasındaki ilişkiler bölgesel gelişmelere paralel şekilde ilerlemiŐtir. Özellikle Arap devrimleri boyunca Katar'ın Körfez'deki Suud-BAE ekseninden farklı siyaset izleyip Ankara'nın tezlerine yakın durması, Türkiye-Katar ilişkilerinin güçlenmesini sağlamıştır. Benzer şekilde 2017'de Katar'a karşı başlatılan ambargo da iki ÷lke arasındaki ilişkilerin sağlamlaşmasına neden olmuştur. 2021 için de benzer bir örutünden bahsedilebilir. Bu kapsamda iki aktörün Suriye, Libya, Yemen gibi aktif çatışma noktalarına yönelik siyasetleri aynı çizgide devam etmiştir. Bunun yanında gerek diplomatik temaslar gerekse imzalanan anlaşmalar iki ÷lke arasında inşa edilen çok boyutlu kurumsal stratejik iş birliğini derinleŐtirmiŐtir. Bu noktada öne çıkan ilk başlık Haziran'da yürürlüğe giren protokol anlaşmasıdır. Türkiye ile Katar Arasındaki Askeri Sağlık Alanında İşbirliği Protokolü adı altında *Resmi Gazete*'de yürürlüğe giren anlaşma iki ÷lke arasındaki askeri iş birliklerinin kurumsal düzeyde yoğunlaştığını gösteren önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar Türk iş siyasetindeki muhalefet partilerinden bir kısmı protokolü iş siyaset malzemesi yapma yönünde yalan haberlere dayalı adımlar atsa da²³⁰ protokol iki ÷lke arasındaki ittifakın uzun vadeli sonuçlar ürettiğini ortaya koymaktadır.

Askeri sağlık alanındaki iş birliği üzerinden yürütölen iş siyasetteki yapay tartışmanın bir benzeri de Borsa İstanbul'un satışı üzerinden de yapılmıştır. Sadece Katar'ın satın almasına karşı duran mezkur siyasi zihniyete mensup bir milletvekili daha da ileri giderek ÷lkenin Katar'a parsel parsel satıldığı gibi uygunsuz ifadelerde bulunmuştur. Söz konusu Katar rahatsızlığının rasyonel olmadığı söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin Katar ile yakınlaşmasının pragmatist bir zeminde ilerlediği görölmektedir. Bu anlamda BAE gibi Türkiye karşıtı siyaset izleyen ve bu siyaseti bölgesel, küresel ölçekte çeşitli faaliyet alanlarıyla yaymaya çalışan aktörleri Körfez'de dengelemek için Katar ile yakınlaşma oldukça rasyoneldir. Aynı zamanda bölgesel gücünü artırma adına kararlı bir politika izleyen Türkiye'nin yakın çevresindeki aktörlerle

229. Mehmet Rakipoğlu, "Managing the Rivalry between the UAE and Turkey", *Politics Today*, 2 Aralık 2021.

230. Batu Coşkun, "Turkish Opposition CHP's Qatar Narrative: Fake News", *Daily Sabah*, 11 Aralık 2020.

ilişki geliştirmesi de oldukça doğaldır. Dolayısıyla Türkiye'deki muhalefetin retorik haline getirdiği Katar ile ilişkiler duygusallıktan öte rasyonellik üzerine inşa edilmiş bir siyasi zeminde ilerlemektedir.²³¹ Bu anlamda Ankara-Doha arasındaki stratejik iş birliği Türk iç siyasetindeki mesnetsiz meydan okumalara rağmen devam etmiştir. Örneğin ASELSAN Katar'da şube açarak iki ülke arasındaki askeri iş birliğinin devam ettiğini ortaya koymuştur.²³² Aynı zamanda IDEF Savunma Sanayii Fuarı da iki ülke arasındaki savunma alanındaki iş birliğinin derinleştirilmesine katkı sağlamıştır. Nitekim Körfez bölgesinden üst düzey diplomatlar fuara katılarak Türkiye ile iş birliği alanlarının geliştirilmesini tartışmıştır. Son olarak Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanı İsmail Demir Katar'a resmi ziyaretlerde bulunmuştur. Katar Genelkurmay Başkanı Ganim bin Şahin Ganim ile görüşen Demir, Türkiye-Katar arasındaki askeri, güvenlik ve savunma iş birliğinin geliştirilmesi noktasında mutabık kaldığını belirtmiştir.²³³

Askeri iş birliğinin yanında diplomatik temaslar da olumlu yönde seyretmiştir. Bu anlamda Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Katar'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Katar Emiri es-Sani ve mevkidaşı ile görüşen Çavuşoğlu, 2021 Ocak'ta Suudi Arabistan'ın el-Ula şehrinde Körfez krizinin çözülmesini memnuniyetle karşıladıklarını belirtmiştir.²³⁴ Çavuşoğlu'nun ziyareti sonrası yapılan açıklamalarda iki ülke arasındaki ticaretin geliştirilmesi yönünde her iki tarafında yapıcı olduğu belirtilmiştir. Nitekim birçok uzmana göre ticaret hacminin kısa vadede 5 milyar dolara çıkacağı tahminleri yapılmaktadır.

İki ülkenin dış politika ve güvenlik alanlarında da aynı blok içerisinde yer aldığı söylenebilir. Bu anlamda Suriye krizinin çözümünde askeri değil siyasi adımların atılması²³⁵ gerektiği söylemi iki ülkenin de ortak söylemidir. Öte yandan Katar, Sudan-BAE ekseninin aksine Türkiye'nin terörle mücadelesine saygı ve destek göstermektedir. Bu anlamda Katar terör örgütü PKK'nın on üç Türk vatandaşının şehit edilmesini resmi haber ajansından yayımladığı metinle kınayarak Türkiye'nin terörle mücadelesine destek verdiğini belirtmiştir.²³⁶ Ortak dış politika ve güvenlik vizyonu Katar dışişleri bakanının Aljazeera'ye verdiği röportaja da yansımıştır. Katarlı bakan Türkiye'nin bölge politikalarından övgü ile bahsetmiştir.²³⁷ Dolayısıyla yaklaşık on yıldır sürdürülen Türkiye-Katar arasındaki çok boyutlu iş birliği bu yılda hız kesmeden sürmüştür. Bu anlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 6-7 Aralık arasında Katar'a

231. Kemal İnat, "Neden Katar, Hep Katar?", Sabah Perspektif, 3 Temmuz 2021.

232. "ASELSAN, Katar'da Şube Açtı", *Hürriyet*, 19 Ocak 2021.

233. Serdar Bitmez ve Hamdi Yıldız, "Türkiye-Katar Savunma İş Birliği Güçleniyor", Anadolu Ajansı, 22 Nisan 2021.

234. "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Türkiye ile Katar İlişkileri Her Alanda Daha Da Güçleniyor", TRT Haber, 11 Şubat 2021.

235. "البيان الختامي لاجتماع الدوحة: لاحل عسكريا للأزمة بسوريا", 21 عربي, 11 Mart 2021.

236. Zeynep Hilal Karyagdı, "Katar, Terör Örgütü PKK Tarafından 13 Türk Vatandaşının Şehit Edilmesini Kınadı", Anadolu Ajansı, 15 Şubat 2021.

237. "Katar'dan Türkiye'ye Övgü", TRT Haber, 7 Mayıs 2021.

yaptığı ziyaret iki ülke arasındaki çok boyutlu stratejik ortaklığın güçlenerek sürdürüldüğünü kanıtlamıştır. Ziyaret kapsamında 2014'te kurulan Türkiye-Katar Yüksek Stratejik Komitesinin yedinci toplantısı gerçekleştirilmiştir. On beş farklı alanda ortaklık anlaşmasının imzalanması ile taçlanan bu ziyaret iki ülke arasındaki ilişki biçiminin model ortaklık olarak tanımlanmasını sağlamıştır. 2 milyar dolara ulaşan ticaret hacminin yanında karşılıklı yatırımlar da 65 milyar doları aşmıştır.²³⁸

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ	
8 Şubat	Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu resmi temaslarda bulunmak üzere Kuveyt, Umman ve Katar'ı kapsayan Körfez turuna çıktı.
11 Şubat	Atina'da BAE, Bahreyn ve Suudi Arabistan'ın katıldığı Türkiye karşıtı Doğu Akdeniz konferansı gerçekleştirildi.
7 Nisan	Türkiye ve Bahreyn dışışleri bakanları uzun sürenin ardından telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
8 Nisan	Türkiye-Kuveyt İş Birliği İçin Ortak Komite'nin ikinci toplantısı yapıldı.
19 Nisan	Türkiye, kendisine karşı Suudi Arabistan'ın uyguladığı gayri resmi ambargoyu Dünya Ticaret Örgütü'nün gündemine taşıdı.
22 Nisan	Savunma Sanayii Başkanı İsmail Demir Katar ziyareti kapsamında Katar genelkurmay başkanı ile görüştü.
10-11 Mayıs	Çavuşoğlu bölgesel meseleleri ve iş birliği alanlarını ele almak üzere Suudi Arabistan'a ziyarette bulundu.
25 Haziran	Türkiye ile Katar arasında yapılan Askeri Eğitim ve İş Birliği Protokolü yürürlüğe girdi.
7-17 Haziran	Türkiye ile Kuveyt arasında komando tugaylarının katıldığı ortak askeri tatbikat gerçekleştirildi.
20 Ağustos	BAE Ulusal Güvenlik Danışmanı Şeyh Tahnun bin Zayid Nahyan Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Ankara'da resmi bir görüşme gerçekleştirdi.
24 Kasım	Abu Dabi Velihaht Prensi Muhammed bin Zayid Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmek üzere Ankara'ya geldi.
16 Aralık	Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, BAE Dışışleri Bakanı Abdullah bin Zayid Nahyan ile bir araya geldi.

238. Gökhan Erel ve Ahmet Doğan, "Türkiye-Körfez İlişkilerinde Bir Model Ortaklık: Türkiye-Katar İlişkileri", ORSAM Görüş, 8 Aralık 2021.

TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ

MURAT ASLAN

Libya'da 2019 ve 2020 yıllarında yaşanan çatışmalar ve askeri boyutu öne çıkan gerginliklerden sonra 2021'de ülke gündemini öncelikle siyasi sürecin tespiti ve sürdürülmesi meşgul etmiştir. Serrac hükümetinin Birleşmiş Milletler (BM) Libya Misyonu tarafından teşkil edilen Libya Siyasi Diyalog Forumu tarafından alınan karar ve yapılan seçimler sonrasında görevini devretmesiyle birlikte ülkenin iç ve dış gündemi değişmiştir. Bu çerçevede geçiş süreci boyunca halkın acil ihtiyaçlarının giderilmesi, seçimlerin icra edilmesi ve ülkenin dağınık yapıdaki kurumlarının birleştirilmesi suretiyle üniter Libya'nın devamlılığı ön plana çıkmıştır. Öte yandan koronavirüs salgınının etkileri nedeniyle çöl karakteri ve dağınık yerleşim yapısıyla bilinen Libya'da devlet hizmetlerinin ülkenin her yanına ulaştırılması amaçlanmıştır. Ancak söz konusu hizmetlerin yeni Başkanlık Konseyi ve Ulusal Birlik Hükümetinin (UBH) kurulmasıyla daha etkin icra edilebildiğini dikkate almak gerekmektedir.

Genel durumun incelenmesine yönelik analize şekil vermek bağlamında 2021 gelişmelerinin öncelikle kategorize edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda iç siyasi gelişmeler, dış politika angajmanları, idari yapıyla ilgili tedbirler ve güvenlik durumu şeklinde sınırlandırılabilir bir değerlendirme faydalı olabilecektir. Nitekim Libya kamuoyunun gündemine söz konusu kategoriler dahilinde meydana gelen gelişmeler yön vermiştir. Öte yandan Türkiye ve Libya arasında meydana gelen etkileşim bahse konu kategorilerdeki olumlu veya olumsuz dönüşüme tabi olmuştur. Türkiye'nin genel Libya politikasında herhangi bir değişiklik olmamasına rağmen yıl içerisinde iki ülke arasında yürütülen temasların istikrarlı bir düzeyde kaldığı görülmektedir.

İÇ SİYASİ GELİŞMELER

Libya'nın Muammer Kaddafi döneminden miras alınan siyasi kültür eksikliği, Halife Hafter güçlerinin Tarhuna ve Bani Walid'den çekilerek askeri yenilgiyi kabullenmesi

sonrasında Libya'daki BM Destek Misyonu (United Nations Support Mission in Libya, UNSMIL) inisiyatifıyla başlatılan süreçte uzlaşi kültürünün eksikliğiyle kendini hissettirmiştir. UNSMIL'in himayesinde faaliyetlerini yürüten Libya Siyasi Diyalogu Forumu²³⁹ pandemi etkisiyle bazen yüz yüze bazen de uzaktan erişim yoluyla toplantılar icra etmiştir. Siyasi sürecin başlatılmasına yönelik uzlaşi için önce siyasi süreci yönetecek siyasi kadronun nasıl seçileceğine karar verilmiş²⁴⁰ müteakiben Muhammed Manfi, Musa Koni ve Abdullah Lafi'nin üyesi olduğu Başkanlık Konseyinin ve başbakan olarak Abdülhamid Dibeybe'nin seçilmesinin önü açılmıştır.²⁴¹

Yeni hükümetin Tobruk'ta konuşlu Temsilciler Meclisinden güvenoyu almasıyla birlikte 24 Aralık 2021'de yapılması öngörölmüş olan siyasi seçimlerin "gerçekleştirilebilirliği" istikametinde umutlar yoğunlaşmıştır. Geçiş dönemine hitap eden Dibeybe hükümeti halkın acil ihtiyaçlarının karşılanması, seçimlerin sorunsuz bir şekilde icra edilmesi, kurumların birleştirilmesi yoluyla devletin işlerliğinin sağlanması ve dış dünyaya karşı ülkenin temsil edilmesi hususlarına öncelik vermiştir. Ancak Dibeybe'nin tüm Libya'ya hitap etme arzusu Halife Hafter ve Akila Salih ikilisinde kaygı yaratmış ve karşıt siyasi manevralara neden olmuştur. Bu çerçevede Dibeybe'nin Bingazi'ye ve güneydeki Sebhe kentine yapacağı ziyaretler engellenmiş²⁴² ülke genelinde hiyerarşik yapının kurulması imkansız hale gelmiştir. Üstelik Hafter güç gösterisi için 30 Mayıs'ta askeri geçiş töreni düzenlemiş ve Dibeybe'yi gerisinde oturtmak için davet etmiştir.²⁴³

Siyasi gerginlikler kapsamında Trablus'ta konuşlu UBH'nin bütçe teklifleri kronik bir şekilde reddedilmiş²⁴⁴ ve Hafter'e kaynak aktarılması talepleri seslendirilmiştir. Ayrıca siyasi seçimlerin yaklaşmasıyla birlikte Hafter yanlılarının ağırlıkta olduğu Tobruk Temsilciler Meclisi 10 Mart 2021'de güvenoyu verdiği Dibeybe'ye 21 Eylül 2021'de güvensizlik oylaması yapmış ve hükümet düşürölmek istenmiştir.²⁴⁵ Ancak karar Trablus'ta tanınmamıştır. Ayrıca Temsilciler Meclisi 4 Ekim'de karar yeter sayısının sağlanamadığı bir toplantıda yeni Seçim Kanunu'nu onayladığını duyurmuştur.

239. Hafez Ghwell ve Karim Mezran, "Rewriting the Rules of Mediation and Conflict Resolution: The Libyan Political Dialogue Forum", The Atlantic Council, 25 Şubat 2021, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/rewriting-the-rules-of-mediation-and-conflict-resolution-the-libyan-political-dialogue-forum>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

240. Muhammed Artimah, "Libya Dialogue Forum Approves Mechanism to Select Govt", Anadolu Ajansı, 19 Ocak 2021.

241. "Libya's GNA Hands Power to Government of National Unity", The Arab Weekly, 16 Mart 2021, <https://thearabweekly.com/libyas-gna-hands-power-government-national-unity>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

242. Raúl Pérez González, "Libyan Prime Minister Cancelled Visit to Benghazi Over Local Militia Blockade", Atalayar, 26 Nisan 2021, <https://atalayar.com/en/content/libyan-prime-minister-cancelled-visit-benghazi-over-local-militia-blockade>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

243. Murat Aslan, "Libya Cephesinde Değişiklik Var mı?", *Sabah*, 19 Haziran 2021.

244. "Libya's HoR Fails to Approve 2021 Budget for Seventh Session in a Row", The Libya Observer, 13 Temmuz 2021, <https://www.libyaobserver.ly/news/libyas-hor-fails-approve-2021-budget-seventh-session-row>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

245. "Libya Lawmakers Pass No Confidence Vote for Transition Government", VOA, 21 Eylül 2021.

Kanunun Devlet Yüksek Konseyi ile danışma halinde çıkarılması gerekirken Meclis bu gerekliliği dikkate almamıştır.²⁴⁶

Libya Yüksek Seçim Komisyonunun 5 Temmuz 2021'de seçmen kayıtlarını başlatmasıyla birlikte siyasi sürecin somutlaştığı bir döneme girilmiştir. Seçmen kayıtlarının tamamlanmasıyla birlikte yaklaşık 7 milyon nüfusu olan Libya'da 2,8 milyondan fazla Libya vatandaşı seçmen kaydını yaptırmıştır.²⁴⁷ Ayrıca devlet başkanlığı ve Meclis üyeliği adaylarının belirlenme süreci siyasi atmosferi gerginleştirmiştir. Devlet başkanlığına Halife Hafter, Akila Salih ve Seyf Kaddafi'nin aday olması sonrasında karşıt tepkiler yükselmiştir.²⁴⁸ Seçim Yasası'nda çifte vatandaşların adaylığının mümkün olmadığı ifade edilmesine rağmen ABD vatandaşı olan ve ABD mahkemesinde savaş suçu işlediğine yönelik dava görülmesine rağmen Hafter'in adaylığı seçimlerin boykotu ile ilgili tartışmaları gündeme taşımıştır. Akila Salih'in 4 Nisan saldırısında Hafter ile hareket etmesi ve Seyf Kaddafi'nin hem Libya'da hem de Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesinde hakkında soruşturma yürütülüyor olması seçimlerden ziyade adaylara odaklanan bir süreci tetiklemiştir.²⁴⁹ Ayrıca dış aktörlerin müdahalelerine paralel olarak Libya'da artan iç siyasi gerginlik, 2021'de siyasi beklentisi olan adayları diğer devletlerle görüşmeye ve destek arama çabasına itmiştir.

Seçim Kanunu'nun Hafter yanlısı hükümleri ve seçimlerin icrasında teknik sorunların devam etmesi nedeniyle Devlet Yüksek Konseyi Başkanı Halid Mışri seçimlerin 15 Şubat 2022'ye ertelenmesi ve gerekirse boykot edilmesi çağrılarında bulunmuştur. Aynı dönemde Zawiye başta olmak üzere sekiz batı şehrinde seçim kurulları kapatılmıştır.²⁵⁰ Dolayısıyla seçim tansiyonu yükseldikçe seçimler sonrasında siyasi istikrardan ziyade çatışmaların çıkma olasılığı kaygıya neden olmuştur.

Libya'da Hafter'in ülkenin doğusunda paralel bir devlet yapılanması kurmuş olması nedeniyle devlet kurumlarının siyasi sürece paralel olarak birleştirilmesi 2021'de sıkça tartışılmıştır.²⁵¹ Libya petrol gelirlerinin Hafter'in kontrolü altındaki Sirt'e'nin doğusundaki Petrol Hilali bölgesinden çıkarılıyor olması ve petrol gelirinin Trablus konumlu Merkez Bankası hesabına yatırılıyor olması nedeniyle doğu ve batı kurumları arasında geçici bir denge mevcuttur.²⁵² Ancak Hafter'in petrol vanalarını kapatma tehdidi ekonomik istikrarı tehdit etmiş, Merkez Bankası fonlarından

246. "Libyan Parliament's New Election Law: Terms and Implications", Doha Institute, 4 Ekim 2021, <https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/Intentions-and-Implications-of-Libyan-Parliaments-New-Election-Law.aspx>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

247. "Libyans Collect Voter Cards Ahead of Elections", Africa News, 9 Kasım 2021,

248. Arwa İbrahim, "Candidacy of Gaddafi's Son, Haftar Creates 'Farcical' Libya Vote", Aljazeera, 16 Kasım 2021.

249. "Head of Libya's State Council Says Polls Might Be Delayed", Anadolu Ajansı, 13 Kasım 2021.

250. "Zawiya Closes Polling Stations, Rejects Saif Gaddafi and Haftar's Nomination", Libya Observer, 15 Kasım 2021, <https://www.libyaobserver.ly/news/zawiya-closes-polling-stations-rejects-saif-gaddafi-and-haftars-nomination>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

251. Çağrı Koşak, "Libyan Council Calls for Interagency Reconciliation", Anadolu Ajansı, 23 Mart 2021.

252. "The Two Branches of the Central Bank of Libya Meet to Further Unification Efforts", UNSMIL, 9 Eylül 2021, <https://unsmil.unmissions.org/two-branches-central-bank-libya-meet-further-unification-efforts>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

daha fazla pay istemesine neden olmuştur. Bu nedenle Libya bütçesi Tobruk merkezli Temsilciler Meclisinde onaylanamamıŐtır. Ancak sağlık, eğitim, altyapı gibi alanlarda faaliyet gösteren kurumların birleştirilmesi, bu yolla hem tasarruf yapılması hem de tüm Libya'ya devlet hizmetlerinin götürülmesi çabaları devam etmiştir. Bahse konu gayretlerin, askeri bir gerginlik yaŐanmadıėı takdirde siyasi seçimlerden sonra ivme kazanması beklenmektedir.

DIŞ POLİTİKA ANGAJMANLARI

Libya'nın siyasi geçiş döneminde dış politika angajmanını 19 Ocak 2020'de icra edilen Berlin Konferansı ve elli beş maddelik sonuç bildirgesi şekillendirmiŐtir. Batılı ülkelerin ABD, Fransa, Almanya, İtalya ve Birleşik Krallık şeklinde vücut bulan bloku, büyükelçilikleri ve bazen de bakanları aracılığıyla Libya'nın hem iç işleri hem de dış ilişkilerine yönelik mektuplar hazırlamıŐ ve Trablus hükümetine vermiştir.²⁵³ Öte yandan söz konusu devletlerin müşterek mektupları siyasi içerik ile kamuoyuna servis edilirken Libya'da çatışma ve siyasi süreç sonrasında şekillenecek iş fırsatları aynı devletlerin rekabet içinde oldukları alan haline gelmiştir. Bahse konu devletler gerek büyükelçileri gerekse bakanları aracılığıyla Trablus'a ziyaretlerini yoğunlaŐtırmıŐtır. Öte yandan yapılan ziyaret ve görüşmelerde UBH ile temas kurulması yanında Hafter ile düşük profilli heyetlerle görüşmeler yapılmasına da özen gösterilmiştir.

Libya'nın dış angajmanlarında ABD'de eğitim görmüŐ Libya Dışişleri Bakanı Necla Menguş aktif bir dış strateji ile ön plana çıkmıştır. Ancak Menguş'un başlattığı girişimler Devlet Başkanlığı Konseyi nezdinde eleştirilere maruz kalmıŐ, Ekim'de Menguş'un görevden alınmasına yönelik resmi bir girişimde bulunulmuŐ ancak Başbakan Dibeybe Başkanlık Konseyinin böyle bir yetkisi olmadığı gerekçesiyle Menguş'un görevine devam edeceğini iletmiŐtir. Bahse konu girişim Libya'nın dış politik tercihlerinde bir değişikliğe neden olmamıŐ ancak dış politikada yakalanan tempoun düşmesine yol açmıştır.

Libya'da yaşanan siyasi sürece yönelik bir seri uluslararası toplantı ve zirve 2021'de gündeme gelmiştir. Bu çerçevede kararların uygulanma düzeyine yönelik olarak 23 Haziran 2021'de İkinci Berlin Konferansı düzenlenmiştir.²⁵⁴ Konferansta 19 Ocak 2020'de yapılan ilk Berlin Konferansı kararlarına vurgu yapılmış; siyasi süreç, güvenlik, ekonomik ve finansal reformlar, uluslararası insani hukuka ve insan

253. "Joint Statement from the UK, with France, Germany, Italy and the US, to Welcome the Ratification of Libya's Interim Government of National Unity", The UK Foreign Service, 11 Mart 2021, <https://www.gov.uk/government/news/joint-statement-from-the-uk-with-france-germany-italy-and-the-us-to-welcome-the-ratification-of-libyas-interim-government-of-national-unity>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021); Sami Zaptia, "Joint Statement of the Embassies of France, Germany, Italy, the United Kingdom, and the United States", Libya Herald, 26 Ekim 2021, <https://www.libyaherald.com/2021/10/26/joint-statement-of-the-embassies-of-france-germany-italy-the-united-kingdom-and-the-united-states>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

254. "The Second Berlin Conference on Libya", Federal Foreign Office, 23 Haziran 2021, <https://www.auswaertige-amt.de/en/newsroom/news/berlin-2-conclusions/2467750>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

haklarına saygı başlıklarıyla tavsiyeler sıralanmıştır. Ayrıca dışişleri bakanları seviyesinde İtalya, Fransa ve Almanya'nın katılımıyla 23 Eylül 2021'de Libya temalı bir toplantı icra etmiştir. İlgili bakanlar İkinci Berlin Konferansı'nda alınmış kararlara atfen benzer yapıda bir açıklama yapmıştır.²⁵⁵ Öte yandan Fransa, 12 Kasım 2021'de Libya ile ilgili bir başka uluslararası konferans düzenlemiştir. Konferans sonrasında Libya ile ilgili halihazırda seslendirilen ve daha önceki konferanslarda alınan kararlar tekrar edilmiştir.²⁵⁶ Bu çerçevede konferansın ABD, Almanya ve İtalya'nın üstlenmiş olduğu siyasi ve diplomatik inisiyatife yönelik bir girişim olduğuna yönelik yorumlar medyaya yansımıştır.

Düzenlenmiş olan toplantı ve konferanslarla yabancı misyonların Libya'ya yönelik açıklamaları dikkate alındığında belirgin konu başlıkları öne çıkmaktadır. Bu söylemlerin başında siyasi seçimlerin zamanında icra edilmesi ve yabancı askeri varlık ile milislerin (paralı askerler) Libya'yı terk etmesi ve yasa dışı göçün önlenmesiyle Libya'daki göçmenlerin hayat koşullarının iyileştirilmesi yer almıştır. Seçimlerin zamanında icra edilmesi ortak temenniye teknik yetersizlikler ve seçim hazırlığı yapılmasında yeterlilik göz ardı edilmiş, ancak "bir şekilde seçim icra edilsin" anlayışı ortaya çıkmıştır. Yabancı askeri varlığın Libya'dan çıkarılmasında Türkiye ve Rusya'nın Libya'yı terk etmesine işaret edilmiştir. Ancak dönemin meşru aktörü olan Ulusal Mutabakat Hükümeti ile yapılan anlaşma ve bu anlaşmaya uygun davet ile Libya'da danışmanlık görevi üstlenen Türkiye ile Libya'daki varlığını özel askeri şirket ile idame eden Rusya aynı talebe maruz kalmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Libya'dan ayrılması halinde Rus askeri varlığının ve askeri kapasitesini muhafaza eden Hafter'in nasıl dengelenebileceği hususu müphem kalmıştır.

GÜVENLİK DURUMU

Libya'nın güvenliğine yönelik hususları başkomutan sıfatıyla Devlet Başkanlığı Konseyi ve Hafter ile UBH'nin temsilcilerinin oluşturduğu 5+5 Müşterek Askeri Komitesi görüşüp karara bağlamaktadır.²⁵⁷ Bu çerçevede BM Libya misyonu gözetiminde toplantılar yapan 5+5 Askeri Konseyi Misrata-Sirte yolunun açılması ve askeri birliklerin birleştirilmesi hususlarında görüşmelerine devam etmiştir. Bu kapsamda iki askeri unsurun birleştirilmesi sağlanmıştır.²⁵⁸ Ancak askeri birliklerin hiyerarşik bir

255. "Summary of the Co-Chairs Germany, France and Italy of the Ministerial Meeting on Libya Held on the Margins of the 76th Session of the United Nations General Assembly", Federal Foreign Office, 22 Eylül 2021, <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/-/2483886>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

256. "Declaration of the Paris International Conference for Libya", Elysee, 12 Kasım 2021, <https://www.elysee.fr/en/emmanuel-macron/2021/11/12/declaration-of-the-paris-international-conference-for-libya>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

257. Mücahit Aydemir, "Libya: 5+5 Joint Military Commission Meets in Sirte", Anadolu Ajansı, 28 Nisan 2021.

258. "UNSMIL Welcomes the Creation of a Joint Force Comprising the Tareq Bin Ziyad Brigade and the 166 Brigade as an Important Step Towards Unification of State Institutions", UNSMIL, 26 Ağustos 2021, <https://unsmil.unmissions.org/unsmil-welcomes-creation-joint-force-comprising-tareq-bin-ziyad-brigade-and-166-brigade-important>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

yapı dahilinde güvenlik sektörü reformuna tabi tutulması ancak seçimlerden sonra mümkün olabilecektir.

Siyasi süreç yaşanırken birkaç münferit olay dışında büyük bir askeri gerginlik olmamıştır. Ancak Trablus'ta konuşlu silahlı grupların birbirleriyle çatışmalara girmesi dikkat çekicidir.²⁵⁹ Libya'nın güneyinde Hafter yanlısı milislerle ile Trablus hükümetine bağlı askeri birlikler arasında zaman zaman gerginlikler yaşanmıştır.

Dış politik gelişmeler yanında, BM'nin silah ambargosu kararının uygulanmasını ve yasa dışı göçün engellenmesi misyonu olan AB IRINI Operasyonu denetim görevine devam etmiştir. Ancak denetim sadece Akdeniz doğusundaki deniz sahasını kapsamış, Hafter'e ve Rus askeri varlığına yönelik sevkiyat denetim dışında kalmıştır.

İKİLİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin Libya politikası Libya'nın toplumsal birlik ve siyasi bütünlüğünün muhafaza edilmesi ve demokratik sistem dahilinde Libya halkının kendi siyasi tercihlerini yapması üzerine kurgulanmıştır. Bu çerçevede Türkiye Ortadoğuda darbe ve dış müdahalelerle tesis edilen rejimlere karşı bir duruş sergilemektedir. Ayrıca Türkiye'nin genel olarak bölge ve Doğu Akdeniz siyasetinde Libya'nın coğrafi konumu itibarıyla kilit bir önemi haizdir. Nitekim Libya ile imza edilmiş deniz yetki alanlarını sınırlandırılması antlaşması Yunanistan'ın Doğu Akdeniz ülkesi olmadığı gerçeğini tescil etmektedir. Diğer bir ifadeyle Megali İdea ve Enosis gibi yayılmacı ve maksimist iddiaların kalıcı bir şekilde önüne geçilmektedir.

Türkiye'nin genel politikası ışığında Türkiye'nin; danışmanlık, planlama ve koordine etme fonksiyonlarıyla Libya'da konuşlanmış askeri varlığı geçtiğimiz yıl içerisinde özellikle Batılı ülkelerin gündemi olmuştur. Ancak Türkiye karşıt argüman olarak askeri varlığın meşru temelleri ve Rusya-Hafter ikilisinin askeri revizyonizminin dengelenme gerekliliği üzerinde durmuştur. Hafter'in halen askeri kapasitesinin muhafaza edilmek bir yana takviye edilmekte olması ve Rusya'nın hava unsurları dahil kalıcı bir askeri üslenme siyaseti izlemesi hususları Trablus hükümetinin Türk askeri varlığına olan talebini de devamlı kılmıştır. Bu nedenle Libya Dışişleri Bakanı Necla Menguş hariç olmak üzere Trablus yönetimi Türkiye ile aynı çizgide açıklamalar yapmış ve Türkiye'nin Libya'da gerekliliğine vurgu yapmıştır. Menguş ise tüm yabancı güçlerin Libya'yı terk etmesi isteminin süreklilik içinde dillendirmiştir.²⁶⁰ Söz konusu eğilim UBH'nin Libya'nın tüm bölgelerinin temsili esasına göre kurulmuş olmasından kaynaklanmaktadır.

259. "Worst Tripoli Fighting in a Year Tests Libya Ceasefire", Aljazeera, 3 Eylül 2021.

260. Dorian Jones, "Turkey under Fire Over Military Presence in Libya", VOA, 25 Mayıs 2021, https://www.voanews.com/a/europe_turkey-under-fire-over-military-presence-libya/6206189.html, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

Türkiye, Libya'yı merkeze alan uluslararası girişim ve konferanslara katılım sağlamış ancak katılım düzeyini konferansın maksat ve etkililiğine uygun seviyede temsil etmiştir. Bu kapsamda dışişleri bakanları düzeyinde katılımın olduğu 23 Haziran 2021 tarihli İkinci Berlin Konferansı'na, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu katılmış ve alınan kararlara destek vermiştir.²⁶¹ Ancak Fransa tarafından 12 Kasım 2021'de düzenlenen Paris Konferansı'na, dışişleri bakan yardımcısı seviyesinde katılım sağlanmıştır. Devam eden siyasi süreci olumsuz etkileme potansiyeli olan ve Berlin konferansları ile karşılaştırıldığında orijinal değeri bulunmayan Paris Konferansı Türkiye'nin düşük düzeyde temsil edilmesine neden olmuştur. Ayrıca o tarihte Türk Devletler Konseyi'nin ilan edilmesine yönelik Yassıada Zirvesi'nin icra edildiği hatırd tutulmalıdır.

UBH'nin seçilmesi ve işbaşı yapması sonrasında ilk kapsamlı ziyaretler Türkiye'ye yapılmıştır. Bu çerçevede önce Libya Devlet Başkanlığı Konseyi Başkanı Menfi ve Üyesi Lafı 26 Mart 2021'de ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Menfi, akabinde 10 Nisan 2021'de Türkiye'nin Trablus Büyükelçisi Kenan Yılmaz'ı kabul etmiş ve Türkiye'yle ortak çıkarların korunacağını açıklamıştır.²⁶² Ardından Başbakan Dibeybe 12 Nisan 2021'de on dört bakanı ile Türkiye'ye gelmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edilmiştir.²⁶³

Türkiye ve Libya arasında yapılan karşılıklı ziyaretlerden Mayıs ayı başında Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Milli Savunma Bakanı Akar ve Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı Fidan tarafından 3 Mayıs 2021'de icra edilen ziyaret kayda değer bir gelişme olmuştur.²⁶⁴ Türkiye'nin adeta çıkartma yaptığı ziyaret zamanlama bağlamında UBH'nin kurulması sonrasına ve İkinci Berlin Konferansı'nın öncesine denk gelmiştir. Ayrıca Batılı ülkelerin, özellikle Yunanistan'ın, aynı dönemde Trablus nezdinde yapmış oldukları ekonomik ve siyasi girişimlerin başlamış olduğu bilinmektedir. Öte yandan aynı Türk heyeti 12 Haziran 2021'de, NATO zirvesi ve Berlin Konferansı öncesinde Trablus'u tekrar ziyaret etmiştir.²⁶⁵

Türkiye ile Libya arasında devam eden karşılıklı ziyaretler ve yapılan açıklamalar Türkiye'nin tehdit ve risklere karşı Trablus'taki meşru hükümete desteğini sürdüreceği ve Trablus hükümetinin hem söz konusu desteğe ihtiyacı olduğu hem de güvenlik garantisi olarak gördüğü şeklinde bir sonucu ortaya çıkartmaktadır.

261. Mücahit Aydemir, "Libya Konulu İkinci Berlin Konferansı Sona Erdi", Anadolu Ajansı, 23 Haziran 2021.

262. "Libya Başkanlık Konseyi Başkanı El-Menfi: Türkiye ile Ortak Çıkarlar Korunacak", *Dünya*, 10 Nisan 2021.

263. "Libya ve Türkiye Heyetleri Hangi Konuları Görüştü?", BBC Türkçe, 12 Nisan 2021.

264. Şerife Çetin, "Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Libya'ya Resmi Ziyaret Düzenleyecek", Anadolu Ajansı, 3 Mayıs 2021.

265. "Türkiye'den Libya'ya Üst Düzey Ziyaret", TRT Haber, 12 Haziran 2021.

SONUÇ

Libya Siyasi Diyalog Forumu'nun kararları sonrası Libya'da başlatılan siyasi süreç aslında Trablus merkezli Ulusal Mutabakat Hükümetinin askeri başarısının bir sonucudur. Hafter'i destekleyen ancak askeri seçeneklerle istedikleri siyasi rejimi dikte edemeyen devletler siyasi sürecin başlatılmasına yönelik girişimlerini ve taleplerini sıklıkla dile getirmeye başlamıştır. Bahse konu iradenin vücut bulmasıyla birlikte Libya'nın zenginliklerini ve iş olanaklarını kendi lehlerine bir kazanç olarak kaydetme yarışına girmişlerdir. Siyasi sürecin başarıyla tamamlanması halinde diğer aktörlerin çıkar odaklı gayretlerinde daha da artış yaşanması ve birbirleriyle rekabet içinde olmaları beklenmektedir. Nitekim 2021'de diğer devletlerin Libya hükümeti nezdinde girişimleri, siyasi seçimlerin icrasından ziyade kendi ajandalarının gerçekleştirilmesine yoğunlaşmıştır.

Libya'da seçimlerin gerçekleştirilmesi ile siyasi istikrarın ve güvenlik seviyesinin bağlantılı olduğu bir vakadır. Ancak seçimler sonrasında Hafter başta olmak üzere silahlı grubu olan siyasilerin mevcut nüfuzlarından vazgeçmesi beklenmemektedir. Nitekim seçimler sonrasında, seçimi kazanamayacak Hafter marjinal bir aktör haline gelebilecek ve yargı sürecinin önü açılacaktır. Bu nedenle siyasi seçimler sonrasında Hafter'in mevcut konumunu devam ettirme gayretini sürdürmesi beklenmelidir. Öte yandan 2021'e damga vuran ana tartışma başlıkları kapsamında devlet kurumlarının birleştirilmesi ve işler bir devlet sisteminin tesisi ancak siyasi seçimler sonrasında tüm siyasi aktörlerin seçim sonuçlarını kabullenmesiyle başarılabilir. Sonuç olarak Libya'da seçimlerin icrasından ziyade seçim sonuçlarının işler bir siyasi ve devlet sistemi kurulmasına yol açması hususuna odaklanılması gerekmektedir.

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ

5 Şubat	Libya Siyasi Diyalog Forumu UBH'yi seçti.
10 Mart	UBH Tobruk merkezli Temsilciler Meclisinden güvenoyu aldı.
16 Mart	UBH eski Devlet Başkanlığı Konseyi Başkanı ve Başbakan Fayez Serrac'dan görevi devraldı.
26 Mart	Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Menfi ve Üyesi Lafi Türkiye'yi ziyaret etti.
10 Nisan	Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Menfi Türkiye'nin Trablus Büyükelçisi Kenan Yılmaz'ı kabul etti.
12 Nisan	Başbakan Dibeybe on dört bakanı ile Türkiye'ye geldi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi.
12 Haziran	Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Milli Savunma Bakanı Akar ve Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı Fidan Trablus'a resmi ziyaret gerçekleştirdi.
23 Haziran	İkinci Berlin Konferansı yapıldı.
12 Kasım	Uluslararası Libya Konferansı Paris'te icra edildi.
3 Aralık	Türkiye ile Libya arasında yolculu gemi seferleri yirmi beş yıl sonra yeniden başladı.

TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ

AYDOĞAN KALABALIK

GİRİŞ

Mısır iç politikasında koronavirüs salgını ile mücadele, basın özgürlüğü, insan hakları, Müslüman Kardeşler Teşkilatı (İhvan) mensuplarına yönelik uygulamalar ve Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah Sisi tarafından olağanüstü halin (OHAL) sürpriz bir şekilde kaldırılması öne çıkan gündem maddeleriydi. Dış politikada ise Katar ile normalleşme ve Libya'da kurulan Ulusal Birlik Hükümeti (UBH) ile iyi ilişkiler dikkat çekti. Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile yapılan üçlü zirveler, Fransa ile icra edilen askeri tatbikatlar ve Türkiye ile başlatılan “istikşafı görüşmeler” öne çıkan diğer başlıklar arasında yer almıştır.

KORONAVİRÜS İLE MÜCADELE VE EZHER'İN “ÖLENLER ŞEHİTTİR” FETVASI

Mısır'da 2021'de öne çıkan gündem maddelerinden birisi şüphesiz ki yeni tip koronavirüs ile mücadeleydi. Ülkedeki Ezher Kurumu, pandemi nedeniyle hayatını kaybedenlerin “şehit” olduğu yönünde fetva verdi. Ezher'e bağlı Mısır Fetva Evi “Dar el-İfta” tarafından yapılan yazılı açıklamada, koronavirüs nedeniyle hayatını kaybeden Müslümanlar için de yıkanma, kefenlenme ve cenaze namazı gibi şartların geçerli olduğu belirtilmiştir. “Covid-19 nedeniyle hayatını kaybedenler ahiret şehidi hükmündedir.” denilen açıklamada, “Şehitler beş kısımdır: Bulaşıcı hastalığa yakalanan, ishale tutulan, suda boğulan, göçük altında kalan ve Allah yolunda savaşırken şehit olanlar.” hadisine işaret edildi.

GAZETECİ VE BASIN MENSUPLARINA YÖNELİK UYGULAMALAR

Mısır'da basın yayın kuruluşları 2013'ten bu yana devletin kontrolünde. Devlete ait kurumların yanı sıra özel televizyon kanalları, gazete ve dergiler de özellikle siyasi konularda bağımsız yayın yapamıyor. Yönetimi eleştiren ve ardından ülkeyi terk etmek

durumunda kalanlar, geri dönüşlerde sıkıntılar yaşamaktadır. Nitekim Mısırlı liberal gazeteci Cemal Cemel, İstanbul'dan Mısır'a dönüşünde Uluslararası Kahire Havalimanı'nda gözaltına alındı. Cemel'in ailesi, 22 Şubat'ta Uluslararası Kahire Havalimanı'na ulaşmasının ardından gazeteciyle iletişimi kaybetti. Cemel'in oğlu Beha Cemel Facebook sayfasında yaptığı paylaşımında "Babam artık yoruldu ve Mısır'a geri dönmek istedi. Kahire'ye ulaştığı andan itibaren sırta kadem bastı ve kendisine hiçbir şekilde ulaşamıyoruz" ifadelerini kullanmıştır. Cemel 2014'te Mısır merkezli özel yayın kuruluşu *Mısır Yevm* gazetesinde yönetim şeklini eleştirmiş, ardından Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah Sisi'nin kendisini "uyarmak için" arayarak yirmi dakika boyunca konuşmuştu. Cemel, Sisi ile yaptığı telefon görüşmesinin ardından Türkiye'ye gelmişti. Yaklaşık beş ay içinde tutulan Mısırlı gazeteci, hakkındaki soruşturmanın tamamlanmasının ardından 18 Temmuz'da tahliye edildi.²⁶⁶ Özgürlüğüne kavuşmuş olan Cemel hakkında savcılık "yalan haber yazmak" suçlamasında bulundu.

MÜSLÜMAN KARDEŞLER TEŞKİLATI MENSUPLARINA YÖNELİK YARGI SÜREÇLERİ

Ülkede yönetim tarafından "terörün finans kaynaklarını kurutmak" gerekçesiyle 2015'te 8 numaralı karar çıkarıldı. İçişleri Bakanlığına bağlı "Kara Para Aklama ve Terörün Finansmanı ile Mücadele Birimi" tarafından söz konusu karar gereği 103 İhvan üyesi daha "terörü finanse etmek" suçlamasıyla terör listesine alındı.²⁶⁷ Mısırlı yetkililer daha önce yapmış oldukları açıklamalarda, 4 Temmuz 2016-4 Nisan 2021 arasında 8 kurum ve 6 bin 761 kişinin "terör listesine" aldığını duyurmuştu. Söz konusu rakama 103 kişi daha eklendi.

Öte yandan İhvan liderleri ve üyelerine yönelik yargı süreçleri de devam etmektedir. İhvan Rehberlik Konseyi Başkanı Muhammed Bedii ve teşkilatın lider kadrosunda yer alan diğer dokuz kişinin 2013'teki şiddet olaylarıyla ilgili yargılandıkları davada verilen müebbet hapis cezası kararları Yargıtay tarafından onandı.²⁶⁸ Ülke mahkemeleri tarafından farklı davalardan yargılanan Bedii hakkında bu dava ile birlikte sekiz kere nihai müebbet hapis cezasına hükmedilmiş oldu.

OLAĞANÜSTÜ HALİN KALDIRILMASI

Mısır'da Cumhuriyet yönetimine geçildiği 1952'den bu yana dört defa OHAL ilan edildi. Ülkede OHAL'in geçmişi 1958'e kadar uzanmaktadır. İlk önce 1958'de ilan

266. "Savcılık Cemal Cemel'in Serbest Bırakılmasını Kararlaştırdı", Şuruk, 18 Temmuz 2021, <https://www.shorouknews.com/news/view.aspx?cdate=18072021&id=2c1671ba-06ed-41f5-89ff-3bbb6693938c>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

267. "103 İhvan Üyesi Terör Listesine Alındı" El-Yevm es-Sabi", 11 Eylül 2021, <https://urlshortner.org/SOZwc>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

268. "Mısır'da Yargıtay İhvan Liderlerinden Bedii ve Diğer 9 Kişi Hakkındaki Müebbet Hapis Cezasını Onandı", Haberler, 11 Temmuz 2021.

edilen OHAL uygulaması, sonrasında zamanın Cumhurbaşkanı Enver Sedat suikastıyla tekrar ilan edildi. Sedat'tan sonra işbaşına gelen devrik Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek OHAL'i kaldırmadı ve ülkeyi otuz yıl boyunca bu şekilde yönetti. Rabiatu'l-Adeviyye ve Nahda meydanlarındaki gösterilere müdahale sonrasında tekrar ilan edildi. Son olarak Mısır'ın İskenderiye ve Tanta kentlerinde terör örgütü DEAŞ'ın üstlendiği kiliselere bombalı saldırılarda 45 kişinin yaşamını yitirmesi, 125 kişinin yaralanması üzerine Cumhurbaşkanı Abdulfettah Sisi, Nisan 2017'de üç ay süreyle OHAL ilan edildiğini duyurulmuştu. 12 Temmuz 2021'de 17. kez üç aylığına uzatılmıştı ve 25 Ekim 2021'de yeniden uzatılması bekleniyordu. Ancak Sisi, sürpriz bir kararla OHAL'i kaldırdığını duyurdu.²⁶⁹

MISIR-KATAR İLİŞKİLERİNDE NORMALLEŞME

Mısır-Katar ilişkilerinde 2021'de normalleşme süreci başladı ve yıl içinde bu süreç tamamlandı. 5 Ocak 2021'de Suudi Arabistan'ın el-Ula kentinde düzenlenen 41'inci Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) zirvesinde varılan iş birliği anlaşmasına Kahire de imza koydu. Ardından Mısır yönetimi 12 Ocak'ta ilk adımı atarak Mısır-Katar ilişkilerinde normalleşme sürecini başlatan taraf oldu. Sisi yönetimi, Mısır hava yolu şirketi Egypt Air ve Katar Hava Yolları'nın karşılıklı uçuşlara başlayabileceklerinin duyurdu. 18 Ocak'ta ise Kahire, Katar uçaklarına hava sahasını fiilen açtı. Söz konusu ambargo nedeniyle 2017'den bu yana Katar ve Mısır arasında direkt uçuşlar yapılamıyordu. Mısır'ın yanı sıra Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn de Katar uçakları için hava sahaslarını açtı. Söz konusu ülkeler 5 Haziran 2017'de "terör gruplarını desteklediği" suçlamasıyla Katar ile tüm diplomatik ilişkilerini kesmiş ve bu ülkeye ekonomik ambargo uygulamaya başlamıştı. Mısır ve Katar karşılıklı olarak büyükelçiliklerini yeniden açmayı da kararlaştırdı. 25 Mayıs'ta Katar Dışişleri Bakanı Muhammed bin Abdurrahman Sani, başkent Kahire'de Mısırlı mevkidaşı Samih Şukri ile bir araya geldi. Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ile de görüşen Abdurrahman Sani, Katar Emiri Şeyh Temim tarafından kendisine gönderilen mektubu teslim etti. Katar emirinin mektupta Sisi'yi Doha'ya davet ettiği kaydedilmiştir.²⁷⁰ Katar 29 Temmuz'da Mısır'a büyükelçi atadığını duyurmuş²⁷¹ ve böylece iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşmiştir.

LİBYA'DA ÇÖZÜM ARAYIŞLARINA DESTEK VE ETİYOPYA İLE HEDASİ BARAJI ÇIKMAZI

Mısır Libya'da taraflar arasında ateşkesin sağlanmasının ardından ülkenin batı bölümü ile de ilişkileri geliştirmek için temasları sıklaştırdı. Mısır yönetimi Şubat

269. "Sisi OHAL'i Kaldırdı", al-Arabiya, 25 Ekim 2021, <https://www.alarabiya.net/arab-and->

270. "Katar Emiri Şeyh Temim, Mısır Cumhurbaşkanı Sisi'yi Doha'ya Davet Etti", *Aydınlık*, 25 Mayıs 2021.

271. "Katar Mısır'a Büyükelçi Atadı", El-Hurra, 29 Temmuz 2021.

2021'de ÷lkede kurulan UBH ile temasa geçti. Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah Sisi, h÷k÷metin kurulmasından beş g÷n sonra Libya Başkanlık Konseyi Başkanlığına seçilen Muhammed Menfi ile telefonda g÷r÷Őerek “Mısır, Libyalı kardeŐlerine destek ve yardım sağlamaya devam edecek.” ifadelerini kullanmıştır. Menfi Mart'ta Kahire'yi ziyaret etmiş ve Sisi ile Kahire'de g÷r÷ŐmüŐt÷r. Mısır tarafı bu g÷r÷Őmede “UBH'nin 2021'in sonuna doğru yapılması planlanan seçimlere kadar ikili, b÷lgesel ve uluslararası alanlarda başarılı olması için destek vermeye devam edeceğini” deklere etti.²⁷² Mısır ve Libya liderleri arasındaki g÷r÷Őme ncesinde Mısır Başbakanı Mustafa Medbulli on bir bakanla Trablus'ta temaslarda bulunarak Libya Başbakanı Abdulhamid Dibeybe ile bir araya geldi. İki ÷lke heyetleri arasında farklı alanlarda on bir adet anlaşma ve mutabakat muhtırasına imza atılmıştır.²⁷³

Öte yandan Ürd÷n ile son yedi yıl içinde on bir ayrı anlaşma imzalayan Mısır Sisi y÷netimi, Tunus ile de yakın temas halinde olmuştur. Mısır Tunus ile iyi ilişkiler geliŐtirmiŐ ve Nisan'da Mısır'ı ziyaret eden Tunus Cumhurbaşkanı Kays Said, Sisi ile başkent Kahire'deki İttihadiye Sarayı'nda ile bir araya gelmiştir. Mısır, g÷ney komŐusu Sudan ile ilişkileri konusuna özellikle de Nil suları ve Etiyopya'nın Nil üzerinde yapmakta olduğu Hedasi Barajı nedeniyle daha fazla önem vermektedir. Nil'in d÷k÷ld÷ėü iki ÷lke olarak kabul edilen Sudan ve Mısır, Hedasi Barajı nedeniyle olası zararı minimize etmeye çalıŐmaktadır. Sudan lideri Ömer BeŐir'in 2019'da devrilmesinin ardından Mısır-Sudan ilişkileri ivme kazandı. Bu bağlamda Mısırlı ve Sudanlı yetkililer önemli gelişmeler ve kararlar öncesinde bir araya gelmektedir. Nitekim Sisi, Mart'ta Sudan'a altı saatlik bir çalışma ziyareti d÷zenlemiŐ ve Sudan Başbakanı Abdullah Hamduk ile Hartum'da g÷r÷ŐmüŐ, d÷rt g÷n sonra ise Hamduk Mısır'ı ziyaret ederek Sisi ile Hedasi Barajı meselesini deėerlendirmiŐtir.²⁷⁴ Mısır ve Etiyopya ilişkilerinde Hedasi Barajı nedeniyle gerginlik yaŐanmaktadır ve kriz henüz öz÷me kavuŐturulamamıŐtır. Mısır konuyu Birleşmiş Milletler G÷venlik Kurulu'na (BMGK) taşıdı.²⁷⁵ Sisi y÷netimi Yunanistan ve GKRY ile yedi yıldır d÷zenli olarak ortak zirveler d÷zenleyerek g÷r÷Őmektedir. Üç ÷lke arasındaki ilk zirve Sisi'nin işbaşına geldiği 2014'te gerçekleŐtirilmiŐti.²⁷⁶ Fransa ile ise özellikle de askeri alanda iş birliğinin artırıldığı g÷zlenmektedir.

272. “Sisi Menfi ile İttihadiye Sarayı'nda G÷r÷Őt÷”, Al-Wasat, 25 Mart 2021, <http://alwasat.ly/news/libya/315313>, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2021).

273. “Libya'yı 11 Bakanla Birlikte Ziyaret Eden Mısır Başbakanı 11 Anlaşma İmzaladı”, Aljazeera, 20 Mart 2021.

274. “Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ve Sudan Başbakanı Hamduk Hedasi Barajı AnlaŐmazlıėını G÷r÷Őt÷”, Haberler, 11 Mart 2021.

275. “Mısır, 10 Yıldır z÷lemeyen Hedasi Barajı Meselesini BMGK'ya Taşıdı”, Haberler, 1 Temmuz 2021.

276. “Mısır, Yunanistan ve G÷ney Kıbrıs Rum Y÷netimi (GKRY) Arasındaki 8 Zirve”, El-Bevvabe, 19 Ekim 2021. <https://www.albawabhnews.com/4452205>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

MISIR'IN 2021'DE EN FAZLA ASKERİ TATBİKAT YAPTIĞI ÜLKELER: FRANSA VE YUNANİSTAN

Mısır yönetimi 2021'de farklı ülkelerle kara, hava ve deniz tatbikatları gerçekleştirmiş ancak bu tatbikatların en fazla Fransa ve Yunanistan ile icra edildiği görülmüştür. Fransa ile Şubat'ta hava tatbikatı yapıldı. İki ülke hava kuvvetlerine ait "yüksek donanımlı uçaklarının" katılımıyla gerçekleştirildiği duyurulan tatbikat, Mısır hava sahasında icra edilmiştir. Mart'ta ise Akdeniz'de "2021 Kleopatra" adlı ortak askeri deniz tatbikatı yapıldı. İki ülke deniz kuvvetleri, Mayıs'ta Kızıldeniz'de "2021 Ramses" adı verilen bir ortak askeri tatbikat daha gerçekleştirdi. Tatbikata Mısır Deniz Kuvvetlerinden "Secem Fatih" fırkateyni, Fransa Deniz Kuvvetlerinden de "Charles de Gaulle" uçak gemisinin yanı sıra savaş uçakları ve deniz kuvvetleri katılmıştır. Ağustos'ta ortak hava tatbikatı gerçekleştirdi. Tatbikata Mısır Hava Kuvvetlerinden Mirage 2000, Rafale ve F-16 tipi uçakları katılırken Fransa Hava Kuvvetlerinden MRTT yakıt ikmal uçağı katıldı.

Mısır'ın yıl içerisinde en fazla ortak tatbikat yaptığı ikinci ülke Yunanistan'dır. Mısır ve Yunanistan deniz kuvvetleri Ocak'ta Akdeniz'de ortak tatbikat gerçekleştirdi. Tatbikata Yunan savaş gemisi "HS HYDRA F-452" ve Mısır fırkateyni "TABA" katıldı. Eylül'de ise Mısır, Yunanistan, BAE ve Suudi Arabistan'ın katılımıyla "Herkül 21" ortak askeri tatbikatını icra edildi. Şubat'ta Kızıldeniz'de İspanya ile Mayıs'ta ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Kızıldeniz'in güneyinde ortak askeri tatbikat gerçekleştirdi. Aynı ay içerisinde Mısır, Tunus ve ABD dahil on üç ülke, Akdeniz'de "Phoenix Express-2021" adlı ortak askeri tatbikat düzenlendi. Aynı ay içerisinde Mısır ve BAE, BAE topraklarında "Zayed 3" adlı kara tatbikatı icra etmiştir.

TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

Türkiye ve Mısır arasında, önce istihbaratlar arasında açılan kanal, Mısır'ın Türkiye'den bir heyeti davet etmesi üzerine, dışişleri bakanlıkları aracılığıyla devam ettirildi. Türk ve Mısır arasında sekiz yıl aradan sonra Dışişleri Bakanlıkları heyetleri arasında ilk temas sağlandı. "İstikşafi" olarak nitelendirilen görüşmeler "iki ülke arasındaki ilişkilerin ikili düzeyde ve bölgesel bağlamda normalleşmesine yol açabilecek gerekli adımlar" üzerinde odaklanmıştır. İki ülke arasındaki siyasi istişarelerin ilki Mısır'ın başkenti Kahire'de yapıldı. İki ülke de konu ile ilgili kısa açıklamalar yaparak gelişmeleri kamuoyuna duyurdu. İlkini Kahire'deki Dışişleri Bakanlığı konutunda başlayan siyasi görüşmelere Mısır Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Hamdi Sanad Loza, Türkiye Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Sedat Önal başkanlık etti.²⁷⁷

Görüşmelerin ikinci turu Eylül'de Ankara'da gerçekleştirildi.²⁷⁸ Taraflar karşılıklı olarak bazı adımlar attı. Mısır medyası Türkiye aleyhindeki yayınları durdururken

277. "Mısır: Türk Heyetiyle 5-6 Mayıs'ta Kahire'de Siyasi İstişareler Yapılacak", Anadolu Ajansı, 5 Mayıs 2021.

278. "Mısır ile Adım Adım Normalleşme: Ankara'da Görüşmeler Başladı", TRT, 7 Eylül 2021.

Ankara, Türkiye'den yayın yapan İhvan'a yakınlığı ile bilinen Mukemmilin televizyon kanalı programı sunucusu liberal muhalif gazeteci Muhammed Nasır ve Mısırlı liberal muhalif Eymen Nur'un kanalı Şark'ta yayın yapan Mutez Matar'ın programı durduruldu.

Türk Kızılay Genel Başkanı Dr. Kerem Kınık Mısır'ı ziyaret ederek Mısır Kızılay'ı yetkilileri ile bir araya geldi. Kınık, Mısır Kızılay'ı yetkilileri ile Gazze'ye yapılacak yardım ve bundan sonraki insani yardım malzemeleri için de görüşme yapmıştır. İki ülke Kızılay'ının temasının dışışleri heyetlerinin görüşmesinin ardından gelmesi iki ülke yardım kurumlarının iş birliği yapma imkanı bakımından önemli olarak değerlendirilmiştir.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde gelişme gözlenmektedir. Türkiye'nin 2021'in ilk dokuz ayında Mısır'a ihracatı 3.088.823.187 dolardır. Türkiye'nin Mısır'dan ithalatı yine aynı dönem için 1.574.353.373 dolar olarak ölçülmüştür. 2021'in tamamı için öngörülen ihracat 4,12 milyar, ithalat ise 2,10 milyar dolardır.²⁷⁹

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ	
5 Ocak	Katar Maliye Bakanı Ali Şerif İmadi, Körfez krizinin başladığı Haziran 2017'den bu yana ilki gerçekleştirerek Suudi Arabistan hava sahası üzerinden Mısır'ın başkenti Kahire'ye gitti.
8 Ocak	Mısır'daki Ezher Kurumu yeni tip koronavirüs nedeniyle hayatını kaybedenlerin "şehit" olduğu yönünde fetva yayımladı.
28 Ocak	Mısır ve Yunanistan deniz kuvvetleri, Akdeniz'de ortak tatbikat gerçekleştirdi. Tatbikata Yunan savaş gemisi "HS HYDRA F-452" ve Mısır fırkateyni "TABA" katıldı.
8 Mart	Mısır ve Fransa, Kızıldeniz'in güneyinde ortak askeri tatbikat gerçekleştirdi. Tatbikata Fransız helikopter gemisi "Tonnerre" ve "Surcouf" fırkateyni, Mısır Deniz Kuvvetlerinden de "Şarm eş-Şeyh" ve "Ebu Kir" fırkateynleri katıldı.
11 Mart	Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah Sisi ve Sudan Başbakanı Abdullah Hamduk Kahire'de Hedasi Barajı krizini görüştü.
25 Mart	Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Muhammed Menfi, Mısır'ı ziyaret etti.
5 Mayıs	Türkiye ve Mısır Dışışleri Bakanlıkları heyetleri arasındaki "istikşafi müzakere" Mısır'ın başkenti Kahire'de yapıldı.
15 Haziran	Türk Kızılay Genel Başkanı Dr. Kerem Kınık, Mısır'ı ziyaret ederek Mısır Kızılay'ı ile Refah Sınır Kapısı'nın yardımlar için açılması konusunu görüştü.
1 Temmuz	Mısır Hedasi Barajı meselesini BMGK'ye taşıdı.
7 Eylül	Türk ve Mısır dışışleri heyetleri arasındaki istikşafi görüşmelerin ikincisi Ankara'da yapıldı.

279. Türk-Mısır İşadamları Derneği (TUMİAD) Başkanı Atilla Ataseven, 25 Kasım 2021.

TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

KUTLUHAN GÖRÜCÜ

GİRİŞ

2021 yılı diğer yıllarla karşılaştırıldığında göreceli olarak sakin bir yıl olmuştur. Türkiye'nin PKK/YPG terör örgütüne yönelik operasyon yapma ihtimali -yılın özellikle ikinci yarısında- çok fazla gündeme gelse de Türkiye kapsamlı bir askeri operasyon başlatmamıştır. Öte yandan 2021'de Suriye rejiminin Arap dünyasıyla yeni bir normalleşme sürecine gittiği gözlemlenmiştir. YPG 2021'de de Suriye'nin kuzeyinde sivilleri hedef alan terör eylemlerini devam ettirmiştir.

TÜRKİYE'NİN MUHTEMEL ASKERİ OPERASYONU

Suriye'de halk ayaklanmasının onuncu yılı geride bırakılırken ilk kez herhangi bir tarafın toprak değişiminin olmadığı bir yılı da geride bıraktık. 5 Mart 2020'de imzalanan Soçi mutabakatının ardından İdlib'de sağlanan görece ya da hafif olarak nitelendirilebilecek ateşkes ortamı statükonun korunmasına yardımcı oldu. Bunun yanında Türkiye'nin de 2016'dan itibaren devam ettirdiği askeri aksiyon alma süreci, ilk kez 2021'de sekteye uğradı.

Türkiye 2020'de İdlib'de yeni bir ateşkes rejimi oluşturmakla yetinirken Barış Pınarı Harekatı'nın devamının gerçekleşmesi beklentileri söz konusu iki yılda da sürmüştür. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan da 11 Ekim 2021'de yaptığı açıklamada şu ifadeleri kullanmıştır:

Suriye'den ülkemize yönelik terör saldırılarının kaynağı mahiyetindeki kimi yerler konusunda artık tahammülümüz kalmamıştır. Buralardan kaynaklanan tehditleri ya oralarda etkin olan güçlerle birlikte ya da kendi imkanlarımızla bertaraf etmekte kararlıyız. Polislerimize yönelik son saldırı ve topraklarımızı hedef alan tacizler artık bardağı taşırmıştır. En kısa sürede bu sorunların çözümü için gereken adımları atacağız.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ardından ilgili bakanlardan da operasyon sinyali olarak değerlendirilebilecek açıklamalar gelse de sahada operasyon hazırlığını olduğunu ifade etmek güçtür. Hatırlanacağı üzere Cumhurbaşkanı Erdoğan Fırat'ın doğusuna yönelik operasyon sinyallerini de 2018'in sonunda vermiş, 2019'da operasyon gerçekleşmiştir. Sahadaki ve diplomatik gelişmelere bağlı olarak 2022'de Suriye'de YPG/PKK'ya yönelik yeni bir operasyonun gerçekleşebileceği ifade edilebilir.

REJİMİN ARAP DÜNYASI İLE İLİŞKİLERİ VE DERA ÖRNEĞİ

Türkiye Suriye'de YPG/PKK ile mücadele ve İdlib'den gelebilecek olası bir mülteci akınını engellemek ve uzun vadede bu ülkede güvenlik ve istikrarın tesis edileceği bir politika izlerken Beşar Esed rejimi ise her geçen yıl uluslararası camiada muhataplarını artırıyor. Henüz Batı dünyası rejim ile ilişki kurmasa da rejimin Arap dünyası ile ilişkileri normalleştirme çabaları gün geçtikçe ortaya çıkıyor. BAE ile ilişkileri normalleştiren; askeri eğitim, koronavirüs (Covid-19) yardımları, finansal yatırım ve hatta iddialara göre İdlib savaşının finansmanının sağlanması şeklinde üst düzeye taşıyan rejimin Suudi Arabistan ile birlikte Arap dünyasına ve birliğine yeniden entegre olmanın yollarını aradığı görülmektedir. Nitekim Suudi Arabistan ile ilişkileri düzeltme konusunda rejimin Turizm Bakanı Martini, Mayıs'ta Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. On yılın ardından ilk kez rejim bakan seviyesinde Riyad'da karşılanmıştır.

Rejim Arap dünyasına yeniden dönmeyi hedeflerken diğer yandan da Suriye içerisinde varlığını tahkim etmek istemektedir. 2018'de Rusya aracılığıyla rejim ile uzlaşan muhalifleri sindirmek ve elde ettikleri özerk alanları ortadan kaldırmak üzere bir çaba göstermiş ve nihayetinde de başarılı olmuştur. Dera'da rejim giremediği özerk tüm bölgelere yeniden geri dönmüştür.

Bununla birlikte, anayasa görüşmelerinde de rejimin masayı ortadan kaldırma üzerine aldığı pozisyon 2021 itibarıyla daha da belirginleşmiş durumdadır. Mayıs'ta yapılan seçimde yeniden başkanlığa "seçilen" Esed Suriye'de kontrol edebildiği demografi ile ülke yönetimine devam etmek istemektedir. Esed rejiminin Mayıs'ta gerçekleştirilen seçimleri protesto ederek Dera halkının seçimlere katılmaması üzerine bu şehirdeki özerk alanların üzerine gitmeyi hızlandırması, en ufak bir başkaldırıya müsamaha göstermeyeceğinin bir başka ifadesi olmaktadır. Nitekim Esed rejimi 2011'den bu yana askeri tedbirler haricinde hiçbir çözüm düşünmemiştir.

YPG/PKK'NIN SURİYE'DEKİ VARLIĞI

YPG/PKK tarafına bakıldığında ise ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından artan "sahipsiz kalma" stresi yaşandığı görülmektedir. Bunun yanında PKK içerisindeki gelişmeler ve PKK merkezi ile SDG lideri Mazlum Abdi arasındaki güç mücadelesinin

sürdüğü söylenebilir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) Irak'ta ilerlemesine ve PKK'yı oldukça geriletmesine paralel olarak YPG-ENKS arasındaki görüşmelerin PKK'nın merkez kadrosu eliyle durdurulmasının istenmesi ve ABD'nin sonu nereye varacağı belirsiz politikası 2021 için YPG/PKK'nın Suriye ayağının başlıca konuları olmuştur.

Tüm bunların yanında TSK ve Suriye Milli Ordusu'nun (SMO) muhtemel operasyonları ile MİT'in Suriye içerisinde PKK mensuplarına yönelik SİHA operasyonları terör örgütü kadrolarının tedirginliğini artırmıştır. Irak'ın ardından Suriye'de de MİT'in lider kadroyu elimine etme stratejisini uygulamaya koyması özellikle örgütün lider kadrosunun mobilizasyonunu azaltırken komuta kontrol yapısını da olumsuz yönde etkilemektedir.

YPG/PKK'nın siyaseten sıkışmışlığının Suriye sahasında giderek azalan ABD etkisiyle birlikte Rusya ile çalışma ve rejimi “özerk” yönetime ikna etme çabalarının nereye varacağını kestirmek oldukça güçtür. Rusya ile ABD'nin uzun süredir Suriye'de karşılıklı anlaşmaya vardıklarını ifade edenler Barış Pınarı Harekatı döneminde ABD'nin Menbiç ve Ayn el-Arab gibi bölgelerden Rusya lehine çekilmesini örnek vermektedir. Bunun yanında DEAŞ'ın hakim olduğu dönemde ABD ile Rusya arasında Fırat Nehri'nin yazılı olmayan bir kural gibi kabul edilmesini de eklemektedir. Bu ve benzeri anlaşma izlenimi veren yaklaşımlar ABD'nin Rusya ile anlaşarak bölgeden çekilme ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak ABD'nin siyaseten sürdürdüğü rejim karşıtlığı ile SDG/YPG'yi sahada yalnız bırakmasının uluslararası arenada ikinci bir Afganistan olarak görülme olasılığı da oldukça yüksektir. Bu nedenle ABD, Rusya'yı SDG/YPG'ye verilecek bir “özerk” yönetim sözü ile ikna edebilir. Bu yaklaşımı Rusya kabul etse dahi Türkiye'nin ve dahası bölge demografisinin farklı şekilde tepki vereceği açıktır.

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ	
4 Ocak	TSK, M4 otoyolunun güneyinde bulunan Kastun beldesinde keşif devriyesi icra etti.
18 Şubat	TSK, Ayn el-Beyda'da yeni bir askeri üs inşa etti.
22 Mart	Joel Rayburn'un yerine Suriye özel temsilci vekili görevine Aimee Cutrona atandı.
25 Nisan	TSK, Ziyadiye köyü yakınlarında yeni bir askeri üs inşa etti.
26 Nisan	PKK/YPG Kamışlı'daki Tay Mahallesi'ni tamamen ele geçirdi.
10 Haziran	Tel Rifat ve Minak çevresinde YPG'nin siper ve tünel inşası gibi fiilleri TSK-SMO müdahalesine hazırlandıklarını gösteriyor. Basufan'da TSK mevzilerine gerçekleştirilen saldırı YPG'nin Türkiye'ye oluşturduğu tehdidi tekrar gösterdi.
13 Haziran	Afrin'e YPG tarafından gerçekleştirilen saldırıda on dokuz can kaybı ve çok sayıda yaralı olduğu bildirildi.
29 Eylül	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rus mevkidaşı Putin, Suriye üzerine konuşmak için Soçi'de bir zirve gerçekleştirdi.
28 Ekim	TBMM, Suriye-Irak tezkeresini iki yıl uzatma kararı aldı.
17 Kasım	Pentagon, SDG ile istihbarat alanındaki iş birliğini doğruladı.
23 Kasım	Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, SDK lideri İlham Amed ve beraberindeki heyetle bir görüşme gerçekleştirdi.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

MEHMET ÇAĞATAY GÜLER

GİRİŞ

2021’de Türkiye-Rusya ilişkilerinde en öne çıkan konular Ukrayna, Türk dünyası, Karabağ ve Suriye olmuştur. Bu yıl ikili ilişkilerde, önceki yıllardan farklı olarak Ukrayna ve Türk dünyası konuları merkezi role sahip olmuşlardır. Farklılık arz eden önemli hususlardan bir diğeri de yüz yüze görüşmelerin sayısında yaşanan düşüş olmuştur. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 2021’de yalnızca bir kez yüz yüze görüşme gerçekleştirmiştir. Fakat bu durumdan büyük sonuçlar çıkartılmaması gerekmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın en çok görüştüğü lider Putin olmuş ve Rusya iktisadi ilişkilerde ilk üçteki yerini korumuştur. İki ülke ilişkilerini belirleyen parametrelerde herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. 2021’de Ankara-Moskova arasındaki diyalog çatışma alanlarının çoğluğuna ve mahiyetine rağmen oldukça yüksek seviyede seyretmiştir.

UKRAYNA

2021’e bakıldığında diğer konuların ötesinde Ukrayna’nın öne çıktığını söyleyebiliriz. Bu noktada, Ukrayna konusunun öne çıkmasına neden olan bazı gelişmeler söz konusudur: Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) yaşanan yönetim değişikliği sonrası Ukrayna ve Kırım konusuna harcadığı mesainin artması, ABD’nin Rusya ile ilişkilerde Kırım ve Donbas gibi ihtilafı konuları öne çıkartması, Türkiye’nin Ukrayna’ya verdiği desteğin artması ve iki ülke arasındaki iş birliğinin derinleşmesi, NATO’nun bölgedeki hareketliliği ve askeri tatbikatlarını artırması, Rusya’nın Ukrayna sınırındaki olağan dışı askeri mobilizasyonu, Türkiye’nin Ukrayna’ya SİHA satması ve bu SİHA’ların Donbas’ta ayrılıkçı güçlere karşı kullanılması ve Türkiye’nin Kırım Tatarları konusunda benimsediği söylem en öne çıkan nedenler arasındadır. Tüm bunlara ek olarak Gürcistan-Ukrayna-Moldova ittifakı ve NATO-Ukrayna arasında artan iş birliği bölgedeki jeopolitik fay hatlarını tetiklemiştir. Karşılığında ise Rusya, Belarus sınırı dahil Donbas ve Kırım bölgele-

rine askeri yığınak yapmış, Karadeniz'deki askeri tatbikatlarını artırmıştır. Ayrıca Rusya-Belarus arasında Birlik Devleti Anlaşması yeniden gündeme getirilmiş ve Belarus ülkesindeki mültecileri Polonya'ya ve onun da ötesinde Avrupa Birliği'ne göçe zorlamaya başlamıştır. Diğer bir tabir ile mültecileri Batı'ya karşı araçsallaştırmaya başlamıştır.

Bu bağlamda Rusya tarafından atılan bu adımların, post-Sovyet coğrafyada ve Karadeniz'de artan NATO etkisine karşı önleyici ve zorlayıcı mahiyette olduklarını söyleyebiliriz. Bu adımların pek tabii Türkiye-Rusya ilişkileri bağlamında da ele alınması gerekmektedir. Bunun yegane nedeni her iki ülkenin de Karadeniz coğrafyasının bir parçası olması veya Türkiye'nin haiz olduğu NATO statüsü değildir; Türkiye'nin Ukrayna siyasetinin ve diskurunun Moskova açısından doğrudan bir ulusal güvenlik tehdidi olarak görülmesi de bu nedenselliğin bir parçasıdır. Adı ya da büyüklüğü ne olursa olsun üçüncül aktörlerin Kırım ve Donbas gibi konulara müdahaleleri, Kremlin tarafından hasmane bir tutum ve ulusal güvenlik tehdidi olarak algılanmaktadır. Nitekim Türkiye'nin Ukrayna konusundaki eylem ve söylemleri tam da bu perspektif üzerinden okunmaktadır. Örneğin, Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Maria Zaharova'nın 21 Mayıs 2021 tarihli açıklamalarına baktığımızda Türkiye, "fırsatçılık ve ikiyüzlülük" ile itham edilmiş; hatta Kırım Tatarlarına yönelik izlediği siyaset devam ederse Rusya'nın da benzer şekilde Türkiye içerisindeki etnik azınlıklar konusunda adımlar atabileceği, tehditkar bir biçimde dile getirilmiştir. Söz konusu tehditkar yaklaşım Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un bu söylem devam ederse Türkiye'deki benzer konulara da dikkat etmemiz gerekir sözleri alıntılanarak ifade edilmiştir.²⁸⁰ Dahası Türkiye'nin bu tip araçları jeopolitik oyunlarda kullanmayı bırakması gerektiği, her zamanki gibi iş birliğine odaklanarak çatışmaların arka planda bırakılması gerektiği, vurgulanmıştır.

Kırım retoriği ve Ukrayna hususları 2021'in ilk yarısında iki ülke arasında iş birliğine de doğrudan etki etmiştir. Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy ve Cumhurbaşkanı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın, uçuş yasaklarının kaldırılması konusunda Moskova'ya gerçekleştirdikleri ziyaret sonuçsuz kalmıştır.²⁸¹ Söz konusu ziyaretten bir hafta ve Zaharova'nın basın toplantısından da üç gün sonra Rus tarafı Türkiye'yi Ukrayna ile ilişkileri konusunda uyarı, Türkiye'nin Ukrayna'nın militaristik duygularını kabarttığını ve silahlanma konusunda yardım vaatlerinde bulunduğunu ifade etmiştir.²⁸² Haziran'ı müteakip Rusya-Ukrayna sınırındaki hareketliliğin azalması ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Rus mevkidaşı Sergey Lavrov ile Antalya'da bir araya gelmesiyle birlikte Türkiye-Rusya arasındaki

280. "Брифинг Официального Представителя МИД России М.В.Захаровой, Москва, 21 Мая 2021 Го́да", Министерство Иностранных Дел Российской Федерации, 21 Mayıs 2021, <https://bit.ly/3CXKECI>, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2021).

281. "Türkiye, Turizm Sezonu Açılışı İçin Rusya'yı İkna Edemedi", Bloomberg HT, 18 Mayıs 2021.

282. "Russia Warns Turkey over Ties with Ukraine", Reuters, 24 Mayıs 2021.

tansiyon da düşmüş, turizm ve iş birliği konuları ön plana çıkmaya başlamıştır.²⁸³ Ancak Ukrayna'nın Türkiye'den satın aldığı SİHA'ları Donbas'ta kullanması neticesinde Rus tarafı benzer uyarıları yinelemiştir.²⁸⁴

KARABAĞ VE TÜRK DÜNYASI

Türkiye-Rusya arasında öne çıkan Karabağ ve Türk dünyası konuları aslında Ukrayna hususuyla oldukça benzerlik göstermektedir. Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı ile birlikte Kafkasya jeopolitiğinde söz sahibi olması ve Türk devletleri-Türkistan bölgesini eksene alan politikalar izlemeye başlaması, Rusya'dan sert tepkileri de beraberinde getirmiştir. Söz konusu tepkilerin arka planına baktığımızda –Türkiye-Rusya ilişkilerinde yeni çatışma alanları yaratan konularda– nedensellik ilişkisi örtüşmektedir. Rusya'nın Sovyetlerin dağılmasıyla beraber post-Sovyet coğrafyayı kendi nüfuz alanı görmesi bir yana bu bölge üzerinde hiçbir yabancı aktörün etki sahibi olmasını da istememektedir. Bunun aksine İkinci Karabağ Savaşı ve savaş sonrası oluşan yeni denklemde Türkiye'nin Güney Kafkasya üzerinde belli bir oranda nüfuz sahibi olması, Moskova'da endişe uyandırmaktadır.

Tam da bu bağlamda 10 Kasım 2020'de imzalanan ateşkes anlaşması uyarınca takip eden süreçte açılması gereken Zengezur Koridoru açılmamış, bu yönde bir girişimde de bulunulmamıştır. Hatta ateşkesine rağmen çatışma durmamış, sınır bölgesinde vuku bulan çatışmaları hem Ermenistan hem de Rusya araçsallaştırmayı sürdürmüştür. Bunların yanı sıra Azerbaycan-Ermenistan arasında kalıcı barışın sağlanması bağlamında sınır bölgelerin etraflıca belirlenmesi, mayınlı arazilerin temizlenmesi, Karabağ içerisinde kalan tüm Ermeni askerlerin geri çekilmesi noktasında da gerekli adımlar atılmamıştır. Rus barış güçlerinin görev yaptığı bölgelerde çatışmanın tam manasıyla önüne geçilmediği ve hatta Rusya'nın Ermenistan sınır bölgelerine karakollar kurmaya başladığı görülmüştür.

Benzer şekilde Türkiye'nin Türk devletleri ve Türkistan bölgesine artan ilgisi ve mesaisi, Rusya'nın ulusal güvenlik stratejisiyle çatışmaktadır. Özellikle 2019'dan bugüne Türkistan coğrafyasına yapılan ziyaretlerdeki artış, liderlerin ikili ve çoklu görüşmelerindeki sıklık, ekonomik ve kültürel alanda artan iş birliği ve yeni girişimler, liderlerin retorikleri ve “bir millet altı devlet” anlayışının benimsenmesi, söz konusu ilgiyi somut bir biçimde ortaya koymaktadır. 2021'deki gelişimler ve Türk Konseyi'nin Türk Devletleri Teşkilatı'na dönüşmesi aslında bu sürecin sonucudur. Aynı şekilde, Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı'na dahil olması da bu sürecin bir parçasıdır ve aynı zamanda itici kuvvetidir. Karabağ'ın özgürleştirilmesi sonrası

283. “Выступление И Ответы На Вопросы СМИ Министра Иностранных Дел Российской Федерации С.В.Лаврова В Ходe Совместной Пресс-Конференции С Министром Иностранных Дел Турции М.Чавушоглу По Итогам Переговоров, Анталья, 30 Июня 2021 Года”, Министерство Иностранных Дел Российской Федерации, 30 Haziran 2021, <https://bit.ly/3d1hHva>, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2021).

284. “Kremlin Says Turkish Drones Risk Destabilising Situation in East Ukraine”, Reuters, 27 Ekim 2021.

Türkiye'nin Türk dünyası odaklı politikaları da artmış, bölgedeki etkisi başka bir noktaya evrilmiştir. Bu minvalde, Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin hazırladığı ve kamuoyuna sunduğu Türk dünyası haritası, Türkiye'nin Türk coğrafyasına yönelik vizyonunu, buna karşılık Moskova'dan yükselen tepkiler de Rusya'nın endişelerini ortaya koymaktadır.²⁸⁵

SURİYE

Suriye meselesi 2016'dan bu yana olduğu gibi 2021'de de iki ülke arasında öne çıkan konular arasında yer almıştır. İki ülke cumhurbaşkanları ve dışişleri bakanları arasındaki toplantılarda diğer meselelerin yanı sıra Suriye konusu da muhakkak görüşülmüştür. Yılın başında iki ülke temsilcileri İran'dan yetkililer ile beraber Suriye anayasa komitesi görüşmeleri kapsamında Cenevre'de bir araya gelmişlerdir.²⁸⁶ Üç ülke temsilcileri Astana formatı kapsamında 7-8 Temmuz arasında Kazakistan'ın başkenti Nur-Sultan'da da görüşmeler gerçekleştirmişlerdir.²⁸⁷ 18 Şubat'ta Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu mevkidaşı Sergey Lavrov ile Suriye'deki durumu ele alan bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir.²⁸⁸ Bunların dışında İdlib meselesi iki ülke cumhurbaşkanları arasında 29 Eylül'de düzenlenen zirvenin de ana gündem maddesini oluşturmuştur.²⁸⁹

Sahada yaşanan gelişmelere baktığımızda Rusya'nın İdlib'i –özellikle de Cebel Zaviye bölgesini– Halep'in kuzeyinde kalan alanları ve Afrin'de Türkiye hududuna yakın bölgeleri hedef aldığını görmekteyiz. Önemli bir zayıata yol açmayan bu gelişmeler iki ülke arasındaki tansiyonu yükseltmiş ve liderlerin Soçi'de gerçekleştireceği zirve öncesinde gerilim yaratmıştır. Türkiye ise bu süreçte, sahada artan PKK, İranlı milisler ve rejim güçlerinin tehdidine karşı bölgedeki askeri varlığını tahkim etmiştir. 29 Eylül'de Soçi'de gerçekleştirilen görüşme sonrası ortak bir basın açıklaması yapılmamış olsa da görünen o ki çıkar dengesi korunarak çözüm bulunması noktasında

285. Ангелина Мильченко, “В Кремле Напомнили О «Центре Тюркского Мира». Он Не В Турции”, Газета. Ру, 24 Kasım 2021, https://www.gazeta.ru/politics/news/2021/11/24/n_16907551.shtml, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2021). Аугиса бкз. Петр Акопов, “Ничего Личного: Что Турция Намерена Сделать С Россией”, РИА Новости, 16 Kasım 2021, <https://ria.ru/20211116/turtsiya-1759184709.html> shtml, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2021); “Песков Прокомментировал Карту Тюркского Мира, С Которой Фотографировался Эрдоган”, RT На Русском, 21 Kasım 2021, <https://russian.rt.com/world/news/930276-peskov-karta-tyurkskii-mir>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2021).

286. “Joint Statement by Iran, Russia and Turkey on the Consultations Held on the Margins of the Fifth Meeting of the Constitutional Committee Geneva, January 28, 2021”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 28 Ocak 2021, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran-rusya-ortak-aciklama-28-01-2021.en.mfa>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2021).

287. “Совместное Заявление Представителей Ирана, России И Турции По Итогам 16-Й Международной Встречи По Сирии В Астанинском Формате, Нур-Султан, 7-8 Июля 2021 Года”, Министерство Иностранных Дел Российской Федерации, 8 Temmuz 2021, <https://bit.ly/2Zy3L8D>, (Erişim tarihi: 29 Kasım 2021).

288. “Лавров И Чавушоглу Обсудили Сирию С Акцентом На Нарациивании Усилий В Идлибе Для Устранения Террористической Угрозы - МИД РФ”, Интерфакс-Азербайджан, 18 Şubat 2021.

289. “Продуктивный Разговор За Закрытыми Дверями. Путин И Эрдоган Встретились В Сочи”, ТАСС, 29 Eylül 2021.

mutabık kalınmış ve sahadaki tansiyon önemli ölçüde düşürülmüştür. Ancak İdlib'deki kırılma gün geçtikte artmaktadır. Son tahlilde bölgede gerilimin ve çatışmanın yükselme ihtimali 2022'de de geçtiğimiz senelere benzer şekilde geçerliliğini koruyacaktır. İdlib'in yanı sıra Türkiye'nin kontrolünde bulunan diğer bölgelerin güvenliğini ve selametini tehdit edecek saldırılar yaşanması da muhtemeldir.

KRONOLOJİ: 2021'DE TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ	
13 Ocak	Türkiye ve Rusya liderleri arasında Karabağ konulu bir telefon görüşmesi gerçekleşti.
18 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan Rus mevkidaşı Putin ile telefonda görüştü. Görüşmede Dağlık Karabağ, Suriye, Libya, ortak enerji üretimi ve Rusya'nın geliştirdiği Covid-19 aşısının ele alındı. Aynı gün Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Rus mevkidaşı Lavrov'la telefonda görüştü.
9 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
17 Mayıs	Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın, Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy ve Sağlık Bakan Yardımcısı Tolga Tolunay aşı tedariki ve turizm konularını görüşmek üzere Rusya'ya gitti.
7 Haziran	Türkiye ve Rusya dışışleri yetkilileri Moskova'da bir araya geldi. Bölgesel ve küresel birçok mesele görüşüldü.
30 Haziran	Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Rus mevkidaşı Sergey Lavrov ile Antalya'da görüştü. Bölgesel ve küresel birçok konu ele alındı. Karabağ, Libya ve Suriye hususları da görüşüldü.
8 Temmuz	Astana sürecinin üç garantör devleti Türkiye, İran ve Rusya, Suriye ihtilafını görüşmek üzere Kazakistan'ın Nur-Sultan kentinde bir araya geldi.
31 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Görüşmede, Türkiye-Rusya ilişkilerini geliştirecek hususlar ele alındı.
18 Ağustos	Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
21 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi. İki lider Afganistan'daki son durumu ele aldı.
29 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Putin, Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Soçi kentinde Suriye konusu ile ilgili görüştü.
11 Ekim	Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, Sırbistan'ın başkenti Belgrad'da Rusya Dışışleri Bakanı Lavrov ile görüştü.
30 Ekim	Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu, G20 liderler zirvesi kapsamında bulunduğu Roma'da Rusya Dışışleri Bakanı Lavrov ile görüşme gerçekleştirdi.

2021'DE GÜVENLİK VE GÖÇ

DURDU MEHMET ÖZDEMİR • SİBEL DÜZ • RIFAT ÖNCEL • HACI MEHMET BOYRAZ

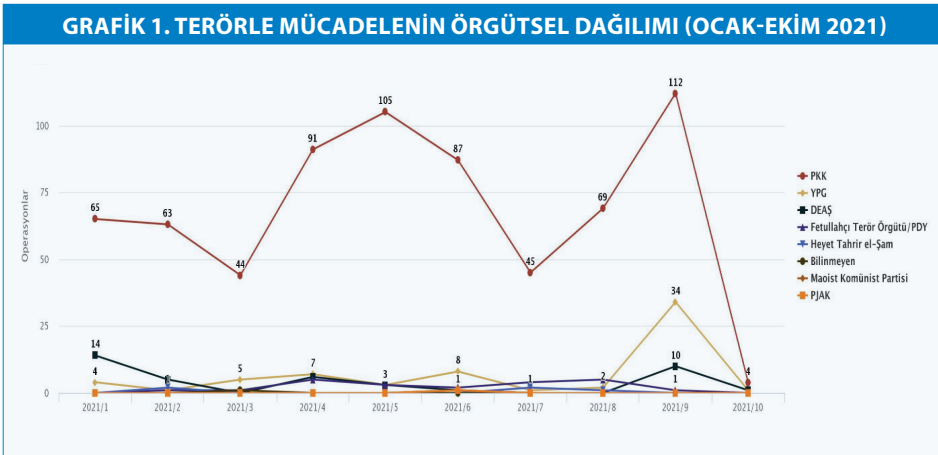

PKK/YPG İLE MÜCADELE

DURDU MEHMET ÖZDEMİR, SİBEL DÜZ

GİRİŞ

Türkiye başta FETÖ, PKK/YPG ve DEAŞ terör örgütleri olmak üzere birçok terör örgütü ve terörizmin farklı biçimleri ile yıllardır mücadele etmektedir.¹ Günümüzde halen bir tehdit unsuru olarak varlığını devam ettiren terör örgütlerine karşı Türkiye, terörü sona erdirebilmek adına etkili bir mücadele vermeye devam etmektedir. Terör Analiz Platformu (TAP) verilerinden faydalanılarak oluşturulan Grafik 1’de 2021’in ilk on ayında Türkiye’nin terörle mücadele kapsamında bazı önemli terör örgütlerine karşı yürüttüğü operasyonların dağılımını gösterilmiştir.

Grafik 1 incelendiğinde Türkiye’de 1 Ocak-1 Ekim 2021 arasında terör örgütlerine yönelik toplamda 821 operasyon gerçekleştirildiği ve bu operasyonların 746’sının PKK/YPG terör örgütüne yönelik olduğu görülmektedir. Bu grafik Türkiye’nin en büyük terör tehdidi algısının günümüzde halen PKK/YPG terör örgütünden kaynaklı olduğunu

1. “Türkiye’nin Uluslararası Toplumun Terörle Mücadele Çabalarına Katkıları”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-uluslararasi-toplumun-terorle-mucadele-cabalarina-katkilari.tr.mfa, (Erişim tarihi: 30 Ekim 2021).

bir göstergesidir. Buradan hareketle Türkiye'nin önceki yıllara benzer şekilde 2021'de de terörle mücadelesinin odağında PKK/YPG terör örgütünün yer aldığı söylenebilir.

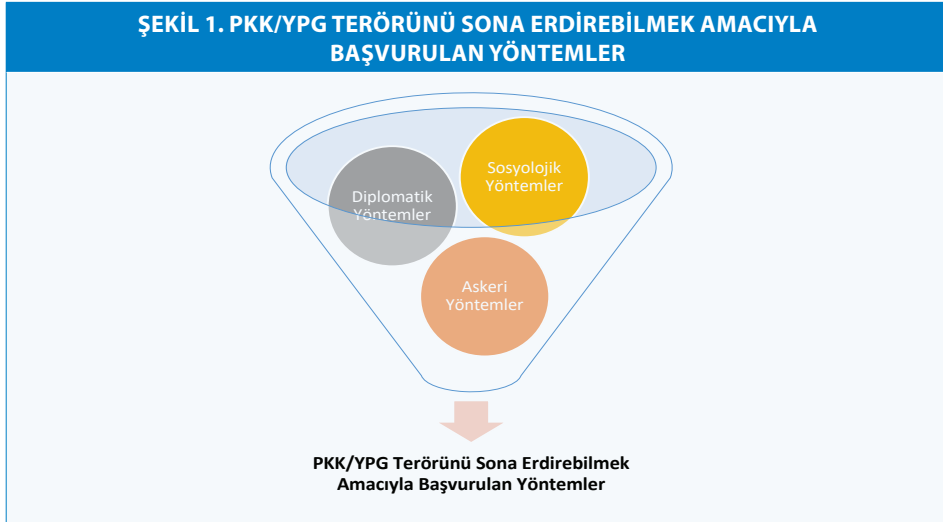
PKK/YPG TERÖR ÖRGÜTÜYLE MÜCADELE

Türkiye'nin PKK/YPG terör örgütü ile mücadelesine bakıldığında mücadelenin 2021'de de oldukça yoğun ve çok boyutlu bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Geride bırakılan yılda PKK/YPG terörünü sona erdirebilmek amacıyla başvurulan yöntemler temel olarak şunlar olmuştur:

Diplomatik Yöntemler: Başta Rusya, ABD ve Irak olmak üzere diğer devletler ile görüşmeler yapılarak PKK/YPG'nin Suriye ve Irak'ın kuzeyinde etkisinin kırılması ve silah tedarikinin engellenmesi çabasıdır.

Sosyolojik Yöntemler: PKK/YPG terör örgütünün militan devşirmek için yoğunlaştığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yapılan yatırımların artırılması, terör örgütünün propaganda faaliyetlerine karşı mücadele verilerek gençlerin terör örgütlerine sempati duymasının ve örgütün yeni militanlar edinebilmesinin önlenmesi ve hatta örgüt üyelerinin teslim olmaya yönlendirilmesidir.

Askeri Yöntemler: PKK/YPG terör örgütünün etkisiz hale getirilmesi amacıyla gerçekleştirilen silahlı mücadeledir.

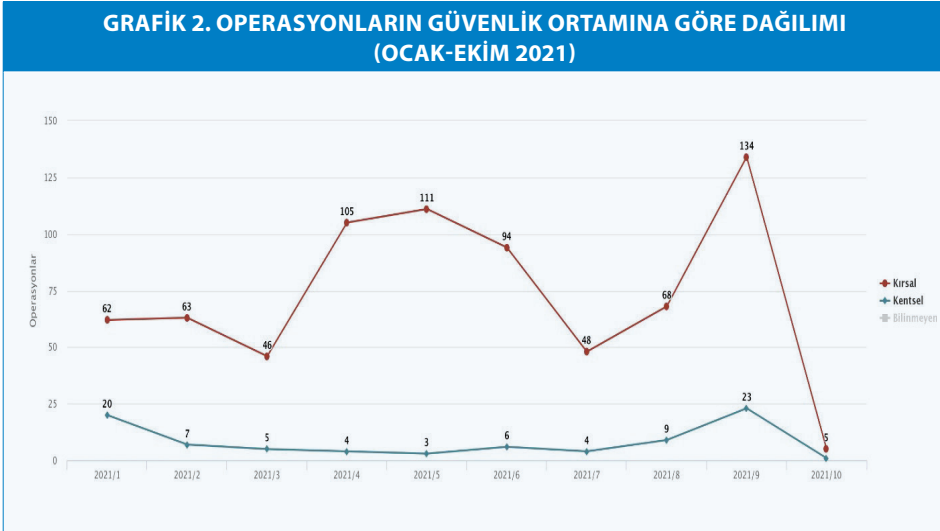
PKK/YPG terör örgütüne karşı başvurulan yöntemler her ne kadar birbiriyle iç içe geçmiş ve birbirinden bağımsız düşünülemeyecek olsa da bu yazıda ağırlıklı olarak 2021'de Türkiye'nin PKK/YPG terör örgütü ile mücadelesinde başvurduğu askeri yöntemler boyutu üzerinde durulmuştur. Türkiye'nin PKK/YPG terör örgütüyle mücadelesinin askeri boyutu analiz edilirken Türk güvenlik güçlerince gerçekleştirilen operasyonların beş farklı parametre üzerinden incelenerek sistematik bir şekilde ortaya konması amaçlanmıştır. Bu parametreler Şekil 2'de gösterilmiştir.

ŞEKİL 2. OPERASYONLARIN ANALİZ PARAMETRELERİ

OPERASYONLARIN GÜVENLİK ORTAMINA GÖRE ANALİZİ

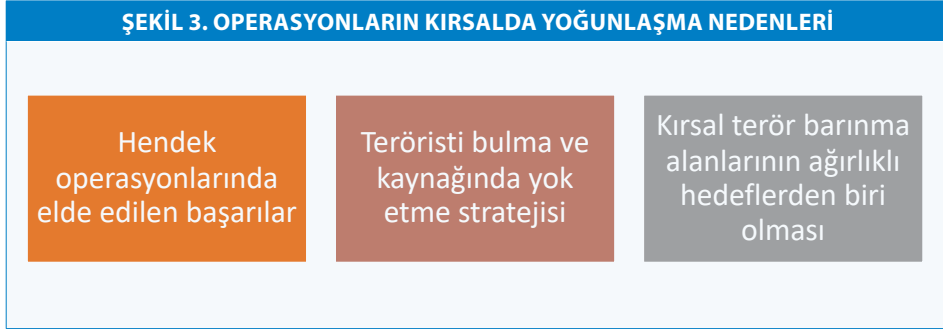
2021'in ilk on ayında Türk güvenlik güçlerince düzenlenen operasyonların hangi güvenlik ortamında gerçekleştiğine bakıldığında toplamda 821 operasyonun 736'sının kırsal ve 81'inin kentsel ortamda gerçekleştiği görülmektedir. TAP'tan alınan bu veriler örgüt üyelerinin kırsal alanlarda yoğunlaştığını ve Türk güvenlik güçlerinin de "teröristleri bulma ve kaynağında yok etme" stratejisi ile örgüt üyelerini etkisiz hale getirmeyi hedeflediğini göstermektedir.

GRAFİK 2. OPERASYONLARIN GÜVENLİK ORTAMINA GÖRE DAĞILIMI (OCAK-EKİM 2021)

Operasyonların kırsalda yoğunlaşmasının esasında üç temel nedeni olduğu ifade edilebilir. Bunlardan birincisi 8 Ağustos 2015-9 Mart 2016 arasında gerçekleştirilen "Hendek operasyonları" ile PKK/YPG terör örgütünün şehir yapılanmalarının önemli ölçüde etkisiz hale getirilmesidir. Bu kapsamda gerçekleştirilen operasyon-

ların on aylık bilançosuna bakıldığında yurt içinde toplamda 3 bin 637 teröristin etkisiz hale getirildiği tespit edilmiştir.² Hayatta kalan terör örgütü üyeleri ise kırsal alanlara kaçmak zorunda kalmıştır.

İkinci olarak “teröristi bulma ve kaynağında yok etme” stratejisinin bir yansıması olarak sınır ötesi operasyonların yurt içi operasyonlara göre daha ağırlıklı olması da kırsal alanda gerçekleştirilen operasyonların daha fazla olmasında etkili olmuştur. Nitekim gerçekleştirilen 821 operasyonun 674’ünü sınır ötesi operasyonlar oluşturmuştur. Sınır ötesi operasyonlar ise genelde kırsal alanlarda gerçekleştirilmiştir.

Üçüncü ve son olarak ise yapılan operasyonlarda kırsal terör barınma alanlarının ağırlıklı hedeflerden biri olması (Grafik 3) gerçekleştirilen operasyonların ağırlıklı olarak kırsal güvenlik ortamlarında yapılmasında oldukça önemli olmuştur. Harita 1’de görüldüğü üzere yapılan operasyonların yüzde 42,9’u kırsal terör barınma alanlarına yönelik gerçekleştirilmiştir.

OPERASYONLARIN COĞRAFİ DAĞILIMINA GÖRE ANALİZİ

2021’in ilk on ayında gerçekleştirilen operasyonların coğrafi dağılımlarına bakıldığında (Harita 1) önceki yıllara göre 2021 farklılaşmaktadır. 2021’e kadar Türk güvenlik güçleri tarafından terörle mücadele kapsamında gerçekleştirilen operasyonlarda yurt içi operasyonların sınır ötesi operasyonlara göre önemli bir ağırlık gösterdiği görülürken 2021’de ise bu durumun önemli bir dönüşümle tersine döndüğü görülmektedir. Nitekim geriye dönük veriler incelendiğinde TAP’a göre 2019’da gerçekleştirilen 970 operasyonun 357’sini (yüzde 36) yurt dışı operasyonlar oluştururken 2021’in ilk on ayında gerçekleştirilen 821 operasyonun ise 674’ünü (yüzde 82) yurt dışı operasyonlar oluşturmaktadır. Yani PKK/YPG terör örgütüne karşı gerçekleştirilen yurt dışı operasyonların tüm operasyonlar içindeki oranı iki yıl içerisinde yüzde 46’lık bir artış göstererek yüzde 36’dan yüzde 82’ye yükselmiştir. Yurt dışında gerçekleştirilen bu

2. Uğur Ergan, “10 Aylık Operasyon Bilançosu: 7 Bin 78 PKK’lı Etkisiz Hale Getirildi”, *Hürriyet*, 24 Mayıs 2016.

operasyonların ise özellikle Suriye ve Irak'ta PKK/YPG terör örgütüne yönelik olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Bu bağlamda Suriye sınırları içinde gerçekleştirilen operasyonlara bakıldığında 24 Ağustos 2016'da başlatılan Fırat Kalkanı Harekatı, 20 Ocak 2018'de başlatılan Zeytin Dalı Harekatı, 9 Ekim 2019'da başlatılan Barış Pınarı Harekatı ve 27 Şubat 2020'de başlatılan Bahar Kalkanı Harekatı kapsamında yürütülen operasyonların 2021'de de başarıyla devam ettiği görülmektedir. Irak sınırları içindeki operasyonlara bakıldığında ise 28 Mayıs 2019'da başlatılan Pençe Harekatı, 13 Temmuz 2019'da başlatılan Pençe 2, 23 Ağustos 2019'da başlatılan Pençe 3, 15 Haziran 2020'de başlatılan Pençe-Kartal, 17 Haziran 2020'de başlatılan Pençe-Kaplan, 18 Ocak 2021'de başlatılan Pençe-Kartal 2 ve 23 Nisan'da eş zamanlı olarak başlatılan Pençe-Yıldırım ve Pençe-Şimşek operasyonları başarıyla sürdürülmektedir.

2021'de sınır ötesi operasyonların yurt içi operasyonlara kıyasla yüzde 46'lık keskin bir artış göstermesi üç faktörle izah edilebilir. Bunlardan birincisi halihazırda Irak ve Suriye sınırları içerisinde başarıyla yürütülen operasyonların sayısal ağırlığıdır. İkinci faktör ise PKK/YPG terör örgütü yurt içi yapılanmasının gerçekleştirilen başarılı operasyonlarla çökertilmesi ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun da belirttiği gibi Türkiye sınırları içerisinde sadece 240 PKK/YPG'li teröristin kalmasıdır.³ Üçüncü ve son etken ise Türk güvenlik güçlerince benimsenen "savunma yerine taarruz anlayışı" ile "teröristleri bulma ve kaynağında yok etme" ve "örgütün alan hakimiyetini zayıflatma" stratejileridir. Bu üç faktör 2021'in ilk

3. "Bakan Soylu: Türkiye'deki Terörist Sayısı 240'a Düştü", TRT Haber, 24 Haziran 2021

on ayında yurt dışı operasyonların yurt içi operasyonlara oranla daha fazla olmasının temel nedenidir.

Yurt içinde de Türk güvenlik güçlerince PKK/YPG terör örgütüne karşı her yıl istikrarlı bir şekilde yürütülen “ilkbahar-yaz” ve “sonbahar-kış” operasyonlarının devam ettiği görülmektedir. Ayrıca Ocak 2021’de on yedi yaşında şehit edilen Eren Bülbül’ün adıyla “Eren operasyonları” başlatılmış ve 2021’in ilkbahar-yaz ve sonbahar-kış operasyonları da bu operasyonların bir ayağı olarak yürütülmüş/yürütülmektedir. Bu anlamda Eren operasyonları kapsamında Jandarma Komando, Jandarma Özel Harekat (JÖH), Polis Özel Harekat (PÖH) ve güvenlik korucuları aktif şekilde görev almıştır. Eren operasyonlarının ilkbahar-yaz ayağı 15 Nisan’da başlamış ve 1 Ekim’de sona ermiştir. İçişleri Bakanlığınca 1 Ekim 2021 itibarıyla sonbahar-kış operasyonlarının başladığı ilan edilmiştir.⁴ Eren operasyonlarının ilkbahar-yaz ayağında (15 Nisan-1 Ekim) 39’u üst düzey olmak üzere yurt içinde toplam 127 terörist etkisiz hale getirilmiş, 402 sığınak mağara ve yer altı deposu imha edilmiştir. Ayrıca bu mağara, sığınak ve depolarda 242 mayın/EYP, 271 silah, 258 el bombası, 632 tüp ve 13 ton gıda ve yaşam malzemesi ele geçirilmiştir.⁵ İlkbahar-yaz operasyonlarının başlamasından önceki dönem yani 1 Ocak-15 Nisan 2021 arası da dikkate alındığında 2021’in ilk dokuz ayında yurt içinde gerçekleştirilen Eren operasyonları kapsamında toplamda 979 sığınak, mağara ve yer altı deposu bulunarak imha edilmiş, 281 el bombası ve 70 bin 174 mühimmat ele geçirilmiştir.⁶ Öte yandan yurt içinde gerçekleştirilen operasyonlarda terör örgütü üyelerinin yanı sıra terör örgütüne yardım ve yataklık yapanlar ve terör örgütünün finans kaynakları da hedef alınmıştır. Yurt içinde gerçekleştirilen operasyonların coğrafi dağılımına bakıldığında ise operasyonların özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yoğunlaştığı görülmektedir (Harita 1).

OPERASYONLARIN HEDEFLERİNE GÖRE ANALİZİ

Operasyonlar hedeflerine göre analiz edilmiş ve şu sekiz hedef üzerinden değerlendirilmiştir:

- Taktik ve operasyonel terör unsurları
- Kırsal terör barınma alanları
- Örgüt liderleri

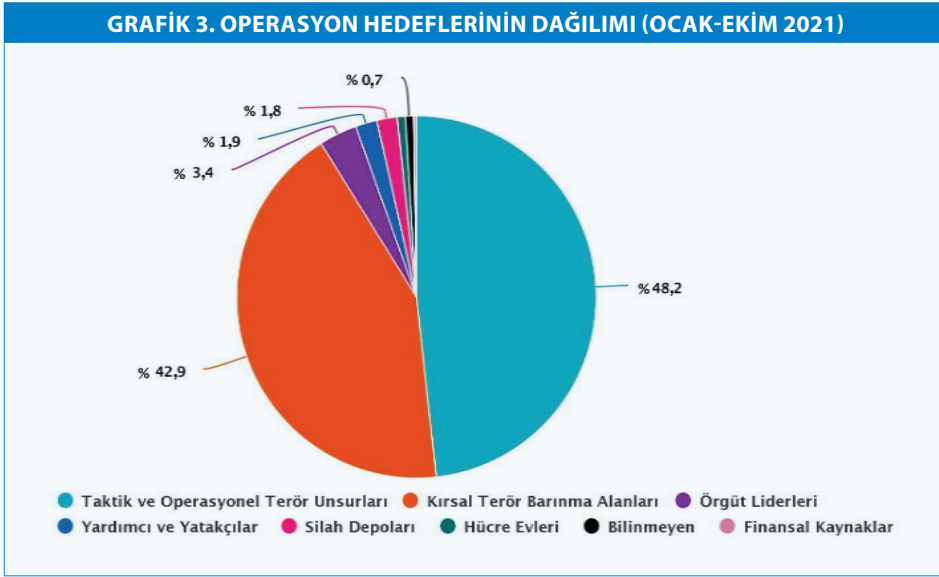
4. “Teröre Sonbahar-Kış Darbesi! Sonbahar-Kış Operasyonları Başladı”, T.C. İçişleri Bakanlığı, 2 Ekim 2021, <https://www.icisleri.gov.tr/terore-sonbahar-kis-darbesi-sonbahar-kis-operasyonlari-basladi>, (Erişim tarihi: 1 Kasım 2021).

5. “Bakanlığımız Koordinesinde Yürütülen İlkbahar-Yaz Dönemi Operasyonları Tamamlandı”, T.C. İçişleri Bakanlığı, 30 Eylül 2021, <https://www.icisleri.gov.tr/bakanligimiz-koordinesinde-yurutulen-ilkbahar-yaz-donemi-operasyonlari-tamamlandi>, (Erişim tarihi: 1 Kasım 2021).

6. “Eren Operasyonlarıyla PKK’ya Ağır Darbe Örgütün Üslenmesine İzin Verilmedi”, T.C. İçişleri Bakanlığı, 21 Eylül 2021, <https://www.icisleri.gov.tr/eren-operasyonlariyla-pkkya-agir-darbe-orgutun-uslenmesine-izin-verilmedi>, (Erişim tarihi: 1 Kasım 2021).

- Yardımcı ve yataklılar
- Silah depoları
- Hücre evleri
- Finansal kaynaklar
- Bilinmeyen

TAP verilerinden faydalanılarak oluşturulan Grafik 3'e bakıldığında operasyonların yüzde 48,2'sinin taktik ve operasyonel terör unsurlarına, yüzde 42,9'unun kırsal terör barınma alanlarına, yüzde 3,4'ünün örgüt lider kadrosuna, yüzde 1,9'unun yardım ve yataklılara, yüzde 1,8'inin silah depolarına ve yüzde 0,7'sinin de bilinmeyen hedeflere yönelik gerçekleştirildiği görülmektedir.

Veriler incelendiğinde Türk güvenlik güçlerinin PKK/YPG terör örgütüyle çok yönlü bir mücadele içerisinde olduğu görülmektedir. Türk güvenlik güçlerinin önceliğini taktik ve operasyonel terör unsurlarını etkisiz hale getirme ve kırsal terör barınma alanlarını yok etmeye yönelttiği görülmekle birlikte lider kadrosuna yönelik operasyonlar gerçekleştirerek terör örgütünün dağılma sürecini hızlandırmaya çalıştığı da anlaşılmaktadır. Bunlara ilaveten terör örgütünün silah depoları, finansal kaynakları, yardım ve yataklılarına yönelik operasyonlarla da örgütün her alanda sıkıştırılıp hareket edemez hale getirilmesi amaçlanmıştır.

Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta ise son yıllarda örgüt lider kadrosuna yönelik gerçekleştirilen operasyonlarda ulaşılan başarı oranlarının artmasıdır. 2021'in ilk on ayında PKK/YPG terör örgütünün sözde lider kadrosuna yönelik 27 operasyon gerçekleştirilmiştir. Hem düşünsel ve ideolojik etkileri hem de taktik ve stratejik bilgilerinin fazla olması nedeniyle terör örgütü liderlerinin etkisiz hale geti-

rilmesi bir taraftan taktik ve operasyonel terör unsurlarına karşı ifa edilen hareketin daha etkili olmasını sağlarken diğer taraftan terör örgütünün psikolojik olarak çözümesinde de oldukça etkili olmaktadır.

OPERASYONLARIN TÜRLERİNE GÖRE ANALİZİ

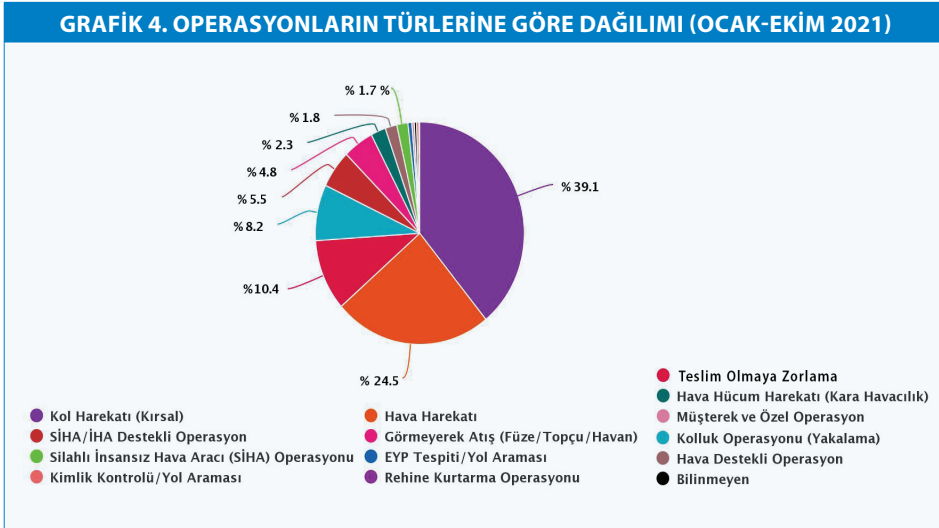
Türlerine göre analiz edildiğinde icra edilen operasyonların on dört başlıkta sınıflandırılabilceği değerlendirilmiştir:

- Kol hareketi (kırsal)
- Silahlı insansız hava aracı (SİHA) operasyonu
- İnsansız hava aracı (İHA)/SİHA destekli operasyon
- Kimlik kontrolü/yol araması
- Hava hareketi
- Görmeyerek atış (füze/topçu/havan)
- EYP tespiti/yol araması
- Rehine kurtarma operasyonu
- Teslim olmaya zorlama
- Hava hücum hareketi (kara havacılık)
- Müşterek ve özel operasyon
- Kolluk operasyonu (yakalama)
- Hava destekli operasyon
- Bilinmeyen

Bu operasyon türlerinden en yoğun başvuru oranı yüzde 39,1'lik oranla "kol hareketi (kırsal)" operasyonu olmuştur. Bu operasyon türünü yüzde 24,5'lik oranla "hava hareketi" ve yüzde 10,4'lük oranla "teslim olma" takip etmiştir. Bunları ise yüzde 8,2 ile "kolluk operasyonu (yakalama)", yüzde 5,5 ile "SİHA/İHA destekli operasyon", yüzde 4,8 ile "görmeyerek atış", yüzde 2,3 ile "hava hücum hareketi", yüzde 1,8 ile "hava destekli operasyon" ve yüzde 1,7 ile "SİHA operasyonu" takip etmiştir.

En yüksek oranın kırsal kol hareketi olması sınır ötesine gerçekleştirilen operasyonlarla PKK/YPG terör örgütünün alan hakimiyetinin zayıflatılması ve örgüt üyelerinin belirli alanlara sıkıştırılıp hareket edemez hale getirilmesi amacıyla yakından alakalıdır. Türkiye yakın zamana kadar sınır ötesi operasyonları genelde hava hareketleri şeklinde düzenlemiştir. Suriye iç savaşının bir sonucu olarak PKK/YPG terör örgütünün ABD desteği ve DEAŞ ile mücadele adı altında alan hakimiyetini genişletmesi ve Türkiye sınırlarında yerleşmeye başlaması üzerine Türk güvenlik güçleri sınır ötesi operasyonlarda hava unsurlarının yanı sıra kara birliklerini de kullanmaya başlamıştır. Böylelikle Türkiye iç güvenliğini sınırlarının ötesinde sağlamaya başlamıştır. Türk askerinin sınır ötesi operasyonlarda yer almasıyla askeri birliklerin güvenliğini sağlama nok-

tasında hava desteği de oldukça önemli hale gelmiştir. Bu nedenle kırsal kol hareketlerinden sonra en fazla başvurulan operasyon türü hava hareketi olmuştur. Kırsal kol hareketi ve hava hareketlerinde başarılı sonuçlar alınması ve aynı zamanda terör örgütü lider kadrolarının da etkisiz hale getirilmesi PKK/YPG terör örgütünde çözülmeyi kolaylaştırmış, bu durum ise örgüt üyelerinin teslim olma sayılarına olumlu yansımıştır. Bu noktadan hareketle Türk güvenlik güçleri tarafından terör örgütüne katılanların ailelerinin de desteğiyle yürütülen ikna faaliyetleri sonucunda 2021'in ilk on ayında (onuncu ay dahil) 172 terörist teslim olmuştur. Bu bağlamda “teslim olma operasyonu” yüzde 10,4'lük oranla “kırsal kol hareketi” ve “hava hareketi”ndan sonra üçüncü sırada yerini almıştır. Teslim olma operasyonlarını ise yüzde 8,2 ile “kolluk operasyonu (yakalama)” takip etmiştir. Genelde sınırdan kaçak geçiş yapanların yakalanması ve PKK/YPG terör örgütüne yardım ve yataklık edenlerin tutuklanması şeklinde gerçekleşen bu operasyonlarda da oldukça başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

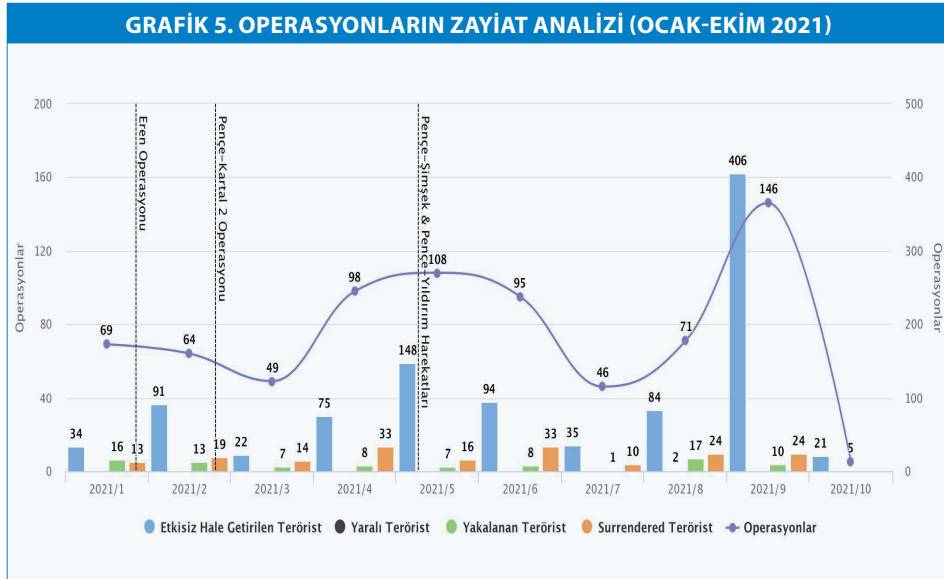

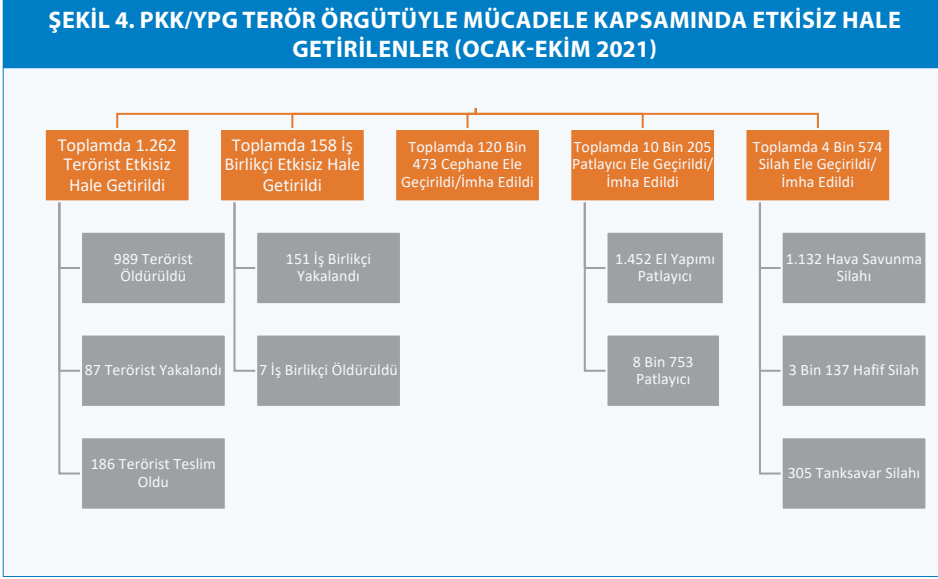
2021'de Türkiye'nin terörle mücadelesinde önemli bir etki gösteren bir diğer unsur da SİHA ve İHA'ların terörle mücadelede daha aktif bir şekilde kullanılmasıdır. Gerçekleştirilen operasyonların yüzde 5,5'i “SİHA-İHA destekli operasyon”, yüzde 1,8'i “hava destekli operasyon” ve yüzde 1,7'si “SİHA operasyonu” şeklinde gerçekleşmiştir. SİHA-İHA destekli operasyonlarda sadece SİHA ve İHA'lar kullanılırken hava destekli operasyonlarda ise savaş uçakları ve taarruz helikopterlerinin yanı sıra yine SİHA ve İHA'lar da kullanılmıştır. Ayrıca operasyonların yüzde 4,8'ini oluşturan “görmeyerek atış” operasyonlarında da İHA'lardan yararlanılmıştır. İHA'ların yerlerini tespit ettiği taktik ve operasyonel terör unsurları görmeyerek atış unsurları tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Dolayısıyla toplam oranları dikkate alındığında icra edilen operasyonların yaklaşık olarak yüzde 13,8'inde SİHA ve İHA'ların önemli etkisinin olduğu belirtilmelidir.

OPERASYONLARIN ZAYIAT ANALİZİ

Ocak-Ekim döneminde PKK/YPG terör örgütüne yönelik gerçekleştirilen 746 operasyonda (ayda ortalama 83 operasyon) 989 PKK/YPG'li terörist öldürülmüş, 87 terörist yakalanmış, 186 terörist teslim olmuş ve toplamda 1.262 terörist etkisiz hale getirilmiştir. Grafik 5'e bakıldığında öldürülen terörist sayısının en fazla olduğu ayın 406 terörist ile dokuzuncu ay, en az olduğu ayın ise 22 terörist ile üçüncü ay olduğu görülmektedir. Teslim olma verilerine göre ise en fazla teslim olma 33 terörist ile dördüncü ve altıncı aylarda gerçekleşmiştir.

Öte yandan bu operasyonlar sonucunda terör örgütüne yardım ve yataklık yapan 151 iş birlikçi yakalanmış, 7 iş birlikçi de etkisiz hale getirilmiştir. Bunlara ilaveten 120 bin 473 cephane, 1.452 el yapımı patlayıcı, 8 bin 753 patlayıcı, 3 bin 137 hafif silah, 1.132 hava savunma silahı ve 305 tanksavar silahı ele geçirilirken çok sayıda mağara, barınak, silah deposu ve silah mevzii tespit edilip kullanılmaz hale getirilmiştir.

Buradan hareketle bakıldığında Türkiye'nin gerek yurt içinde gerekse Irak ve Suriye'de PKK/YPG terör örgütü ve alt örgütlenmeleriyle mücadelesinin ivme kazanarak devam ettiği görülmektedir. Milli İstihbarat Teşkilatı, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve emniyet güçlerinin (polis, jandarma vd.) koordinesinde gerçekleştirilen başarılı operasyonlar ile PKK/YPG terör örgütü kendi lider kadrolarını bile koruyamaz hale gelmiş, gerek konvansiyonel gerekse asimetrik güç araçları ile yürütülen operasyonlarla PKK/YPG'nin alan hakimiyeti zayıflatılmıştır. Türkiye'nin 2017'de başlatılan teröre karşı "savunma yerine taarruz yaklaşımı"nın bir üst aşaması olarak terör örgütünün "alan hakimiyeti"ni zayıflatmaya yönelik gerçekleştirilen ve 2021'de artan sınır ötesi operasyonları karşısında PKK/YPG'nin yeni bir strateji geliştirmekte zorlandığı da anlaşılmaktadır.⁷ Gerçekleştirilen bu yoğun ve çok boyutlu operasyonların bir sonucu olarak 2021'in ilk on ayında PKK/YPG terör örgütüne sadece 24 kişi katılabılmıştır. İçişleri Bakanı Süleyman Soylu bu durumu "Geçen yıl sadece 53 kişi, bu yıl da şu ana kadar ikisi Almanya, ikisi Belçika, biri İsviçre'ye olmak üzere yurt dışından 5, Türkiye'den de sadece 19 kişi katılabildi" diyerek ifade etmiştir. Ayrıca Bakan Soylu yine 2021'in ilk on ayında PKK/YPG terör örgütünün gerçekleştirmeye çalıştığı 97 eylemin engellendiğini,⁸ PKK/YPG ve DEAŞ gibi terör örgütlerine katılmak üzere 8 Avrupa Birliği ülkesinden 61 yabancı terörist savaşçının yakalanarak sınır dışı edildiğini⁹ ve Türkiye sınırları içerisinde sadece

7. Can Acun, "Türkiye'nin Terörle Mücadelesi İvme Kazanıyor", *Kriter*, Sayı: 62, (Kasım 2021).

8. "Bakanımız Sn. Soylu: 2021 Yılı İçinde 97 PKK, 3 DEAŞ ve 1 Sol Terör Örgütü Eylemini Engelledik", T.C. İçişleri Bakanlığı, 14 Temmuz 2021, <https://icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-soylu-2021-yili-icin-de-97-pkk-3-deas-ve-1-sol-teror-orgutu-eylemini-engelledik>, (Erişim tarihi: 5 Kasım 2021).

9. "2011 Yılından Günümüze, 102 Farklı Uyruktan 8.585 Yabancı Terörist Savaşçı Sınır Dışı Edildi", Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 3 Ekim 2021, <https://www.icisleri.gov.tr/2011-yilindan-gunumuzu-102-farkli-uyruktan-8585-yabanci-terorist-savasci-sinir-disi-edildi>, (Erişim tarihi: 5 Kasım 2021).

240 PKK'lı teröristin kaldığını bildirmiştir.¹⁰ İçişleri Bakanı Soylu'nun açıklamaları PKK/YPG terör örgütünün Türkiye sınırları içinde etki kapasitesinin neredeyse bitme noktasına geldiğini göstermektedir. Yeni militan edinmekte zorlanan terör örgütü, Türkiye sınırları içerisinde sadece 240 militanın kalmasının da etkisiyle saldırı gerçekleştiremez hale gelmiştir.

PKK/YPG terör örgütünün bu zayıflayışının temelinde hiç şüphesiz Türkiye'nin terörle mücadele konusunda savunma yaklaşımını terk ederek taarruz aşamasına geçmesi ve 2015-2016 arasındaki Hendek operasyonları ile şehir yapılanmalarına ağır darbeler vurmasının etkisi büyüktür. Bunlara ilaveten 2021'de gerçekleştirilen sınır ötesi operasyonlarda hava hareketlerinin yanı sıra kırsal kol hareketlerinin da devreye sokulması bu noktada büyük önem arz etmiştir. Yine yerli ve milli İHA ve SİHA'ların terörle mücadele noktasında yoğun şekilde kullanılmaya başlaması terör örgütünün saldırı yapamaz hale gelmesinde önemli bir faktör olmuştur. Öte yandan 2021'de PKK/YPG'nin alan hakimiyetini zayıflatıp dar alanlara sıkıştırma stratejisine ağırlık verilmesi de terör örgütünün sadece yurt içinde değil yurt dışında da gücünü önemli ölçüde zayıflatmaktadır.

SONUÇ

Türk güvenlik güçleri tarafından PKK/YPG terör örgütüne yönelik 2021'in ilk on ayında gerçekleştirilen operasyonlar hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında iki temel stratejinin ön plana çıkarak gerçekleştirilen bütün operasyonları şekillendirdiği görülmektedir. Bu stratejilerden birincisi “teröristi bulma ve kaynağında yok etme stratejisi” iken ikincisi ise “terör örgütünün alan hakimiyetini zayıflatma stratejisi”dir. Türk güvenlik güçleri bu iki temel stratejiyi 2021'de ön plana çıkararak hem terörizmle mücadeleyi kendi toprakları dışında yürütmeyi başarmış hem de terör örgütünün belirli kısıtlı coğrafi alanlara sıkışarak hareket edemez hale gelmesini sağlamıştır. Ayrıca terörle mücadele 2021'de de –önceki yıllarda olduğu gibi– aralıksız, yoğun ve çok boyutlu bir şekilde yürütülmüştür. Her taraftan kuşatılan PKK/YPG yürütülen bu etkili operasyonlar karşısında etki kapasitesini günden güne yitirmiş, bu da terör örgütünün dağılma ve çözülme sürecini hızlandırmıştır.

2021'de gerçekleştirilen terörle mücadele operasyonları analiz edildiğinde ilk olarak operasyonların daha çok kırsal alanlarda ve yurt dışında yoğunlaştığı görülmektedir. Yurt dışında gerçekleştirilen operasyonların yurt içinde gerçekleştirilen operasyonlardan daha fazla olması 2021'de gerçekleştirilen operasyonları önceki yıllardakilerden farklılaştırmıştır. İkinci olarak gerçekleştirilen operasyonlarda taktik ve operasyonel terör unsurları, kırsal terör barınma alanları ve terör örgütü sözde liderlerinin öncelikli hedefler olarak belirlendiği görülmektedir. Özellikle sözde örgüt liderlerinin öncelikli hedeflerden biri olarak seçilmesinin terörle mücadelenin diğer

10. “Bakan Soylu: Türkiye'deki Terörist Sayısı 240'a Düştü”.

alanlarına da oldukça olumlu katkılar sağladığı anlaşılmaktadır. Üçüncü olarak kırsal kol hareketi, hava hareketi ve teslim olmaya zorlama operasyonları 2021'de ağırlıklı yürütülen operasyon türleri olmuştur. Ayrıca gerçekleştirilen operasyonların yaklaşık yüzde 13,8'inde SİHA ve İHA'ların oldukça önemli ve olumlu katkılarının olduğu tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen operasyonlarda toplamda 1.262 terörist ve 158 iş birlikçi etkisiz hale getirilirken 120 bin 473 cephane, 1.452 el yapımı patlayıcı, 8 bin 753 patlayıcı, 3 bin 137 hafif silah, 1.132 hava savunma silahı ve 305 tanksavar silahı ele geçirilmiştir. Bunlara ilaveten çok sayıda mağara, barınak, silah deposu ve silah mevzii tespit edilip kullanılamaz hale getirilmiş, tonlarca yaşam ve gıda maddesi ile birçok örgütsel doküman da ele geçirilmiştir.

KRONOLOJİ: 2021'DE PKK/YPG İLE MÜCADELE	
12 Ocak	Eren-1 Tendürek operasyonu başlatıldı.
20 Ocak	Eren-2 Lice operasyonu başlatıldı.
23 Ocak	Eren-3 Ağrı Dağı operasyonu başlatıldı.
25 Ocak	Eren-4 Karlıova-Varto ve Eren-5 Bagok operasyonları başlatıldı.
2 Şubat	Bitlis ve Siirt illerinde Eren-6 Mergelo operasyonu başlatıldı.
5 Şubat	Tunceli'de Eren-7 Mercan Munzur operasyonu başlatıldı.
8 Şubat	Hatay, Osmaniye ve Gaziantep illerinde Eren-8 Amanoslar operasyonu başlatıldı.
10 Şubat	Irak'ın kuzeyinde Pençe Kartal-2 operasyonu başlatıldı. Hakkari ilinde "Eren-9 Kazan-Han Yaylası" operasyonu başlatıldı.
12 Şubat	Şırnak ve Siirt illerinde Eren-10 Gabar operasyonu başlatıldı.
24 Şubat	Bitlis ve Siirt illerinde Eren-11 Sehi Ormanları operasyonu başlatıldı.
30 Mart	Şırnak ve Siirt illerinde Eren-12 Güleşli operasyonu başlatıldı.
15 Nisan	İlkbahar-yaz operasyonları başladı.
24 Nisan	Irak'ın kuzeyinde Pençe-Yıldırım ve Pençe-Şimşek adında iki operasyon eş zamanlı olarak başlatıldı.
29 Nisan	Eren Cudi-Besta ve Eren Kazan-Oğul operasyonları başlatıldı.
6 Mayıs	Eren-15 Ağrı Dağı-Çemçe Madur operasyonu başlatıldı.
30 Eylül	İlkbahar-yaz operasyonları sona erdi.
1 Ekim	Sonbahar-kış operasyonları başladı.

SAVUNMA SANAYİİ

RIFAT ÖNCEL

GİRİŞ

Türk savunma sanayii bu yıl da hareketli bir dönem geçirerek ülke gündeminde önemli bir yer edinmiştir. Savunma sanayiinde ülke içi dinamikler istikrarını sürdürürken Türkiye'nin uluslararası bağlantılarındaki dalgalanmaların gerek savunma tedarikini gerekse savunma planlamasını yakından etkileyebildiği görülmüştür.

HAVA KUVVETLERİNİN MODERNİZASYONU

Türkiye, hava kuvvetleri envanterinden eskimeye yüz tutmuş F-16 ve F-4 uçakları yerine F-16'nın üst model uçaklarını almak ve halihazırda envantere bulunan uçakları modernizasyona tabi tutmak istemektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) 40 adet F-16V modeli uçak satın alması ve halihazırda envanterinde bulunan F-16'ların ise 80 adedinin ABD ile iş birliği halinde modernizasyona tabi tutması düşünülmektedir. Bazı ABD'li kaynaklar söz konusu husustaki görüşmelerin Aralık'ta Ankara'da gerçekleşeceğini belirtmiştir.¹¹ Amerikan hükümetinin Türkiye'ye F-16 satışını yapabilmesi için Kongreden onay çıkması gerekiyor. Diğer taraftan Kongredeki yoğun Türkiye karşıtı havadan dolayı satışın yapılamayabileceği gündeme gelmiştir. Buna karşın G20 zirvesinde Başkan Biden, Cumhurbaşkanı Erdoğan'a söz konusu hususla ilgili elinden geleni yapacağını belirtmiştir.¹²

Ekim'de NATO Savunma Bakanları Toplantısı sonrasında açıklamalarda bulunan Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar "Elimizdeki F-16'ların yenilenmesi lazım. Stratejik müttefikimiz, dostumuz ABD'den hem F-16 Blok 70 Viper tedariki hem de elimizdeki bazı uçakların modernize edilmesi için teknik çalışma başlatıldı. Süreci takip ediyoruz" açıklamasında bulunmuştur.¹³ Diğer taraftan Türkiye kendi F-16

11. Murat Yetkin, "F-16 Görüşmeleri Aralık'ta, Ama F-35'e Dönüş Kapısı Kapalı", Yetkin Report, 9 Kasım 2021, <https://yetkinreport.com/2021/11/09/f-16-gorusmeleri-aralikta-ama-f-35e-donus-kapisi-kapali>, (Erişim tarihi: 10 Kasım 2021).

12. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: F-16 Konusunda Biden'da Olumsuz Bir Yaklaşım Görmedim", TRT Haber, 1 Kasım 2021.

13. "Akar: Dostumuz ABD'den F-16 Tedariki İçin Teknik Çalışma Başlatıldı," BBC Türkçe, 2 Ekim 2021.

modernizasyon çalışmasına da devam etmektedir. F-16 Yapısal İyileştirme Projesi kapsamında üzerinde tamir, değişim ve güçlendirme gerçekleştirilen F-16 Blok 30 uçaklarından altıncısının teslimatı 26 Mayıs'ta gerçekleştirilmiştir. Toplamda 35 adet F-16 Blok 30 uçağının modernizasyonu yapılacak ve bu sayede uçakların yapısal ömrü 8 bin saatten 12 bin saate çıkarılacaktır.¹⁴

HAVA VE FÜZE SAVUNMASI

Türkiye'nin yerli ve milli olarak katmanlı hava ve füze savunma mimarisi oluşturma gayreti yıl içinde de sürdürüldü. Bu kapsamda üç sene önce alçak irtifa hava savunma sistemi Korkut geçen yıl da hem omuzdan hem de araçtan atılabilen alçak irtifa savunma sistemi Sungur envantere girmişti. Hisar serisinin alçak irtifa modeli olan Hisar A+ yıl içinde envantere alınırken geçtiğimiz Mayıs başında ise sistemin otonom konfigürasyon atışı başarıyla yapıldı. Bu şekilde sistemin insan müdahalesi olmadan gelen tehdidi görmesi, harekete geçmesi ve atış yapabilmesi kabiliyetleri tasdik edilmiş oldu. Hisar serisinin orta menzilli versiyonu olan Hisar O+'nın ise seri üretim aşamasına geldiği belirtildi. Yıl içinde kabul testlerinin başlaması beklenirken sistemin teslimatının 2024'e kadar tamamlanması planlanıyor.¹⁵ Diğer taraftan yerli ve milli hava ve füze savunma mimarisinde SİPER (Hisar U) sisteminden önce bir ara çözüm de geliştirileceği ve bu sistemin 100 kilometre etkili menzil ve 20 v üzerinde irtifada çalışabileceği ifade edildi.¹⁶

Ekim sonunda G20 zirvesi sonrasında Roma'da açıklama yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan "Türkiye, Fransa, İtalya üçlüsü olarak SAMP-T konusunda olumlu adımlar atacağız" şeklinde konuşmuştur. Türkiye, Fransa ve İtalya arasında 5 Ocak 2018'de imzalanan sözleşmeye göre üç ülkenin ortak ihtiyaçları doğrultusunda hava savunma sistemi geliştirmesi hedeflenmiştir. SAMP/T projesi ile Türkiye'nin uzun menzilli hava ve füze savunması ihtiyacının karşılanması planlanırken proje kapsamında geliştirilecek ürünün kullanım konsepti ve operasyonel faaliyetlerinde mutlak hakimiyet ve serbestlik olması isteniyor.¹⁷

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI

Türkiye'nin dünyada öncü bir konuma yükseldiği insansız hava aracı (İHA) sektörü yıl içinde de ilgi görmeye devam etti. Bu kapsamda Akıncı Taarruzi İnsansız

14. "F-16'ların Ömürleri Uzatılıyor", SSB, 26 Mayıs 2021, <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentList.aspx?PageID=3914&LangID=1>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2021).

15. "SSB Başkanı Demir: HİSAR A+ Tüm Unsurlarıyla Teslim Edildi, HİSAR O+ Seri Üretime Geçme Aşamasına Geldi", Anadolu Ajansı, 10 Temmuz 2021.

16. Ahmet Alemdar, "Türkiye'nin 100 Km Menzilli Hava Savunma Sistemi 1.5 Yıl Sonra Hazır Olacak", *Defence Turk*, 6 Ekim 2021, <https://www.defenceturk.net/turkiyenin-100-km-menzilli-hava-savunma-sistemi-1-5-yil-sonra-hazir-olacak>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2021).

17. "Erdoğan: "SAMP/T Konusunda Olumlu Adımlar Atacağız", SavunmaSanayiST, 31 Ekim 2021, <https://www.savunmasanayist.com/erdogan-samp-t-konusunda-olumlu-adimlar-atacaqiz>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2021).

Hava Aracı (TİHA) ve Aksungur Silahlı İnsansız Hava Aracının (SİHA) ilk teslimatları yapıldı. 29 Ağustos'ta Akıncı TİHA envantere girerken 20 Ekim'de de Aksungur SİHA da Deniz Kuvvetlerinde hizmete alındı. Bu teslimatlar ve başlanan seri üretimle birlikte havadan karaya taarruz, denizaltı savunma harbi, keşif, gözetleme ve istihbarat toplamada yeni kabiliyetler kazanıldı.

Bu kapsamda birçok ülkeyle Türk İHA'larının satışına dair anlaşmalar veya görüşmeler gerçekleştirildi. Bunların arasında en dikkat çekici olan ise Polonya Cumhurbaşkanı Andrzej Duda'nın üç günlük Türkiye ziyareti sırasında imzalan anlaşma oldu. Buna göre Türkiye'nin Polonya'ya 24 adet Bayraktar TB2 SİHA satışı üzerinde anlaşıldı. Böylece Polonya, Türk İHA'sı satın alan ilk NATO ve Avrupa Birliği üyesi oldu.¹⁸

Diğer taraftan Türkiye ile Ukrayna arasında savunma iş birliğinin İHA platformları öncülüğünde derinleştiği görüldü ve bu kapsamda Bayraktar TB2 İHA sistemlerinin Ukrayna topraklarında üretilmesi de gündeme geldi.¹⁹ Hatta Ukrayna Dışişleri Bakanı Dimitro Kuleba'nın ülkesinin söz konusu İHA sistemlerini kendi topraklarında da üretmek istediğini ve bu doğrultuda Ukrayna'da Bayraktar TB2 fabrikasının kurulacağını belirttiği ifade edildi.²⁰ Benzer şekilde IDEF 2021 fuarında Aselsan ile Ukrayna devlet silah ithalat-ihracat şirketi Ukrspetseskport arasında hava savunma sistemlerinin modernizasyonunu içeren bir iş birliği anlaşması imzalandı.²¹

DENİZ PLATFORMLARI

Türk savunma sanayiinde giderek iddialı bir hale gelen denizcilik sektöründe yıl içinde de önemli gelişmeler gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Almanya ile ortak şekilde yürüttüğü Yeni Tip Denizaltı Projesi kapsamında inşa edilen ilk gemi olan TCG Piri Reis Mart'ta denize indirilmiştir. Denizaltının bir sonraki yıl Deniz Kuvvetleri envanterine alınması planlanıyor.²² Türkiye söz konusu proje kapsamında toplam 6 denizaltıyı Gölçük Tersanesinde üretecektir. Havadan bağımsız tahrik sistemi teknolojisine sahip olan bu denizaltıların projenin tamamlanmasıyla birlikte Türkiye'nin caydırıcılık ve güç aktarımı kabiliyetlerine ciddi katkılar yapması beklenmektedir.²³

Deniz Kuvvetleri Komutanlığının deniz karakol uçağı ihtiyacını karşılamak üzere yürütülen Meltem-3 Projesi kapsamında P-72 deniz karakol uçakları envantere alınmaktadır. Envantere girmesi planlanan altı uçaktan üçüncüsü 4 Mayıs 2021'de

18. Anlaşmayı sağlayan etmenler ve muhtemel çıktılar için bkz. Rifat Öncel, "Drivers and Implications of Bayraktar TB2 Sale to Poland", *SETA Perspective*, (Mayıs 2021).

19. Kamer Kurunç, "Bayraktar TB2 Ukrayna Topraklarında Üretilcek," *SavunmaSanayiST*, 25 Eylül 2021, <https://www.savunmasanayist.com/bayraktar-tb2-ukrayna-topraklarinda-uretilecek>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2021).

20. "Ukrayna Bayraktar TB2 Üretmeye Hazırlanıyor", TRT Haber, 23 Eylül 2021.

21. Talha Yavuz, "Türkiye ve Ukrayna Savunma Alanında Yeni Anlaşma İmzaladı," *Anadolu Ajansı*, 3 Eylül 2021.

22. "TCG PİRİREİS Denizaltısı Mavi Vatan ile Buluştu," *SavunmaSanayiST*, 22 Mart 2021, <https://www.savunmasanayist.com/pirireis-denizaltisi-mavi-vatan-bulustu>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2021).

23. Konuyla ilgili bir analiz için bkz. Rifat Öncel, "Turkey's Submarine Industry: Where does the Country Stand Currently", *Politics Today*, 5 Kasım 2021, <https://politicstoday.org/turkeys-submarine-industry>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2021).

Deniz Kuvvetlerine katılmıştır.²⁴ Proje kapsamında ilk uçak 11 Aralık 2020'de ve ikinci uçak ise 10 Mart 2021'de hizmete alınmıştır. Bu projenin tamamlanmasıyla birlikte Türk Deniz Kuvvetlerinin keşif, gözetleme ve denizaltı savunma harbinde önemli bir kabiliyet kazanması beklenmektedir.

KARA PLATFORMLARI

22 Ekim'de Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Güney Kore Savunma Tedarik Programından (DAPA) sorumlu Bakan Kang Eun-ho ile Altay tankı motoru tedarikine ilişkin niyet beyanının imzalandığını duyurdu.²⁵ Güney Kore'nin savunma sanayiinde Türkiye'nin önemli bir ortağı olduğunu belirten Çavuşoğlu söz konusu antlaşmanın da proje kapsamında önemli bir adım olduğunu ifade etti.²⁶

Kara platformları hususunda önem arz eden diğer bir konu ise Türkiye'nin halihazırdaki ana muharebe tankı envanterini modernizasyon çabalarıdır. Bu kapsamda envantere bulunan M60T tanklarının modernizasyonu geçtiğimiz dönemde tamamlanarak M60TM modeline yükseltilmişti. Bir süredir ise Leopard 2A4'lerin modernizasyonuna yönelik çalışmalar yapılmaktaydı. Bu kapsamda Aralık 2020'de Roketsan tarafından 2 adet Leopard 2A4-T1 tankının TSK'ya teslim edildiği açıklandı. Sonrasında Haziran'da ise modernizasyon programında seri üretime geçildiği belirtildi.²⁷

SAVUNMA VE HAVACILIK İHRACATI

Türkiye'nin yerli savunma sanayiindeki atılımına paralel olarak savunma ve havacılık ihracatı da son yıllarda önemli bir ivme kazanmıştır. Bu anlamda son on yılda savunma sanayii ihracatının yüzde 200'den fazla arttığı belirtilirken 2035'te ihracat rakamlarının 10 milyar doların üzerine çıkacağı beklenmektedir. Bu kapsamda Ağustos 2021 itibarıyla 1.500'den fazla Türk zırhlı kara aracının on beş farklı ülkeye ihraç edildiği görülmektedir.²⁸ Bu yıl içerisinde de kara araçları alanında çalışan Türk şirketler çeşitli ihracat anlaşmaları kazanmış ve bu kapsamda özellikle Uganda ve Kenya gibi Afrika ülkeleri başta olmak üzere Türk kara aracı satışını içeren birçok anlaşma imzalanmıştır. Türkiye, deniz platformları alanında da Ukrayna ve Pakistan ile ADA sınıfı korvet satışını içeren antlaşmalar imzalamış ve halihazırda projeler de sürdürmektedir. Diğer taraftan İHA'ların ihracatı da bu

24. "MELTEM-3 Projesi Kapsamında 3'üncü Uçağın Hizmete Girişi", Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 10 Mayıs 2021, <https://www.dzkk.tsk.tr/SlaytHaber/1052021-18128>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2021).

25. Mevlüt Çavuşoğlu, Twitter, 22 Ekim 2012, <https://twitter.com/MevlutCavusoglu/status/1451457755617898497>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2021).

26. Mevlüt Çavuşoğlu, Twitter, 22 Ekim 2012, <https://twitter.com/MevlutCavusoglu/status/1451457755617898497>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2021).

27. "Roketsan Leopard 2A4 Modernizasyonu'nda Seri Üretime Geçti," SavunmaSanayiST, 6 Haziran 2021, <https://www.savunmasanayist.com/roketan-leopard-2a4-modernizasyonu-seri-uretim>, (Erişim tarihi: 11 Kasım 2021).

28. Göksel Yıldırım, "Türkiye Zırhlı Araçlarla Yeni İhracat Kapıları Açıyor", Anadolu Ajansı, 8 Ağustos 2021.

dönemde hız kazanmış, Bayraktar TB2 platformunun ihraç edildiği ülke sayısı on üçe çıkmıştır. Geçtiğimiz Aralık'ta ise TUSAŞ ile Tunus arasında 3 adet ANKA-S İHA'nın satışını içeren anlaşma imzalanmıştır.²⁹

KRONOLOJİ: 2021'DE SAVUNMA SANAYİİ	
16 Ocak	ASİSGUARD tarafından geliştirilen silahlı drone sistemi Songar ilk kez bir zırhlı kara aracına entegre edildi.
12 Şubat	Türkiye'nin ilk silahlı insansız deniz aracı olma niteliği taşıyan ULAQ denize indirildi.
17 Şubat	ATAK helikopterinin yerlilik oranı artırılan Faz-2 versiyonunun ilk teslimatları Emniyet Genel Müdürlüğü ve Kara Kuvvetleri Komutanlığına gerçekleştirildi.
24 Mayıs	Türkiye ile Polonya arasında 24 Bayraktar TB2 SİHA satışını içeren anlaşma imzalandı.
20 Temmuz	Baykar tarafından geliştirilen Muharip İnsansız Uçak Sistemi (MİUS) projesinin kavramsal tasarım görselleri ilk kez paylaşıldı.
17-20 Ağustos	IDEF savunma fuarı 15'inci kez düzenlendi.
29 Ağustos	Baykar tarafından geliştirilen Akıncı TİHA'nın ilk teslimatı yapıldı.
21-26 Eylül	Teknofest dördüncü kez gerçekleştirildi.
20 Ekim	Türkiye Uzay Ajansı 2022-2026 Stratejik Planı yayımlandı.
27 Ekim	Baykar bir ülkeyle daha Bayraktar TB2 SİHA satışını içeren sözleşmenin imzalandığını ve bu anlaşma ile birlikte söz konusu SİHA'nın toplamda on üç ülkeye satıldığını duyurdu.
1 Kasım	Doğu Akdeniz Invitex 2021 tatbikatı Deniz Kuvvetlerinin ev sahipliğinde başladı. 10 Kasım'a kadar sürecektir. Türk kara, deniz, hava ve sahil güvenlik kuvvetlerinin yanı sıra NATO kuvvetleri, Azerbaycan ve Pakistan katılırken Bahreyn, Nijerya, Irak, Umman, Ürdün, Ukrayna ve Libya ise gözlemci olarak yer aldı.
3 Kasım	Gökdoğan görüş ötesi hava-hava füzesi F-16'dan başarılı bir şekilde ateşlendi.
5 Kasım	Vestel tarafından üretilen Karayel İHA, Macaristan'da bir askeri üste görüntülendi. Sistemin henüz tedarik edilmediği ve satın alımdan önce çeşitli testlerin gerçekleştirildiği belirtildi.

29. Daha ayrıntılı bir inceleme için bkz. Rıfat Öncel, "Türkiye'nin Savunma Sanayii İhracatı", *Kriter*, Sayı: 60, (Eylül 2021)

GÖÇ YÖNETİMİ

HACI MEHMET BOYRAZ

GİRİŞ

Göç hareketliliklerinin en yoğun olduğu bölgelerin kesişim noktasında yer alan Türkiye –son on yılda olduğu gibi– 2021’de de oldukça hareketli bir süreçten geçmiştir. Türkiye 2021’de de dışarıdan göç almaya devam etmiştir. Bu çerçevede Afganistan menşeli düzensiz göçmenlerin İran üzerinden yasa dışı girişlerinde artış yaşanması 2021’de göçe dair en önemli gelişme olarak kayıtlara geçmiştir. Bunun yanı sıra İçişleri Bakanlığına bağlı bir genel müdürlük olan Göç İdaresinin ismi ve statüsü başkanlık olarak değiştirilmiştir. Böylece Göç İdaresinin artan görev yükü nedeniyle devlet teşkilatlanması içerisindeki hukuki statüsü güçlendirilmiştir. Bu bölümde 2021’de göç meselesine dair Türkiye’nin muhatap olduğu belli başlı olaylar mercek altına alınmaktadır.

SAYILARLA YILIN ÖZETİ

2021’de yaşanan gelişmeleri betimlemeden evvel açıklanan son rakamlara dayanarak Türkiye’de uluslararası koruma altında bulunan kişilere dair bazı rakamları paylaşmak yararlı olacaktır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin (UNHCR) Haziran’da yayımladığı 2020 Küresel Eğilimler Raporu’na göre Türkiye –son yedi yıldır olduğu gibi– 2021’de de dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkedir.³⁰ Aynı minvalde Uluslararası Göç Örgütü’nün Aralık’ta yayımladığı 2020 Dünya Göç Raporu’na göre Türkiye, dünyada en fazla göç alan 12’nci ülke olarak kayıtlara geçmiştir.³¹

Türkiye’de geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin sayısı 11 Kasım 2021 itibarıyla 3 milyon 731 bin 28 olarak açıklanmıştır. 2020 sonunda bu sayının 3 milyon 641 bin 370 olduğu dikkate alındığında³² geçen bir yıllık süre

30. “Global Trends 2020”, UNHCR, 18 Haziran 2021, <https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/60b638e37/global-trends-forced-displacement-2020.html>, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2021).

31. *World Migration Report 2020*, (Uluslararası Göç Örgütü, Cenevre: 2020), s. 26.

32. “Geçici Koruma”, Göç İdaresi Başkanlığı, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2021).

zarfında Türkiye’de yaklaşık 90 bin Suriye uyruklunun daha geçici koruma altına alındığı anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra yeni adıyla Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre ikamet izniyle Türkiye’de bulunan yabancıların sayısı 2020 sonunda 886 bin 653 olarak kaydedilmişken bu sayı 11 Kasım 2021 itibarıyla 364 bin 916 artarak 1 milyon 251 bin 569’a yükselmiştir. Bunların 919 bin 14’ünün kısa dönem izni, 96 bin 244’ünün öğrenci ikamet izni, 89 bin 532’sinin aile ikamet izni ve 146 bin 779’unun diğer izinlerle Türkiye’de buldukları kaydedilmiştir.³³ Uyrukları ve ikamet izinlerine göre Türkiye’de bulunan yabancı uyrukluların sayısı Tablo 1’de gösterilmiştir.

TABLO 1. TÜRKİYE’DE İKAMET İZİNLERİYLE BULUNAN KİŞİLERİN UYRUKLARI (KASIM 2021 İTİBARIYLA)			
İKAMET İZİNİYLE BULUNANLAR	KISA DÖNEM İKAMET İZİNİYLE BULUNANLAR	ÖĞRENCİ İKAMET İZİNİYLE BULUNANLAR	AİLE İKAMET İZİNİYLE BULUNANLAR
Irak (157 bin 636)	Irak (147 bin 9)	Azerbaycan (11 bin 351)	Azerbaycan (12 bin 319)
Türkmenistan (118 bin 132)	Türkmenistan (95 bin 637)	Türkmenistan (9 bin 793)	Rusya (6 bin 807)
Suriye (102 bin 93)	Suriye (88 bin 2)	İran (7 bin 965)	Özbekistan (6 bin 507)
İran (93 bin 93)	İran (77 bin 341)	Somali (5 bin 963)	Ukrayna (6 bin 416)
Özbekistan (65 bin 413)	Özbekistan (51 bin 947)	Irak (5 bin 783)	Türkmenistan (4 bin 713)
Rusya (62 bin 744)	Rusya (46 bin 657)	Suriye (5 bin 239)	Fas (4 bin 532)
Azerbaycan (60 bin 240)	Afganistan (43 bin 555)	Afganistan (4 bin 257)	Kırgızistan (3 bin 676)
Afganistan (53 bin 639)	Azerbaycan (28 bin 916)	Ürdün (3 bin 573)	İran (3 bin 663)
Kazakistan (36 bin 862)	Mısır (22 bin 112)	Yemen (3 bin 397)	Kazakistan (3 bin 26)
Mısır (31 bin 91)	Libya (20 bin 155)	Mısır (2 bin 952)	Suriye (2 bin 861)
Diğer (470 bin 626)	Diğer (297 bin 683)	Diğer (35 bin 971)	Diğer (35 bin 12)
1 milyon 251 bin 569	919 bin 14	96 bin 244	89 bin 532

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı verilerinden derlenmiştir.

AFGANİSTAN MENŞELİ DÜZENSİZ GÖÇ

2021’de Türkiye’de göçe dair yaşanan bir başka önemli gelişmenin Afganistan menşeli düzensiz göçte yaşanan kısmi artış olduğu görülmektedir. Bu konuyla ilgili bir değerlendirme yapmadan evvel Afganistan’dan Türkiye’ye yönelik düzensiz göçün

33. “İkamet İzinleri”, Göç İdaresi Başkanlığı, <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri>, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2021).

yeni bir gelişme olmadığını belirtmek gerekmektedir. Zira bu ülkeden Türkiye'ye düzensiz göç hareketliliği Afganistan'daki kronik ekonomik geri kalmışlık, yaşam koşullarının zayıflığı, siyasi istikrarsızlık ve toplumsal bunalım ortamı gibi sebeplerden ötürü 1970'lerden beri bazen artarak bazen de azalarak devam etmektedir. Dolayısıyla Afganistan'dan Türkiye'ye düzensiz göç yaklaşık yarım yüzyıllık geçmişi bulunan eski bir trenddir.

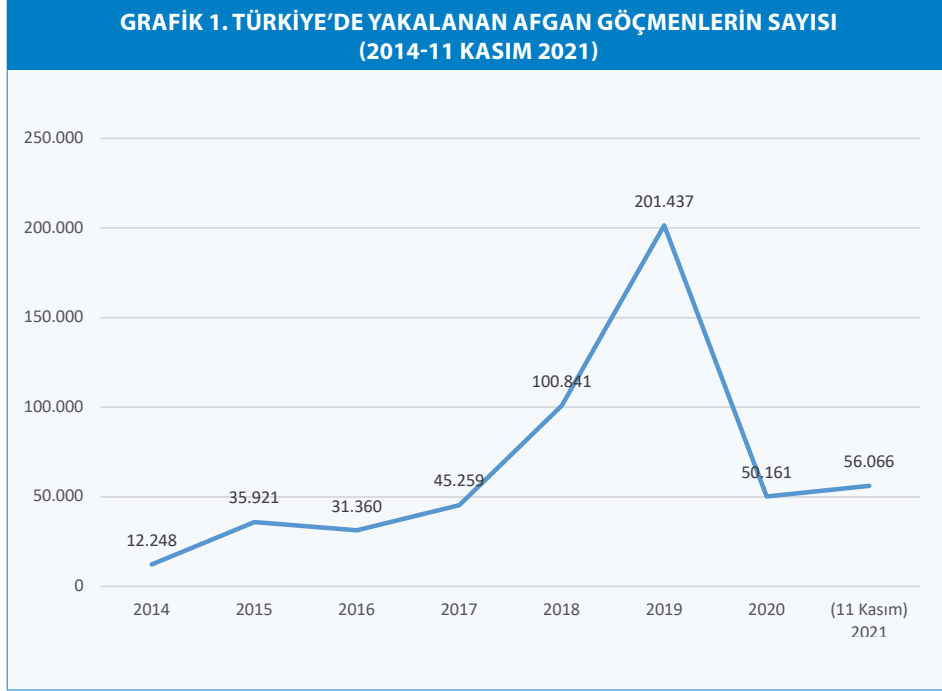
2021 özelinde ise ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyonun Afganistan'dan çekilmesi, Taliban ve merkezi hükümet güçleri arasındaki çatışmaların hız kazanması ve son olarak 15 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin ülkeden ayrılmasıyla Afgan toplumundaki güvenlik endişeleri hat safhaya çıkmıştır. Bunun etkisiyle önceki yıllarda devam eden fakat kış aylarından ve koronavirüs (Covid-19) salgınından ötürü düşen Afganistan menşeli düzensiz göçte kısmi bir artış yaşanmıştır. Özellikle Afganistan'ın sınır komşuları İran ve Pakistan hızlı bir göç dalgasına maruz kalmıştır. Bunlardan İran'a yönelen düzensiz göçmenlerin bir kısmının Ağrı, Iğdır ve Van üzerinden yasa dışı yollardan Türkiye'ye giriş yaptığı gözlemlenmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki 2018'de 100 bin 841 ve 2019'da 201 bin 437 Afgan uyruklu düzensiz göçmen yakalanmışken bu sayı 2021 içinde 11 Kasım itibarıyla 56 bin 66 olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'ye yönelik Afganistan kaynaklı düzensiz göç 2018 ve 2019 yıllarında daha geniş ölçekte gerçekleşmiştir.³⁴

Yukarıdaki verilere karşın Türkiye'de Afganistan kaynaklı düzensiz göçte dair panik havası oluşturma ve kamuoyunu yanlış yönlendirme amacıyla bazı asılsız iddialar dolaşıma sokulmuştur. Bunların başında ise Afganistan'dan Türkiye'ye 550 bin-1 milyon arasında göçmen geleceğine dair asılsız iddialar yer almıştır.³⁵ Toplumun konuya dair endişe yaşadığı bir süreçte dolaşıma giren abartılı rakamların aksine Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 20 Ağustos'ta bir açıklama yapmış ve Türkiye'de bulunan Afgan göçmen sayısının yaklaşık 300 bin olduğunu belirtmiştir.³⁶

34. "Düzensiz Göç", Göç İdaresi Başkanlığı, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2021).

35. "CHP Lideri Kılıçdaroğlu'ndan Mülteci Açıklaması: 2 Yılda Çözülecek Bu Mesele, Çözeceğim!", CHP, 29 Temmuz 2021, <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-lideri-kilicdaroglundan-multeci-aciklamasi-2-yilda-cozulecek-bu-mesele-cozecegim>, (Erişim tarihi: 16 Ekim 2021).

36. Hanife Sevinç, Berk Özkan, Zeynep Rakipoğlu ve Elif Küçük, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye'de Şu Anda Emniyet Kayıtlarımızda ve Kayıt Dışı 300 Bin Afganistanlı Göçmen Söz Konusudur", Anadolu Ajansı, 20 Ağustos 2021.

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı verilerinden derlenmiştir.

DÜZENSİZ GÖÇLE MÜCADELE

Türkiye'nin düzensiz göçle mücadele kapsamında yürüttüğü projelere dair 2021'de ilerlemeler kaydedilmiştir. İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülen "Sınır Fiziki Güvenlik Sistemi Projesi" kapsamında komşu ülkelerin sınır hattına örülen beton güvenlik duvarı çalışmalarında sona yaklaşmıştır. Bu çerçevede Ağrı ve Iğdır'ın İran sınırını kapsayan 145 kilometrelik hattan yasa dışı girişleri engellemek için 3 metre yüksekliğinde ve 2,8 genişliğinde modüler beton duvar çalışmaları Kasım'da tamamlanmıştır.³⁷ Bunların yanı sıra İran sınırını daha iyi denetlemek için Avrupa Birliği (AB) destekli "Elektro-Optik Kule Projesi" kapsamında 141 gözetleme ve 109 haberleşme kulesi, 85 komuta kontrol merkezi ve 329 kablosuz sensör seti kurma çalışmalarında da ilerleme kaydedilmiştir.³⁸ Sınır güvenliğini tahkim etme amacıyla yürütülen çalışmaların sona ermesiyle teröristler, kaçakçılar ve düzensiz göçmenlerin Türkiye'ye yasa dışı girişlerinin azalacağı beklenmektedir.

Göç İdaresi Başkanlığının verilerine göre güvenlik güçleri tarafından yürütülen operasyonlar neticesinde 11 Kasım itibarıyla 2021'de 134 bin 41 düzensiz göçmen yakalanmıştır. Özellikle sınır hatlarında yürütülen operasyonlarla düzensiz göçmenlerin Türkiye'ye yasa dışı girişleri ve ülkede yasa dışı bulunmaları en-

37. İsmail Hakkı Demir, "Güvenlik Duvarı Mehmetçiğe 'Kalkan' Terörist ve Kaçakçılara 'Set' Oluyor", Anadolu Ajansı, 14 Kasım 2021.

38. "İçişleri Bakan Yardımcısı Çataklı'dan Sınır İhlali İddiasına İlişkin Açıklama", TRT Haber, 13 Temmuz 2021.

gellenmiştir. Bu kişilerin uyruk dağılımları Tablo 2'de yer almaktadır. Buna göre 2021'de Türkiye'de yakalanan düzensiz göçmenler arasında 56 bin 66 ile Afganlar ilk sırada yer almıştır.³⁹ Ayrıca düzensiz göçe imkan sağlayan insan/göçmen kaçakçılara da yıl boyunca operasyonlar düzenlenmiştir. Örneğin sadece Van'da 19 Temmuz'a kadar 716 insan/göçmen kaçakçısı yakalanmış ve bu kişilerle ilgili adli işlem başlatılmıştır.⁴⁰

TABLO 2. TÜRKİYE'DE YAKALANAN DÜZENSİZ GÖÇMENLERİN UYUKLARI (11 KASIM 2021 İTİBARIYLA)	
Afganistan	56.066
Suriye	19.813
Pakistan	13.872
Irak	3.937
İran	3.054
Filistin	2.518
Gürcistan	883
Moldova	84
Burma	67
Diğer Ülkeler	33.747
TOPLAM	134.041

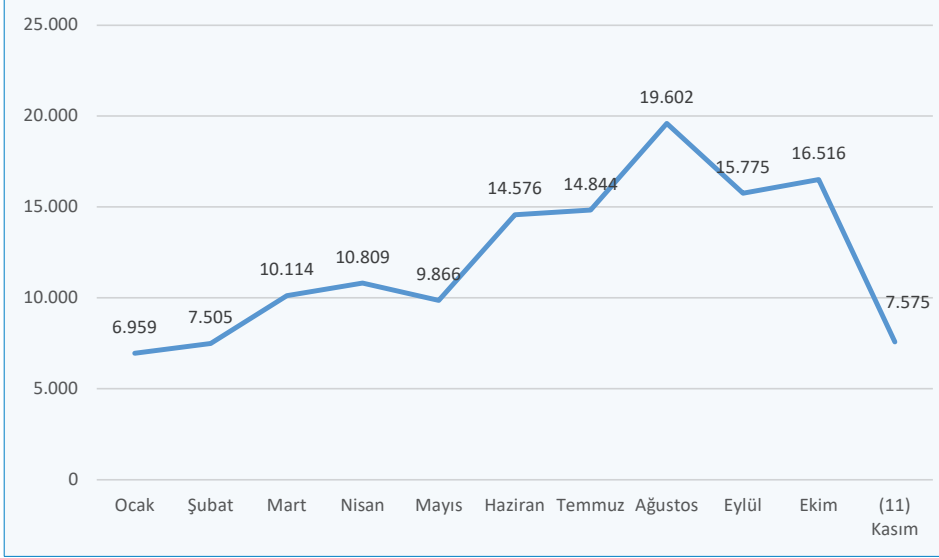
Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı verilerinden derlenmiştir.

11 Kasım itibarıyla 2021'de yakalanan 134 bin 41 düzensiz göçmenin aylık dağılımları Grafik 2'de yer almaktadır. Buna göre 2021'de en çok düzensiz göçmen sırasıyla 19 bin 602 ile Ağustos'ta, 16 bin 516 ile Ekim'de ve 15 bin 775 ile Eylül'de yakalanmıştır.⁴¹ Bu noktada 2021'de en fazla düzensiz göçmenin toplam 49 bin 22 ile yaz aylarında (Haziran, Temmuz ve Ağustos) yakalandığı görülmektedir.

39. "Düzensiz Göç", T.C. Göç İdaresi Başkanlığı, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2021).

40. "Basın Açıklaması...", T.C. Van Valiliği, 19 Temmuz 2021, <http://www.van.gov.tr/basin-aciklamasi111>, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2021).

41. "Düzensiz Göç", T.C. Göç İdaresi Başkanlığı, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2021).

GRAFİK 2. TÜRKİYE'DE YAKALANAN DÜZENSİZ GÖÇMENLERİN AYLARA GÖRE DAĞILIMI (11 KASIM 2021 İTİBARIYLA)

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı verilerinden derlenmiştir.

Öte yandan Türkiye düzensiz göçle aktif şekilde mücadele ederken kendi sınırlarına yakın alanlarda cereyan eden insanlık dışı hadiseler sessiz kalmamıştır. Örneğin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan (Taliban baskısından ötürü) ülkelerini terk etmek durumunda kalan Afgan göçmenlerle ilgili 20 Ağustos 2021'de bir açıklama yapmış ve Türkiye'nin kendisine sığınan Afgan halkına karşı kapılarını kapatmayacağını belirtmiştir.⁴² Aynı şekilde Türk Sahil Güvenlik Komutanlığı ekipleri 2021'in sadece ilk sekiz ayında Yunan güvenlik unsurlarınca geri itilen 5 bin 934 düzensiz göçmeni kurtararak önemli bir insani sorumluluğu yerine getirmiştir.⁴³ Bu gelişmelerin gösterdiği gibi Türkiye bir yandan düzensiz göçle aktif şekilde mücadele ederken diğer yandan gerekli durumlarda insani duruşundan da taviz vermemiştir.

AVRUPA BİRLİĞİ RAPORUNDA TÜRKİYE VE GÖÇ

Türkiye'nin geçen bir yıllık süre zarfında göç yönetimi ve düzensiz göçle mücadele konularında sağladığı ilerleme 19 Ekim'de AB Komisyonu 2021 Türkiye Raporu'nda da olumlu şekilde yankı bulmuştur.⁴⁴ Örneğin Türkiye'nin doğu kara sınırlarında gözetim ve koruma kapasitesini artırdığı, 2016'da imzalanan AB-Türkiye Bildirisi'nin olumlu sonuç vermeye devam ettiği ve Türkiye'nin Doğu Akdeniz güzergahında göç dalgalarının etkin yönetiminde kilit rol oynamayı sürdürdüğü kaydedilmiştir. Aynı

42. "Afgan Halkı Kardeşlerimizdir, Onlara Kapıyı Kapatacak Halde Değiliz", YouTube, 20 Ağustos 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=m--QEtQireA>, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2021).

43. "Yunanistan'ın Ölüme Terk Ettiği 6 Bin Göçmeni Türkiye Kurtardı", TRT Haber, 15 Eylül 2021.

44. "Turkey Report 2021", European Commission, 19 Ekim 2021, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/turkey-report-2021_en, (Erişim tarihi: 17 Kasım 2021).

şekilde Türkiye'nin dünyadaki en büyük mülteci topluluğunu ağırladığı ve mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda ciddi çaba göstermeyi sürdürdüğünü belirtmiştir. Bunların yanı sıra raporda mültecilerin Türkiye'de kalışlarının uzaması ihtimalinden ötürü etkili bütünleşme tedbirlerinin alınması, göçmen ve mültecilerin kamu sağlığı hizmetlerine erişiminin artırılması ve vize serbestisine ilişkin kalan kısıtlarla ilgili ulusal mevzuatın AB müktesebatıyla uyumlu hale getirilmesi ile ilgili tavsiyelerde bulunulmuştur.

GENEL MÜDÜRLÜKTEN BAŞKANLIĞA GÖÇ İDARESİ

2021'de Türkiye'de göç yönetiminin teşkilatlanması noktasında önemli bir gelişme yaşanmıştır. 11 Ekim 2021'deki kabine toplantısının ardından açıklama yapan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin göç yönetiminden sorumlu kurumu Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün adının ve statüsünün dönüştürüleceğini duyurmuştur. Bundan iki hafta sonra 29 Ekim 2021'de yayımlanan *Resmi Gazete*'de müdürlüğün yine İçişleri Bakanlığına bağlı olarak başkanlık haline getirildiği ilan edilmiştir.⁴⁵ Böylece 2013'te teşkilatlanmaya başlayan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü yeni adıyla ve statüsüyle Göç İdaresi Başkanlığı olmuştur.

KRONOLOJİ: 2021'DE GÖÇ YÖNETİMİ	
20 Ağustos	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'de kayıt dışı 300 bin civarında Afgan mültecinin bulunduğunu açıkladı.
15 Eylül	İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun başkanlığında "11'inci Göç Kurulu Toplantısı" düzenlendi.
12 Ekim	Uluslararası Göç Örgütü Genel Müdür Yardımcısı Amy Pope, Türkiye'yi ziyaret etti.
19 Ekim	Türkiye'nin göç yönetimine ve düzensiz göçle mücadelesine dair olumlu ifadelere yer verilen AB Komisyonu 2021 Türkiye Raporu'nu yayımlandı.
29 Ekim	Göç İdaresi Genel Müdürlüğü adı ve statüsü değiştirilerek Göç İdaresi Başkanlığı haline getirildi.
1 Kasım	Türkiye Büyük Millet Meclisi Göç ve Uyum Komisyonu, İran sınırında inşa edilen güvenlik duvarı çalışmalarını kontrol etmek için Van'ı ziyaret etti.
2 Kasım	Yunanistan Göç ve İltica Bakanı Notis Mitarakis, Türkiye'yi ziyaret etti ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ile görüştü.
19 Kasım	Avrupa Komisyonu Göç ve Güvenlikten Sorumlu Başkan Yardımcısı Margaritis Schinas, Türkiye'yi ziyaret etti ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ile görüştü.
10 Aralık	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, İstanbul'da düzenlenen "Paylaşım, Vicdan ve İslam: Filistin, Göç ve Afganistan" temalı konferansa katıldı.

45. Muhammed Nuri Erdoğan, "Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Statüsü Değiştirildi, Göç İdaresi Başkanlığı Oldu", Anadolu Ajansı, 29 Ekim 2021.

2021'DE EKONOMİ

MEVLÜT TATLIYER • DENİZ İSTİKBAL • BİNGÜL SATIOĞLU

KÜRESEL EKONOMİ

Koronavirüs (Covid-19) pandemisi küresel ekonomiyi 2021’de çok çeşitli kanallardan ve daha önce tahmin etmesi zor şekillerde ve boyutlarda etkiledi ve bu etkilerin önemli bir kısmının 2022’de de devam etmesi bekleniyor. 2021’de Türkiye dahil birçok ülkede aşılama yakalanan ciddi başarı ülke ekonomileri üzerindeki sıhhi kısıtların büyük oranda kaldırılabilmesine olanak tanıdı ve böylece ekonomik anlamda önemli düzeyde bir rahatlama sağlandı. Fakat koronavirüsün delta gibi çok daha agresif varyantlarının ortaya çıkması ve küresel tedarik zincirlerinde önemli konuma sahip birçok ülkede aşılama oranlarının düşük seyretmesi küresel ekonomi üzerindeki pandemi baskısının büyük oranda devam etmesini beraberinde getirdi. 2021’de birçok ülkede toplam talep düzeyi pandemi öncesi düzeyleri yakaladı ve hatta bazı açılardan daha yukarıya dahi çıktı. Öte yandan pandemi kaynaklı olarak yaşanan çeşitli kısıtlar nedeniyle toplam arz birçok açıdan pandemi öncesi düzeylerin altında kalmaya devam etti. Bu durum yıl içerisinde toplam arz ile toplam talep arasındaki makasın daha da açılmasına neden oldu.¹ Yaşanan bu uyumsuzluk ise etkisini üretim ve tedarikte önemli sıkıntıların yaşanması ve küresel ölçekte yükselen enflasyon oranları olarak gösterdi. Ülkelerin ekonomik büyüme performansları da bu durumdan bittabi olumsuz etkilendi.

Arz tarafında yaşanan sıkıntıların yanı sıra birçok firmanın “hesaplama hatası” yapması da arz ile talep arasındaki uyumsuzluğun artmasına neden oldu. Birçok firma tüketici talebinin görece hızlı bir şekilde eski haline döneceğini tahmin edemedi ve bu nedenle artan talebe hazırlıksız yakalandı. 2021’de otomobil sektöründe yaşanan çip krizinin arka planında çip üretimi yapılan fabrikalarda üretimin aksaması veya durması gibi faktörlerin yanı sıra otomobil firmalarının başlangıçtaki düşüşten sonra talepte yaşanacak artışı hesap edememeleri de kritik bir yere sahip oldu. Benzer bir “yanlış hesap” petrokimyasal endüstrisinde de yaşandı ve bu temel ara malın üretiminde yaşanan sıkıntılar da 2021’de küresel ekonomiyi çeşitli açılardan ve “temelden” önemli ölçüde etkiledi.²

1. Mevlüt Tatlıyer, “Tedarik Zincirleri Neden Kırıldı?”, *Kriter*, Sayı: 62, (Kasım 2021).

2. Paul Wiseman ve Tom Krisher, From Paints to Plastics, a Chemical Shortage Ignites Prices”, AP News, 30 Eylül 2021.

2021'de küresel tedarik zincirlerinde yaşanan ciddi kırılmalar yıla damgasını vurdu ve küresel ekonominin hem üretim hem de dağıtım ayaklarında ciddi aksamalar yaşandı. Küresel ekonomide nihai malları oluşturan ara malların üretiminin birçok ülkeye yayılmış olması ve spesifik ara malların üretiminde belli ülkelerin/bölgelerin ön plana çıkması küresel ekonomide yaşanan problemleri önemli ölçüde şiddetlendirdi.

Bir nihai malın üretiminde kullanılan çeşitli ara malların birçok farklı ülkeden/bölgeden gelmesi normal şartlarda maliyetlerin minimize edilmesi noktasında normalde iyi bir strateji iken pandemi gibi olağanüstü şartların yaşandığı 2021'de ciddi bir kırılmalık faktörü haline geldi. Özellikle aşılama oranlarının düşük olduğu ve küresel tedarik zincirlerinde önemli yerlere sahip olan ülkelerde yaşanan sıkıntılar dalgalar halinde tüm dünya ekonomisinde hissedildi. Bu ülkelerde vaka sayılarında yaşanan artış ve/veya bir üretim/dağıtım bölgesinde ortaya çıkan vakalar birçok fabrikanın ve limanın kısıtlı kapasiteyle çalışmasına veya direkt olarak kapatılmasına neden oldu. Bu durum da küresel ölçekte birçok kritik ara malın üretiminde ve tedarikinde ciddi problemlerin yaşanmasına ve nihayetinde ilgili nihai malların üretiminde büyük sorunların yaşanmasını beraberinde getirdi. Örneğin, otomotiv sektörünün yaşadığı çip krizi tüm dünyayı ciddi şekilde etkiledi. Üretimde yaşanan sıkıntılar neticesinde otomobil üretiminin birçok ülkede yüzde 10-20 düzeyinde gerilemesine artan otomobil talebinin eşlik etmesi ikinci el otomobil fiyatlarını ciddi şekilde yükseltti. Üretimde yaşanan sıkıntıların bir benzeri tedarikte de yaşandı ve bu da dünyanın dört bir tarafında üretim süreçlerinin aksaması ve sipariş edilen nihai malların hedeflerine çok geç ulaşması veya hiç varmamasına neden oldu. Küresel ölçekte konteyner fiyatları ve kiralama ücretleri de bu nedenle ciddi şekilde arttı.

Öte yandan 2021'de birçok ülkede ciddi bir iş gücü açığı sorunu yaşanması da dünya ekonomisi açısından önemli bir sorun oldu. Bu durumun arka planında pandemi sürecinde koronavirüs nedeniyle birçok mavi yakalı çalışanın vefat etmesi bulunduğu gibi yine bununla irtibatlı bir şekilde insanların bu tarz "daha riskli" işlerde çalışma noktasında artık daha az gönüllü olması vardı. Fabrikalarda ve limanlarda çalışan sayısı gereken düzeyin altında olunca da doğal olarak üretimde ve dağıtımda önemli aksamalar yaşandı. Örneğin, küresel ölçekte önemli bir üretim üssü olan ve Abercrombie & Fitch Co., Nike Inc. ve Adidas AG gibi dev firmaların tedarikçilerine ev sahipliği yapan Vietnam'da aşılama oranı yüzde 20'ler düzeyinde kalırken resmi raporlara göre on binlerce işçi sanayi bölgelerini terk ederek evlerine döndü ve milyonlarcası da aynısını "yapmak istiyor".³

Pandeminin yanı sıra birçok farklı nedenle de küresel tedarik zincirleri pandemi sürecinde ekstradan zarar gördü. Örneğin, Japonya'da önemli bir çip fabrikasının

3. Mai Ngoc Chau, "Thousands of Vietnamese Flee Industrial Areas After Virus Restrictions Ease", Bloomberg, 7 Ekim 2021.

da (Renesas) yaşanan yangın halihazırdaki çip krizini daha da derinleştirdi.⁴ Yine Texas'taki olumsuz hava koşulları da çip üretimini ciddi şekilde aksattı.⁵

Hasılı 2021'de küresel talebin canlanmasıyla pandeminin küresel ekonominin ritmini ve dengesini bozduğu net bir şekilde anlaşıldı. Küresel ölçekte enflasyon önemli bir sorun haline gelirken birçok sektörde yaşanan üretim ve tedarik sıkıntıları ülke ekonomileri üzerinde hatırı sayılır oranda bir baskı oluşturdu.

---

4. "Global Auto Recovery to Take More Hits from Japan Chip Plant Fire, Severe US Weather: IHS", Channel News Asia, 31 Mart 2021.

5. Matthew Hughes, "Bad News for Automakers: That fire at the Renesas Chip Plant was Worse than Expected", The Register, 29 Mart 2021, https://www.theregister.com/2021/03/29/renesas_fire_damage, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2021).

EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM

Küresel ekonomide yaşanan arz ve tedarik sıkıntıları doğal olarak Türkiye'yi de etkiledi. Bununla birlikte, Türkiye ekonomisi 2021'de güçlü bir büyüme performansı sergiledi ve ihracatta ülke tarihinin en yüksek rakamlarına ulaşıldı. Yılın ilk çeyreğinde yüzde 7,2 genişleyen ekonomi, ikinci çeyrekte yüzde 21,7 ve üçüncü çeyrekte yüzde 7,4 oranında büyüdü. Türkiye ekonomisinin genel olarak 2021'de yüzde 10 civarında büyümesi beklenmekteydi.

Ekonomik büyümenin yüksek bir düzeyde gerçekleşmesinin arka planında aşılama sağlanan ciddi başarı, sanayi kesiminde üretimin güçlenmesi ve ihracatta gösterilen yüksek performans bulundu. Böylece 2021'de de ekonomik büyümede hanehalkı tüketimi ve ihracat ön plana çıktı. İlkinin arka planında aşılama sağlanan başarı ile birlikte alınan yarı-karantina önlemlerinin önce önemli oranda daha sonra da neredeyse tamamen kaldırılması kritik bir role sahip oldu. Bu süreçte hanehalkının da "normal hayat"a dönme yönünde önemli bir irade göstermesi hanehalkı tüketiminde yaşanan canlanmada önemli bir role sahip oldu. İhracatta yaşanan ciddi artışın arka planında küresel tedarik zincirlerinde yaşanan sorunlar nedeniyle ülkelerin risk algılarında yaşanan değişim neticesinde ortaya çıkan fırsatın değerlendirilmesi önemli bir yere sahip oldu. Yine Türk lirasının yılın ilk on ayında rekabetçi düzeylerde bulunması da ihracat performansını olumlu etkiledi. Yılın son aylarında finansal piyasalarda yaşanan büyük dalgalanmalar ise ekonomik ve ticari performansı negatif etkiledi.

2021 birinci çeyrekte sağlanan yüzde 7,2'lik ekonomik büyümenin arka planında hanehalkı tüketimi (yüzde 7,0) ve yatırımlarda yaşanan artış (yüzde 12,4) önemli paylara sahip oldu. Ekonomide yaşanan canlanmanın yanı sıra baz etkisinin de ciddi etkisiyle ikinci çeyrekte yüzde 21,7'lik bir büyüme gerçekleşti. Bu büyümede ise

hanehalkı tüketiminin yanı sıra ihracat ciddi bir paya sahip oldu. Üçüncü çeyrekte ihracatın yaptığı olumlu katkı devam ederken hanehalkı tüketimi de canlılığını korudu. Bu çeyrekte kamu tüketim harcamaları da ekonomik büyümeye hatırı sayılır oranda katkı sağladı. Öte yandan yatırım harcamaları bu çeyrekte azaldı (Tablo 1).

TABLO 1. HARCAMA KALEMLERİNİN GELİŞİM HIZI* (2021, YÜZDE)			
HARCAMA KALEMLERİ	BİRİNCİ ÇEYREK	İKİNCİ ÇEYREK	ÜÇÜNCÜ ÇEYREK
Hanehalkı Tüketim Harcamaları	7,0	22,9	9,1
Kamu Tüketim Harcamaları	0,7	4,2	9,6
Yatırımlar	12,4	20,3	-2,4
Mal ve Hizmet İhracatı	3,0	59,9	25,6
Mal ve Hizmet İthalatı	-1,8	19,2	-8,3
GSYH	7,2	21,7	7,4

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)

*Önceki yılın aynı çeyreğine göre

Çoğu ülkenin negatif büyüme oranlarına sahip olduğu 2020'de Türkiye ekonomisi yılı yüzde 1,8 büyüme ile kapatabilmişti. Bu yıl da büyümenin yüzde 10 civarında gelecek olması Türkiye'nin ekonomik büyüme boyutunda pandemi sürecinde iyi bir performans sergilediğine işaret etmektedir. Türkiye 2021'de ilk üç çeyrekte yakaladığı büyüme başarısı ile birçok ülkeyi geride bıraktı. Birinci çeyrekte Çin'in, ikinci çeyrekte Hindistan'ın ardından G20 ülkeleri arasında en çok büyüyen ülke olan Türkiye sanayi üretimi ve ihracatın artan gücünden yararlandı (Tablo 2). Sanayi sektörünün 2021'de gayrisafi yurt içi hasıladan (GSYH) aldığı pay önemli düzeyde artarak yüzde 26,5'e çıktı. Salgının ortaya çıkardığı fırsatları değerlendiren Türk sanayisinin ekonomik büyümenin itici güçlerinden biri olduğu görülmektedir.

2021'de ekonomik aktivitede yaşanan canlanmayla birlikte istihdam rakamlarında da ciddi düzeyde bir iyileşme yaşandı. Fakat Türkiye'de istihdam piyasası için normal addedilebilecek düzeylere henüz ulaşamadı. 2018 Ocak'ta yüzde 9,8 olan işsizlik oranı bu yıl yüzde 12,7'den Eylül itibarıyla yüzde 11,5'e kadar geriledi. İstihdam oranı ise 2018 Ocak'ta yüzde 47,7 iken Ocak 2021'de yüzde 43,7 olarak gerçekleşti ve Eylül itibarıyla yüzde 45,8'e kadar yükseldi. Öte yandan, istihdamdaki kişi sayısı ise Türkiye nüfusunda ve iş gücünde yaşanan artışa paralel olarak 2021'de güçlü bir yükseliş ile 29 milyonun üzerine çıktı (Tablo 3). Bu genel tablo bir taraftan Türkiye ekonomisinin istihdam üretme potansiyelinin güçlü olduğunu ve pandemi döneminde de ciddi düzeyde istihdam üretildiğini göstermektedir. Diğer taraftan ise işsizlik ve istihdam oranları gibi temel göstergelerde henüz istenilen düzeylerde olunmadığına işaret etmektedir.

TABLO 2. G20 ÜLKELERİNİN ÇEYREKLİK BÜYÜME ORANLARI (2021, YÜZDE)			
ÜLKELER	BİRİNCİ ÇEYREK	İKİNCİ ÇEYREK	ÜÇÜNCÜ ÇEYREK
Çin	18,3	7,9	4,9
Endonezya	-0,8	7,3	3,7
Hindistan	1,6	20,9	-
ABD	0,5	12,2	4,9
Hollanda	-2,3	10,7	5,0
Güney Kore	1,9	6,0	4,0
Suudi Arabistan	-3,0	2,8	6,2
Kanada	0,3	12,7	3,8
Avustralya	1,3	9,6	-
Fransa	1,5	18,8	3,3
Avrupa Birliği	-1,2	13,7	3,9
İngiltere	-5,8	23,6	6,6
Brezilya	2,3	12,4	-
Japonya	-1,3	7,7	1,3
Rusya	-0,1	8,1	-
Güney Afrika	-2,5	19,4	-
Almanya	-3,0	10,0	2,6
İtalya	-0,6	17,1	3,9
Meksika	-2,8	19,6	4,7
Türkiye	7,2	21,7	7,4
Arjantin	2,5	19,6	-

Kaynak: Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

TABLO 3. İSTİHDAM GÖSTERGELERİ (BİN)

AYLAR	İŞ GÜCÜ (BİN)	İSTİHDAM EDİLENLER (BİN)	İŞSİZ (BİN)	İŞ GÜCÜNE KATILMA ORANI (YÜZDE)	İSTİHDAM ORANI (YÜZDE)	İŞSİZLİK ORANI (YÜZDE)
Ocak 2018	31.916	28.773	3.143	52,9	47,7	9,8
Ocak 2019	32.055	27.733	4.322	52,5	45,5	13,5
Ocak 2020	31.840	27.649	4.191	51,3	44,6	13,2
Ocak 2021	31.662	27.632	4.030	50,1	43,7	12,7
Şubat 2021	31.878	27.680	4.198	50,3	43,7	13,2
Mart 2021	32.489	28.259	4.231	51,2	44,6	13,0
Nisan 2021	32.466	28.116	4.350	51,1	44,3	13,4
Mayıs 2021	32.138	28.086	4.052	50,6	44,2	12,6
Haziran 2021	32.097	28.683	3.415	50,4	45,1	10,6
Temmuz 2021	32.722	28.843	3.880	51,3	45,2	11,9
Ağustos 2021	32.692	28.828	3.864	51,2	45,2	11,8
Eylül 2021	33.048	29.254	3.794	51,7	45,8	11,5

Kaynak: TÜİK

* Mevsim etkilerinden arındırılmış temel iş gücü göstergeleridir.

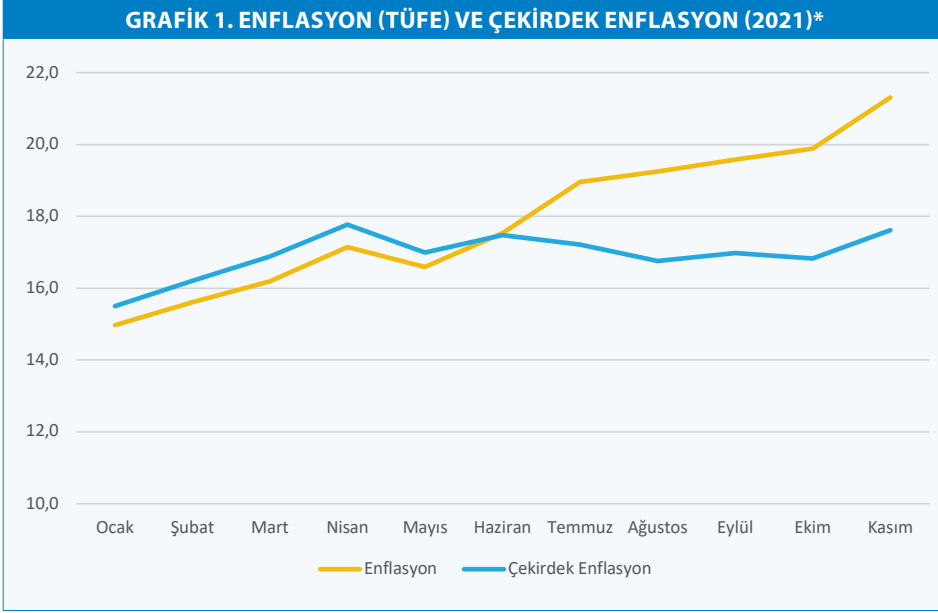
ENFLASYON VE PARA POLİTİKASI

2020'de genel olarak yüzde 12-14 bandında dalgalanan enflasyon oranı 2021'de önemli bir yükseliş trendi içerisinde bulundu ve yıl içinde yüzde 15'ten Kasım itibarıyla yüzde 21,3'e kadar yükseldi. Çekirdek enflasyon da yıl içinde yüzde 15,5'ten Kasım itibarıyla yüzde 17,6'ya yükseldi (Grafik 1). Enflasyonun yılın son ayında ve 2022'nin başında yükselişine hızlanarak devam etmesi bekleniyor.

2020'de yılın ilk yarısında tek haneli oranlarda artış gösteren Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) yılın ikinci yarısında pandemi kaynaklı nedenlerle yüzde 20'ler düzeyine çıkmıştı. ÜFE yükselişini 2021'de sürdürdü ve Ocak'ta yüzde 26,2'den Kasım itibarıyla yüzde 54,6 düzeyine kadar yükseldi. Böylece ÜFE oldukça yüksek düzeylere ulaşmış oldu (Grafik 2).

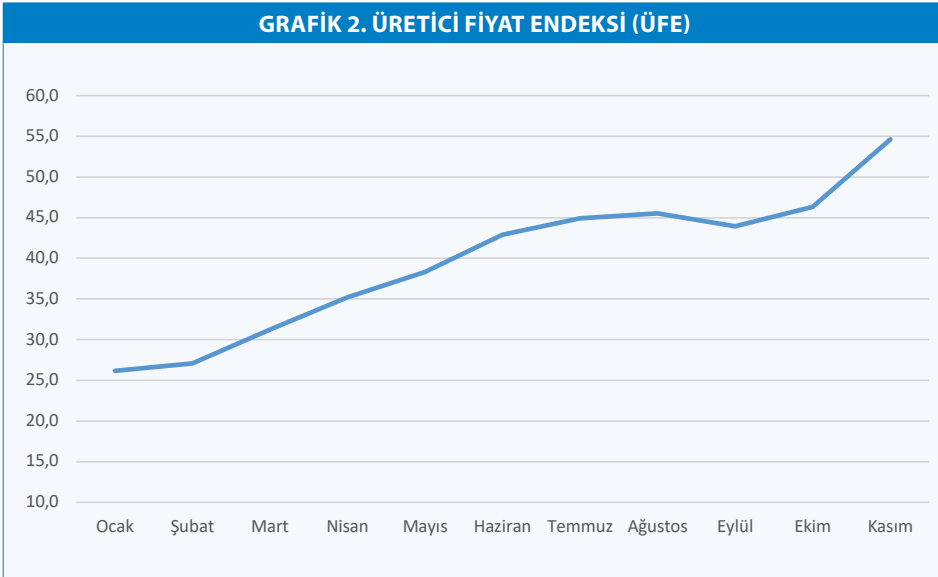
Enflasyonda yaşanan yükselişin arka planında temelde Türk lirasının ciddi şekilde değer yitirmesi bulundu. Ayrıca küresel enflasyonda yaşanan artış da yurt içi enflasyonu besledi. Dünyada enflasyonun artmasında ise küresel tedarik zincirlerinde yaşanan kırılmalar ve toplam arz ile toplam talep arasındaki makasın açılması etkili oldu. Enerji, emtia ve gıda fiyatları bu süreçte ciddi şekilde arttı. Yaşanan kuraklıklar ve stoklama eğiliminde görülen artış da fiyat artışlarını pozitif yönde etkiledi. Bu çerçevede normalde yaz aylarında tarım ürünlerinin fiyatları düşerken 2021'de bu tam olarak yaşanmadı. Ayrıca seraları kullanılmaz hale getiren yangınlar da üretimin düşmesine neden oldu.⁶

6. Nurullah Gür, "Enflasyonun Yapısal Tarafı", *Sabah*, 8 Ağustos 2021.

Kaynak: TÜİK

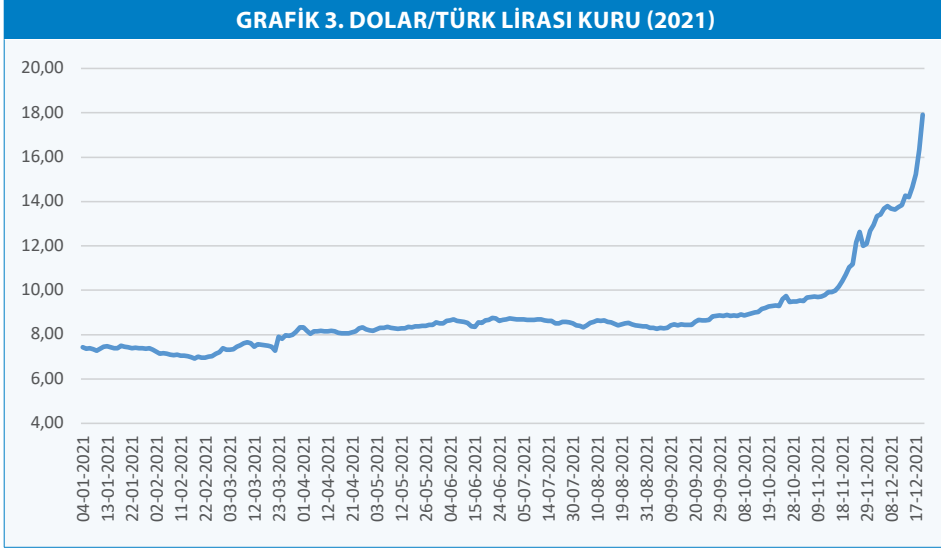
* Enflasyon=TÜFE; Çekirdek enflasyon=Enerji, gıda ve alkolsüz içecekler, alkollü içkiler ile tütün ürünleri ve altın hariç TÜFE

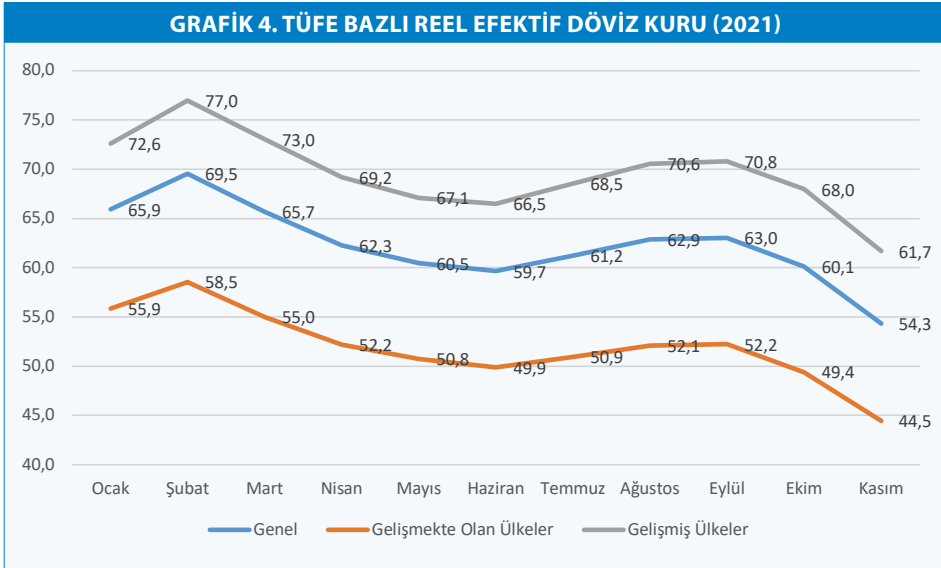
Kaynak: TÜİK

2021'de küresel ölçekte artan enflasyon politika yapımcılar ve merkez bankaları tarafından başlangıçta geçici bir durum olarak değerlendirilmişti. Fakat enflasyonda yıl içinde herhangi bir gevşeme yaşanmaması nedeniyle zaman içerisinde enflasyonun geçici olmayabileceğine ve daha yüksek enflasyon oranlarının daha uzun süreler boyunca bizimle birlikte olabileceğine dönük bir anlayış gelişti. Bu arka plan çerçevesinde birçok ülkede merkez bankaları para politikasını yılın son

aylarında pandemi koşullarını da dikkate alarak kısmi ölçüde sıkılaştırma yoluna gitmeye başladılar.⁷

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB)

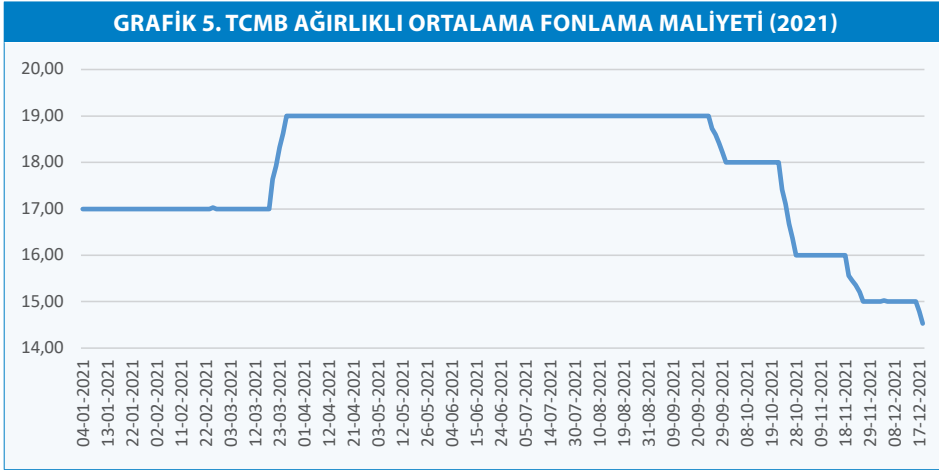
Kaynak: TCMB

2021'in en önemli gelişmelerinden birisi Türk lirasının değerinde yaşanan hızlı düşüş oldu. Özellikle yılın son çeyreğinde Türk lirası diğer gelişmekte olan ülke para birimlerinden negatif yönde ayrıştı ve ABD doları karşısında ciddi şekilde değer yitirdi. Yılın büyük kısmında 7-8 civarında bir seyir izleyen dolar/Türk lirası

7. Nurullah Gür, "Enflasyonun İnadı Dünyanın Canını Sıkıyor", *Sabah*, 21 Kasım 2021.

kuru Ekim'den itibaren yükselişe geçti ve Kasım'da 10 barajını, Aralık'ta da 15 barajını aştı (Grafik 3). TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru da Ekim ve özellikle Kasım'da keskin şekilde düşerek 63'ten 54,3'e kadar geriledi. Gelişmekte olan ülkeler bazlı reel efektif döviz kuru da Ekim ve Kasım'da toplamda 7,7 puan gerileyerek 44,5'e indi (Grafik 4).

TCMB Mart 2021'de politika faiz oranını 200 baz puan artışla yüzde 17'den 19'a çıkarttı. Politika faiz oranı sonraki altı ay boyunca bu seviyede kaldıktan sonra Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık aylarındaki dört toplantıda sırasıyla 100, 200, 100 ve 100 baz puan düşürüldü. TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti de politika faiz oranında yaşanan düşümlere paralel şekilde geriledi (Grafik 5). Böylece politika faiz oranı ile enflasyon oranı arasındaki makas yılın son aylarında açıldı. Enflasyon oranının yükseliş trendi içerisinde olduğu yılın son aylarında politika faiz oranında indirimlere gidilmesi dolar/Türk lirası üzerinde ciddi bir yukarı yönlü baskı oluşturdu.

Kaynak: TCMB

KAMU MALİYESİ

2021'de ekonominin dinamik bir yapıya sahip olması, iç talebin güçlü bir seyir izlemesi, ihracatta önemli genişlemelerin sağlanması ve kısmen de baz etkisi nedeniyle Türkiye ekonomisi yüksek düzeyde bir büyüme oranı yakaladı. Orta Vadeli Program'da (OVP) da Türkiye ekonomisinin bu yıl yüzde 9 gibi yüksek bir oranda büyümesi beklenmektedir (Tablo 4). Yaşanması beklenen bu yüksek büyümenin tüketim ayağında kamu harcamalarının yüzde 2,6'lık artış ile sınırlı bir role sahip olması beklenirken özel sektör harcamalarının yüzde 6,9 ile ciddi bir role sahip olması öngörülmektedir. Toplam sabit sermaye yatırımında ise hem kamuda hem de özel sektörde yüzde 9'lar düzeyinde artışlar beklenmektedir. 2022'de ise kamu harcamalarının sadece yüzde 0,3 artması öngörülmektedir. Böylece kamu gerek 2021 ve gerekse 2022'de görece sıkı bir maliye politikası uygulamayı planlamakta ve mali disipline vurgu yapmaktadır.

TABLO 4. TEMEL MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER (YEP, 2020-2024)

	2020	2021 (GT)	2022 (P)	2023 (P)	2024 (P)
GSYH Büyümesi (1)	1,8	9,0	5,0	5,5	5,5
Toplam Tüketim (1)	3,0	6,9	4,0	4,3	4,5
<i>Kamu</i>	0,3	2,6	0,3	2,3	2,5
<i>Özel</i>	3,5	7,6	4,5	4,6	4,8
Toplam Sabit Sermaye Yatırımı (1)	7,2	9,0	5,4	6,5	7,0
<i>Kamu</i>	-2,5	9,3	3,2	1,8	-5,3
<i>Özel</i>	8,5	9,0	5,6	7,0	8,3
Toplam Yurt İçi Tasarruf/GSYH	26,9	27,4	28,3	29,2	29,7
<i>Kamu</i>	-1,0	-0,7	-0,6	-0,5	0,1
<i>Özel</i>	27,8	28,1	28,9	29,7	29,6
Toplam Tasarruf-Yatırım Farkı/GSYH (2)	-5,0	-2,6	-2,2	-1,2	-0,7
<i>Kamu</i>	-4,1	-4,0	-4,0	-3,8	-2,8
<i>Özel</i>	-0,9	1,4	1,8	2,6	2,1

Kaynak: OVP (2022-2024)

Not: GT: Gerçekleşme tahmini; P: Program; (1): Zincirlenmiş hacim endeksi yüzde değişim; (2): Toplam tasarruf-yatırım farkı ile cari açık arasındaki fark milli gelir hesaplamalarında ihracat ve ithalat ağırlıklı döviz kuru kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

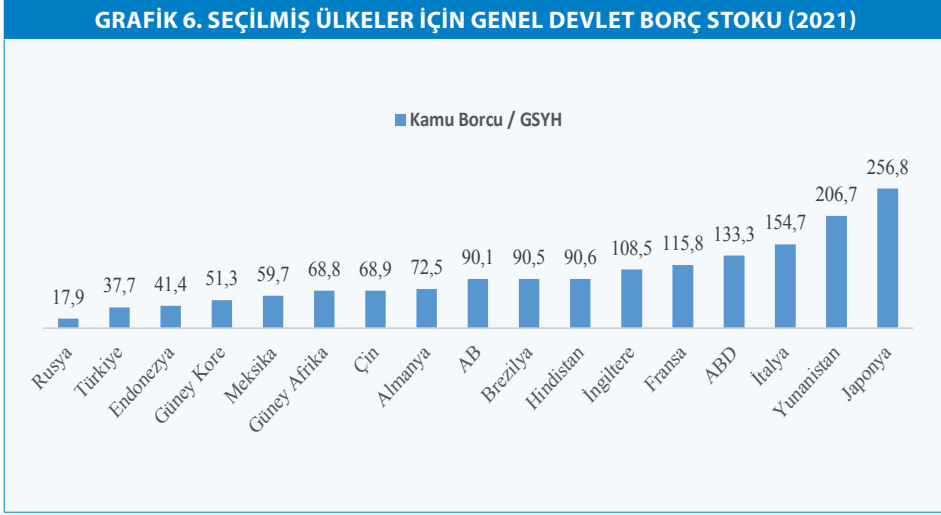
TABLO 5. GENEL DEVLET DENGESİ (GSYH'YE ORANI)

	2020	2021 (GT)	2022 (P)	2023 (P)	2024 (P)
Gelirler	32,4	30,7	29,8	29,7	29,2
Vergiler	16,8	16,2	16,2	16,3	16,3
Vergi Dışı Normal Gelirler	1,8	1,8	1,6	1,6	1,5
Faktör Gelirleri	5,2	4,2	3,5	3,3	2,9
Sosyal Fonlar	8,6	8,4	8,4	8,4	8,4
Özelleştirme Gelirleri	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Harcamalar	36,4	34,3	33,3	33,1	31,7
Faiz Dışı Harcamalar	33,6	31,4	30,1	29,7	28,5
Cari Harcamalar	16,2	15,0	14,3	14,3	13,7
Yatırım Harcamaları	2,6	2,7	2,5	2,5	2,2
Transfer Harcamaları	14,8	13,7	13,3	13,0	12,5
Stok Değişim Fonu	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Faiz Harcamaları	2,8	2,9	3,2	3,4	3,3
Genel Devlet Dengesi	-3,9	-3,6	-3,5	-3,4	-2,6
Faiz Giderleri Hariç Denge	-1,1	-0,7	-0,3	0,0	0,7
Özelleştirme Giderleri Hariç Denge	-3,2	-6,1	-4,7	-4,1	-3,7
Faiz Giderleri ve Özelleştirme Gelirleri Hariç Denge	-4,0	-3,7	-3,6	-3,5	-2,6
AB Tanımlı Genel Devlet Borç Stoku	39,8	36,6	35,8	35,4	34,7

Kaynak: OVP (2022-2024)

Not: GT: Gerçekleşme tahmini; P: Program

OVP'de kamu gelirlerinin GSYH'ye oranının 2021'de 1,7 puan azalışla yüzde 30,7'ye gerilemesi beklenmektedir. 2020'de yüzde 16,8 olarak gerçekleşen vergi gelirlerinin de 0,6 puanlık azalışla yüzde 16,2'ye gerilemesi öngörülmektedir (Tablo 5). Faktör gelirlerinin 1,0 puanlık azalış ile yüzde 4,2 düzeyinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu resim ile uyumlu bir şekilde kamu harcamalarının da 2,1 puanlık düşüşle yüzde 34,3 olarak gerçekleşmesi öngörülmektedir. Kamu harcamalarının kamu gelirlerinden daha hızlı azalması beklentisiyle uyumlu bir şekilde 2021'de genel devlet bütçe dengesindeki açığın da 0,3 puanlık düşüşle yüzde 3,6'ya gerilemesi beklenmektedir. Kamu borcunun (AB tanımlı genel devlet borç stoku) GSYH'ye oranının da bu resim ile uyumlu bir şekilde 3,2 puanlık düşüşle yüzde 39,8'den 36,6'ya gerilemesi öngörülmektedir. Yine, genel devlet borç stokunun GSYH'ye oranının da 2021'de yüzde 37,7 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir ki Türkiye bu hususta dünyadaki en az borçlu ülkeler arasında yer almayı sürdürmektedir (Grafik 6).

Kaynak: International Monetary Fund (IMF)

ORTA VADELİ PROGRAM

2022-2024 arası kapsayan OVP'nin temel hedefi pandemiden çıkış sürecinde büyüme potansiyelini artırmak ve makroekonomik istikrarı güçlendirmek olmuştur. OVP'de temel olarak "nitelikli istihdam oluşturan, enflasyon ve cari açık yaratmayan, ağırlıklı olarak yurt içi tasarruflar ve doğrudan yabancı yatırımlarla finanse edilen, verimli alanlara yönlendirilmiş yatırımlara ve ihracata dayalı, yeşil dönüşümü dikkate alan istikrarlı, dengeli ve gelir dağılımı adaletini gözetilen bir büyüme yapısının tesis edilmesi" amaçlanmıştır.⁸ Pandemi döneminde yükselen kamu açıklarının azaltılması ve böylece bütçe disiplininin sürdürülmesine OVP'de özel bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Makroekonomik istikrarın korunması ve ekonomide şeffaflığın/öngörülebilirliğin artırılması da OVP'de amaçlanan temel hedefler arasındadır. OVP'de ayrıca küresel ekonomide rekabet gücü yüksek sektörlerin desteklenerek küresel ticaretten aldığımız payın artırılması ve cari dengede "kalıcı ve sürdürülebilir [bir] iyileşme"nin sağlanması amaçlanmaktadır. Öte yandan, uyumlu/uygun para ve maliye politikalarının yanı sıra rekabet ve verimliliği artıracak yapısal politikalar uygulanarak enflasyonun kalıcı olarak tek haneli rakamlara düşürülmesi hedeflenmektedir.

OVP'de ortaya konan hedeflerin gerçekleşmesi noktasında yatırım teşviklerine özel bir vurgu yapılmaktadır. Bu çerçevede, yüksek teknolojik düzeye sahip ve küresel değer zincirinin bir parçası olan yatırımların özendirileceği ifade edilmektedir.

---

8. "Orta Vadeli Program (2022-2024)", Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, <https://www.sbb.gov.tr/orta-vadeli-programlar>, (Erişim tarihi: 30 Kasım 2021).

TABLO 6. OVP HEDEFLERİ (2022-2024)

HEDEFLER	2021	2022	2023	2024
GSYH Büyüme Hedefi (Yüzde)	9,0	5,0	5,5	5,5
Enflasyon Büyüme Hedefi (Yüzde)	16,2	9,8	8,0	7,6
Bütçe Açığı/GSYH	3,5	3,5	3,2	2,9
Cari Açık Hedefi/GSYH	-2,6	-2,2	-1,5	-1,0
İşsizlik Oranı (Yüzde)	12,6	12,0	11,4	10,9

Kaynak: OVP

OVP'de iklim değişikliğiyle mücadele noktasında yeşil dönüşümün hızlandırılacağı ve aynı zamanda iklim değişikliğiyle mücadele noktasında ortaya çıkan küresel fırsatlardan istifade edilmeye çalışılacağı da vurgulanan hususlar arasındadır. Bu çerçevede, Ar-Ge çalışmalarının desteklenmesi ve yeşil endüstri bölgesi sertifikasyon sisteminin tamamlanarak hayata geçirilmesi amaçlanan politikalar-dan öne çıkanlarıdır.

Programda ayrıca istihdamın artırılması noktasında “eğitim-istihdam-üretim ilişkisi”nin güçlendirilmesi ve reel sektörün ihtiyaç duyduğu kalfa ve usta ihtiyacını karşılamak üzere mesleki eğitim merkezlerinin yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır.

Türkiye ekonomisi yılın ilk üç çeyreğinde ciddi bir büyüme performansı sergiledi. İlk üç çeyreklik tablo ve dördüncü çeyreğe dönük sinyaller OVP'deki yüzde 9'luk büyüme hedefinin dahi aşılabacağı yönünde bir beklenti oluşturdu. Öte yandan, OVP'de ekonomik büyüme hedefi 2022 için yüzde 5 iken 2023 ve 2024 için yüzde 5,5 olarak açıklandı (Tablo 6). Bu oranların yakalanıp yakalanamayacağı ise gerek yerel gerek küresel birçok faktöre bağlı olacaktır.

DIŞ TİCARET

2020’de pandeminin yıkıcı etkileri dünya genelinde hem üretim hem de tüketime hızla daralmasına ve uluslararası ticaret hacminin önemli oranda düşmesine sebep oldu. Ayrıca ülkelerin özellikle tıbbi ekipmanlar, ilaç ve gıda gibi stratejik sektörlerle yönelik uyguladıkları korumacılık politikaları uluslararası ticaretin seyrini olumsuz yönde etkilemişti. Ancak mali teşvik paketlerinin ve özellikle (hızlı) aşılamanın getirdiği iyimserlik ve somut sonuçlar ile 2021’in ilk yarısından itibaren küresel ekonomik aktivite yeniden canlanmaya başladı ve bu gelişmeler uluslararası ticareti de olumlu yönde etkiledi. Küresel ticaret hacmi 2021’in birinci çeyreğinde geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 2,1 ve ikinci çeyrekte ise yüzde 1,6 oranında artış gösterdi.⁹

Öte yandan toplam talebin hızla canlandığı, fakat toplam arzın buna yeterince güçlü ve hızlı cevap veremediği bu yılda birçok arz darboğazı oluşmuş ve küresel tedarik zincirlerinde ciddi kırılmalar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, yarı-iletkenlerin temin edilmesinde yaşanan sorunlar, dünyanın en büyük limanlarında peşi sıra gemi kuyruklarının oluşması, boş konteyner ve liman bulmadaki sıkıntılar ve kamyon şoförlüğünde iş gücü arzı açıklarının oluşması gibi hususlar 2021’de gündemde kendilerine önemli oranda yer bulmuştur. Yaşanan bu sorunlar da küresel ticaret üzerinde ciddi oranda baskı oluşturmuştur. Bu durumun doğal bir sonucu olarak küresel navlun ve taşımacılık fiyatlarının yanı sıra küresel enflasyon da artış göstermiştir.

2020’deki dış ticaretteki olumsuz gidişattan Türkiye ekonomisi de payını almıştı. Tasarrufların altına yönelmesinin önemli etkisiyle altın ithalatında rekor seviyeler görülmüştü ve Ağustos 2020’de dış ticaret açığı 6 milyar doları aşmıştı. Ancak 2020’nin sonuna doğru küresel ekonominin hareketlenmesinin de etkisiyle ihracatımız hareketlenmiş ve yıl sonunda 17 milyar doları aşmıştı. İhracattaki olumlu gidişat 2021’de de devam etti. Özellikle küresel tedarik zincirlerinde ya-

9. “Merchandise Trade Posts Strong Gains in First Quarter Despite Growing Regional Disparities”, World Trade Organization, 24 Haziran 2021, https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/rese_24jun21_e.htm, (Erişim tarihi: 12 Kasım 2021); “Second Quarter 2021 Merchandise Trade”, WTO, 4 Ekim 2021, https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/merch_volume_latest.pdf, (Erişim tarihi: 12 Kasım 2021).

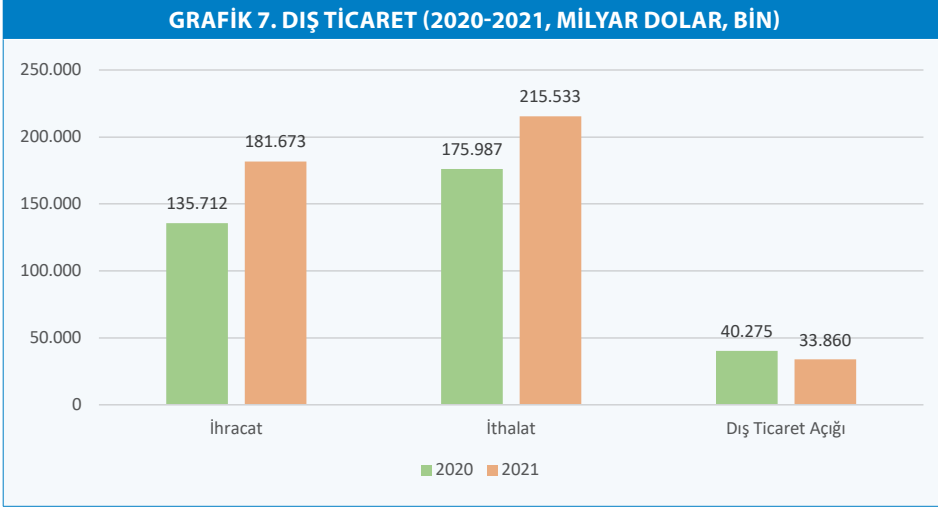
şanan kırılmalar, Asya-Avrupa hattı üzerindeki taşımacılık maliyetlerinin yüksek seyretmesi ve Türk lirasındaki değer kaybının yerli sanayi ürünlerini rakipleri karşısında fiyat-performans açısından avantajlı konuma getirmesi Türk imalat sanayii ürünlerine olan talebi artırmıştır. Bu durum da 2021'deki ihracat performansımızı olumlu anlamda etkilemiştir.

Halen doğal olarak katedilecek çok mesafe olmakla birlikte 2021 Türkiye'nin ihracatta rekorlar kırdığı bir yıl olmuştur. 2021'in ilk on ayında ihracatımız geçen senenin aynı dönemine kıyasla yüzde 34 artarak 181,7 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu da Türkiye'nin 2021'de 200 milyar doların üzerinde bir ihracat rakamına ulaşacağına işaret etmektedir.

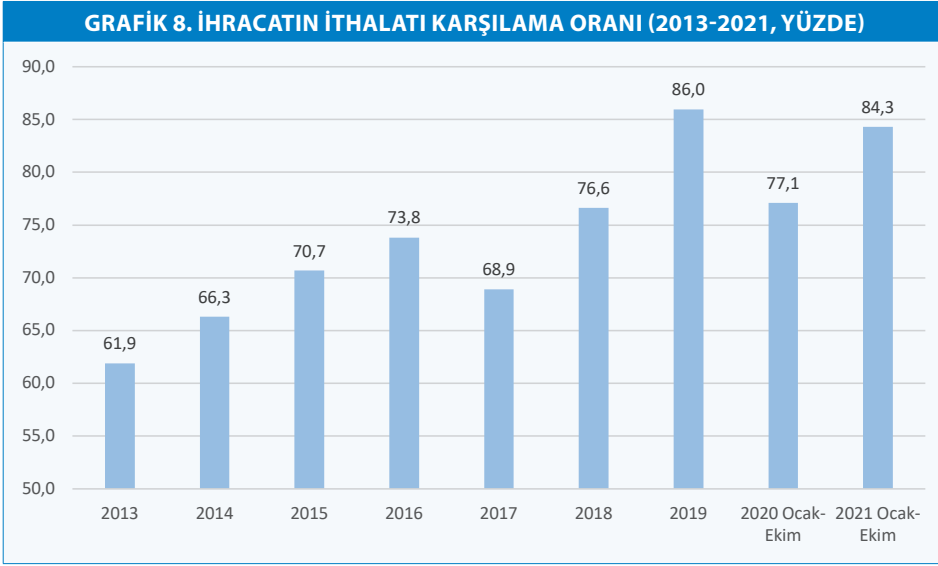
TABLO 7. DIŞ TİCARET VERİLERİ (2021, MİLYAR DOLAR)				
AYLAR	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET DENGESİ	DIŞ TİCARET HACMİ
Ocak	15,019	18,085	-3,065	33,104
Şubat	15,953	19,303	-3,350	35,257
Mart	18,959	23,628	-4,670	42,587
Nisan	18,759	21,841	-3,082	40,600
Mayıs	16,471	20,626	-4,156	37,097
Haziran	19,745	22,626	-2,881	42,371
Temmuz	16,370	20,691	-4,321	37,061
Ağustos	18,868	23,175	-4,307	42,043
Eylül	20,736	23,328	-2,591	44,064
Ekim	20,792	22,230	-1,438	43,022

Kaynak: TÜİK

İthalat ise 2021'in ilk on ayında geçen yılın ilk on ayına kıyasla 39,5 milyar dolar artarak 215,5 milyar dolar olarak gerçekleşti. Dış ticaret açığı da aynı dönemde 40,3 milyar dolardan 33,8 milyar dolara geriledi. İhracatın ithalatı karşılama oranı da 7,2 puanlık artışla yüzde 84,3'e yükseldi (Grafik 7 ve 8).

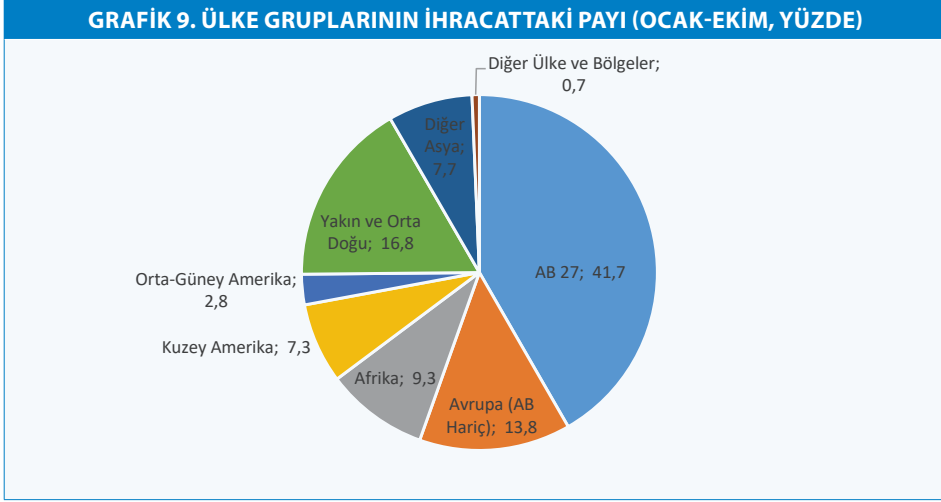
Kaynak: TÜİK

Kaynak: TÜİK

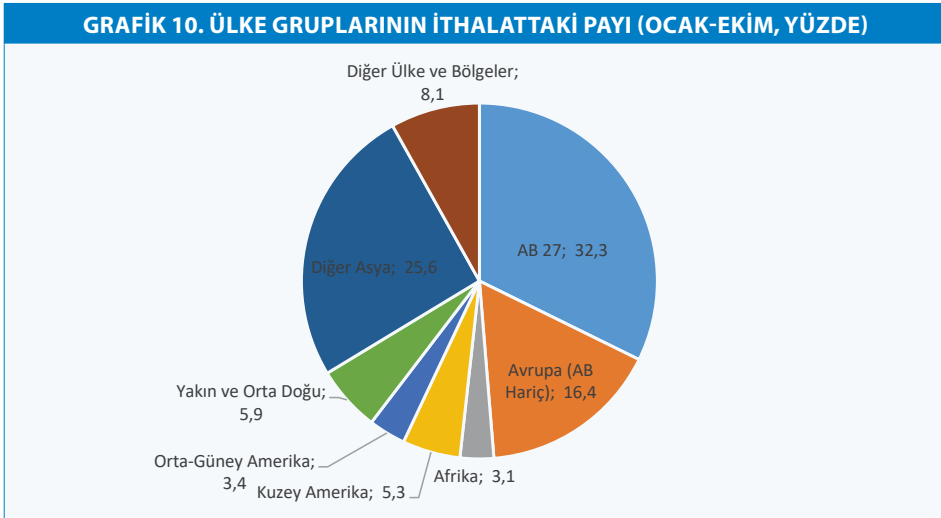
2021'in Ocak-Ekim döneminde Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında Almanya yüzde 8,7'lik pay ile ilk sırada yer aldı. Almanya'yı sırasıyla ABD, İngiltere, İtalya ve Irak izledi. Toplam ihracatın yüzde 31,1'i bu beş ülkeye yapıldı. Bu ülkeleri ise sırasıyla İspanya, Fransa, Hollanda, İsrail ve Rusya izlemiştir. Toplam ihracatın yaklaşık yarısı (yüzde 47,9) listedeki ilk on ülkeye yapılmıştır.

Ocak-Ekim döneminde ithalatta ilk sırayı yüzde 12,1'lik pay ile Çin almıştır. Çin'i Rusya, Almanya, ABD ve İtalya izlemiş ve bu ülkelerden yapılan ithalat toplam ithalatın yüzde 40,1'ini oluşturmuştur. Bu ülkeleri Fransa, Hindistan, Güney Kore, İspanya ve Belçika takip etmiştir. En fazla ithalat yapılan ilk on ülke toplam ithalatın yarısından fazlasını (yüzde 53,5) oluşturmuştur.

Kaynak: TÜİK

Grafik 9'da bölgelere göre Ocak-Ekim döneminde ihracat yüzdeleri yer almaktadır. Avrupa toplamda yüzde 55,4 pay ile en büyük ihracat pazarımız olarak öne çıkmaktadır. Bu payın da büyük kısmına (yüzde 41,7) Avrupa Birliği (AB) sahiptir. Avrupa'yı yüzde 16,8'lik pay ile Yakındoğu ve Ortadoğu takip etmektedir. Afrika ve Asya (Yakındoğu ve Ortadoğu hariç) ise sırasıyla yüzde 9,3 ve yüzde 7,7'lik paylara sahiptir. İhracatta AB'nin payı geçen yıl aynı döneme kıyasla yüzde 41,4'ten yüzde 41,7'ye çıkarken Kuzey Amerika'nın payı yüzde 6,7'den yüzde 7,3'e yükselmiştir. Yakındoğu ve Ortadoğu'ya yapılan ihracatın payı ise yüzde 18,5'ten yüzde 16,8'e gerilemiştir.

Kaynak: TÜİK

Grafik 10'da yılın ilk on ayında ithalatın bölgelere göre dağılımı yer almaktadır. Avrupa toplamda yüzde 48,7'lik pay ile en çok ithalat yaptığımız bölgedir. Yine bu payın çoğuna (yüzde 32,3) Avrupa Birliği sahiptir. Avrupa'yı yüzde 25,6 ile Asya

(Yakındoğu ve Ortadoğu hariç) takip etmektedir. Bu iki bölge ithalatımızın yaklaşık dörtte üçünü (yüzde 74,3) karşılamaktadır. Bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla Asya'nın (Yakındoğu ve Ortadoğu hariç) ithalatımızdaki payı yaklaşık 3 puanlık artışla yüzde 22,7'den yüzde 25,6'ya kadar yükselmiştir. AB'nin payında ise 0,4 puanlık bir düşüş meydana gelmiştir. Yakındoğu ve Ortadoğu'nun payı ise 3,5 puanlık gerilemeyle yüzde 9,4'ten yüzde 5,9'a düşmüştür.

Tablo 8'de imalat sanayii ürünlerinin teknoloji yoğunluklarına göre dış ticaret düzeyleri yer almaktadır. 2021'in ilk on ayında ihracatta orta düşük teknoloji ürünlerinin payında 3,3 puanlık bir artış gerçekleşirken diğer grupların hepsinin de payında gerileme yaşanmıştır. Bu çerçevede, yüksek teknolojili ürünlerin payı 0,5 puanlık bir düşüşle yüzde 2,9 olarak gerçekleşmiştir. Orta yüksek teknolojili ürünlerin payında da 1,7 puanlık bir gerileme olmuştur. Genel olarak ise ihracatta yüksek teknolojili ürünlerin payı oldukça düşük (yüzde 2,9) iken diğer üç grup da yüzde 30'lar düzeyinde paylara sahiptir.

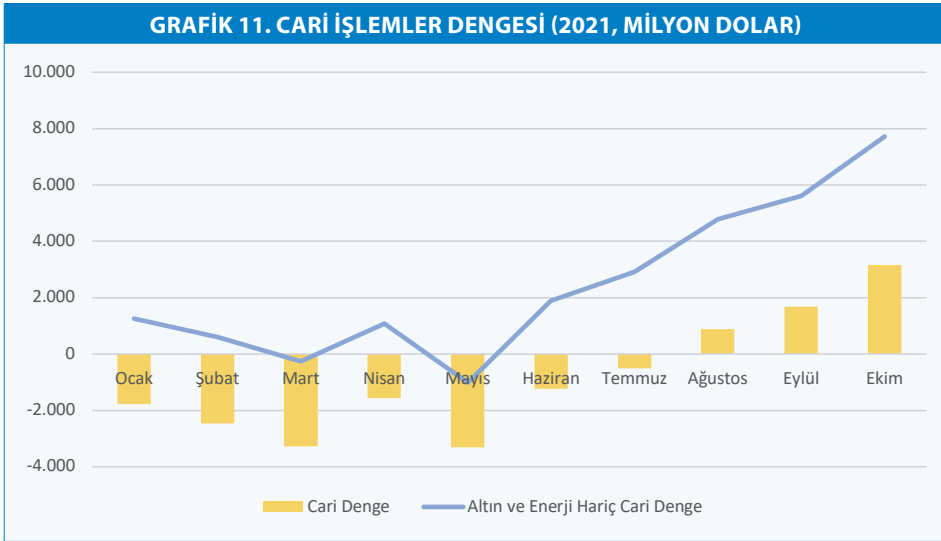
Öte yandan imalat sanayii ithalatında orta yüksek teknolojili ürünlerin payı 5,3 puanlık artışla yüzde 46,1'e ulaşırken diğer bütün grupların payında azalma meydana gelmiştir. En çok düşüşün (4,4 puan) gerçekleştiği grup ise orta düşük teknolojili ürünler grubu olmuştur. Genel olarak ise ithalatta orta yüksek ve orta düşük teknolojili ürünlerin toplam ithalatın yaklaşık dörtte üçünü (yüzde 76,5) karşılarken yüksek ve düşük teknolojili ürünlerin payları yüzde 10'lar düzeyindedir.

TABLO 8. TEKNOLOJİ YOĞUNLUĞUNA GÖRE İMALAT SANAYİİ ÜRÜNLERİNİN DIŞ TİCARETİ (2020-2021, MİLYON DOLAR)				
TEKNOLOJİ YOĞUNLUĞU	OCAK-EKİM 2020		OCAK-EKİM 2021	
	DEĞER	YÜZDE	DEĞER	YÜZDE
İHRACAT (FOB)				
Toplam İmalat Sanayii	128.273	100	171.890	100
Yüksek Teknolojili Ürünler	4.346	3,4	5.061	2,9
Orta Yüksek Teknolojili Ürünler	45.435	35,4	57.886	33,7
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	35.193	27,4	52.708	30,7
Düşük Teknolojili Ürünler	43.299	33,8	56.234	32,7
İTHALAT (CIF)				
Toplam İmalat Sanayii	143.996	100	166.649	100
Yüksek Teknolojili Ürünler	18.980	13,2	21.118	12,7
Orta Yüksek Teknolojili Ürünler	58.805	40,8	76.786	46,1
Orta Düşük Teknolojili Ürünler	50.182	34,8	50.652	30,4
Düşük Teknolojili Ürünler	16.029	11,1	18.094	10,9

Kaynak: TÜİK

CARİ İŞLEMLER DENGESİ

Türkiye ekonomisi 2021'in Ocak-Ekim döneminde 8,4 milyar dolar düzeyinde cari açık verdi. Geçen yılın aynı döneminde ise 28,6 milyar dolar cari açık verilmişti. Türkiye ekonomisinin ciddi ölçüde büyüdüğü bu süreçte böylece cari açık da ciddi şekilde daralmış oldu. Altın ve enerji hariç cari denge ise 2020'in aynı döneminde 9,2 milyar dolar fazla vermişti. 2021'de bu fazla 24,6 milyar dolara kadar yükseldi. Bu olumlu seyrin arka planında ise i) ihracat performansının iyileşmesi, ii) altın ithalatının yavaşlaması ve iii) turizm sektöründe yaşanan genişleme önemli paylara sahip oldu. Geçen senenin aynı döneminde net altın ithalatı yaklaşık 18 milyar dolar olarak gerçekleşirken bu yılın aynı döneminde bu rakam sadece 2,7 milyar dolar olarak gerçekleşti. Geçen yıl Ocak-Ekim döneminde Türkiye'ye gelen turist sayısı 11,2 milyon iken bu rakam bu yılın aynı döneminde 21,1 milyon düzeyine yükseldi. Yılın ilk on ayındaki ihracat performansında ise küresel tedarik zincirlerinde yaşanan kırımlar nedeniyle ortaya çıkan fırsatların değerlendirilmesi ve Türk lirasının rekabetçi bir düzeye sahip olması etkili oldu.

Kaynak: TCMB

2021'DE ENERJİ

BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR DAŞCIOĞLU • MÜNEVVER YÜKSEL

GİRİŞ

Dünya genelinde koronavirüs (Covid-19) pandemisinin etkilerinin sürdüğü ve buna karşılık normalleşme adımlarının hız kazandığı 2021, enerji piyasaları için hareketli günlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bir yandan virüsün sürekli olarak mutasyona uğraması salgının devam etmesine neden olurken diğer yandan aşı çalışmalarının hız kazanması dünya genelinde hızlı bir normalleşme dalgasını beraberinde getirmiştir. Beklenenden erken ve ivedi gerçekleşen normalleşme azalan enerji yatırımları, gerileyen hidrokarbon üretimi, kuraklık ve benzeri etkenlerle birleşerek piyasalarda şok etkisi oluşturmuştur. Neticede küresel enerji fiyatlarında daha önce görülmemiş yükselmeler ortaya çıkmıştır.

Böyle bir ortamda Türkiye 2021’de enerji alanında önemli gelişmelere sahne olmuştur. Yılın ilk on ayında yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam kurulu güç içindeki payı diğer enerji kaynaklarından daha fazla artarak toplam kurulu gücün yüzde 53,4’ünü oluşturmuştur. Bu durum Türkiye’yi yenilenebilir enerji kapasitesinin toplam kurulu güce oranı açısından pek çok Avrupa ülkesinin önünde konumlandırmıştır. Buna karşılık ortalama yağışın bir önceki yıla göre düşük seviyede seyretmesi yenilenebilir kurulu gücünün önemli bir kısmını oluşturan hidroelektrikten yararlanma oranını azaltmış ve doğal gazın elektrik üretiminde daha fazla kullanılmasına yol açmıştır. Kış mevsiminin ilk günlerinin yaşandığı bugünlerde ısınma ihtiyacı da doğal gaz talebinin bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla artmasına katkı sağlamaktadır. Enerji ithalatının azaltılması ve cari açığı enerji baskısının hafifletilmesi için hidrokarbon arama çalışmaları başta olmak üzere yerli ve milli enerji kaynaklarının kullanım oranlarının artırılması adına çaba sarf edilmektedir.

Bu bölümde ilk olarak Türkiye’nin 2021 enerji görünümü temel hatlarıyla incelenmektedir. Elektrik enerjisi kurulu gücünün gelişimi, elektrik üretiminin kaynak bazlı dağılımı, doğal gaz ve petrol tüketimi ve söz konusu kaynakların ithal edildiği ülkelere değinilmektedir. Yıl içinde hayata geçirilen projelere yer verildikten sonra dış politikada enerji alanına etki eden gelişmelerin değerlendirilmesiyle bölüm sona erdirilmektedir.

TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

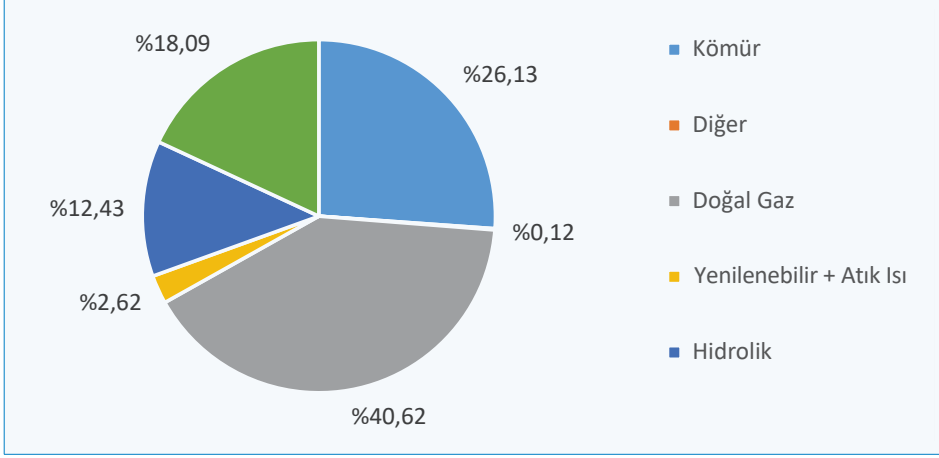
2021 devam eden koronavirüs pandemisine karşın Türkiye'de önemli ekonomik büyüme kaydedilen bir yıl olmuştur. Sırasıyla 2021 birinci çeyrekte yüzde 7,2, ikinci çeyrekte yüzde 21,7 ve üçüncü çeyrekte yüzde 7,4 büyüyen Türkiye ekonomisi artan enerji talebini de beraberinde getirmiştir. Öyle ki Ocak-Ekim arasında toplam elektrik üretimi 275 bin 721 gigawatt/saate (GWh) ulaşmıştır. Bu miktar bir önceki yılın aynı döneminde 253 bin 147 GWh'tir.¹ 2021'in ilk on ayında elektrik üretiminin kaynak bazlı dağılımında ilk sırada yüzde 41 ile doğal gaz yer alırken onu yüzde 30 ile (hidroelektrik dahil) yenilenebilir enerji kaynakları izlemiştir. Kömür ise yüzde 26 ile üçüncü sırada yer almıştır (Grafik 1).² Doğal gazın payının bu denli yüksek oluşu 2021'in Ocak-Ekim döneminde yağışların az olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Öyle ki bir önceki yılın aynı döneminde doğal gazın elektrik üretimindeki payı yüzde 17,3 iken yalnızca hidroelektrik santrallerinin payı yüzde 31,3 olarak kayıtlara geçmiştir. Buna karşın 2021 Ocak-Ekim döneminde rüzgar, güneş ve jeotermalin elektrik üretimindeki payı bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık yüzde 3 artmıştır.³

1. "Ekim 2021 Elektrik Üretim-Tüketim Raporu", TEİAŞ, <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/aylik-elektrik-uretim-tuketim-raporlari>, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2021).

2. "2021 Yılı Aylık Elektrik Üretim -Tüketim Raporları", TEİAŞ, <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/aylik-elektrik-uretim-tuketim-raporlari>, (Erişim tarihi: 25 Kasım 2021).

3. İsmail Kavaz, Büşra Zeynep Özdemir ve Yunus Furuncu, "2020'de Enerji", *2020'de Türkiye*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2021), s. 265.

GRAFİK 1. TÜRKİYE'DE ELEKTRİK ÜRETİMİNİN KAYNAK BAZLI DAĞILIMI (OCAK-EKİM 2021, YÜZDE)*

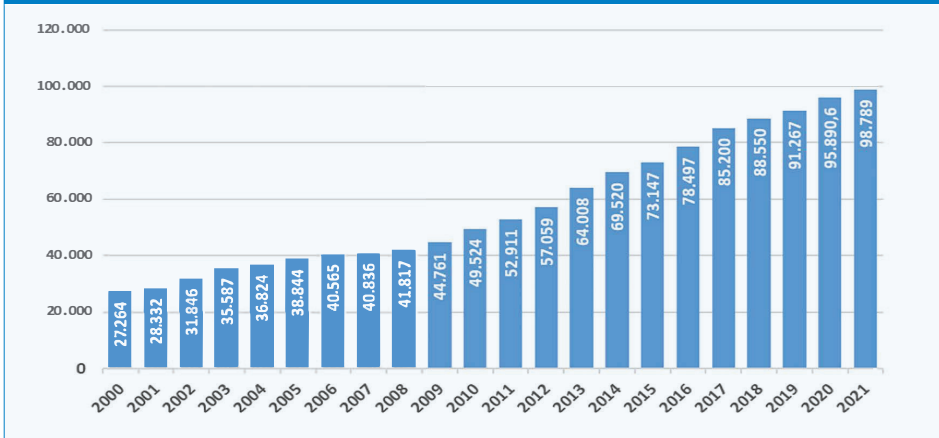

Kaynak: TEİAŞ

* Lisanslı ve lisanssız elektrik üretiminin toplamına göre düzenlenmiştir.

Elektrik enerjisi kurulu gücü incelendiğinde 2021'de bir önceki yıla göre artış kaydedildiği görülmektedir. 2000'den bu yana sürekli olarak artan kurulu güç 2021'in ilk dokuz ayında bir önceki yıla göre yüzde 3 artarak bahsi geçen süre zarfındaki en yüksek artışı gerçekleştirmiştir (Grafik 2). Bu durum yıl sonunda yeni bir rekora imza atılacağına işaret etmektedir.

GRAFİK 2. TÜRKİYE'DE ELEKTRİK ENERJİSİ KURULU GÜÇ GELİŞİMİ (2000-2021*, MEGAWATT/MW)**

Kaynak: TEİAŞ ve EPDK verilerinden derlenmiştir.

* 2021 verileri Ocak-Eylül dönemine aittir.

** EPDK Elektrik Piyasası Ağustos 2021 Sektör Raporu'na göre 109.120,47 MW olan kurulu güç TEİAŞ Kurulu Güç Raporu Ekim 2021'e göre 99.050,4 MW'tır. Aradaki farkın nedeni EPDK'nın toplam kurulu güce kurulmuş veya tamamlanmakta olan ve henüz elektrik üretimine başlamayan santralleri de dahil etmesi, TEİAŞ'in ise faal olan santralleri dikkate almasıdır.

2020 sonunda 95.890,61 MW olan kurulu güç 2021'in Eylül sonu itibarıyla 98.788,57 MW'a ulaşmıştır. Söz konusu dönemde en fazla artış yüzde 34,11

(1.115,69 MW'tan 1.496,34 MW'a) ile biyokütle, yüzde 15,11 (8.832,40 MW'tan 10.014,07 MW'a) ile rüzgara ve yüzde 13 (6.667,42 MW'tan 7.534,30 MW'a) ile güneşe dayalı kurulu güçte gerçekleşmiştir (Tablo 1).⁴ Bununla birlikte 2021'in Ocak-Ekim döneminde kurulu güce yeni eklenen lisanslı ve lisanssız santral sayılarında güneş enerji santralleri 694 santral ile ilk sırada yer almaktadır. Onu 107 santral ile biyokütle ve atık ısı ve 29 santral ile hidroelektrik izlemektedir (Tablo 2).

TABLO 1. TÜRKİYE'DE ELEKTRİK ENERJİSİ KURULU GÜCÜNÜN KAYNAKLARA GÖRE DAĞILIMI* (2021**, MW, YÜZDE)

KAYNAK TÜRÜ	KURULU GÜÇ (MW)	KURULU GÜÇ İÇİNDEKİ PAYI (YÜZDE)
Hidrolik	31.446,84	31,83
Doğal Gaz	25.906,23	26,22
Kömür	20.329,49	20,58
Rüzgar	10.167,49	10,29
Güneş	7.534,30	7,63
Jeotermal	1.650,17	1,67
Biyokütle	1.496,34	1,51
Diğer	257,71	0,26
Toplam	98.788,57	100,00

Kaynak: Elektrik Piyasası Aylık Sektör Raporu (Eylül 2021), EPDK

* Lisanslı ve lisanssız kurulu güç bir arada verilmektedir.

** 2021 Eylül sonu itibarıyla

TABLO 2. LİSANSLI VE LİSANSIZ İLAVE KURULU GÜÇ (OCAK-EKİM 2021, MW)

KAYNAK TÜRÜ	SANTRAL SAYISI
Güneş	694
Biyokütle + Atık Isı	107
Hidroelektrik	29
Rüzgar	23
Jeotermal	3
Diğer	2
Toplam	862

Kaynak: TEİAŞ Aylık Kurulu Güç Raporlarından derlenmiştir.

Görüldüğü üzere 2021, Türkiye'de elektrik enerjisi üretiminde bir önceki yıla benzer şekilde yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanma oranının artış gösterdiği bir yıl olmuştur. Bu durum Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konumun getirdiği avantajlardan yararlanma konusundaki kararlılığını gözler önüne sermektedir. Keza 2000'den bu yana yenilenebilir enerjiye dayalı

4. Kavaz, Özdemir ve Furuncu, "2020'de Enerji", s. 265.

kurulu gücünde kaydedilen artış dikkate değerdir. Öyle ki 2000'de 11.221,60 MW olan yenilenebilir enerji kurulu gücü 2010'da 17.331,30 MW'a, 2020'de ise 49.581,60 MW'a ulaşmıştır. 2021'in Ekim sonu itibarıyla güncel yenilenebilir kaynaklı kurulu güç 52.929,7 MW'a ulaşmış ve toplam kurulu gücün yüzde 53,43'üne karşılık gelmiştir (Tablo 3).

TABLO 3. YENİLENEBİLİR KAYNAKLI KURULU GÜCÜN TÜRKİYE TOPLAM KURULU GÜCÜ İÇİNDEKİ PAYININ GELİŞİMİ (2000-2021*, MW)**

YILLAR	HİDROLİK	JEOTERMAL	RÜZGAR	GÜNEŞ	BİYOKÜTLE	YENİLENEBİLİR KURULU GÜCÜ	TÜRKİYE TOPLAM KURULU GÜCÜ	YENİLENEBİLİRİN PAYI (YÜZDE)
2000	11.175,2	17,5	18,9		10,0	11.221,6	27.264,1	41,2
2001	11.672,9	17,5	18,9		10,0	11.719,3	28.332,4	41,4
2002	12.240,9	17,5	18,9		13,8	12.291,1	31.845,8	38,6
2003	12.578,7	15	18,9		13,8	12.626,4	35.587,0	35,5
2004	12.645,4	15	18,9		13,8	12.693,1	36.824,0	34,5
2005	12.906,1	15	20,1		13,8	12.955,0	38.843,5	33,4
2006	13.062,7	23	59		19,8	13.164,4	40.564,8	32,5
2007	13.394,9	23	147,5		21,2	13.586,6	40.835,7	33,3
2008	13.828,7	29,8	363,7		38,2	14.260,4	41.817,2	34,1
2009	14.553,3	77,2	791,6		65,0	15.487,1	44.761,2	34,6
2010	15.831,2	94,2	1.320,2		85,7	17.331,3	49.524,1	35,0
2011	17.137,1	114,2	1.728,7		104,2	19.084,2	52.911,1	36,1
2012	19.609,4	162,2	2.260,6		147,3	22.179,5	57.059,4	38,9
2013	22.289,0	310,8	2.759,7		178,0	25.537,5	64.007,5	39,9
2014	23.643,2	404,9	3.629,7	40,2	227,0	27.945,0	69.519,8	40,2
2015	25.867,8	623,9	4.503,2	248,8	277,1	31.520,8	73.146,7	43,1
2016	26.681,1	820,9	5.751,30	832,5	363,8	34.449,6	78.497,4	43,9
2017	27.273,1	1.063,70	6.516,2	3.420,7	477,4	38.751,1	85.200,0	45,5
2018	28.291,4	1.282,50	7.005,4	5.062,8	621,9	42.264,0	88.550,8	47,7
2019	28.503,0	1.514,70	7.591,2	5.995,2	791,3	44.395,3	91.267,0	48,6
2020	30.983,9	1.613,20	8.832,4	6.667,4	1.484,7	49.581,6	95.890,6	51,7
2021	31.469,3	1.651,2	10.252,8	7.658,6	1.897,8	52.929,7	99.050,4	53,4

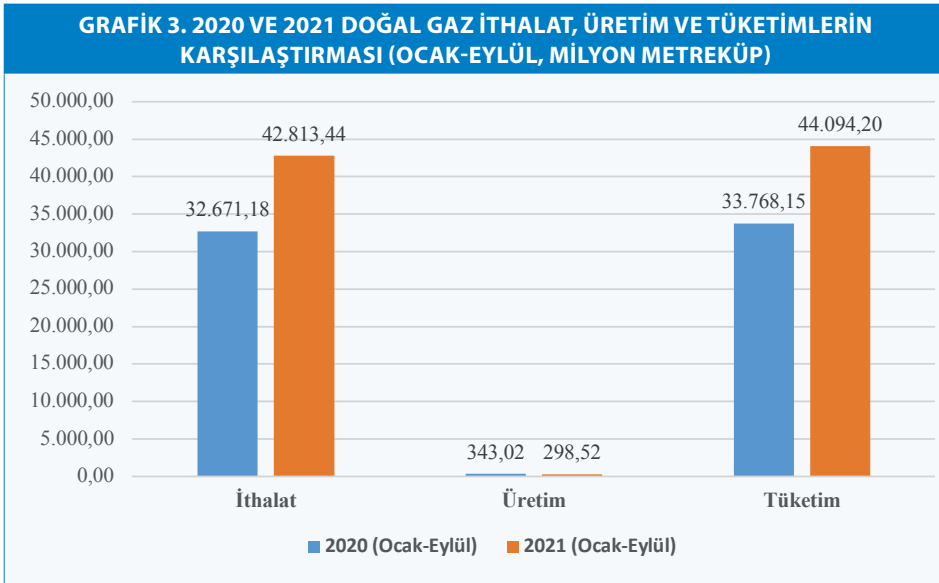
Kaynak: TEİAŞ

*2021 Ekim sonu itibarıyla

**TEİAŞ verileri kullanılmıştır, EPDK verileri ile farklılık gösterebilir. Bunun nedeni EPDK'nın toplam kurulu güce kurulumu tamamlanmış veya tamamlanmakta olan ve henüz elektrik üretimine başlamayan santralleri de dahil etmesi, TEİAŞ'ın ise faal olan santralleri dikkate almasıdır.

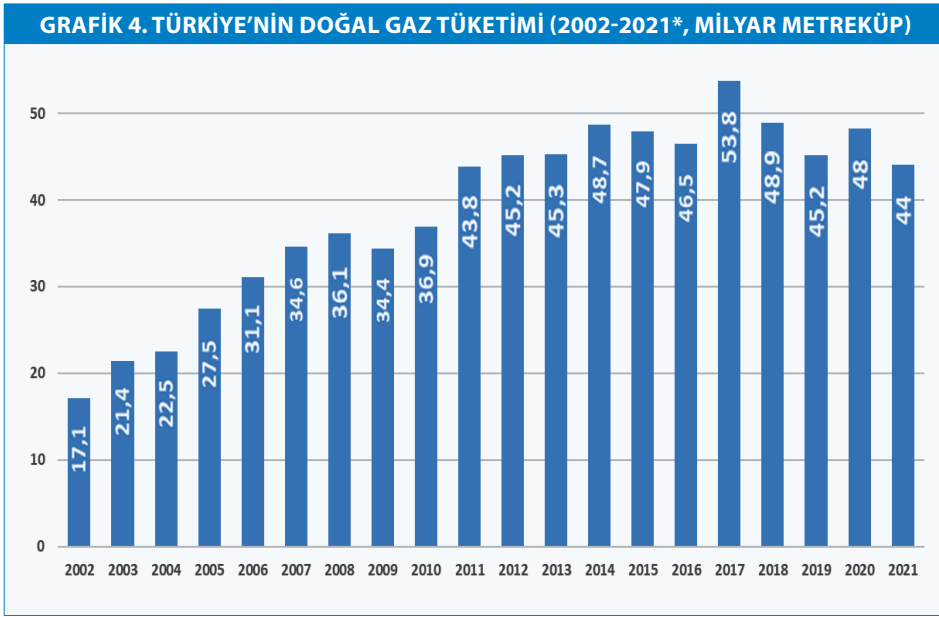
ENERJİ İTHALATI

2021, kaydedilen ekonomik büyüme ve kuraklık nedeniyle enerji ithalatının ve ithal enerji kaynaklarının tüketiminin arttığı bir yıl olmuştur. Enerji ithalatının büyük bir kısmını oluşturan doğal gaz ithalatında bu durum açıkça görülmektedir. 2020'nin Ocak-Eylül döneminde 32,67 milyar metreküp olan doğal gaz ithalatı 2021 Ocak-Eylül döneminde yüzde 27,15 artarak 42,81 milyar metreküp olarak kayıtlara geçmiştir. Eylül 2021'e dek gerçekleşen doğal gaz tüketimi de ithalata benzer şekilde artış göstermiştir. Buna göre geçen yılın aynı döneminde 33,77 milyar metreküp olan tüketim 2021'in ilk dokuz ayında 44,10 milyar metreküp olmuştur. Tüketimin oldukça küçük bir kısmını oluşturan üretimde ise bir önceki yıla kıyasla azalış gerçekleşmiş; 2020'nin Ocak-Eylül döneminde 343,02 milyar metreküp olan üretim 2021'in aynı döneminde 298,52 milyar metreküpe gerilemiştir (Grafik 3).

Kaynak: Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu Eylül 2021, EPDK

Türkiye'nin 2021'in ilk dokuz ayındaki doğal gaz tüketim rakamları geçen yılın aynı dönemine oranla yüzde 30,58 artış kaydederek 44,10 milyar metreküpe ulaşmıştır. Kış aylarında ısınma talebinin artması nedeniyle 2021 toplam doğal gaz tüketiminin bir önceki yıl 48,26 milyar metreküp olan tüketimin üzerinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Türkiye'nin yıllar içerisindeki doğal gaz tüketim rakamları incelendiğinde 2017'de 53,86 milyar metreküp ile tarihin en yüksek seviyesine ulaşan tüketimin 2021'de yaklaşık 55-60 milyar metreküpe ulaşacağı tahmin edilen tüketimin gerisinde kalacağı ve yeni bir rekor kırılacağı öngörülmektedir.⁵

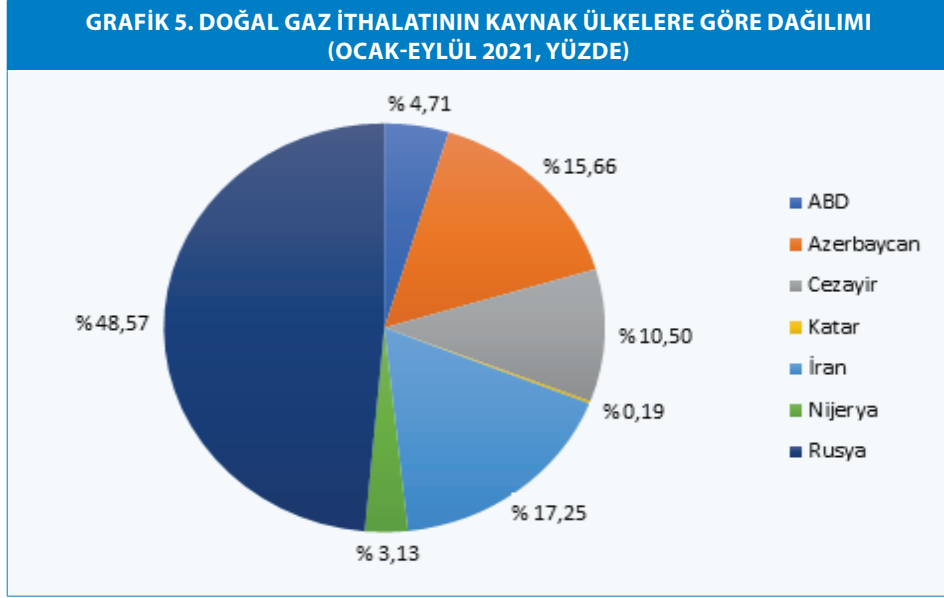

Kaynak: EPDK Doğal Gaz Piyasası Aylık ve Yıllık Sektör Raporlarından derlenmiştir.
*Eylül 2021 itibarıyla

Türkiye'de doğal gaz tüketiminin yaklaşık yüzde 99'u ithalat ile karşılanmaktadır (Grafik 3). 2021'in ilk dokuz ayında en fazla doğal gaz ithal edilen ülkeler daha önceki yıllara benzer şekilde boru hatları aracılığıyla doğal gaz tedarik edilen ülkelerdir.⁶ Buna göre toplam 20,80 milyar metreküp gaz ithal edilen Rusya ilk sırada yer alırken onu 7,39 milyar metreküp ile İran ve 6,70 milyar metreküp ile Azerbaycan izlemiştir. Sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) tedarikinde ise Cezayir 4,50 milyar metreküp ile en fazla LNG alınan ülke olurken ardından 2,01 milyar metreküp ile ABD ve 1,34 milyar metreküp ile Nijerya gelmiştir. 2020'de LNG tedarikinde ilk sırada yer alan Katar 2021'de 81,58 milyon metreküp ile son sıraya gerilemiştir. İlk dokuz ayda Rusya ve İran'ın payı da bir önceki yıla kıyasla artış göstermiştir (Grafik 5).

5. "Enerji Görünümü 2021", Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, (Kasım 2021), s. 19, <https://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/enerji-sektor-gorunumu-2021.pdf>, (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2021).

6. Söz konusu ülkeler dönemsel olarak çeşitli nedenlerle kendi aralarında yer değiştirmekle birlikte genellikle ilk sıralarda yer almaktadır.

Kaynak: EPDK Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir.

2021'in ilk dokuz ayı bir önceki yılın aynı dönemi ile kıyaslandığında 2020 doğal gaz ithalatının daha çeşitli olduğu da eklenmelidir. 2020'nin Ocak-Eylül döneminde Azerbaycan yüzde 29,26'lık pay ile doğal gaz ithalatında ilk sırada yer alırken onu yüzde 21,79 ile Rusya ve yüzde 9,25 ile İran izlemiştir. Aynı dönemde spot piyasalar üzerinden doğal gaz tedarik edilen diğer bazı ülkeler ise Trinidad ve Tobago, Mısır ve Norveç'tir.⁷

Doğal gaza benzer şekilde tüketimin büyük bir kısmının ithalat ile karşılandığı bir diğer kaynak petroldür. 2021'in ilk dokuz ayında Türkiye'de ham petrol ithalatı 20,3 milyon tondur ve bu miktar bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 3,7 fazladır (Tablo 4). Bu durum ise 2021'de kaydedilen ekonomik büyüme ve artan enerji talebi dolayısıyla yıl sonu ham petrol ithalatının da bir önceki yılın yıl sonu ithalat miktarından fazla olacağı beklentisine neden olmaktadır.

Ham petrol ithalatının yapıldığı ülkeler incelendiğinde bir önceki yılın aynı dönemine benzer bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Buna karşılık bahsi geçen ülkelere yapılan ithalat miktarlarında farklılık gözlemlendiğini de belirtmek gerekir. Buna göre 2021'in Ocak-Eylül döneminde en fazla ham petrol ithal edilen ülke yüzde 28,7 ile Irak olmuştur. Ardından gelen Rusya yüzde 24,9 ve Kazakistan ise yüzde 9,1'lik paya sahiptir (Grafik 6).

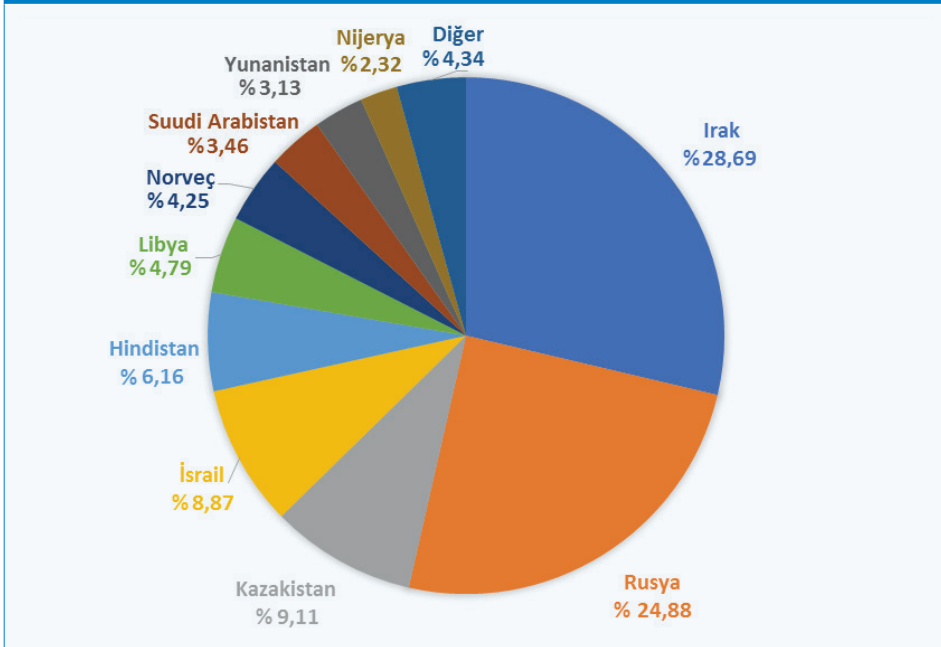
7. Kavaz, Özdemir ve Furuncu, "2020'de Enerji", s. 269.

TABLO 4. TÜRKİYE'NİN HAM PETROL İTHALATI (2005-2021, TON)

YILLAR	MİKTAR
2005	23.389.000
2006	24.061.000
2007	23.445.000
2008	21.743.000
2009	14.192.000
2010	16.837.000
2011	18.092.206
2012	19.484.000
2013	18.554.156
2014	17.477.986
2015	25.064.776
2016	24.957.985
2017	25.766.549
2018	20.970.669
2019	31.073.819
2020	29.368.757
2021*	20.331.357

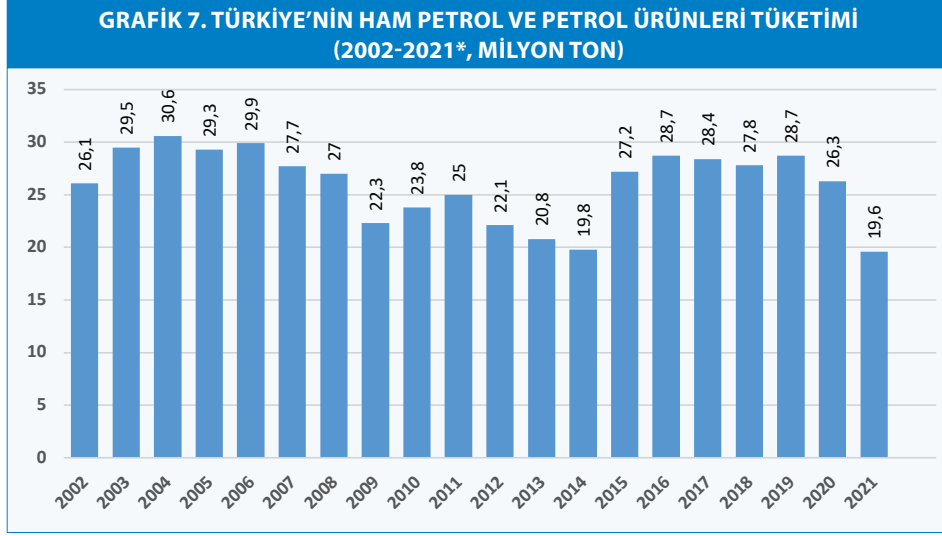
Kaynak: EPDK Petrol Piyasası Aylık ve Yıllık Sektör Raporlarından derlenmiştir.

* Eylül 2021 itibarıyla

GRAFİK 6. HAM PETROL İTHALATININ KAYNAK ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (OCAK-EYLÜL 2021, YÜZDE)

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası Aylık Sektör Raporlarından derlenmiştir.

Son olarak 2021'in ilk dokuz ayında petrol ürünleri tüketimine bakmakta fayda vardır. Ocak-Eylül döneminde benzin, motorin, fuel oil, havacılık ve denizcilik yakıtları gibi petrol ürünleri tüketimi 19,6 milyon tondur (Grafik 7). Söz konusu miktar bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 6,5 artmıştır. Koronavirüsün etkisinde geçen 2020'nin ardından 2021'de başlayan normalleşme ile petrol ürünlerine olan talep de artmıştır.

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası Sektör Raporlarından derlenmiştir.
*Eylül 2021 itibarıyla

ENERJİ PROJELERİ

2021’de Türkiye tarihinde bazı enerji projelerinin ilk kez hayata geçirildiği görülmüştür. Doğal gaz arzında önemli bir yere sahip olan LNG ithalatı alanında ilk Türk Uluslararası Gemi Sicili’ne kayıtlı gemi faaliyete başlamıştır. BOTAŞ’ın sahibi olduğu ilk gemi olan Ertuğrul Gazi FSRU⁸ 26 Nisan’da Türkiye’ye ulaşmış, 25 Haziran’da da kullanıma alınmıştır. Hatay Dört Yol Terminali’ne demirlenen gemi daha önce aynı konumda hizmet veren kiralık geminin yerini almıştır. Benzerleri gibi boru hatlarına bağımlı olmadan doğal gaz ithal etme imkanı sunan Ertuğrul Gazi FSRU 28 milyon metreküp/gün sisteme gaz basma kapasitesine sahiptir. Bunun yanında 108 milyon metreküp doğal gaz depo hacmine sahip olan Ertuğrul Gazi FSRU Türkiye’nin doğal gaz arz güvenliğinin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır.⁹

Vadeli doğal gaz (VDG) piyasasının hayata geçirilmesi yıl içindeki bir diğer önemli gelişmedir. 1 Ekim’de işleme başlayan piyasa ile paydaşlar aylık, üç aylık ve yıllık ürünler için doğal gaz fiyatlarını öngörme ve risklerden korunma imkanına sahip olmaktadır. VDG’nin hayata geçirilmesiyle mevcut doğal gaz piyasasında ürün çeşitliliğinin artırılması, alternatif ticaret kanalı imkanı sağlanması ve nihayetinde Türkiye’nin dünyadaki doğal gaz hublarına benzer bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir.¹⁰

2021’de bir önceki yıl Karadeniz’de keşfedilen Sakarya Gaz Sahası’nın üretim çalışmalarının hızlandırılması yönünde de bazı adımlar atılmıştır. 4 Haziran’da açık denizde üretilecek gazın işlenip şebekeye aktarılacağı Filyos Doğal Gaz İşleme Tesisi’nin temeli atılmıştır. Söz konusu tesisin inşaat ve işletim süreçlerinde istihdam ve satın alma gereksinimleri için yerli ve yerel kaynaklara öncelik verilmesi planlanmaktadır. İlk etapta 780 milyon Türk lirası yatırım yapılacak olan tesiste doğal gazın şebekeye iletilmesi için gerekli iletim altyapısı oluşturulacaktır.¹¹ Ağustos’ta Enerji Bakanı Fatih Dönmez tarafından yapılan açıklamada Sakarya Gaz Sahası’nda üreti-

8. Floating Storage and Regasification Unit (Yüzer Depolama ve Yeniden Gazlaştırma Birimi)

9. “Türkiye’nin İlk FSRU Gemisi Ertuğrul Gazi’ye LNG Nakli Başladı”, Anadolu Ajansı, 29 Haziran 2021.

10. “Vadeli Doğal Gaz Piyasası 1 Ekim’de Açılıyor”, NTV, 21 Eylül 2021; “Vadeli Doğal Gaz Piyasası Bugün Açılıyor”, TRT Haber, 1 Ekim 2021.

11. “Filyos’a 780 Milyon Liralık Doğal Gaz İşletme Tesisi: Karadeniz Gazı için İlk Temel”, *Yeni Şafak*, 4 Haziran 2021.

lecek gazın karaya taşınması için güzergah belirlendiği ve boru hattında kullanılacak malzemelerin üretimine başlandığı açıklanmıştır. 2022'nin yaz aylarında deniz altına döşenmesi planlanan hattın uzunluğu 169 kilometre olacaktır.¹² Son olarak Kasım'da üretimine başlanan hattın deniz altına döşenmesi için petrol ve doğal gaz hizmet sağlayıcısı İtalyan Saipem şirketi ile anlaşma imzalandığı ve Türkiye Petrolleri tarafından Birleşik Krallık merkezli global danışmanlık ve mühendislik şirketi Wood'un Sakarya Gaz Sahası Geliştirme Projesi'ne ortak edildiği açıklanmıştır.¹³

2021, yenilenebilir enerji alanında da önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bir önceki kısımda da belirtildiği üzere ilk on aya ait ilave kurulu gücün tamamına yakını yenilenebilir enerji santrallerinden oluşmuştur (Tablo 2). Jeotermal enerji alanında dünya genelinde elektrik enerjisi kurulu gücü en yüksek ilk beş ülke arasında bulunan Türkiye, hidroelektrik kurulu gücünde de ilk on ülke arasında yer almıştır. Yenilenebilir enerji kapasitesinin toplam kurulu güç içindeki payı açısından ise Avrupa'da 6., dünyada ise 13. sırada yer almıştır.¹⁴ Kasım'da Bingöl'de açılışı yapılan Türkiye'nin ilk, Avrupa'nın ise en büyük hibrit enerji santrali bahsi geçen santrallerden biridir. Altı ay gibi kısa bir sürede tamamlanan söz konusu hibrit enerji santrali elektrik üretimine başlamıştır. 500 MW kurulu gücünde barajlı hidroelektrik santrali ve 79 MW kurulu gücünde güneş enerji santralinden oluşan Aşağı Kaleköy Hibrit Güneş Enerji Santrali 450 bin hanenin elektrik ihtiyacını karşılayabilecek kapasitededir.¹⁵

Son olarak Türkiye, Milli Enerji ve Maden Politikası kapsamında Karadeniz ve Akdeniz'de yürüttüğü petrol ve doğal gaz arama çalışmalarını hızlandırmak amacıyla 2021 içinde dördüncü sondaj gemisini satın almıştır. 2022'de filoya katılması beklenen bu gemi Fatih, Yavuz ve Kanuni sondaj gemilerinden farklı olarak yedinci nesil teknolojiye sahiptir. 12 bin 200 metreye kadar sondaj yapabilme donanımına sahip geminin maksimum operasyon derinliği ise 3 bin 600 metredir.¹⁶

12. Fatih Dönmez, Twitter, 1 Ağustos 2021, https://twitter.com/fatih_donmez/status/1421829126252531715?s=20, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2021).

13. "Sakarya Gaz Sahası'ndaki Deniz Altı Boru Hattı Döşeme İşini Saipem Yapacak", Anadolu Ajansı, 16 Kasım 2021; "Sakarya Gaz Sahası'nda Proje Yönetim Ortağı İngiliz Wood Şirketi Olacak", *Sabah*, 26 Kasım 2021.

14. Recep Tayyip Erdoğan, Twitter, 22 Nisan 2021, <https://twitter.com/RT Erdogan/status/1385284766627364868?s=20>, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2021).

15. "Türkiye'nin İlk, Avrupa'nın En Büyük Hibrit Enerji Santrali", TRT Haber, 17 Kasım 2021; "Projeler - Aşağı Kaleköy Barajı ve HES, Aşağı Kaleköy Yardımcı Kaynak GES", Kalehan Enerji, <https://kalehan.com.tr/projeler/asagi-kalekoy-baraji-ve-hes>, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2021).

16. Fatih Dönmez, Twitter, 17 Kasım 2021, https://twitter.com/fatih_donmez/status/1460920376347832326?s=20, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2021).

DIŞ POLİTİKADA ENERJİ POLİTİKASINI ETKİLEYEN GELİŞMELER

2021’de Türk dış politikasında enerji piyasalarını etkileyen en önemli gelişme Paris İklim Anlaşması’nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde onaylanması ve Türkiye’nin anlaşmaya resmen taraf olmasıdır. Türkiye, Paris İklim Anlaşması’na taraf olarak anlaşmanın temel prensibi uyarınca iklim değışikliği ile mücadele için sera gazı emisyonlarını azaltmayı taahhüt etmiştir. Anlaşmaya taraf olmasının yanı sıra 2053’te karbon nötr olma hedefi de belirleyen Türkiye, bu hedefe ulaşmak üzere izleyeceği yol haritasını diğer imzacı ülkeler gibi her beş yılda bir Ulusal Katkı Beyanı¹⁷ ile Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) Sekreterliği’ne iletmekle yükümlüdür.¹⁸

Yıl içinde Türkiye’nin yakın çevre ve bölgesindeki ülkelerle yakınlaşması enerji alanına etki eden bir diğer gelişme olmuştur. Bilhassa Afrika ülkeleriyle kurulan yakın ilişkiler enerji alanında da somut adımların atılmasına vesile olmuştur. Kasım 2019’da başta Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Antlaşması ve Güvenlik ve Askeri İşbirliği Antlaşması olmak üzere Libya ile imzalanan bir dizi antlaşmanın sonuçlarından biri olarak Libya ile hidrokarbon çalışmalarının artırılması antlaşmasına varılmıştır. Nisan’da Libya Milli Birlik Hükümeti Petrol ve

17. Paris İklim Anlaşması’nın merkezinde yer alan Ulusal Katkı Beyanları (Nationally Determined Contributions, NDC) yüzyılın ortasında küresel ısınmayı 1,5-2 santigrat derece aralığında tutabilmek için her ülkenin ulusal sera gazı emisyonlarını azaltma ve iklim değışikliğinin etkilerine uyum sağlama çabalarını somutlaştırdıkları belgelerdir. Ülkeler, NDC’lerini 2020’den itibaren 2050’ye dek her beş yılda bir güncelleyerek BMİDÇS Sekreterliği’ne iletmekle yükümlüdür. Daha fazla bilgi için bkz. “Nationally Determined Contributions (NDCs)”, UNFCCC, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/nationally-determined-contributions-ndcs/nationally-determined-contributions-ndcs>, (Erişim tarihi: 27 Kasım 2021).

18. Büşra Zeynep Özdemir, “Paris İklim Anlaşması ve Türkiye’nin İklim Politikası”, *Sabah*, 9 Ekim 2021.

Gaz Bakanı Muhammed Ahmed Oun ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez arasında petrol ve doğal gaz başta olmak üzere enerji alanında iş birliğinin geliştirilmesi kararı alınmıştır.¹⁹

Ardından sırasıyla Temmuz'da Angola ile hidrokarbon, madencilik, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği alanlarında;²⁰ Ağustos'ta Cibuti ile madencilik ve jeoloji alanında;²¹ Ekim'de Nijerya ile madencilik, petrol ve doğal gaz alanında;²² Kasım'da ise Cezayir ile çevre, ticaret ve diğer bazı alanlarda ve Birleşik Arap Emirlikleri ile enerji, çevre, finans ve ticaret alanlarında çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır.²³ Ayrıca yıl içinde 2021 sonunda vadesi dolacak olan bazı doğal gaz kontratları yenilenmiştir. Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı ile ithal edilen Azeri gazının Nisan'da süresi dolan kontratı Ekim'de varılan anlaşma ile 2024 sonuna dek uzatılmış, hattan ilave 11 milyar metreküplük gaz ithalatı yapılması yönünde güncellenmiştir.²⁴ Yine Ekim'de Nijerya'dan ithal edilen LNG'nin kontratı yenilenmiş, Cezayir'den yapılan LNG ithalatı anlaşması da Kasım'da yapılan anlaşmalar kapsamında 2024'te sonlanacak şekilde güncellenmiştir.

2021'de dünya genelinde yükselen enerji fiyatlarının etkileri Türkiye'de de hissedilmiştir. Bilhassa petrol ürünleri sınıfından olan akaryakıt fiyatlarındaki değişimlerden uluslararası piyasalarda ham petrol fiyatlarındaki artış görülebilmektedir. Buna göre 1 Ocak'ta litresi 7,2 Türk lirası olan kurşunsuz benzin fiyatı yılın ikinci yarısının başında 7,73 Türk lirasına yükselmiştir. 1 Aralık itibarıyla kurşunsuz benzinin litre fiyatı 9,65 Türk lirasıdır. Motorin, fuel oil ve LPG gibi diğer akaryakıt türlerinde de benzer artışlar gerçekleşmiştir (Tablo 5).²⁵

19. Fatih Dönmez, Twitter, 12 Nisan 2021, https://twitter.com/fatih_donmez/status/1381538052242341888?s=20, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2021).

20. Fatih Dönmez, Twitter, 27 Temmuz 2021, https://twitter.com/fatih_donmez/status/1420097893487325189?s=20, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2021).

21. Fatih Dönmez, Twitter, 24 Ağustos 2021, https://twitter.com/fatih_donmez/status/1430188896135041029?s=20, (Erişim tarihi: 1 Aralık 2021).

22. "Türkiye ile Nijerya Enerji Alanında 3 Mutabakat Zaptı İmzalandı", CNN Türk, 20 Ekim 2021.

23. "Türkiye ile Cezayir Arasında İş Birliği Anlaşmaları Yapıldı", TRT Haber, 10 Kasım 2021; "Türkiye ile Birleşik Arap Emirlikleri Arasında 10 Anlaşma İmzalandı", Anadolu Ajansı, 24 Kasım 2021.

24. "Azerbaycan ile İlave Doğal Gaz Anlaşması", TRT Haber, 15 Ekim 2021.

25. "Geçmiş Dönem Akaryakıt Fiyatları", Türkiye Petrolleri, <https://www.tppd.com.tr/tr/gecmis-akaryakit-fiyatlar?id=34&county=413&StartDate=01.01.2021&EndDate=04.12.2021>, (Erişim tarihi: 2 Aralık 2021).

TABLO 5. BAZI AKARYAKIT FİYATLARI (TÜRK LİRASI/LİTRE)				
TARİH	KURŞUNSUZ BENZİN	MOTORİN	FUEL OIL	GAZ
1 Ocak 2021	7,20	6,58	4,13	4,06
6 Şubat 2021	7,20	6,58	4,56	4,06
2 Mart 2021	7,22	6,60	5,00	4,06
8 Nisan 2021	7,07	6,43	5,20	4,06
4 Mayıs 2021	7,07	6,43	5,37	4,06
5 Haziran 2021	7,73	7,20	5,70	4,41
2 Temmuz 2021	7,75	7,22	5,93	4,80
3 Ağustos 2021	7,75	7,27	5,96	4,84
1 Eylül 2021	7,75	7,25	5,79	5,01
2 Ekim 2021	7,76	7,27	6,60	5,87
2 Kasım 2021	8,39	8,16	7,33	6,59
1 Aralık 2021	9,65	9,31	8,79	8,25

Kaynak: "Geçmiş Dönem Akaryakıt Fiyatları".

SONUÇ

2021, Türkiye'nin kendi ulusal durumu açısından değerlendirildiğinde enerji alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Koronavirüs salgınının normalleştiği yılda Türkiye ekonomisi hızlı bir toparlanma ve büyüme gerçekleştirmiştir. Beklentilerin üzerinde büyüyen ekonomi artan enerji arz ve talebini de beraberinde getirmiştir. Elektrik üretiminin bir önceki yıla göre arttığı, petrol ve doğal gaz ithalatının da yine artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Yıl boyunca yaşanan kuraklık enerji ithalatını etkilerken rüzgar enerjisi alanında ise üretim rekorları kırılmıştır.

Milli Enerji ve Maden Politikası kapsamında başlatılan hidrokarbon arama çalışmaları neticesinde keşfedilen Sakarya Gaz Sahası'nın geliştirilmesi çalışmalarına hız kazandırılmıştır. Enerji ithalatının azaltılması ve cari açığın düşürülmesinde önemli rol oynayacağı öngörülen Karadeniz'deki gaz üretiminin mümkün olan en hızlı şekilde hayata geçirilmesi için adımlar atılmıştır. Söz konusu çalışmalar sırasında üretim ve iletim aşamaları dahil olmak üzere mümkün olan her alanda yerli ve milli kaynaklardan yararlanılmaya özen gösterildiği vurgulanmalıdır. Karadeniz'deki keşfin yanı sıra bölgede devam eden sondaj çalışmaları ve filo katılan dördüncü sondaj gemisi de Türkiye'nin petrol ve doğal gaz arama çalışmaları hususundaki kararlılığının sürdüğüne işaret etmektedir.

Dış politika alanında bilhassa Afrika ülkeleriyle geliştirilen pozitif ilişkilerin enerji alanına da tesir ettiği net bir şekilde görülmektedir. Bölgesinde önemli bir enerji oyuncusu olmayı ve enerji ticaret merkezine dönüşmeyi hedefleyen Türkiye için bu gibi adımların sürdürülmesi son derece önem arz etmektedir.

Buna karşılık küresel piyasalarda meydana gelen enerji fiyatlarındaki yükselişlerden de kaçınılmaz bir şekilde etkilenildiğini belirtmek gerekir. Türkiye enerji arzının yüzde 70'ine yakın bir kısmının ithal enerji kaynakları ile karşılandığı göz önünde bulundurulduğunda karşı karşıya bulunulan durum daha net anlaşılmaktadır. Bu noktada enerjide dışa bağımlılığın ve cari açık üzerindeki enerji ithalatı baskısının azaltılması için hem karada hem de denizde hidrokarbon arama ve sondaj faaliyetlerinin son derece önem kazandığı vurgulanmalıdır. Filosuna kattığı dördüncü sondaj gemisi ile Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda da "arayan bulur" felsefesini izlemeye

devam ederek Karadeniz ve Doğu Akdeniz'de petrol ve doğal gaz arama ve sondaj çalışmalarını sürdürmesi beklenmektedir.

KRONOLOJİ: 2021'DE ENERJİ	
1 Ocak	Rus doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya iletecek TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı'nın Sırbistan ayağı düzenlenen törenle faaliyete geçirildi.
23 Şubat	Rüzgardan elektrik üretimi tarihte ilk defa aylık bazda yüzde 10'u geçti. Ocak'ta üretilen elektriğin yüzde 10,7'si rüzgardan elde edildi.
10 Mart	Türkiye'nin ilk nükleer enerji santrali olacak Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin üçüncü güç ünitesinin temeli törenle atıldı.
31 Mart	Fatih sondaj gemisinin Türkali-2'deki sondaj çalışmaları tamamlandı.
8 Nisan	Türkiye yenilenebilir enerji kapasitesinde dünyada on ikinci sıraya yükseldi.
12 Nisan	Türkiye ve Libya petrol ve doğal gazda iş birliğini geliştirme kararı aldı.
16 Nisan	Türkiye 1,6 milyar avro rüzgar enerjisi yatırımıyla Avrupa'da bu alanda beşinci sıraya yükseldi.
27 Mayıs	Karadaki üç yeni kuyuda petrol keşfedildiği açıklandı.
4 Haziran	Sakarya Gaz Sahası'ndan çıkarılacak doğal gazın işlenip şebekeye aktarılacağı Filyos Doğal Gaz İşleme Tesisi'nin temeli atıldı.
25 Haziran	Türkiye'nin ilk FSRU gemisi Ertuğrul Gazi, Hatay Dörtyol'da bulunan BOTAŞ Dörtyol Terminali'nde gerçekleştirilen törenle devreye alındı.
2 Temmuz	Ertuğrul Gazi'ye ilk LNG nakli başarıyla gerçekleştirildi.
31 Temmuz	Fatih sondaj gemisi Karadeniz'deki Türkali-4 kuyusunda sondaja başladı.
1 Ağustos	Karadeniz gazını taşıyacak boruların üretimine başlandı.
24 Ağustos	Küresel jeotermal enerji kurulu gücünde yüzde 11,5'lik paya sahip olan Türkiye, kurulu güç bakımından dünyada dördüncü, Avrupa'da ise ilk sıraya yerleşti.
4 Ekim	Rüzgar enerjisinde yerlilik oranı yüzde 60'ın üzerine çıktı.
12 Ekim	Çevre ve Şehircilik Bakanlığının ismi Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirildi.
15 Ekim	Azerbaycan ile 11 milyar metreküplük ilave doğal gaz ticaret antlaşması yapıldı.
16 Ekim	TPAO, Sakarya Gaz Sahası Geliştirme Projesi'nin ilk fazı için Subsea 7-Schlumberger ortaklığı ile anlaşma yaptı.
9 Kasım	Türkiye'nin ilk, Avrupa'nın en büyük hibrit enerji santrali Bingöl'de hizmete girdi.
10 Kasım	Türkiye Paris İklim Anlaşması'na taraf oldu.
11 Kasım	2021'in sonunda bitecek olan Türkiye-Cezayir LNG Antlaşması 2024'te sona erecek şekilde güncellendi.
17 Kasım	Türkiye Fatih, Yavuz ve Kanuni sondaj gemilerinin ardından dördüncü sondaj gemisini de filosuna kattı.
26 Kasım	Aralık'ta ilk kez İran'dan spot boru gazı ithalatı yapılacağı açıklandı.
28 Kasım	Rüzgar enerji santralleri ilk kez Türkiye'nin elektrik üretiminde birinci sırada yer aldı.
30 Kasım	Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta yapılan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın on beşinci zirvesinde enerji, ulaşım, lojistik, ticaret gibi üye ülkeler için önemli konuları içeren Aşkabat deklarasyonu imzalandı.

2021'DE HUKUK VE YARGI

CEM DURAN UZUN • MERT HÜSEYİN AKGÜN

GİRİŞ

2021, Türkiye’de hukuk ve yargı alanında çok sayıda gelişmenin yaşandığı bir yıl olmuştur. Meclis bir yandan yargı reformu gündemiyle çalışırken diğer yandan da bütçe, ekonomik tedbirler, uluslararası sözleşmeler ve sınır ötesi askeri harekatlara ilişkin yürütme organını yetkilendiren kanun ve kararları kabul etmiştir. Meclis 2021’de 15 Aralık itibarıyla toplam 81 kanun teklifini kabul ederken 56 karar almıştır.

2019’da ilan edilen Üçüncü Yargı Reformu Strateji Belgesi kapsamında yargı reformu süreci 2021’de de yoğun bir şekilde devam ettirilmiştir. Bir yandan strateji belgesi kapsamında iki yeni yargı paketi kabul edilirken diğer yandan alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının geliştirilmesi, yargıda fiziki ve dijital altyapının güçlendirilmesi gibi doğrudan uygulamaya dönük adımlar atılmıştır. Uzun zamandır gündemde olan ve “çocuk haczi” gibi olumsuz bir ifadeyle anılan çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulmasına ilişkin mahkeme kararlarının yerine getirilmesi icra dairelerinin görevi olmaktan çıkartılmıştır. Çocuk Koruma Kanunu’na eklenen hükümlerle çocuğun üstün yararının korunması ilkesine uygun şekilde yerine getirilmesi için Adalet Bakanlığı bünyesinde bulunan “Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlükleri” yetkilendirilmiştir.

İnsan hakları alanında ise 2021’in en önemli gelişmesi şüphesiz İnsan Hakları Eylem Planı’nın Mart’ta ilan edilmesi olmuştur. Plan 9 amaç, 50 hedef ve 393 faaliyetten oluşan siyasi iradenin oldukça kapsamlı bir taahhüdüdür. Planın uygulamasını takip etmek üzere bir izleme kurulu kurulmuş ve uygulama takvimi açıklanmıştır. Nitekim 2021’de planda yer alan çok sayıda faaliyet hayata geçirilmiştir.

YASAMA

2020’de pandemi tedbirleri nedeniyle mesaisine uzun süre ara vermek zorunda kalan TBMM 2021’de yoğun bir şekilde yasama faaliyetlerine devam etmiştir. Meclis 2019’da 42 ve 2020’de 61 kanun teklifini yasalaştırırken 2021’in başından 15 Aralık’a kadar 81 kanun teklifini kabul etmiştir. 1 Ocak 2021’den bu yana Meclis tarafından küresel iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle mücadele etmeye yönelik komisyon kurulması ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) kullanımı hakkındaki kararlar da dahil olmak üzere toplam 56 karar alınmıştır. Bu başlıkta 2021’de TBMM tarafından kabul edilen bazı önemli kanunlara yer verilmiştir.

7281 SAYILI TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ PERSONEL KANUNU İLE BAZI KANUNLARDA DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR KANUN¹

Kanun Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde çalışan personelin özlük hakları iyileştirilerek tecrübelerinden daha etkin ve uzun sürelerle faydalanılmasını amaçlamaktadır. Kanun ile Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine uyum amacıyla ilgili mevzuatta birtakım yenilik ve değişikliklerin yapılması öngörülmüştür.

Kanun ile uzman erbaşların emeklilik yaş haddi elli beş yaş olarak belirlenmiş, gerekli görülen hallerde sağlık durumu elverişli ise altmış yaşına kadar orduya alınabilecekleri belirlenmiştir. Diğer bazı personel gruplarında da özlük hakları ve görevlendirmelere ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Öte yandan TSK’nın Milli Savunma Bakanlığına bağlanmasından ötürü yaşanabilecek uyuşmazlıkların giderilmesi için ilgili kanun ve yönetmeliklerde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda 211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunu’nda ilgili yerlerde yapılan düzenleme ile Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılması öngörülen bazı iş ve işlemlerin Milli Savunma Bakanlığınca yapılacağı hükme bağlanmıştır.

1. “18 Şubat 2021 tarih ve 7281 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı: 31414, 5 Mart 2021.

7315 SAYILI GÜVENLİK SORUŞTURMASI VE ARŞİV ARAŞTIRMASI KANUNU²

Önceki düzenlemenin 2020'de Anayasa Mahkemesi tarafından iptali üzerine kamu görevlisi olarak mesleğe kabul edilecek kişiler hakkında yürütülecek güvenlik soruşturmasını düzenleyen 7315 sayılı Kanun 7 Nisan'da kabul edilmiştir. Kanun, güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması yapacak kurumları Milli İstihbarat Teşkilatı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve mahalli mülki idare amirlikleri olarak belirlemiştir. Bazı kamu görevlerinde istihdam edilecek kişiler için yalnızca arşiv araştırması yeterli görülürken Kanun'da ayrıca sayılan mesleklere alımda güvenlik soruşturması ve arşiv araştırmalarının her ikisinin birden yapılması uygun bulunmuştur. Bu araştırma ve soruşturma sonucunda elde edilen kişisel verilerin artık kullanılmayacak olması halinde iki yıl sonunda silinerek yok edilmesi öngörülmüştür.

7338 SAYILI VERGİ USUL KANUNU İLE BAZI KANUNLARDA DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR KANUN³

TBMM 10 Nisan'da kabul ettiği bu Kanun'la 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu, 488 sayılı Damga Vergisi Kanunu ve 520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nda değişiklik ve güncellemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler ile vergiye ilişkin ihtilafların sonlandırılması, uygulamada öngörülebilirliği temin etmek, vergi mükellefi kişilerin vergiye uyumunu sağlamak, verginin güvenliğini, sosyal adalet ve rekabet ortamını tesis etmek ve yatırımları teşvik etmek amaçlanmaktadır.

Yasayla yıllık kazancı belli miktarları geçmeyen ve bu nedenle "küçük esnaf" olarak sayılan 850 bin kadar vergi mükellefinin beyanname vermesi zorunluluğu kaldırılmıştır. Sosyal medya üzerinden kazanç sağlayan içerik üreticileri ve mobil uygulama geliştiricilerinin daha basit şekilde vergilendirilmesinin sağlanması için kazançları belli miktarlara kadar istisna sayılmıştır.

7328 SAYILI CEZA VE GÜVENLİK TEDBİRLERİNİN İNFAZI HAKKINDA KANUN İLE BAZI KANUNLARDA DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR KANUN⁴

17 Haziran'da kabul edilen Kanun, teknolojik imkanlardan da faydalanarak hükümlülerin dış dünya ile etkileşimini güçlendirerek cezanın ıslah amacına uygun

2. "7 Nisan 2021 tarih ve 7315 sayılı Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması Kanunu", *Resmî Gazete*, Sayı: 31457, 17 Nisan 2021.

3. "10 Nisan 2021 tarih ve 7338 sayılı Vergi Usul Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 31640, 26 Ekim 2021.

4. "17 Haziran 2021 tarih ve 7328 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 31522, 25 Haziran 2021.

yenilikler yapmayı, böylece infaz sisteminin daha iyi işlemlerini amaçlamaktadır. Kanun ile ayrıca uygulamada TCK'ya aykırı düşen durumların düzeltilmesi ve İnsan Hakları Eylem Planı'na uyumun sağlanması amaçlanmaktadır. Hükümlü ve tutukluların özlük haklarının geliştirilmesi amacıyla Tutukevleri İzleme Kurullarından gelen görevliler, tutuklu ve hükümlüler ile görüşme yaparak adliyeye nakilleri sağlanan araçlarla ve adliyede bekletildikleri yerlerle ilgili koşullara ilişkin bilgi edinebilecek ayrıca bu konularla ilgili olarak yönetici ve görevlilerden bilgi alabilecektir. Bu incelemeler sonucunda ceza infaz kurumları ve tutukevlerinin yönetim ve işleyişlerine ilişkin hazırlanan raporların bir örneği Kamu Denetçiliği Kurumu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumuna gönderilecektir. Kanun'un getirdiği bir başka yenilik de hükümlülerin elektronik yöntemlerle mektup alması ve göndermesinin mümkün kılınmasıdır.

7330 SAYILI MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ ANONİM ŞİRKETİ HAKKINDA KANUN⁵

Kanun, Makine Kimya Endüstrisi Kurumunun anonim şirket olarak yapılandırılmasını düzenlemektedir. 30 Nisan'da kabul edilen Kanun ile Makine Kimya Endüstrisi A.Ş.'nin kuruluş şekli, sermayesi, genel kurul, yönetim kurulu üye seçimi ve işleyişi gibi işlemlerin esasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Kurumun anonim şirkete dönüşmesi ile üretim imkan ve kabiliyetlerinin artırılması, gelişen ve değişen teknolojiye ayak uydurulması ve nitelikli personel istihdamının sağlanması amaçlanmaktadır. Yasa ile Makine Kimya Endüstrisi A.Ş.'nin ilgili bakanlığı Milli Savunma Bakanlığı olarak belirlenmiştir.

7331 SAYILI CEZA MUHAKEMESİ KANUNU VE BAZI KANUNLARDA DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR KANUN⁶

Kanun ile 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılmıştır. Dördüncü Yargı Paketi olarak da bilinen bu Kanun'a ilişkin detaylı açıklamalar "Yargı Reformu" başlığı altında yapılmaktadır.

---

5. "30 Haziran 2021 tarih ve 7330 sayılı Makine ve Kimya Endüstrisi Anonim Şirketi Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 31530, 3 Temmuz 2021.

6. "8 Temmuz 2021 tarih ve 7331 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 31541, 14 Temmuz 2021.

7332 SAYILI HAYVANLARI KORUMA KANUNU İLE TÜRK CEZA KANUNUNDA DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR KANUN⁷

9 Temmuz'da kabul edilen Kanun ile hayvan bakımevlerinin kurulması, sahipsiz hayvanların rehabilite edilerek gerektiğinde bakımevlerinde bakımlarının yapılması ve ayrıca hayvanların rahatça dolaşım sağlayabileceği doğal yaşam alanlarının kurulması öngörülmüştür. Toplum bakımından tehlike arz eden, üretilmesi ve sahiplendirilmesi yasak köpek cinslerinin Bakanlık tarafından belirlenmesi ve bu suretle hem hayvanlar hem de kamu açısından korumanın sağlanmasını amaçlanmıştır. Hayvanları koruma altına almak amacıyla hayvanlara karşı Kanun'da açıkça öngörülen yasakların işlenmesi halinde uygulanacak yaptırımlarda artırımı gidilmiş ayrıca hayvanlara karşı gerçekleştirilen bazı fiiller kabahat olmaktan çıkarılarak cezai müeyyideye tabi tutulmuştur.

7335 SAYILI PARİS ANLAŞMASI'NIN ONAYLANMASININ UYGUN BULUNDUĞUNA DAİR KANUN⁸

2015'te imzalanan Paris İklim Anlaşması'nın hedefleri arasında küresel sıcaklık artışının sanayileşme öncesi döneme göre 2°C azaltılarak bu seviyenin korunması ve küresel iklim değişikliği ile daha etkin şekilde mücadele edilmesi, iklim değişikliklerinden etkilenmenin en aza indirilmesi ve ülkelerin düşük sera gazı emisyonlu faaliyetlerde bulunması yer almaktadır. Anlaşmanın imzacı devletleri arasında yer alan Türkiye onay sürecini geride bıraktığı yılda tamamlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan 21 Eylül'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Türkiye'nin Paris İklim Antlaşması'na resmen taraf olacağını açıklamıştır. Nitekim 6 Ekim'de Paris İklim Anlaşması'nın uygun bulunmasına dair 7335 sayılı Kanun TBMM tarafından kabul edilmiş ve cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. Türkiye bu anlaşmaya uygun olarak sunduğu ulusal katkı beyanına göre 2030'da sera gazı emisyonlarını yüzde 21 azaltmayı hedeflemiştir.⁹

7. "9 Temmuz 2021 tarih ve 7332 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu ile Türk Ceza Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 31541, 14 Temmuz 2021.

8. "6 Ekim 2021 tarih ve 7335 sayılı Paris Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 31621, 7 Ekim 2021.

9. "Paris Anlaşması", T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, <https://iklim.csb.gov.tr/paris-anlasma-si-i-98587>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2021).

7343 SAYILI İCRA VE İFLAS KANUNU İLE BAZI KANUNLARDA DEĞİŞİKLİK YAPILMASI HAKKINDA KANUN¹⁰

Kanun 2004 sayılı İcra İflas Kanunu, 492 sayılı Harçlar Kanunu ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu gibi birçok önemli kanunda değişiklik yapılmasını öngörmektedir. Beşinci Yargı Paketi olarak bilinen yasanın ayrıntıları “Yargı Reformu” başlığı altında incelenmektedir.

7346 SAYILI BAZI KANUNLARDA DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR KANUN

21 Aralık'ta kabul edilen Kanun ile elektrik enerjisi satışından alınan TRT payı kaldırılmış, çırak ve kalfaların alacağı en düşük ücret tutarı sırasıyla asgari ücretin yüzde 30 ve yüzde 50'si olarak belirlenmiş, petrol sektörüne yatırım yapacak girişimcilerin tabi olacağı ruhsat başvuru ve değerlendirme süreçleri kısaltılmış, elektrikli araçlar için gereken şarj hizmetine ilişkin hukuki altyapı kurulmuş, futbol müsabakalarının hukuk dışı şekilde çevrim içi yayınlarının engellenmesi amacıyla Türkiye Futbol Federasyonu'na ilgili internet sitesine erişimin engellenmesi kararını alma yetkisi verilmiştir. Ayrıca bu yasa ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına Türkiye'nin enerji arz ve güvenliğini sağlamak üzere her beş yılda bir “Ulusal Enerji Planı” hazırlama görevi verilmiştir.

---

10. “24 Kasım 2021 tarih ve 7343 sayılı İcra ve İflas Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı: 31675, 30 Kasım 2021.

YARGI

YARGI REFORMU SÜRECİ

2019’da ilan edilen Üçüncü Yargı Reformu Strateji Belgesi kapsamında yürütülen yargı reformu süreci 2021’de de hız kesmeden devam etmiştir. Yargı reformu sürecinde yaklaşık üç buçuk yıl geride bırakılırken 2021 boyunca önemli değişiklikler ve ciddi gelişmelerin kaydedildiği görülmektedir. Bu kapsamda 2021 içerisinde ceza muhakemesi, idari yargılama usulü, infaz ve icra iflas hukukuna ilişkin kapsamlı düzenlemeler getiren iki yeni yargı paketi yasalaştırılmıştır. Cinsel suçlara yönelik caydırıcılığı artıracak önemli düzenlemeler öngöreceği belirtilen altıncı yargı paketinin ise 2022’nin ilk aylarında TBMM’ye sunulması bekleniyor.

Hak ve özgürlüklerin korunması bağlamında uzun süredir üzerinde çalışılan İnsan Hakları Eylem Planı 2 Mart’ta Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. “Özgür Birey, Güçlü Toplum; Daha Demokratik Bir Türkiye” vurgusuyla ilan edilen plan esasen Türkiye’nin insan hakları alanındaki ikinci eylem planıdır. İlk eylem planı 2014’te “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İhlallerinin Önlenmesine İlişkin Eylem Planı” adıyla yayımlanmıştır. Ancak yeni eylem planı içerdiği 11 ilke, 9 amaç, 50 hedef ve 393 faaliyet ile çok daha geniş kapsamlı olarak öne çıkıyor.

Yargı reformuna ilişkin yapılanlar hukuki düzenlemelerle sınırlı kalmamış, önemli uygulamalar da hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda adalete erişimi kolaylaştıran çeşitli adımlar atılmıştır. Adalet Bakanlığı tarafından tanık davetiyelerine karekod tanımlanmak suretiyle tanıkların sürece dair birçok soruya cevap bulabilecekleri “Tanık Bilgilendirme Broşürü”ne erişebilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca yargıdaki dijital dönüşüm de hız kesmeden devam etmiş, Kasım itibarıyla elektronik duruşma hizmeti 81 ilde uygulanmaya başlanmıştır.

E-duruşma uygulamasının usul ve esaslarını içeren “Hukuk Muhakemelerinde Ses ve Görüntü Nakledilmesi Yoluyla Duruşma İcrası Hakkında Yönetmelik” 30 Haziran 2021’de *Resmî Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe koyulmuştur. Diğer taraftan Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi (UYAP) eğitim programlarının çevrim içi yapılabilmesi için Adalet Bakanlığınca geliştirilen “UYAP Akademi” yenilenmiş ve

“UYAP Mobil” uygulaması geliştirilmiştir. Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarında etkin uygulama 2021’de de sürdürülmüş, arabuluculuğun güçlendirilmesi ve arabulucuların ihtisaslaşması için “uzman arabuluculuk uygulaması” getirilmiştir. Öte yandan çocuklara yönelik adalet hizmetlerinin daha sağlıklı koşullarda yürütülmesini temin maksadıyla Türkiye’nin ilk “Çocuk Adalet Merkezi” Dünya Çocuk Hakları Günü’nde Erzurum’da açılmıştır.

Yargıda fiziki altyapının güçlendirilmesi bilindiği üzere yargı reformu strateji belgelerinin önemli bir hedefidir. 2021’de bu hedef kapsamında uzun yıllardır parçalı yapısından şikayet edilen Yargıtay da adli yılın açılışında yeni hizmet binasına kavuşturulmuştur. Tüm bu adımların neticesinde Kasım sonu itibarıyla Üçüncü Yargı Reformu Strateji Belgesi’ndeki hedeflerin yüzde 62’si henüz üç yıl dolmadan hayata geçirilmiştir.¹¹

İnfaz Yönetmeliği Değişikliği

Yargı reformu süreci ve İnsan Hakları Eylem Planı kapsamında belirlenen hedefler doğrultusunda “Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmelik”te değişiklik yapılmış, bu değişikliği öngören 4773 karar sayılı Cumhurbaşkanı Yönetmeliği 12 Kasım 2021’de *Resmi Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik kapsamında 148 maddenin 51’i değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikler arasında öne çıkan bazıları şunlardır:

- İyi hali ile açığa ayrılmayı hak eden hükümlülerin ceza infaz kurumu dışında başka bir kamu kurumunda çalışarak söz konusu kurumun tesislerinde cezalarını tamamlayabilmesi olanağı getirilmiştir.
- Hükümlü ve tutukluların cezaevlerine kabul edilirken şüphe üzerine “çıplak arama”ya tabi tutulması uygulamasına son verilmiş, bunun yerine detaylı arama getirilmiş ve keyfiliğin önüne geçilebilmesi için yapılacak her işlemin tutanak altına alınması öngörülmüştür.
- İnsan Hakları Eylem Planı’nda öngörülen infazın insaniliği, çocuğun üstün yararı ve topluma yeniden kazandırma gibi hedefler doğrultusunda cezaevlerinde annesinin yanında kalan çocuklar için sosyal destek sağlanması, suça sürüklenen çocuk bakımından mahkumiyetlerin infazından sonra koruyucu ve destekleyici tedbirlerin alınması, cezaevi eğitim kurullarının yapısının güçlendirilmesi gibi düzenlemeler hüküm altına alınmıştır.
- Değişiklik ile daha önce kanunlaşan yargı paketleri ve mezkur yönetmelik arasındaki uyumsuzluklar ortadan kaldırılmıştır. Bu kapsamda hükümlülerin iyi hal değerlendirmesinin objektif esaslara bağlanması, özel infaz usullerinin

11. “24.11.2021 tarihli Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanağı”, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, s. 11, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=2880, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2021).

yaygınlaştırılması, hamile veya yeni anne olan kadınların cezalarının ertelenebilmesi, hapis cezasının ertelenmesinin kapsamının genişletilmesi, mensubu oldukları dinlerin özel bayramlarında hükümlülere görüşme hakkının tanınması, elektronik mektup imkanının tanınması gibi bir dizi değişiklik hüküm altına alınmıştır.

YARGI PAKETLERİ

2019'da Üçüncü Yargı Reformu Strateji Belgesi'nin kamuoyuna açıklanmasını takip eden süreçte aynı yıl birinci, sonraki yıl ikinci ve üçüncü yargı paketleri yasalaşarak yürürlüğe girmiştir. 2021'de de dördüncü ve beşinci yargı paketleri Meclisten geçirilmiştir. 10 Aralık Dünya İnsan Hakları Günü vesilesiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yayımladığı mesajda reform sürecinin aksatılmadan devam edeceği ve altıncı yargı paketinin çalışmalarına başlanıldığı duyurulmuştur. Altıncı yargı paketi kapsamında İnsan Hakları Tazminat Komisyonunun görev ve yetki alanının genişletilmesi, kadınlara yönelik taciz ve takip eylemlerinin cezalarında ağırlaştırmaya gidilmesi gibi konuların yer alması beklenmektedir.

Dördüncü Yargı Paketi

Dördüncü Yargı Paketi olarak bilinen 7331 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 14 Temmuz 2021'de *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Paket kapsamında genel olarak adli kontrol, yargıya erişim, kadına yönelik şiddet ve soruşturma usulleri konularında değişiklikler öngörülmüştür. Yeni düzenlemelerle mağdur odaklı adalet anlayışı ortaya koyulmuş; masumiyet karinesini, lekelenmeme hakkını güçlendiren adli araçlar devreye sokulmuştur.

CMK'daki Değişiklikler

Kanun'la ağırlıklı olarak Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) bakımından kişi özgürlüğü ve güvenliği ile mağdur haklarını koruyan değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda bilişim sistemlerinin araç olarak kullanılması suretiyle işlenen suçlarda mağdurun yerleşim yeri mahkemelerinin de yetkili olacağı hüküm altına alınmıştır. Zorla getirme kararlarının, iddianameye ilişkin bilgilerin ve duruşma tarihinin tanığa bildirilmesinde telefon, telgraf, faks, elektronik posta gibi iletişim araçlarından yararlanılacağı öngörülmüştür. İfadesi alınmak amacıyla düzenlenen yakalama emri üzerine mesai saatleri dışında yakalanan ve belirlenen tarihte yargı mercii önünde hazır bulunmayı taahhüt eden kişinin cumhuriyet savcısının emri doğrultusunda bir kereye mahsus serbest bırakılabilmesi sağlanarak kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı korunmuştur.

Masumiyet karinesi ve lekelenmeme hakkı kapsamında şunlar hüküm altına alınmıştır:

- Tutuklama kararının verilebilmesi için aranan kuvvetli şüphenin “somut delillere dayandırılması”

- Tutuklamaya, tutuklamanın devamına veya bu husustaki bir tahliye isteminin reddine ilişkin kararlarda “adli kontrol uygulamasının yetersiz kalacağını” gösteren delillerin somut olgularla gerekçelendirilerek açıkça gösterilmesi
- İddianamelerde yüklenen suçu oluşturan olaylarla ve suçun delilleriyle ilgili bulunmayan bilgilere yer verilemeyeceği
- Adli kontrol yükümlülüğünün devamının gerekli olup olmadığı hususunun soruşturma ve kovuşturma evrelerinde yargı mercilerince en geç dört ay arayla incelenmesi ve bu değişikliğin 1 Ocak 2022 itibarıyla yürürlüğe girmesi
- Şüphelilerin adli kontrol altında geçirebileceği azami sürenin sınırlandırılması
Adli kontrol kapsamında “konutu terk etmeme” tedbirinin uygulanmasına karar verilirse kişinin evde geçirdiği her iki günün cezanın mahsubunda bir gün olarak dikkate alınacağı kararlaştırılmış, böylece konutu terk etmeme adli kontrol yükümlülüğünün cezadan mahsup edilebilmesine imkan tanınmıştır.

CMK'nın “Kararların Yerine Getirilmesi, İletişim İçeriklerinin Yok Edilmesi” başlıklı 137'nci maddesine yapılan eklemeye sanık hakkında beraat kararı verilmesi halinde de tespit veya dinlemeye ilişkin kayıtların yok edilmesi zorunluluğu öngörülmüştür.

Sulh ceza hakimliğinin tutuklama ve adli kontrole ilişkin verdiği kararlara karşı yapılan itirazları inceleme yetkisi, yargı çevresinde bulunduğu asliye ceza mahkemesi hakimine verilmiştir. Böylece uzun zamandır beklenen sulh ceza hakimliklerinin tutuklama ve adli kontrole ilişkin kararları bakımından dikey itiraz usulü getirilmiş ve yargısal denetim güçlendirilmiştir. Hükmün uygulanmasına 1 Ocak 2022 itibarıyla başlanacaktır.

İYUK'taki Değişiklikler

Paket kapsamında önemli değişikliklerin hayata geçirildiği bir diğer kanun ise İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK) olarak karşımıza çıkmaktadır. İYUK kapsamında yapılan değişikliklerle idari başvurulara cevap verme süresi altmış günden otuz güne, kesin olmayan cevaplar için öngörülen bekleme süresi de altı aydan dört aya indirilmiştir. Ayrıca üst makamın veya üst makam yoksa işlemi yapmış makamın cevap verme süresi altmış günden otuz güne çekilmiştir. İdari eylemler nedeniyle dava açmadan önce idareye yapılan zorunlu başvurulara ilişkin idareye tanınan altmış günlük cevap verme süresi de otuz güne düşürülmüştür. Bu değişikliklerle kişilerin hukuki durumlarındaki belirsizliklerin bir an önce giderilmesi ve mahkemeye erişimin kolaylaştırılması öngörülerek hukuki öngörülebilirlik ve güvenlik ilkesinin kuvvetlendirilmesi hedeflenmektedir.¹²

İdarenin işlem veya eylemleriyle ilgili başvuruların idarece cevaplanmadığı takdirde reddedilmiş sayılması için geçmesi gereken süre de altmış günden otuz güne düşürülmüştür. İdari yargı mercilerince verilen nihai kararların gerekçesiyle birlikte

12. Cem Duran Uzun, “Reform İradesi ve Dördüncü Yargı Paketi”, *Sabah*, 3 Temmuz 2021.

en geç otuz gün içinde yazılması gerekliliği hüküm altına alınarak makul sürede yargılanma hakkı ve hak arama hürriyeti pekiştirilmiştir.

Kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında Türk Ceza Kanunu'nda da önemli bir değişikliğe gidilmiş; kasten öldürme, yaralama, eziyet ve kişiyi hürriyetinden yoksun kılma suçlarında suçun boşanılan eşe karşı işlenmesi hali de cezada ağırlaştırma sebepleri arasına alınmıştır.

Ayrıca 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'a ekleme yapılmak suretiyle hakim adayları ve stajyer avukatlara Anayasa Mahkemesinde staj yapma imkanı tanınmıştır.

Beşinci Yargı Paketi

Yargı Reformu Strateji Belgesi ile İnsan Hakları Eylem Planı kapsamında hazırlanan, Beşinci Yargı Paketi olarak bilinen 7343 sayılı İcra ve İflas Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun 30 Kasım 2021'de *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Beşinci Yargı Paketi ile icra sisteminde köklü değişiklikler yapılmış özellikle çocuk teslimi konusunda getirilen düzenlemeler kamuoyunda olumlu yankı bulmuştur. Bu kapsamda İcra ve İflas Kanunu'nda (İİK) yer alan "Çocuk Teslimi", "Çocukla Şahsi Münasebet Tesisine Dair İlamın İcrası", "Çocuk Teslimine ve Çocukla Kişisel İlişki Kurulmasına Dair İlamların İcrasında Uzman Bulundurulması" ve "Çocuk Teslimi Emrine Muhalefetin Cezası" başlıklı maddeler yürürlükten kaldırılmış, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'na "Çocuk Teslimi ve Çocukla Kişisel İlişki Kurulması" başlıklı dördüncü kısım eklenmiştir.

Getirilen düzenlemeler ile çocuk teslimi veya çocukla kişisel ilişki kurulmasına dair ilam veya tedbir kararlarının icra dairesi tarafından zorla yerine getirilmesi uygulamasına son verilirken bu işlemlerin Adalet Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren adli destek ve mağdur hizmetleri müdürlüklerince yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece çocuğun üstün yararı gözetilerek yeni bir sistem benimsenmiştir. Ayrıca bu işlemlere ilişkin mali külfetin taraflara yükletilmesine de son verilmiş, yapılacak tüm işlemlerin ücretsiz olması, herhangi bir harç alınmaması ve tüm masrafların devlet bütçesinden karşılanması hüküm altına alınmıştır. Ayrıca konu ile ilgili 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu (TMK) kapsamında yapılan değişikliklerle çocukla kişisel ilişki kurulmasına dair kararın gereklerinin yerine getirilmemesi halinde çocuğun menfaatine aykırı olmamak kaydıyla velayeti kendisinde olmayan anne veya babanın talebi üzerine velayetin değiştirilebileceği belirtilmiştir.

Beşinci Yargı Paketi ile çocuk teslimine ilişkin düzenlemelerin yanı sıra icra sisteminde de önemli değişiklikler yapılmıştır. İcra sistemi bilişim teknolojilerindeki gelişmelerden yararlanılarak yeniden şekillendirilmiştir. Bu kapsamda açık artırmanın fiziki ortamda yapılması usulünden vazgeçilerek bütünüyle elektronik ortamda gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Böylece açık artırmalara azami sayıda kişinin katılması, tekliflerin kolayca verilebilmesi, maliyetin azaltılması ve malın rayiç değerini-

de satılabilmesi amaçlanmıştır. Kanun'da ayrıca cebri icra sistemini daha etkin, sade ve kolay hale getirmek için başka birçok düzenlemeye de yer verilmiştir.

Bir başka değişiklik hakimlik ve savcılık adaylığına atanma şartlarında gerçekleştirilmiştir. Engelli bireylerin mesleğe kabulünün önündeki önemli bir engel olan “alışılmışın dışında çevrenin yadırgayacağı şekilde konuşma ve organlarının hareketini kontrol zorluğu çekmek gibi engeli bulunmamak şartı” yürürlükten kaldırılmıştır.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ DAVALARI

FETÖ'nün 15 Temmuz darbe girişimine ilişkin açılan 293 davanın 288'inin ilk derece yargılaması Temmuz 2021 itibarıyla tamamlanmıştır. Bu davalardan birçoğu istinaf aşamasını geçerek temyiz olunmak üzere Yargıtaya gönderilmiştir. Davalardan 79'unu onayan ve 41'i hakkında bozma kararı veren Yargıtayda 131 hüküm hakkındaki temyiz süreci devam etmektedir.¹³ İlk derece mahkemelerince sonuçlandırılan 288 davada 8 bin 724 kişi hakkında karar verilmiş ve bunlardan 4 bin 890 sanık hakkında hürriyeti bağlayıcı cezaya hükmedilmiştir. Bu sanıklardan 1.366'sı hakkında müebbet hapis cezasına, 1.634'ü hakkında ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına ve diğer 1.890 sanık hakkında ise çeşitli sürelerle hürriyeti bağlayıcı cezalara hükmedilmiştir. Kalan 2 bin 780 sanık beraat ettirilirken 964 sanık hakkında ceza verilmesine yer olmadığına hükmedilmiştir.

Darbe davaları arasında öne çıkan iki ana dava Genelkurmay çatı ve Akıncı davalarıdır. Darbe girişiminin askeri yöneticilerini ve 15 Temmuz'da Genelkurmay Karargahında yaşananları ele alan 224 sanıklı Genelkurmay çatı davasında¹⁴ hüküm Haziran 2019'da verilmiş, Ankara Bölge Adliye Mahkemesi 21. Ceza Dairesi geçtiğimiz Ekim'de istinaf aşamasını bitirmiş, ilk derece mahkemesi kararının hukuka aykırı olmadığına karar vermiştir. Davanın temyiz incelemesi devam etmektedir.

15 Temmuz darbe girişiminin karargahı olarak kullanılan Akıncı Üssü'ndeki eylemler ve FETÖ'nün TSK yapılanmasından sorumlu sivil mahrem yöneticilerini ele alan 475 sanıklı Akıncı davasında Ankara Dördüncü Ağır Ceza Mahkemesi 26 Kasım 2020'de hükmünü açıklamıştır. Duruşma safhasının üç yıldan fazla sürdüğü davada 29 sanığa ağırlaştırılmış müebbet, 46 sanığa müebbet, 6 sanığa 16 yıl 8 ay, 7 sanığa 16 yıl, 5 sanığa 13 yıl 4 ay ve 1 sanığa 12 yıl 6 ay hapis cezası verilmiştir. Mahkeme Temmuz'da açıkladığı gerekçeli kararında “örgütün darbe yapmak suretiyle, anayasal düzeni değiştirmeyi, örgüt ideolojisine uygun, sözde cemaat zümresine dayanan, gayrimeşru bir iktidar oluşturmayı amaçladığını” belirtmiştir.¹⁵ Davanın istinaf incelemesi devam etmektedir.

13. “Darbe Girişimi Davalarının Ceza Bilançosu”, Anadolu Ajansı, 13 Temmuz 2021.

14. Bkz. Mert Hüseyin Akgün, *FETÖ'nün Askeri Kanadı | Genelkurmay Çatı Davası*, (SETA, İstanbul: 2020).

15. “Akıncı Üssü Davasının Gerekçeli Kararı Açıklandı”, Anadolu Ajansı, 12 Temmuz 2021.

İNSAN HAKLARI EYLEM PLANI

30 Mayıs 2019’da kamuoyu ile paylaşılan Yargı Reformu Stratejisi Belgesi’nde “Hak ve Özgürlüklerin Korunması ve Geliştirilmesi” başlığı altında yeni bir insan hakları eylem planının hazırlanması ve etkili bir şekilde uygulanması hedefine yer verilmiştir. Nitekim bu hedef doğrultusunda Adalet Bakanlığı koordinasyonunda ve katılımcı bir süreçle hazırlanan İnsan Hakları Eylem Planı¹⁶ 2 Mart’ta Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kamuoyuna açıklanmıştır. Planın hazırlanmasındaki temel amaç hukuk devleti ilkesini güçlendirmek, insanın maddi ve manevi varlığı ile onur ve saygınlığını daha etkin şekilde korumaktır.¹⁷ Belgenin nihai amacı ise insan hakları alanında elde edilmiş kazanımları kalıcı hale getirecek yeni bir anayasa yapmaktır.

Öte yandan planın uygulanması bakımından önem taşıyan bir adım da 4 Nisan’da atılmıştır. Bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşlarının çalışmalarını takip etmek ve düzenlemek üzere cumhurbaşkanının başkanlık edeceği “İnsan Hakları Eylem Planı İzleme ve Değerlendirme Kurulu” oluşturulmuştur. Ayrıca planın uygulanması 30 Nisan 2021’de *Resmî Gazete*’de yayımlanan Cumhurbaşkanlığı genelgesi ile takvime bağlanmıştır.

İnsan Hakları Eylem Planı 9 amaç, 50 hedef ve 393 faaliyetten oluşmakta ve uygulanma süresi iki yıl olarak belirlenmiştir. Faaliyetler için kısa, orta ve uzun vadede süreler belirlenmiş, arz ettikleri nitelik gereği bazılarının sürekli uygulanacağı öngörülmüştür.

İnsan Hakları Eylem Planı’nda şunlar amaçlanmıştır:

- Daha güçlü bir insan hakları koruma sistemi
- Yargı bağımsızlığı ve adil yargılanma hakkının güçlendirilmesi

16. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Muharrem Kılıç, Politik Taahhüt Olarak İnsan Hakları Eylem Planı”, *SETA Analiz*, Sayı: 346, (Haziran 2021).

17. “İnsan Hakları Eylem Planı ve Uygulama Takvimi”, Adalet Bakanlığı, s. 8, <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/3042021071917%C4%B0nsan%20Haklar%C4%B1%20Eylem%20Plan%C4%B1%20ve%20Uygulama%20Takvimi.pdf>, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2021).

- Hukuki öngörülebilirlik ve şeffaflık
- İfade, örgütlenme ve din özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi
- Kişi özgürlüğü ve güvenliğinin güçlendirilmesi
- Kişinin maddi ve manevi bütünlüğü ile özel hayatının güvence altına alınması
- Mülkiyet hakkının daha etkin korunması
- Kırılgan kesimlerin korunması ve toplumsal refahın güçlendirilmesi
- İnsan hakları konusunda üst düzey idari ve toplumsal farkındalığın oluşturulması

Tüm bu başlıkların altında ilgili uygulayıcıya yüklenen hedefler belirtilmiştir. Kasım sonu itibarıyla İnsan Hakları Eylem Planı'ndaki faaliyetlerin yüzde 35 oranında hayata geçirildiği açıklanmıştır.¹⁸

İNSAN HAKLARI EYLEM PLANI ÇERÇEVESİNDE HAYATA GEÇİRİLEN FAALİYETLER

İnsan Hakları Eylem Planı dördüncü ve beşinci yargı paketlerinin temel çıkış noktalarından biri olmuştur. Aşağıda ayrıntılı olarak değinildiğinden burada yargı paketleri kapsamında hayata geçirilen faaliyetlere ayrıca yer verilmemektedir.

Eylem planı çerçevesinde adalete erişimin güçlendirilmesi kapsamında şunlar amaçlanmıştır:

- Adalet Bakanlığı tarafından “Mağdura Yaklaşım Kılavuzu” yayımlanmış, adliyelerde mağdurun kendini yalnız hissetmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.
- Adalet Bakanlığı tarafından mağdurların doğru şekilde bilgilendirilmeleri için “www.magdurbilgi.adalet.gov.tr” internet sitesi üç dilde erişime açılmıştır.
- Vatandaşların adli yardım başvurusu için oluşturulan “Adli Yardım Başvuru Formu”na e-devlet üzerinden ulaşabilmelerine imkan sağlanmıştır.
- Adalet Bakanlığı tarafından 1 Nisan 2021 tarihli ve 176 numaralı Adli Görüşme Odaları (AGO) konulu genelge yayımlanmıştır. Genelgede mağdurun ifadesinin suç failleriyle yüz yüze getirilmeden AGO'larda uzmanlar eşliğinde alınması öngörülmüş ve bu şekilde mağdurun kendisini daha güvende hissetmesi amaçlanmıştır.

Öte yandan yine vatandaşların adalete erişiminin güçlendirilmesi ve yargısal faaliyetlerin hızlandırılması kapsamında Eylül'de Bursa Bölge İdare Mahkemesi faaliyete başlamış ve böylece Türkiye'deki bölge idare mahkemelerinin sayısı dokuza yükseltilmiştir.

18. “24.11.2021 tarihli Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanağı”, s. 12.

ULUSAL İNSAN HAKLARI KORUMA MEKANİZMALARI

TBMM İNSAN HAKLARINI İNCELEME KOMİSYONU

5 Aralık 1990'da kurulan ve Türkiye'nin ilk ulusal insan hakları koruma mekanizması olan TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu insan hakları alanına ilişkin yasal düzenleme önermek, kanun tekliflerini görüşmek ve insan hakları ihlali iddialarına ilişkin incelemeler yapmakla görevlidir. Komisyon bu görevleri kapsamında 2021'de altı kez toplanmıştır. 1 Aralık 2021 itibarıyla komisyona yapılan toplam başvuru sayısı 9 bin 30 olup bunlardan 8 bin 655'i sonuçlandırılmıştır. Başvuruların büyük çoğunluğunu 6 bin 761 dilekçeyle cezaevlerine ilişkin hususlar oluşturmaktadır. Diğer başvuru konuları arasında ise yargıya dair sorunlar, yasal düzenleme talepleri, yerinde inceleme talepleri, kolluk uygulamaları, memur sorunları, işçi sorunları, sosyal güvenlik işlemlerinden şikayet, engelli sorunları ve yurt dışında yaşayan Türklerin sorunları gibi hususlar öne çıkmaktadır.¹⁹

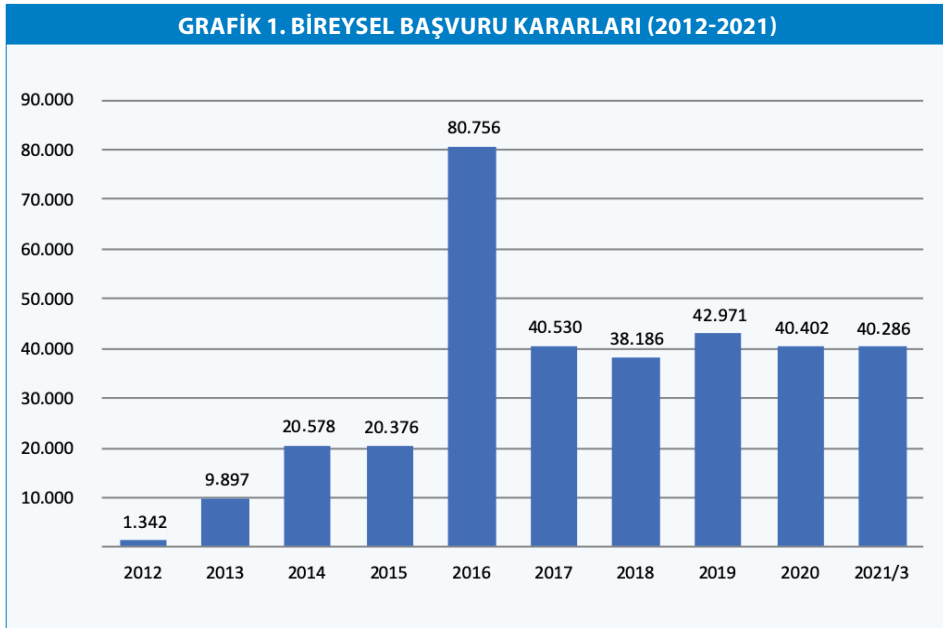
20 Nisan 2021'deki toplantıda komisyon bünyesinde "İsrail'in İşgal Altında Tuttuğu Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Abluka Altındaki Gazze'de Yaşayanlar ile Bir Bütün Halinde Filistinlilere Uyguladığı Ayrımcılık Politikaları, İnsan Hakları ve Uluslararası İnsancıl Hukuk İhlallerinin İncelenmesi Alt Komisyonu" kurulmuştur. 17 Şubat 2021'deki toplantıda ise "Avrupa Ülkelerinde Yükselen İrkçilik ve İslamofobi İnceleme ve Araştırma Alt Komisyonu" kurulmuştur.

19. "02.12.2021 tarihli İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Toplantı Tutanağı", TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, s. 1, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=2889, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2021).

Halihazırda TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu bünyesinde toplam on dokuz alt komisyon yer almaktadır. 2021'de bu alt komisyonlardan “Çocuk Hakları Alt Komisyonu” dört, “Hükümlü ve Tutuklu Hakları Alt Komisyonu” beş, “Göç ve Uyum Alt Komisyonu” beş, “İsrail’in İşgal Altında Tuttuğu Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Abluka Altındaki Gazze’de Yaşayanlarla Bir Bütün Halinde Filistinlilere Uyguladığı Ayrımcılık Politikaları, İnsan Hakları ve Uluslararası İnsancıl Hukuk İhlallerinin İncelenmesi Alt Komisyonu” üç, “Ermenistan’ın Azerbaycan’a Saldırmasıyla Başlayan Gerilim ve Çatışma Sürecinde Yaşanan Hak İhlalleri ve Türkiye’deki Ermeni Vatandaşlarımızın Durumu Alt Komisyonu” bir ve “Avrupa Ülkelerinde Yükselen İrkçilik ve İslamofobi İnceleme ve Araştırma Alt Komisyonu” ise üç kez toplanmıştır.

ANAYASA MAHKEMESİNE BİREYSEL BAŞVURU YOLU

Anayasa şikayeti olarak da adlandırılan Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru mekanizması Türk hukuk düzenine 2010 Anayasa değişikliğiyle dahil olmuştur. Anayasa’nın 148. maddesinin 3. fıkrasına göre “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.” Bireysel başvuru yolu etkin bir iç hukuk mekanizması olarak faaliyetlerini 2021’de de sürdürmüştür. Mahkemeye son dokuz yılda (23 Eylül 2012-30 Eylül 2021) toplam 335 bin 324 başvuru yapılmış ve bu başvuruların yüzde 82,4’ü sonuçlandırılmıştır. Mahkemenin önünde halen 59 bin 17 derdest bireysel başvuru dosyası bulunmaktadır.

Anayasa Mahkemesi bugüne dek sonuçlandırdığı 276 bin 307 başvuru içinde 884'ü 2021'in ilk dokuz ayı içinde olmak üzere toplam 14 bin 911 dosyada en az bir hakkın ihlal edildiği yönünde karar vermiştir. Açıklanan istatistikler incelendiğinde Anayasa Mahkemesinin 2012'den bugüne en fazla hak ihlaline hükmettiği yılın tüm ihlal kararlarının yüzde 38'inin verildiği 2020 olduğu görülmektedir. Mahkemenin 2013-2021 arasında verdiği ihlal kararlarının hak ve özgürlüklere dağılımında ilk sırada yüzde 62,5'lik oranla adil yargılanma hakkı yer alırken onu yüzde 19,1 ile mülkiyet hakkı ve yüzde 4,2 ile ifade özgürlüğü takip etmiştir.²⁰

Enis Berberoğlu Kararı

Hatay ve Adana'da MİT'e ait tırların bir FETÖ operasyonu ile durdurulması ve aranmasıyla başlayan süreçte gazeteci ve siyasetçi Enis Berberoğlu bu arama esnasında çekilen birtakım görüntülerin *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanmasına ilişkin davada yargılanmıştı.²¹ Geçtiğimiz yıl 17 Eylül'de Berberoğlu'nun Yargıtayın kararına karşı yaptığı bireysel başvuru sonuçlanmış, Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararda Berberoğlu'nun tekrar milletvekili seçilmesi sebebiyle yasama dokunulmazlığına yeniden kavuştuğuna hükmedilmişti. Ayrıca dokunulmazlığını yeniden kazanması sebebiyle Berberoğlu'nun yargılanamayacağına, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkının ihlal edildiği sonucuna varılmıştı. Ancak kararın gereğinin yerine getirilmesi için dosyanın gönderildiği İstanbul 14. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından Anayasa Mahkemesinin "yerindelik" denetimi yaptığı iddia edilmiş ve yeniden yargılama yapılmasına yer olmadığına hükmedilmişti.

Sonrasında söz konusu karara karşı itiraz kanun yoluna başvurulmuşsa da itirazı inceleyen İstanbul 15. Ağır Ceza Mahkemesi itiraz hakkında karar verilmesine yer olmadığına hükmetmiştir. Bunun üzerine başvuru tarafından Anayasa Mahkemesinin ihlal kararının gereğinin yerine getirilmemesi gerekçe gösterilerek seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkının; mahkumiyet hükmünün infazının devamına karar verilmesi nedeniyle de kişi hürriyeti ve güvenliği hakkının ihlal edildiğinden bahisle tekrar bireysel başvuru yoluna gidilmiştir. Anayasa Mahkemesi yaptığı inceleme sonucunda şunlara karar vermiştir:

- Anayasa'nın kamu makamlarına ve derece mahkemelerine Anayasa Mahkemesi kararlarına direnme veya bağlayıcılığını tartışma yetkisi vermediğinden bahisle seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkının ihlal edildiği
- Anayasa Mahkemesinin kararına rağmen başvuru kişinin ceza infaz kurumunda hükümlü statüsünün devam ettirilmesinin hukuki dayanaktan yoksun hale gelmesi nedeniyle kişi hürriyeti ve güvenliği hakkının ihlal edildiği²²

20. "23 Eylül 2012-30 Eylül 2021 Tarihleri Arası Bireysel Başvuru İstatistikleri", Anayasa Mahkemesi Başkanlığı, (2021), https://www.anayasa.gov.tr/media/7602/bb_istatistik_2021-3.pdf, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2021).

21. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mert Hüseyin Akgün, "MİT Tırları Kumpası ve Berberoğlu Dosyasının Serencamı", *Kriter*, Sayı: 51, (Kasım 2020).

22. Bireysel Başvuru No: 2020/32949, Karar Tarihi: 21 Ocak 2021, Anayasa Mahkemesi, <https://kararlarbilgiban-kasi.anayasa.gov.tr/BB/2020/32949>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2021).

Ömer Faruk Gergerlioğlu Kararı

Başvurucuya sosyal medya hesabından paylaştığı bir haber dolayısıyla terör örgütünün propagandasını yapma suçu isnat edilmiş ve hakkında kamu davası açılmıştır. İlk derece mahkemesince başvurunun 2 yıl 6 ay hapsine hükmedilmiştir. Karara karşı istinaf yoluna giden başvuru yargılama süreci devam ederken 24 Temmuz 2018'de Halkların Demokratik Partisi'nden (HDP) milletvekili seçilmiştir. Bunun üzerine başvuru, hakkındaki yargılamanın durmasını Bölge Adliye Mahkemesinden talep etmiş, Bölge Adliye Mahkemesi de başvurunun yargılamanın durması talepleri ile istinaf başvurusunun esastan reddine kesin olarak karar vermiştir. Ceza infaz aşamasındayken temyiz hakkı getirilmiş, başvuru tarafından bu kez temyiz yoluna gidilmiş ancak itirazlar Yargıtay tarafından da reddedilerek mahkumiyet kararı onanmıştır. Bunun üzerine başvurunun milletvekilliği düşürülmüş ve cezasının infazına başlanmıştır.

Başvuru bunun üzerine seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkının ve ifade özgürlüğünün ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunmuştur. Anayasa Mahkemesince ilk olarak seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkının ihlal edildiği iddiası değerlendirilmiştir. Kararda başvurunun yasama dokunulmazlığına sahip olmasından sonra yargılanmasına devam edilmek suretiyle mahkum edilmesinin bahse konu hakkı ihlal ettiğine, ihlalin konu ile ilgili temel güvencelere sahip, belirliliği ve öngörülebilirliği sağlayan anayasal veya yasal bir düzenlemenin yokluğundan kaynaklandığına dikkat çekilmiştir.

Başvurunun ifade özgürlüğünün ihlal edildiği yönündeki iddiası üzerinde de inceleme yapan mahkeme, sosyal medya paylaşımının sırf bir terör örgütüne dair olmasının ifade özgürlüğüne yapılan müdahaleyi tek başına haklı göstermeyeceğini vurgulamıştır. Davaya konu haberde ve ilgili açıklamada şiddete teşvik olarak yorumlanabilecek, doğrudan veya dolaylı yollardan terör suçunun işlenmesine yol açabilecek bir ifadenin bulunmadığı tespitine yer verilmiş; bu kapsamda başvurunun ifade özgürlüğüne yapılan müdahalenin hukuk devleti ve demokratik devlet düzeni ile bağdaşmadığı belirtilmiştir. Bu gerekçelerle Anayasa Mahkemesince 1 Temmuz 2021'de başvurunun ifade özgürlüğünün de ihlal edildiğine karar verilmiştir.²³

---

23. Bireysel Başvuru No: 2019/10634, Karar Tarihi: 1 Temmuz 2021, Anayasa Mahkemesi, <https://kararlarbilgiban-kasi.anayasa.gov.tr/BB/2019/10634>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2021).

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Kurum ilk defa 2012’de kabul edilen 6332 sayılı Kanun’la Türkiye İnsan Hakları Kurumu olarak kurulmuş, 6 Nisan 2016 tarihli ve 6701 sayılı Kanun’la Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) halini almıştır. TİHEK kuruluş kanununa göre “kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınması, hukuken tanınmış hak ve hürriyetlerden yararlanmada ayrımcılığın önlenmesiyle bu ilkeler doğrultusunda faaliyet göstermek, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etmek” görevlerine sahip bir ulusal önleme mekanizmasıdır. 2021 içerisinde TİHEK’te yönetim değişikliği yaşanmış, TİHEK başkanlığı ve kurul üyeliklerine yönelik 2021/349 sayılı cumhurbaşkanı kararıyla yapılan atamalar 14 Temmuz 2021 *Resmî Gazete*’de yayımlanmış ve Süleyman Arslan görevini Muharrem Kılıç’a devretmiştir. Kurumun internet sitesinde 2021’e ait gerçekleştirilen çeşitli ziyaretler sonucunda oluşturulan toplam on dört rapora ve başvurular hakkında yaklaşık elli karara yer verildiği görülmektedir.

TİHEK 2021’de başvuranın siteye ait ortak kullanıma açık havuza tam tesettürlü mayo ile girilmesinin yasak olmasından bahisle inanç temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddiasıyla yaptığı başvuruda muhatabın “inanç” temelinde ayrımcılık yasağını ihlali ettiğine ve bu nedenle hakkında 7 bin Türk lirası idari para cezası uygulanmasına karar vermiştir.²⁴ Bir başka başvuruda ise kiracı olan başvuran internet üzerinden ulaştığı ilanda yer alan bir daireyi görmek istediğini, bu kapsamda emlak şirketiyle iletişime geçtiğini ancak bekar olduğu gerekçesi ile evin kendisine kiralanmayacağını belirtildiğini ileri sürmüş ve medeni hali nedeniyle ayrımcı muameleyle maruz kaldığını iddia etmiştir. Kurul yaptığı inceleme sonucunda başvurucuyu haklı bulmuş ve medeni hal temelinde ayrımcılık yapılarak ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine ve muhatap hakkında 1.963 Türk lirası idari para cezası uygulanmasına karar vermiştir.²⁵

24. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kurul Kararı, Karar Numarası: 2021/19, Karar Tarihi: 9 Şubat 2021.

25. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kurul Kararı, Karar Numarası: 2021/229, Karar Tarihi: 14 Eylül 2021; Ayrıca bkz. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kurul Kararı, Karar Numarası: 2021/191, Karar Tarihi: 17 Ağustos 2021.

KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU

Yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler, yargı yetkisinin kullanılmasına dair kararlar ve TSK'nın sırf askeri nitelikteki faaliyetleri dışında idarenin her türlü eylem ve işlemi hakkında yapılan şikayetleri hukuk ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevli olan Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) 2012'de 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile kurulmuştur. Bağlayıcı karar alma yetkisi olmasa da kurum etkili bir denetleme mekanizması olarak faaliyet göstermektedir. KDK'ya 27 Kasım 2021 itibarıyla yapılan başvuru sayısı 185 bin 343'tür. 2021'de ise 12 Ekim itibarıyla toplam 14 bin 599 başvuru alınmış; 2020'den devralınan 2 bin 939 dosya ile birlikte toplamda 17 bin 538 derdest dosyaya ulaşılmıştır. Bu 17 bin 538 başvurudan 15 bin 903'ü sonuçlandırılmıştır.

OHAL KOMİSYONU

23 Ocak 2017 tarih ve 685 sayılı olağanüstü hal (OHAL) kanun hükmünde kararname (KHK) ile doğrudan KHK hükümleriyle tesis edilen kamu görevinden çıkarma, öğrencilikle ilişkin kesilmesi, dernek, vakıf, sendika, özel eğitim gazete ve dergi gibi kuruluşların kapatılması işlemlerine ilişkin başvuruları değerlendirip karar vermek üzere OHAL İşlemleri İnceleme Komisyonu kurulmuştur. Ayrıca bu komisyonun kararlarına karşı Ankara idare mahkemelerinde iptal davası açılacağı da belirtilmiştir. Böylece KHK ile gerçekleştirilen işlemler idari ve yargısal denetime kavuşturulmuştur.

28 Ekim 2021 itibarıyla komisyona toplam 126 bin 758 başvuru yapılmıştır. 8 bin 343 başvurunun incelemesi halen devam etmektedir. Komisyon 22 Aralık 2017'den itibaren karar verme sürecine geçmiş; 28 Ekim 2021 itibarıyla 15 bin 50'si kabul, 103 bin 365'i ret olmak üzere toplam 118 bin 415 karar verilmiştir. Kabul kararlarından 61'i ile kapatılan dernek, vakıf, öğrenci yurdu, televizyon kanalı, gazete gibi kuruluşlar tekrar açılmıştır. Komisyon faaliyete başladığı tarihten itibaren yapılan başvuruların yüzde 93'ü hakkında karar vermiştir.²⁶

26. "28.10.2021 tarihli Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu Kararları Hakkında Duyuru", OHAL İşlemleri İnceleme Komisyonu, <https://ohalkomisyonu.tccb.gov.tr>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2021).

KİŞİSEL VERİLERİ KORUMA KURUMU

Türkiye’de de 2010 Anayasa değişikliği ile kişisel verilerin korunması hakkı anayasal güvenceye kavuşturulmuş, 2016’da kabul edilen 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’yla da kişisel verilerin korunması hakkı uluslararası normlara paralel şekilde düzenlenmiştir. Kanun ile etkin bir kurumsal denetim sağlamak üzere idari ve mali özerkliğe sahip ve kamu tüzel kişiliğini haiz Kişisel Verileri Koruma Kurumu kurulmuştur. Kurum 2021’de kişisel veri farkındalığı oluşturmak ve geliştirmek için çeşitli kampanyalar, konferanslar, paneller ve sempozyumlar düzenlemiştir. Kuruma 24 Kasım 2021’e kadar toplam 11 bin 56 başvuru yapılmış ve bunların 9 bin 760’ı sonuçlandırılmıştır.²⁷

Kişisel verilerin korunması için örnek teşkil etmesi bakımından Kişisel Verileri Koruma Kurulunun kararları ve ilke kararları kurumun internet sitesinde yayımlanmaktadır. Bu bağlamda kurulun kişilerin telefon numarası, e-posta adresi gibi iletişim kanallarına Kanun’a aykırı şekilde gönderilen üçüncü kişilere ait kişisel veriler hakkındaki 22 Aralık 2020 tarihli ve 2020/966 sayılı ilke kararı öne çıkan bir karar olmuştur. 15 Ocak 2021’de *Resmi Gazete*’de yayımlanan bu kararda veri sorumlularının kişisel verilerin güvenlik düzeyini temin etmeye yönelik gerekli her türlü teknik ve idari tedbirleri almak zorunda olduklarına dikkat çekilmiştir.

27. “24.11.2021 tarihli Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanağı”, TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, s. 45, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=2880, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2021).

KRONOLOJİ: 2021'DE HUKUK VE YARGI	
21 Ocak	Anayasa Mahkemesi Enis Berberoğlu'nun seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı ile kişi güvenliği ve dokunulmazlığı hakkının ihlal edildiğine karar verdi.
2 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan İnsan Hakları Eylem Planı'nı kamuoyuna açıkladı.
4 Nisan	İnsan Hakları Eylem Planı İzleme ve Değerlendirme Kurulu oluşturuldu.
1 Temmuz	Anayasa Mahkemesi Ömer Faruk Gergerlioğlu'nun seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı ile ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar verdi.
9 Temmuz	Hayvan haklarına ilişkin kapsamlı düzenlemeler öngören kanun Mecliste kabul edildi.
14 Temmuz	Dördüncü Yargı Paketi <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.
1 Eylül	Yargıtay yeni hizmet binası faaliyete geçirildi.
6 Ekim	Paris İklim Anlaşması'nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Mecliste kabul edildi.
20 Kasım	Türkiye'nin ilk Çocuk Adalet Merkezi Erzurum'da açıldı.
30 Kasım	Beşinci Yargı Paketi <i>Resmi Gazete</i> 'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Geride kalan yılın en önemli konusu kuşkusuz koronavirüs (Covid-19) kaynaklı pandeminin etkisini sürdürmesiydi. Bir taraftan koronavirüs pandemisinin yıkıcı etkilerinden kurtulmaya çalışan ülkeler diğer taraftan pandeminin tetiklediği meselelerle ilgilendi. 2021’de Türkiye’nin de ilk gündem maddesi koronavirüs salgını oldu. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde yürütülen mücadele geçen yıl olduğu gibi bu yıl da salgının sosyal ve ekonomik etkilerini asgari düzeyde tutmak ve sağlık alanındaki muhtemel krizleri engellemek yönünde bütüncül bir politika üzerinden şekillendi.

2021’de iç siyasetteki tartışma ve gelişmeler Cumhurbaşkanlığı’nın önemli gündem başlıkları, partilerin yıl içerisinde gerçekleşen genel kongre ve kurultayları, yeni anayasa girişimi, ekonomi ve hukuk alanlarındaki reformlar oldu. Bunlara ek olarak ekonomide yaşanan sorunlara yönelik Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ortaya koyduğu yeni yaklaşım ve politikalar ile MHP kanadının söz konusu yaklaşıma desteği yılın son gündem maddesiydi. Yüksek faizin ekonomiyi durgunluk ve işsizliğe götüreceğini öngören Cumhurbaşkanı Erdoğan büyüme, ihracat ve yatırım odaklı bir yaklaşımı benimsedi.

2021, iç siyaset bakımından olduğu kadar dış politika bakımından da hareketli bir yıl oldu. Dinamik bir siyasi coğrafyada yer alan ve dönüşüm içerisindeki küresel sistemin kendi içinde ortaya çıkardığı fırsatları etkili şekilde kullanmaya çalışan Türkiye, dış politikada uzun bir süredir benimsediği stratejik özerklik ve otonomi arayışını 2021’de de tatbik etti. Bunun bir sonucu olarak ise yıl boyunca karşı karşıya gelinen siyasi ve ekonomik meydan okumalar etkili bir şekilde yönetildi. Bu sayede Türkiye etkili bir bölgesel güç ve yükselen bir küresel aktör olduğunu ispat etti. Bununla birlikte küresel ve bölgesel siyaset üzerinde etki uyandıran meselelerde inisiyatif olarak bazen oyun kurucu bazen de oyun bozucu bir ülke oldu.

SETA’nın gelenek haline gelen *SETA Yıllığı* bu sene de Türkiye’yi ilgilendiren bütün meselelere dair geniş bir perspektif sunuyor ve tecrübe edilen gelişmeleri; iç siyaset, dış politika, güvenlik, savunma, göç, hukuk, ekonomi ve enerji alanlarında gündem oluşturmuş kritik konuları bir araya getirerek analiz ediyor.

